ספר

משלי

עם ביאור מהגאון החסיד המפורסם גדול שמו בישראל בדורו ובכמה דורות שלפניו, בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, אור המופלא, רשכבה"ג, רבינו הגדול קדוש ישראל ואורו מוהר"ר

אליהו זללה"ה מווילנא

הביטו וראו בעיון היטיב ותדעו ותבינו דבר דבור על אופניו- על פי פשוט ונגלה שוה לכל נפש אמת לאמתן של תורה כנתינתן מסיני ויהנו כולם מאורו ולהתענג ברוב טובו אשר הניח אחריו ברכה כאשר נראין הדברים שהמה בחכמה ודעת מתוקים וערבים על אוזן שומעת מאן אמרינהו לאו אליהו אמרינהו, וכל השומע ורואה ויכול לבא בקשרי של תורה יענה ויאמר אתה זה אליהו איש אלקים, ומובטח להם לישראל שאין אליהו בא אלא לקרב את לבם לאביהם שבשמים :

נדפס ראשונה בשקלאוו (תקנ"ח) ונשנה בווארשא (תקנ"ח) ובשם „תנא דבי אליהו" נדפס בפראג (תקע"ה) ובקעניגסבערג (תרטו"ב) .

ועתה יצא לאור פעם חמישי בתשלום הנחסר בסוף הספר מספר „ברק השחר" גם ביאור הגר"א על איזה פסוקי איכה ע"ד הרמז ומוסר נפלא, ועל איזה פסוקי קהלת ענינים נחמדים ומוסר השכל, ומראה מקומות לביאור שמות הנרדפים הכל כאשר נדפס בספר ברק השחר ע"י הרב המנוח ר' שמואל ב"ר אברהם ז"ל מסלוצק :

ווילנא

בהוצאות ובדפוס ר' יהודה ליב ב"ר אליעזר ליפמאן מ"ץ נ"י

שנת תרמ"ג לפ"ק

א א מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה בֶן־דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃ ב לָדַעַת חָכְמָה וּמוּסָר לְהָבִין אִמְרֵי בִינָה׃ ג לָקַחַת מוּסַר הַשְׂכֵּל
צדק

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

א א משלי בכל דבר יש חומר ופועל וצורה ותכלית כמ"ש כמה פעמים וכן הוא כאן משלי הוא החומר של הספר הזה. שלמה כו' הוא הפועל. לדעת וגו' הוא תכניתו וצורתו וענינו. והתכלית הוא לקחת מוסר כי לא הלימוד עיקר אלא המעשה: שלמה בן דוד מלך ישראל כי הלומד בספר צריך לידע מי הוא המחברו כי אם יהיה המחבר גדול בחכמה בודאי יהיה בספרו חכמות גדולות וכן ביראה וכן בתורה והוא עשה כאן ג' ספרים שהן ג' משלי א' על חכמה והב' על מוסר והג' על התורה ונגד אלו הג' אמר כאן ג' דברים. נגד חכמה אמר שלמה דכתיב בי' ויחכם מכל האדם ונגד מוסר אמר בן דוד שהי' חסיד גדול כמשחז"ל הרואה דוד בחלום יצפה לחסידות וכמ"ש (תהלים פ"ו) שמרה נפשי כי חסיד אני וכשנאמר עליו שהי' בן דוד משמע הי' ממלא מקום אבותיו. ונגד תורה אמר מלך ישראל כמ"ש בי מלכים ימלוכו ואלו הג' משלי הוא סוד (מלכים א' ד') וידבר שלשת אלפים משל: ב) לדעת. ענין הספר הוא לדעת חכמה ומוסר וגו' לידע חכמה שלא יפול ברשת היצה"ר אשר הוא פורש לרגליו ושלא יתפתה בפתויו. ומוסר אם יצרו מתגבר עליו לייסר את עצמו ולשבור אותו וכמ"ש (ישעיה מ"ט) לאמר לאסורים צאו ולאשר בחושך הגלו והיינו אותן שכבר ביד יצרם והם אסורים תחת ידו וגבר עליהם מאד יצאו ע"י המוסר ואותן שהם בחושך שלא ראו אור ואינן מכירין פיתויו ע"י התורה יגלו להם ויכירו פיתויו: להבין אמרי בינה כי אף אם ישבר את יצרו ותאותו יראה לשבר בדרך התורה ולא יהיה צדיק הרבה יותר ממה שכתוב בתורה למשל שיתענה כל השבוע וגם בשבת וכדומה. ואלו השלשה הוא נגד שלשה שכליים שבאדם שכל העיוני שכל המחשבה שכל המעשה. העיוני הוא בדרכי שמים בהילוך כוכבים ובמרכבה וכדומה. ושכל המחשבה הוא להנהיג את עצמו במידות. ושכל המעשה הוא במעשה והן נגד חוקים ומשפטים ומצות. חוקים בשמים כמו"ש (איוב ל"ח) הידעת חוקי שמים ומשפטים הוא בארץ כמו"ש (לקמן כ"ט) מלך במשפט יעמיד ארץ והמצות הן מחברין שמים וארץ והן סוד שמים וארץ ואדם המחברן והן סוד תורה ומצות ומדות וכמו"ש בפירושו על ישעי' ואין להאריך והמ"י: ג) לקחת וגו' התכלית הוא לקחת מוסר השכל היינו שיצליח כמו"ש ויהי דוד לכל דרכיו משכיל ומ"ש למעלה לדעת חכמה ואח"כ מוסר וכאן מוסר לבד כי לידיעה צריך תחלה לידע החכמה ואח"כ לייסר את עצמו במוסר אבל לענין עשיה העיקר הוא המוסר: צדק וגו' כלומר זהו השכל שצריך האדם לקחת שיהא בו כלולים כל המדות והיינו צדק לעשות חסד וצדקה עם כל הבריות ושילך בדרך זו לבד אין זה מוסר השכל כי לא יצליח שלפעמים צריך האדם למדת הכעס שהוא משפט והיינו בינו לבין עצמו כמו שאמרו חז"ל לעולם ירגיז אדם כו' ולא לילך אחר תאותו ואף לשאר בני אדם צריך למדת הכעס לתת דין לרשעים לאיש כדרכיו כפי הדין. וכן מישרים שלפעמים צריך למדת היושר וזהו עפ"י רוב ולכן מוסר השכל אינו רק אם יהיה כלול מכל השלשה הנ"ל ואז יצליח בכל דרכיו והן ארבעה דברים כמו"ש לקמן צדק ומשפט ומשרים כל מעגל טוב ואמרו מאי כל מעגל טוב זה התוכחה והוא נגד מוסר השכל והם ג"כ אותן שכתוב (ישעיה י"א) ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ (הג"ה ונלענ"ד פי' של הדלים
שאותן

Дозволено цензурою. 27 Іюля 1882 г. Вильна.

СЕФЕРЪ МИШЛЕЙ.

Книга Притчей съ комментаріемъ Иліи Вилнера.

Съ Кенигсбергскаго изд. 1857 г.

Съ прибавленіемъ „Бракъ гашахаръ“, съ Виленскаго изд. 1863 г.

ВИЛЬНА.
Въ типографіи Л. Л. Маца, на Квасномъ переулкѣ, домъ Ш. Кисина № 1195/6 1883.

צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵשָׁרִים׃ ד לָתֵת לִפְתָאיִם עָרְמָה לְנַעַר דַּעַת
וּמְזִמָּה׃ ה יִשְׁמַע חָכָם וְיוֹסֶף לֶקַח וְנָבוֹן תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה׃ ו לְהָבִין
מָשָׁל וּמְלִיצָה דִּבְרֵי חֲכָמִים וְחִידֹתָם׃ ז יִרְאַת יְיָ רֵאשִׁית דָּעַת
חכמה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שאותן שהן דלים עדיין שהלכו אחר מדות רעות אחר התאוה או אחר הכעס ולהם רפואתן שילכו בהפוכו כמ"ש הרמב"ם בה' דעות אמר אלגס ושפט בצדק הן הב' מדות צדק ומשפט כי הן צריכין לזה לכל א' הפכו אבל לענוי ארץ הם שכבר שברו יצרן להם טוב דרך המישור והתוכחה שהם טוב לצדיקים לכן כתיב והוכיח במישור והבן) : ד) לתת אחר שיהא לומד וידע וגם יקיים אז יהיה יכול גם ללמד לאחרים וזהו לתת כו' ועוד שתכלית הספר הזה אף שאחר שלמד וידע ויקיים יהי' לו סייעתא דשמיא שיבין עוד וזהו לתת לו מן השמים: לפתאים כו' כי סוג חכמה נחלק לכמה מינים פרטים ומהם חכם וערום, וחכם היינו מי שלמד וקבל וידע הרבה וערום הוא היודע לפתות ולומר דברים טובים ומתוקים ואון טמון בלבו וכן המכיר ומבין את זה נקרא ג"כ ערום וזהו לתת לפתאים למי שהוא קל להתפתות מחמת שהוא תם ואינו יודע ערמומיות וע"י זה יהיה ערום כמ"ש אני חכמה שכנתי ערמה ויבין פיתויו של יצה"ר: לנער לאותן שהן ריק מחכמה ואינו יודע כלום יתן להן דעת ומזימה פנימיות וחצוניות (הגה"ה וגלענ"ד שזימה מתרגם המתרגם עצת חטאין והיינו שיתן לנער שאינו יודע כלל ואי אפשר לו לא לעשות מצות ולא להשמר מעבירות וע"י זה יהיה לו דעת שיהי' יודע המצוה וגם להתיעץ איך להשמר את עצמו מזימה שהוא עצת חטאין וכן כל מזימה שבספר הזה יתפרש על דרך זה): ה) ישמע ע"י כל הנ"ל ישמע החכם ויוסיף עוד לקח. וחכם הוא מי שלמד הרבה לכן אמר שיקח עוד מרבותיו ויוסיף חכמה: ונבון היינו המבין דבר מתוך דבר יקנה תחבולות איך יש להבין ואמר יקנה כי להבנת דבר טוב חבר טוב בכדי להוציא מפיו כל דבר ואמרו קנה לך חבר: ו) להבין משל עכשיו מפרש מה להבין. משל תורה שבכתב מכונה בשם משל כי המשל תמיד מובן אך הוא מלבוש לדוגמתו וענין פלא וכן דברי תורה שבכתב הוא מובן אך נתלבש בה ענינים פלאים וזהו שצריך להבין המשל שהוא הלבוש והמליצה שהוא הנמשל: דברי חכמים גו' ומכנה אגדת חכמים לחידה מפני שדבריהם אינם מובנים כמו חידה וא"א לחברם אם לא יבין תכליתו הנלבש בתוכה ואז יבין גם החידה ולכן דברי חכמים שהוא הנמשל ותכליתן של הדברים. וחידותם הם הדברים עצמם שהיא החידה ועד כאן הקדמת הספר מי המחברו ולצורך מה עשאו. וכלל כאן ד' דברים ללמוד ולעשות והמעשה נחלק לג' והיינו לקחת ולתת וישמע ולהבין הכל אחד והם שמתחילה יקח האדם א"ע לעשות ואח"כ יהי' לו סייעתא דשמיא אח"כ ישמע ויבין עוד וחשיב כאן ט"ו דברים ג' כללים וי"ב פרטים והיינו חכמה ומוסר ובינה הם הג' כללים והי"ב פרטים הן השכל צדק ומשפט ומשרים ערמה ודעת לקח ותחבולות משל ומליצה דברי חז"ל וחידותם וכן הוא י"ב שבטים וג' אבות וכן י"ב תיבות דב"כ וג' שמות: ז) יראת ה' כאן הוא התחלת הספר וקאי על מ"ש לעיל שענין הספר הוא לדעת ואומר עכשיו שיראה הוא ראשית ותחלת הדעת כענין שאמרו חז"ל כל שיראתו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת כו' והיינו מפני שאם אין בו יראת ה' אז הוא אויל שהוא ריק עול והיפך בעל יראה ואוילים חכמה ומוסר בזו. מפני שאם יש באדם יראת ה' ילמוד לדעת בכדי שיהא יודע ממה לשמור א"ע ודלך
האדם

חָכְמָה וּמוּסָר אֱוִילִים בָּזוּ׃ ח שְׁמַע בְּנִי מוּסַר אָבִיךָ וְאַל־תִּטֹּשׁ
תּוֹרַת אִמֶּךָ׃ ט כִּי לִוְיַת חֵן הֵם לְרֹאשֶׁךָ וַעֲנָקִים לְגַרְגְּרֹתֶךָ׃
י בְּנִי אִם יְפַתּוּךָ חַטָּאִים אַל תֹּבֵא׃ יא אִם יֹאמְרוּ לְכָה אִתָּנוּ נֶאֶרְבָה
לְדָם נִצְפְּנָה לְנָקִי חִנָּם׃ יב נִבְלָעֵם כִּשְׁאוֹל חַיִּים וּתְמִימִים כְּיוֹרְדֵי
בור

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

האדם כשרוצה את הדבר ומצאו חביב עליו ושמור בו. אבל אם אין בו יראת ה' ואינו מתיירא מן החטא אף שלומד כמה פעמים לא ימצא כי אינו לומד בכדי שיהא יודע ממה להזהר וכל מלתא דלא רמי' עלי' לאו אדעתי' ולכן אף שילמדו החכמה ומוסר בזוי אצלם ולא יהיה מתקיים בהם (הגה"ה וגלענ"ד מ"ש חכמה ומוסר ב' דברים כי ביראת ה' יש ב' מיני משמעות א' מלשון הבנה וזהו חכמה והב' מלשון מורא ולכן כי אם אין בו יראת ה' כלל אז החכמה ומוסר בזו): ח) שמע גו' זה קאי על מ"ש למעלה להבין אמרי בינה ומפ' מה הן אמרי בינה ואמר שם אמרי לשון רבים כי מוסר הוא בסוד הדעת המחבר חו"ב וקאי אמרי בינה גם על המוסר: מוסר אביך הוא תורה שבכתב ותורת אמך הוא תורה שבעל פה ובכללות אלו הב' פסוקים הוא תורה ומ"ע ול"ת והיינו ראשית דעת הוא התורה ושמע גו' מ"ע ואל תטוש הוא ל"ת וכן נגד ג' שותפין שבאדם הקב"ה ואביו ואמו: ט) כי לוית חן גו' הענין כי בימיהם היו עושין לנשיהם תכשיטין לפי מעשיהם כמו שמצינו שאמרה דביתהו דר"ג לר"ג שיעשה לה קטלא של זהב ואמר לה לא עבדית כדביתהו דר"ע והיו עושין ב' מיני תכשיטין לראש ולצואר והיינו לבעלת שכל ולבעלת מע"ט ודרך לעשות תכשיט הראש מחתיכה אחת דוגמת השכל שהוא אחד ועל הצואר מחתיכות הרבה דוגמת המעשים שכל מצוה בפני עצמה וכן התורה והמצות עצמם הן תכשיטים להראש והגוף וכל עניני התורה הם אור אחד ומצוה ללמוד בכל זמן אבל המצות אין נוהגין אלא כל אחד בזמנו וזהו כי לוית חן היא התורה וענקים לשון רבים הם המצות לגרגרותיך הוא הגוף: י) אם יפתוך חטאים חוטא הוא העובר על מ"ע והוא לשון חסרון וכמ"ש בריש ישעיה אם יפתוך אותן בני אדם החסרין ממ"ע: אל תאבה לשמוע דבריהם כלל כי בודאי לא למצוה הם באים לפתוך כי הם בעצמם אינם חפצים בזה ואינם עושים ובודאי מה שהם רוצים לפתותך היינו לעבור עבירות ועכשיו מפ' הפתויים שלהם: יא) אם יאמרו גו' הענין שהן ב' מיני יצה"ר תאוני וכעסני וכן נגד לא תרצח ולא תנאף וכמו שבתורה כתוב תחילה לא תרצח ואח"כ לא תנאף כן אמר כאן תחילה הפתויים של הכעסני ואח"כ של התאוני: לכה אתנו כלומר אתה לא תעשה דבר רע רק לכה אתנו: נארבה לדם ואנחנו נארבה לדם: נצפנה גו' שהגזלנים הם שנים שהן ארבע אחד ההורג נפשות ונוטל הממון והב' שנוטל הממון לבד ובכל א' הן שנים. שהוא בבית ובשדה על הדרכים ואותן שהורגים את בעה"ב בביתו הוא דוגמת האורב שאורב עליו ורואה העת אשר יכול ליפול עליו פתאום ואז נופל עליו והורג אותו וזהו נארבה לדם. נצפנה לנקי הן אותם הטומנים עצמן במערות ובנקיקי הסלעים על הדרכים עד שנופל בידם וזהו נצפנה לנקי שיצא נקי מנכסיו והוא נגד אותן העומדין על הדרכים לגזול ממון לבד: חנם כי הבא על האדם ליטול ממונו בעלילה אפשר שיומלט מן העלילה ברוב השתדלות אבל אם בא עליו ליטול ממונו שלא בעלילה רק בחזקה לא יומלט מידו לזה אמר חנם שלא בעלילה כלל ולא יהי' לו שום פתחון פה: יב) נבלעם כלומר
הממון

בּוֹר׃ יג כָּל הוֹן יָקָר נִמְצָא נְמַלֵּא בָתֵּינוּ שָׁלָל׃ יד גּוֹרָלְךָ תַּפִּיל
בְּתוֹכֵנוּ כִּיס אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּנוּ׃ טו בְּנִי אַל תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ אִתָּם מְנַע
רַגְלְךָ מִנְּתִיבָתָם׃ טז כִּי רַגְלֵיהֶם לָרַע יָרוּצוּ וִימַהֲרוּ לִשְׁפָּךְ־דָּם׃
יז כִּי חִנָּם מְזוֹרָה הָרָשֶׁת בְּעֵינֵי כָּל בַּעַל כָּנָף׃ יח וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרֹבוּ
יִצְפְּנוּ לְנַפְשֹׁתָם׃ יט כֵּן אָרְחוֹת כָּל בֹּצֵעַ בָּצַע אֶת נֶפֶשׁ בְּעָלָיו
יקח

פי׳ מהגאון רבינו אליהו ז״ל

הממון: כשאול דוגמת השאול שמפריד את האדם מממונו כן כאשר אנו נבלעם את הממון יהי׳ נפרד מהם כיורד שאול: חיים רק בזה ישתנה מן היורד שאול כי היורד שאול הוא אחר מיתה וזה ישאר בחיים וזהו נגד הכת אשר נופלין על האדם בהיותו שלום ושליו בביתו ונוטלין הממון לבד: ותמימים זהו נגד כת הב׳ הטמונים בשדה על הדרכים והורגין ונוטלים גם הממון וזהו ותמימים כי הולך בדרך תמים ואינו יודע מאומה נופל בידם כיורדי בור דוגמת ההולך ונופל לתוך הבור: יג) כל הון יקר נמצא הוא נגד הכת הד׳ שיש בהם והן ההורגין על הדרכים שאצלם הממון שנוטלים הוא כמו מציאה כי מי ידרוש אחריו שהוא רחוק מביתו וגם מי ידרוש אחריהם שגם הם אפשר שרחוקים ממקום ההוא ואין מי שיכיר אותם ולכן פתוים שההון יקר יהי׳ כמציאה: נמלא בתינו ונגד אותן השוללים על הדרכים ומניחים בחיים אין זה כמציאה כי הבעלים עדיין בחיים ואפשר שידרוש מידם רק הוא שלל ששוללו מידו שרחוק הוא שידרוש מפני שהוא רחוק מביתו ואינו מכיר אותם וגם הם אפשר שרחוקים ממקום ההוא ואין מי שיכיר אותם: יד) גורלך תפיל בתוכינו הוא נגד האורבים על האדם בביתו והורגין אותו ואז שוללים כל מה שבביתו וחולקים ביניהם ע״י גורל אבל להשולל על הדרך אינו רק ממון ולא שייך גורל בממון ולכן פתוים כאן בחלוקת כל מה שבבית שגורלך תפיל בתוכינו: כיס אחד הוא נגד האורבין על הבתים לשלול שלל לבד ולהניח אותו בחיים וזה בקל יכול לדרוש כי הוא בביתו ובחיים וגם אותן האורבין א״א שיהיו ממקום רחוק ולכן אי אפשר להן לחלוק עדיין לזה פיתויין שכיס אחד יהי׳ לכלנו: טו) מנע רגלך מנתיבתם כלומר לא מיבעי׳ שאל תלך בדרך שהוא הדרך הגדול עצמו שהן דורכין והולכין בו אתם אלא מנע רגליך בפני עצמך בלא הם ומנתיבותם הקטנים שמהן באים להדרך הגדול והיינו הדברים המביא לידי זה: טז) כי רגליהם האיך אתה מתפתה בפיתוייהם ובשפתי חלקות שכוונתם להטיב לך והלא עיניך רואות שרגליהם לרע ירוצו וכמו כן הם הפנים בודאי להרע לך: וימהרו ואם תעלה על דעתך אלך עמהם עד שאקבץ ממון ואפרד מהם לזה אומר וימהרו לשפך דם קודם פרידתך מהם והוא נגד ב׳ הנ״ל לרע ירוצו בממון לבד ויטלו גם את ממוניך וימהרו לשפוך דם הוא נגד אותן ההורגין נפשות: יז) כי חנם גו׳ וא״ת הלא אנכי רואה שהם שלמים אתי וחפצים בטובתי לגרום לי ממון לזה אומר הלא שים עיניך והבט על עוף השמים שכל הבעלי כנף מתדמין בעצמן שהרשת הוא לחנם מזורה וזה התבואה אשר שם תחת הרשת הוא נתון שם לטובתם למזונותם ובאמת אתה יודע שלא כן הדבר הזה: יח) והם לדמם יארובו שהגיד אורב עליהם להרוג אותם: יצפנו לנפשותם או שיצפנו א״ע בכדי שיפלו ברשתם ויהיו לדים אותם בחיים בעוד שהנפש בהם וכדי למכור אותם וזהו לנפשותם והם ג״כ נגד ב׳ הנ״ל אותן הגוזלין ממון לבד או ההורגין נפשות: יט) כן ארחות כל בוצע בצע
כלומר

יִקָּח׃ כ חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה בָּרְחוֹבוֹת תִּתֵּן קוֹלָהּ׃ כא בְּרֹאשׁ
הוֹמִיּוֹת תִּקְרָא בְּפִתְחֵי שְׁעָרִים בָּעִיר אֲמָרֶיהָ תֹאמֵר׃ כב עַד מָתַי
פְּתָיִם תְּאֵהֲבוּ פֶתִי וְלֵצִים לָצוֹן חָמְדוּ לָהֶם וּכְסִילִים יִשְׂנְאוּ דָעַת׃
תשובו

פי׳ מהגאון רבינו אליהו ז״ל

כלומר כן הדרך של הרעים הרוצים לגרום ממון הוא בכדי שיהא יוכל ליקח עי״ז הנפש של אותן הבעלים של הממון שגרמו לו ליקח: כ) חכמות בחוץ לפי שהד׳ גזלנים הנ״ל כולם אמרו נארבה נצפנה אבל החכמה שהיא התורה אינו כן אלא בחוץ תרונה גו׳ ואינו מתיירא ואין להתבייש בהתורה. והענין שגם העולם נחלק לשנים שהן ארבע והן העיירות והאדמה שהן השדות והדרכים ובכל א׳ הוא שנים בעיירות הוא העיר עצמו ושער העיר שם יושבים השופטים והזקנים כמ״ש (דברים י״ו) שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך (ושם כ״ה) ועלתה יבמתו השערה וכן כמה פעמים. והאדמה שלפני העיירות ג״כ נחלק לשנים והיינו מה שלפני העיר ששם מוכרין צרכי העיר והוא הנקרא רחוב העיר ולכן הזקנים והשופטים יושבים בשער העיר סמוך לרחוב לשפוט בין איש לרעהו מן הדברים הנעשים ברחוב ומה שרחוק מן העיר הוא הנקרא סרטיא ופלטיא וכן הדבור נחלק לשנים שהן ארבע קול ודבור והקול נחלק לב׳ והיינו מרחוק אין שומעין את הקול רק קול הברה לבד ואינו ניכר הקול וזהו הנקרא רינה ובקרוב קצת אז נשמע הקול אבל עדיין אינו נשמע דיבור כלל רק הקול. והדבור ג״כ נחלק לב׳ והוא דבור וקריאה והיינו ברחוק קצת אף ששומעין הדבור מ״מ אין יכול לדבר רק קוראין שיבא אל המדבר וכשיתקרב אליו הוא מדבר עמו וזהו שהחכמות בחוץ לאותם העומדים עדיין מרחוק אינן שומעין רק הרינה וברחובות כשנתקרב לרחוב אז תתן קולה ובראש הומיות תקרא בפתחי שערים (נלענ״ד דה״פ דתיכף כשנעשה רעש אז תקרא לפתחי שערים ששם השופטים ואז תרצה הקריאה שהיא התחלת הדיבור) בעיר וכאשר נתקרב אליה אז תאמר כל אמריה. והיינו שהתורה ג״כ נחלק לשנים שהן ארבע והוא פשט וסוד בכל א׳ ב׳ בסוד הוא סודות עצמן ורמז הוא פתח השער להסודות. ופשט הוא דרוש ופשט חכמות בחוץ לאותן העומדים בחוץ עדיין אינו מראה להם רק הפשט וזהו תרונה שזהו רנה דאורייתא וזשחז״ל במקום רנה שם תהא תפלה כי היו מלמדי תנוקת שלהם בבתי כנסיות כמבואר במדרש איכה ובשארי מקומות ששם היו לומדים רנה דאורייתא שם תהא תפלה: ברחובות שהוא הדרוש שמרחיב ההלכה שם תתן קולה: כא) בראש הומיות תקרא בפתחי שערים הוא רמז שהוא פתח השער (נלע״ד שבדרוש התורה תבא המחלוקת הללו מטמאין והללו מטהרין הללו פוסלין והללו מכשירין הללו אוסרין והללו מתירין ומ״מ נוחין זה לזה ואוהבין זה לזה. והכל מחמת יראה שהיא הרמז והמוסר וזהו בראש הומיות בתחלת המייתם הוא המחלוקת. אמנם לפי שכוונתם אל האמת אז התורה תגלה להם רמזיה שהי׳ היראה וז״ש את והב בסופה שנעשו אוהבים זה לזה ואח״כ בעיר שהוא בפנימיות התורה אז תאמר להם כל אמריה וסודותיה): כב) עד מתי פתים וגו׳ שבני אדם המתרחקין עצמם מן התורה הוא מחמת ג׳ ענינים. א׳ מחמת שנתפתו ביצרם לילך אחר תאות עוה״ז וסוברים שזהו בעולם טוב ויהי׳ זה כמו כן לעולם. והב׳ מחמת שאפלים לדבר דברים בטלים אף שאין בזה הנאת עוה״ז מ״מ הוא מתוק אצלם. והג׳ מחמת שתלמודם קשה עליהם ורוצים שיהי׳ בא מעצמו התורה להם בלי טורח וכשרואין שאין התורה בא לידם עוזבין אותה כי אינן רואין מתיקותיה. וז״ש עד מתי פתאים הן ההולכין
אחר

כג תָּשׁוּבוּ לְתוֹכַחְתִּי הִנֵּה אַבִּיעָה לָכֶם רוּחִי אוֹדִיעָה דְבָרַי אֶתְכֶם׃
כד יַעַן קָרָאתִי וַתְּמָאֵנוּ נָטִיתִי יָדִי וְאֵין מַקְשִׁיב׃ כה וַתִּפְרְעוּ כָל
עצתי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

אחר פיתוי יצרן לרדוף אחר תאות עוה"ז תאהבו פתי שהיו נוחין להתפתות. ולצים הוא נגד כת הב' שהן היושבי קרנות. לצון חמדו להם כי בזה אין להם אף הנאת הגוף רק שהן חמדו את הלצון מחמת שהיא עבירה גדולה. וכסילים הוא נגד כת הג' שאינן חפצים לטרוח ולידע את התורה הן נקראים כסילים כי הכסיל הוא היפוך היודע והן ג' דרגין מלמטה למעלה: כג) תשובו לתוכחתי נגד ג' הנ"ל אומר לכל א' רפואתו נגד המתפתין ביצרם לילך אחר תאות עוה"ז אומר תשובו לתוכחתי שרפואתו לשבר תאותו ויצרו בדברי תוכחה ומוסר וממילא ישבר תאותו וכמש"ז"ל ואם לאו יזכור לו יום המיתה. הנה אביעה לכם רוחי נגד הבעלי לצון ויושבי קרנות שאין להם תאות עוה"ז אלא הלצון חמד להם כי רוחם לא נחה ולא שקטה עד שידברו דברי הלצון ומזה להם נחת רוח. והטעם מפני שבכל דבר שאדם עושה נותנין לו רוח ממרום והוא המסייע אותו לעשות דברים עוד כאלה וזה הרוח אינו נח ושקט עד שעושה עוד דברים כאלה והוא נהנה מהם. ומזה יש לו נחת רוח הן בדבר מצוה או בדבר עבירה וזהו עבירה גוררת עבירה ומצוה גוררת מצוה וכל דבר עבירה שהיא גדולה גם הרוח הבא ממנה היא גדולה ומתאוה יותר לעבירה עוד וכן בדבר מצוה גדולה בא רוח ממקום קדוש מאוד ומתאוה מאוד למצוה ונהנה מאוד מחמת זה ממצות וידוע שמצוה הגדולה מכל המצות היא לימוד התורה ולהיפך דברים בטלים ולצנות שזהו היפוך התורה ולכן יש הנאה מדברים בטלים ולצנות יותר מכל העבירות אף שאין בזה עוה"ז אך מחמת שהרוח הטומאה גדולה עד מאד והיא כמעין הנובע היפוך התורה שהיא כמעין הנובע. לזה אומר שלא אין בזה עוה"ז כלל רק ההנאה הוא מחמת שהוא היפוך התורה והיא עבירה גדולה והרוח נובע הנה אביעה לכם רוחי ואז יהיה לכם ע"י רוח הקודש ההנאה גדולה כמעין הנובע ובודאי יהיה הנאה יותר גדולה מזה כי התורה כנגד כולם והנאת רה"ק גדולה מרוח הטומאה מפני שזהו הנאה אמתית. אודיעה דברי אתכם הוא נגד כת הג' שהם הכסילים אשר ישנאו התורה מפני חסרון הבנה לכן אומר אודיע דברי אתכם ותראו מתיקותיה ותאהבו אותה. והן ג"כ מלמטה למעלה ואלו השלשה הוא נגד השלשה דברים שאמר למעלה שמתחילה צריך האדם לקחת את עצמו למוסר וזה לקחת מוסר גו' ואח"כ יתן ה' סייעתא דשמיא וזהו לתת לפתאים גו' ואח"כ להבין גו' כן הוא כאן מתחילה תשובו לתוכחתי שהוא לקחת לעצמו מוסר גו' הנה אביעה גו' הוא סייעתא דשמיא אודיע דברי אתכם הוא להבין גו': כד) יען קראתי ותמאנו הקריאה היא כאשר פונה את עצמו לילך והוא עדיין אינו רחוק ממנו אז קוראין לו אבל כאשר הוא רחוק עד שאין שומעין קולו אז מרמזין לו בידיו שיחזור וזהו קראתי כאשר הייתם קרוב ותמאנו. נטיתי ידי אף על פי שתמאנו והתרחקו עוד אף על פי כן רחמתי עליכם ונטיתי ידי שתחזרו אלי: ואין מקשיב כלומר שעשה עצמו כאלו אינו רואה ושומע: כה) ותפרעו כל עצתי דרך האוהב מתחילה נותן עצה שילך בזו הדרך הטובה וכשלא ישמע אליו וילך בדרך לא טוב אז מוכיח אותו על שהולך בדרך לא טוב וזהו ותפרעו כל עצתי שנתתי לכם לילך בדרך הטוב והישר ולא שמעתם לעצתי והלכתם
אחר

עֲצָתִי וְתוֹכַחְתִּי לֹא אֲבִיתֶם׃ כו גַּם אֲנִי בְּאֵידְכֶם אֶשְׂחָק אֶלְעַג
בְּבֹא פַחְדְּכֶם׃ כז בְּבֹא כְשׁוֹאָה פַּחְדְּכֶם וְאֵידְכֶם כְּסוּפָה יֶאֱתֶה
בְּבֹא עֲלֵיכֶם צָרָה וְצוּקָה׃ כח אָז יִקְרָאֻנְנִי וְלֹא אֶעֱנֶה יְשַׁחֲרֻנְנִי וְלֹא
יִמְצָאֻנְנִי׃ כט תַּחַת כִּי שָׂנְאוּ דָעַת וְיִרְאַת יְיָ לֹא בָחָרוּ׃ ל לֹא אָבוּ
לעצתי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

אחר שרירות לבכם הרע. ותוכחתי לא אביתם אח"כ הוכחתי אתכם על שהלכתם בדרך לא טוב ולא אביתם לשמוע תוכחתי. ואלו הד' הוא נגד הד' פסוקים הנ"ל יען קראתי הוא נגד בראש הומיות תקרא נטיתי ידי הוא נגד חכמות בחוץ גו' ותפרעו כל עצתי הוא נגד תשובו לתוכחתי שהוא עצה ותוכחתי לא אביתם הוא נגד עד מתי פתאים תאהבו פתי שהוא תוכחה: כו) גם אני באידכם גו' עכשיו אומר שלשה צרות נגד הג' רשעים הנ"ל שהן הפתאים ולצים וכסילים. נגד הלצים אמר גם אני באידכם אשחק אלעג גו'. ובכל צרה הוא ב' דברים א' כאשר ישמע מן הצרה טרם בא הצרה שיבא עליו אז הוא מפחד ממנה ואח"כ בעת בא הצרה עצמה וכן המתלוצץ מתחילה הוא מלעיג ואח"כ כאשר מדבר הלצנות שלו אז הוא משחק וזהו בעת האיד שהוא עת בא הצרה אז אשחק. אלעג בבא פחדכם היינו עדיין קודם הצרה ומ"ש תחילה האיד קודם הפחד וכן השחוק קודם הלעיגה לא שמעתי מפיו הקדוש ואפשר ששמעתי ושכחתי (ונלע"ד כי דרך הלצים אינם מפחדין מפני כל אלא מתלוצצין רק כאשר כבר היו בצרה אז אח"כ כאשר שומעין צרה הן מפחדין לכן כתיב כאן תחילה האיד ואח"כ הפחד): כז) בבא כשואה פחדכם הוא נגד אותן הרודפין אחר תאות העוה"ז והן הפתאים המתפתין ביצרם והם אשר לא יכלו השקט עד אשר יתמלאו תאותן לכן אומר נגדן בבא כשואה פחדכם טרם בא הצרה. ואידכם כסופה יאתה הוא עת הצרה. בבא עליכם צרה וצוקה הוא נגד הכסילים אשר ישנאו הדעת יבא עליהם צרה מלבר וצוקה בלב מלגיו כמ"ש (איוב ל"ב) הציקתני רוח בטני דוגמת השנאה שהיא בלב וימאסו בחייהם מחמת צרה וצוקה: כח) אז יקראנני גו' כי לתורה צריך ב' דברים כמו שכתוב (תהלים ק"ה) (דרשו ה' ועוזו בקשו פניו תמיד) והיינו לדרוש ולחקור אותה ביגיעה וטורח ולבקש מהקב"ה שיעזור לו וכמ"ש (דברים ד') (ובקשתם משם את ה' אלקיך ומצאת כי תדרשנו גו') וזהו אז יקראונני בתפלה ולא אענה. ישחרונני כלומר ידרשו ויחקרו בטורח ולא ימצאונני הרי ד' צרות לכל א' מן הג' הרשעים הנ"ל והיינו פחד ואיד ויקראו ולא יענה וישחרו ולא ימצאו. כי זה היקרא ולא יענה והשחר ולא ימצא קאי על הג' ואלו הד' צרות נגד הד' דברים שאמר למעלה עליהם יען קראתי וגו' נטיתי ידי וגו' ותפרעו וגו' ותוכחתי גו' והוא מדה כנגד מדה ממש היינו נגד יען קראתי גו' גם הם יקראו ולא יענה נטיתי הוא מרחוק והוא בטורח הוא נגד זה ישחר ג"כ ויטריח את עצמו אחר שיתרחק ממנו ולא ימצא כי אם תעזבנה יום יומים תעזבך ותפרעו גו' שלא שמעתם להעצה טובה שחשבו בטח גם אני אלעג בבא הפחד ותוכחתי גו' אח"כ כאשר הוכחתי אתכם ואעפ"כ לא אביתם אף אני באידכם אשחק והבן: כט) תחת כי שנאו דעת הוא נגד ד' ענינים שאמר מתחלה עד הנה. והיינו מלדעת חכמה שענין הספר הוא לדעת ולידע דרך הטוב והחיים שהיא ידיעת כלל התורה ומיראת ה' גו' הוא אמר שיראת ה' ראשית הכל. ומבני אם יפתוך גו' הוא עצה טובה ונכונה
להזהר

לַעֲצָתִי נָאֲצוּ כָּל תּוֹכַחְתִּי: לא וְיֹאכְלוּ מִפְּרִי דַרְכָּם וּמִמֹּעֲצֹתֵיהֶם
יִשְׂבָּעוּ: לב כִּי מְשׁוּבַת פְּתָיִם תַּהַרְגֵם וְשַׁלְוַת כְּסִילִים תְּאַבְּדֵם:
לג וְשֹׁמֵעַ לִי יִשְׁכָּן בֶּטַח וְשַׁאֲנַן מִפַּחַד רָעָה:
ב א בְּנִי אִם תִּקַּח אֲמָרָי וּמִצְוֺתַי תִּצְפֹּן אִתָּךְ: ב לְהַקְשִׁיב
לחכמה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

להזהר מפיתוי היצה"ר והרשעים ומבאר דרכם שאינו טוב ורוצים לגזול אותו והתורה לא כן אלא הפוך זה ואח"כ מעד מתי פתאים גו' הוא תוכחה וזהו תחת כי שנאו דעת הוא נגד לדעת חכמה גו' ויראת ה' הוא נגד מ"ש למעלה שיראת ה' ראשית דעת והיא עיקר הכל ולהם לא הי' אפילו בחינת בחירה כענין סרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים ולא שוה לנו כי לא די שאינן רודפין אחר זה שהיא עיקר הכל אלא אפילו אם היו שניהם לפניהם לא בחרו בזה כי מלת בחירה הוא אם יש שני דברים לפניו כמ"ש (דברים י"א) ראה אנכי גו' ובחרת בחיים גו' וזהו לא בחרו: ל) לא אבו לעצתי הוא נגד בני אם יפתוך וגו' שהוא עצה טובה ונכונה. נאצו כל תוכחתי הוא נגד עד מתי פתאים וגו' שהוא תוכחה: לא) ויאכלו מפרי דרכם עכשיו אומר נגד הד' דברים עצמן שלא שמעו והלכו אחר שרירות לבם הרע שגמול ידיו יעשה לו והיינו נגד לדעת חכמה וגו' שלא רצו לידע דרך הטוב אומר שלכן יאכלו מפרי דרכם. וממועצותיהם ישבעו הוא נגד בני אם יפתוך וגו' שהוא העצה טובה ונכונה והן לא אבו שמוע והלכו אחר עצתם ישבעו מעצתם. ומ"ש מתחילה ויאכלו גו' ואח"כ ישבעו כי דרך ידיעת התורה לבד. גם זה מתוק ונועם מאוד ודרך רשעים הפוך זה והם שמים מר למתוק לכן מן הידיעה יהי' להם מר דוגמת האוכל דבר מר שבעת האכילה הוא מר ואח"כ כשיתעכל במעיו הוא לגוף כחרבות כענין מרה כלענה חדה כחרב פיות וזהו ישבעו אחר העיכול כלומר אחר המעשה שילכו אחר עצתם: לב) כי משובת פתים כי הבעלי יראה תמיד יראתם על פניהם וכמ"ש (שמות כ') ובעבור תהי' יראתו על פניכם כי תמיד עליהם עול מלכות שמים והיפוך זה הוא ההולך שובב בדרך לבו לכן נגד יראת ה' אומר כי משובת פתאים גו'. פתאים מפני שאם הי' לו יראה והי' מתיירא מן הסוף והתכלית לא הי' נתפתה לכן העוזבים יראת ה' ונתפתו נקראים פתאים. תהרגם כי יראת ה' תוסיף ימים (לקמן י') והם עזבו יראה ה' ושנות רשעים תקצורנה וזהו תהרגם. ושלות כסילים גו' הוא נגד העוזבים התוכחה שמוכיח עד מתי פתאים גומר והיינו הוא מחמת שהן רוצים לישב בשלוה ואינם חפצים לטרוח בתורה ומצות ולעזוב תענוגי ושלום עולם הזה. תאבדם מעוה"ז ומעוה"ב. כי לא ימלא תאותו בעוה"ז וסופו יורש גיהנם: לג) ושומע לי אבל השומע לעצתי וילך בדרך התורה לידע ויאהב התוכחה ויבחר ביראת ה'. ישכון בטח בעת בא צרה על אחרים הוא ישכון בטח. ושאנן בלב מפחד שקודם הצרה לא יהי' לו פחד כלל הוא נגד הפחד האיד שאמר למעלה (ומ"ש ישכון בטח שהוא בעת הצרה תחילה קודם שאנן מפחד שהוא קודם הצרה היינו שבעת שומעו מן הצרה הראשונה אינו שאנן כי אינו סומך על זכותו אבל כאשר כבר הי' צרה ולא נגע בו כלל יהי' שאנן אח"כ כאשר ישמע שמועות רעות כי יבטח אז בשם ה' ויהי' שאנן בלב מן הפחד ולא יפחד כלל):

ב א אם תקח אמרי ומצותי גו' כי תורה צריך אדם ללמוד יומם ולילה וכל יומא

זמנה

לְחָכְמָה אָזְנֶךָ תַּטֶּה לִבְּךָ לַתְּבוּנָה: ג כִּי אִם לַבִּינָה תִקְרָא
לַתְּבוּנָה תִּתֵּן קוֹלֶךָ: ד אִם־תְּבַקְשֶׁנָּה כַכָּסֶף וְכַמַּטְמוֹנִים
תַּחְפְּשֶׂנָּה: ה אָז תָּבִין יִרְאַת יְהוָֹה וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא: ו כִּי־
יי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

זמנה הוא לכן אמר תקח אמרי תמיד ומצותי תצפון אתך אבל המצות אף שלמד חוקותיה ומשפטיה אין לעשות עד עת בא זמנה של אותה מצוה ולכן אמר תצפון אתך עד שיבא זמנה ואז תקיים: ב) להקשיב לחכמה אזניך חכמה הוא מה שאדם מקבל מרבו לכן אמר להקשיב לחכמה אזנך לקבל וכמשחז"ל עשה אזנך כאפרכסת: תטה לבך לתבונה מלת תבונה הוא בין בחכמה ובין בבינה כאשר יבין הדבר על בוריו הוא נקרא תבונה וזה של חכמה נקרא בעץ חיים יע"ש ולהבין הדבר על בוריו צריך הטית לב כי הלב מבין לכך אמר תטה לבך לתבונה והוא התבונה של חכמה והיינו להבין הדבר שקיבל מרבותיו על בוריו מה שבלב רבו: ג) כי אם לבינה תקרא בינה הוא הבנת דבר מתוך דבר ולהבין הדבר מתוך דבר צריך לקרא אותן בפה כי היא נכללת בחכמה בדקדוקיה ופרטיה של החכמה וע"י קריאת החכמה בפה יגלו דקדוקיה ופרטיה לכן ע"י קריאה יבין הדבר מתוך דבר של החכמה וזהו כי אם לבינה תקרא: לתבונה תתן קולך כי כמו שיש תבונה בחכמה כנ"ל דהיינו להבין החכמה על בוריו כן יש תבונה בבינה הוא להבין דבר הבינה על בוריה כלומר איך תלוי זו הבינה בזה הדקדוק של החכמה כמו ואם מן הצאן למעט את הנוגח מן הוי"ו יתירה זו המיעוט הוא נקרא בינה והיא נכללת בחכמה. והתבונה היא לידע מפני מה מן הוי"ו יתירה למעט הנוגח דוקא והיא מתחברת עם תבונה של החכמה(*) ומחמת שלזה צריך יגיעה יותר מהתבונה של החכמה כי אם יבין זאת התבונה אז יבין גם התבונה של החכמה כי התבונה של החכמה גנוז בתוך התבונה של הבינה לכן בתבונה של החכמה אמר לבך וכאן קולך כי זהו גילוי הלב(*): ד) אם תבקשנה ככסף כי בקשה הוא על דבר הנאבד מקומו איה הוא כמ"ש (תהלים קי"ט) תעיתי כשה אובד בקש עבדך וכן כסף להרויח אין אדם יודע במה להשתכר ולכך האדם לבקש אחריהם והולך ממקום למקום להרויח לזה אומר תבקשנה ככסף. וכמטמונים תחפשנה דרך דבר הטמון במקום ידוע שמונח ומוטמן בשדה ובמקום ואינו יודע מקומו ממש צריך לחפש בידים ובזה שייך חיפוש בדבר הטמון שטמן הוא או אבותיו וזהו כמטמונים תחפשנה. והענין שהן נגד תורה ומצות שלתורה צריך לבקש ככסף ולילך מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה וזהו אם תבקשנה ככסף היינו לתורה. וכמטמונים תחפשנה היינו מצוה אחר שהם טמונים וצפונים בידו עד עת בא זמן המצוה לעשותה ואז יחפש אחר הלכותיה ודקדוקיה במקום שטמן תחת ידו כלומר באותן הלכות שלמד כבר עכשיו יחפש אחריהם דוגמת מטמונים וכמ"ש למעלה ומצותי תצפון אתך: ה) אז תבין יראת ה' אם תעשה כנ"ל אז תבין יראת ה'. ודעת אלקים תמצא הדעת של מלאכים כלומר השגת המלאכים(*). והענין כי אם אין יראה אין חכמה אם אין חכמה אין יראה. כי היראה היא המביאה לידי חכמה כמשחז"ל כאילו תעל מאי תקנתיה ילך אצל חכם וילמדנו כו' וזהו אם אין יראה אין חכמה ואם אין חכמה אף שיש לו יראה אינו כלום כי יראה ל"ל מגרמתה כלום וז"ש (ברכות ל"ג) והבור רק אין בו מים ואין בור ירא חטא כי היראה אינו רק אוצר להחכמה כמ"ש (ישעי' ל"ג) יראת ה' היא אוצרו והדעת נמשך

מבינה

יְהוָה יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה׃ ז יִצְפֹּן לַיְשָׁרִים תּוּשִׁיָּה מָגֵן
לְהֹלְכֵי תֹם׃ ח לִנְצֹר אָרְחוֹת מִשְׁפָּט וְדֶרֶךְ חֲסִידָיו יִשְׁמֹר׃ ט אָז
תבין

פי׳ מהגאון רבינו אליהו ז״ל

מבינה שאם יהי׳ לו בינה אז אינו מיותר לו שום דבר מהחכמה ואז אפשר לו לידע החכמה ובינה על בוריו כפי השגתו אבל אם אין לו בינה א״א לו לידע על בוריו כי יש לו דברים מיותרים הרבה וזהו אם אין בינה אין דעת ואם אין דעת שאינו משיג החכמה והבינה על בוריו אין בינה כי הם דברים סתומים אליו וז״ש (לקמן ט׳) תחילת חכמה יראת ה׳ ודעת קדושים בינה וכאן הוא בסיפוק אבל יראה בינה דהיינו תבין יראת ה׳ ואח״כ דעת חכמה ודעת אלקים תמצא כי מציאה הוא מדבר האין וזהו בחכמה כמ״ש (איוב כ״ח) והחכמה מאין תמצא אבל הבינה אינה מאין כי היא נכללת בחכמת הענין שהוא בסוד הדעת המתהפך שם כמ״ש בפי׳ על ישעיה(*)׳ ואמר כאן חמשה דברים חכמה ובינה דעה ותורה ומעשה ובכל אחד ואחד הוא ב׳ הרי חמשה מול חמשה וכנגדן באדם הוא עשרה דברים חמשה פנימיות וחמשה החצוניות הפנימיות הוא מוח ולב וריאה וגרון שהוא הקול וכליות. וחמשה החצוניות הם עינים אזנים פה וידים ורגלים: ו) כי ה׳ יתן חכמה כלומר ע״י שהלך בחמשה דברים שהן חו״ב ודעת ותורה ומעשה יתן ה׳ חכמה ומפיו יתן דעת ותבונה וד״ל (פי׳ שהקב״ה יתן לו סייעתא דשמיא ויוסיף לקח חכמה כי חכמה מאין תמצא שילמוד דברים עוד וימצא דברים אשר לא ידע מתחילה ומפיו ממה שילמוד החכמה ויוציא מפיו ידע החכמה על בוריו בב׳ בחינות בדעת ותבונה ותבונה הוא ג״כ דעת רק דעת שידע החכמה על בוריו לעצמו אבל אינו יכול להסביר עדיין לאחרים ותבונה שיהי׳ יכול להסביר וללמד גם לאחרים וזהו כד ינקא לבנין נקראת תבונה וז״ש מפיו ממה שיוציא מפיו יתן לו ה׳ דעת שידע על בוריו ותבונה שיהי׳ יכול להסביר לאחרים והבן):

ז) יצפון לישרים תושיה ישר הוא השם דרכיו ומדותיו בשכלו ומעמיד אותם בדרך הישר לפי התורה ולזה הישר א״א להכשל כי תמיד הוא משגיח ומתבונן על דרכיו אך צריך להתורה לבל יסור מעצת התורה וזהו יצפון לישרים תושיה הוא עצת התורה וישבר מדותיו לפי התורה ולכן אמר כאן תושיה שמתשת כחו בשבירות תאותיו ומדותיו ואמר יצפון יצפון כי הוא נעלם בלב. מגן להולכי תם תם ההולך בדרך תמים ולא סר מן התורה ימין ושמאל ואף במדות אינו סומך על שכלו כלל והולך בתמימות וזה אין צריך לעצה כי אין לו מלחמה בשכל כי הוא משים עצמו כבהמה כמה שאמרו (חולין דף ה׳) ערומים בדעת ומשימין עצמן כבהמה אך אפשר שיכשל שלא במתכוין והוא צריך למגן להגין עליו שלא יכשל לכן אומר מגן להולכי תם: ח) לנצור ארחות משפט נצירה היא שמירה מעולה וגדולה ממלת שמירה כעיר נצורה והיינו כי משפט הוא תורה וההולך בדרך תורה כלומר שיושב ולומד יש לפניו דרכים הרבה וכן דרכים קטנים כי הם רק ליחידי סגולה שתורתם אומנתם והם צריכין שמירה רבה ומעולה כי בהם היצה״ר מתגרה מאוד כמ״ש חז״ל שמניח עמי הארץ ומתגרה בת״ח וזהו לנצור כעיר נצורה הדרכים קטנים שהם נקראים ארחות שאורח הוא דרך קטן וצר כי כן דרכה של בעלי תורה. ודרך חסידיו ישמור הם הרודפין אחר המצות והן הולכין בדרך גדול ופתוח כי במצות עוסקין גם ההמון עם אף שהם אינם ת״ח. ואמר דרך לשון יחיד כי לפני העוסקין במצות אין להם כי אם דרך א׳ כי המצות הם תמידיות וא״א ללמוד בזה פירוש אחר ולכן אין צריך שמירה כ״כ מן
היצה״ר

תָּבִין צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים כָּל־מַעְגַּל־טוֹב׃ י כִּי־תָבוֹא חָכְמָה
בְלִבֶּךָ וְדַעַת לְנַפְשְׁךָ יִנְעָם׃ יא מְזִמָּה תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ תְּבוּנָה
תִנְצְרֶכָּה׃ יב לְהַצִּילְךָ מִדֶּרֶךְ רָע מֵאִישׁ מְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת׃
העוזבים

פי׳ מהגאון רבינו אליהו ז״ל

היצה״ר וגם היצה״ר עצמו אינו מתגרה כ״כ עמהם לכן כתיב ישמור: ט) אז תבין צדק גו׳ כי כאשר יתן לך ה׳ חכמה ודעת ותבונה והיינו להסביר לאחרים כנ״ל וגם יתן לך שכל ליתן עצה לאחרים לתמימים וישרים ולהולכי בתורה ולהעוסקין במצות ומזה תבין העצות הנכונות והן צדק ומשפט ומשרים והוא כנ״ל. צדק מימין לגמול חסד ולהטיב לכל הבריות. ומשפט הוא משמאל שצריך לשפוט את עצמו ולהתגבר על יצרו ולא למלאות תאותו ומשרים הוא דרך הממוצע בינו לבין המקום וזשחז״ל מאן דבעי למהוי חסידא יקיים מילי דברכות והוא בינו לבין המקום כי כל הנהנה מעוה״ז בלא ברכה כאילו גוזל להקב״ה. וח״א יקיים מילי דנזיקין שהוא בינו לבין הבריות. וח״א יקיים מילי דאבות הוא מוסר ומדות איך יתנהג האדם בינו לבין עצמו וכן לכל א׳ צריך כל הג׳ מדות כמ״ש למעלה כי הם נגד הד׳ שאמר למעלה ונגד מוסר השכל הוא כל מעגל טוב כמשחז״ל מאי כל מעגל טוב זו התוכחה שכל זמן שתוכחה בעולם טובה וברכה באה לעולם כמה שאמרו (תמיד) איזו דרך שיבור לו האדם יאהב את התוכחה שזה מביא את האדם לידי כל מעגל טוב ואמר מתחילה עשרה דברים כמה שכתוב למעלה ומזה תבין חוב״ד ויצפון לישרים גו׳ והן הא׳ עשרה דברים והוא חב״ד ואח״כ ג׳ שהן ד׳ ישרים ותם משפט וחסד ותם וישר נחשב לא׳ ואח״כ צדק ומשפט ומשרים וכל מעגל טוב היא העשיריה ועשרה שקודם הן מלמטה למעלה וכאן מלמעלה למטה (נ״ל שאלו העשרה שמקודם הוא מה שיראה האדם ללמוד והוא צריך ללמוד מלמטה למעלה ועכשיו העשרה שיתן לו ה׳ והן מלמעלה למטה כי כאשר יבין הסוד על בוריו יהיה לו הכל אלו על בוריו הפשט והרמז ודרוש וסוד אבל כל זמן שלא יבין הסוד אפילו הפשט אינו ברור בידו כמ״ש בזוהר משפטים וכן שמעתי מאדמ״ו הכ״ס כמה פעמים והבן) ואלו העשרה הן נגד מ״ש (ישעיה י״א) ונחה עליו רוח ה׳ רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה׳ והן ג״כ עשרה כי רוח ה׳ כולל ד׳ כמ״ש בהאד״ר ע״ש הרי עשרה: י) כי תבוא חכמה בלבך כלומר אע״פ שתבין ותדע כל הנ״ל לא תאמר מה יהי׳ עוד אלא שתבא עוד חכמה בלבך מה שלא ראית ולא שמעת מעולם. ודעת ומן הדעת שתדע את החכמה ינעם לנפשך. כי תבא חכמה בלבך כלומר עוד זאת יהי׳ לך שיבא החכמה שלמדת בלבך ולא תשכח אותה. ודעת לנפשך ינעם כלומר וע״י שתדע הכל ולא שכחת ינעם לנפשך כמ״ש כי נעים כי תשמרם בבטנך:

יא) מזימה תשמור עליך מזימה הוא סוד הדעת והיינו מחשבות התורה ישמור עליך (פי׳ כי מזימה הוא עצת הסאין והן הרהורי עבירות של זימה כידוע וא״א לפנות את לבו מהרהורי עבירה רק ע״י נעימת ומתיקת ידיעת התורה כמ״ש אילת אהבים ויעלת חן וז״ש שהדעת ומחשבות התורה ישמור עליך מזימה שהן ג״כ מחשבות שבפנים). תבונה תנצרכה מחוץ כי תבונה מתפשט יותר מבחוץ כידוע ולכן תנצרכה מבחוץ מעבירות מעשיות ולזה צריך שמירה יתירה כי כבר היה מחשבו ולא פינה את עצמו ובא לעשות והוא צריך שמירה כעיר נצורה והוא נשמר מתבונה שהיא גבוה מהדעת והיא מתפשטת יותר והוא סוד דו״נ והבן: יב) להצילך וגו׳ בס״א הוא ג״כ דו״נ והן סוד תאוני וכעסני
והטוב

יג הַעֹזְבִים אָרְחוֹת יֹשֶׁר לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי־חֹשֶׁךְ׃ יד הַשְּׂמֵחִים לַעֲשׂוֹת רָע יָגִילוּ בְּתַהְפֻּכוֹת רָע׃ טו אֲשֶׁר אָרְחֹתֵיהֶם עִקְּשִׁים וּנְלוֹזִים

במעגלותם

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

והטוב הוא גרוע מן הרע כמ"ש טוב כעס משחוק כי ע"י הטוב של הס"א האדם נתפתה וכל א' נחלק לב' בחצוני וכן בכעסני והיינו בכעסני הוא רע ומרמה והרע הוא הרע בעצם ופיו ולבו שוין לרע ומרמה הוא שמדבר טוב ולבו חושב להרע והוא נקרא שפתי חלקות דוגמת השפתים שהן נחלקין כן נחלק פיו וז"ש נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה כי הרע פיו ולבו כא' לרע והוא דוגמת הלשון לכן כתיב לשונך והמדבר מרמה פיו חלוק מלבו הוא דוגמת השפתים לכן כתיב ושפתיך מדבר מרמה וזהו להצילך מדרך רע שהוא הרע בפועל ופיו ולבו שוין להרע לכך אמר דרך רע שדרכו להרע תמיד . **מאיש מדבר** תהפוכות הוא המרמה שמדבר היפוך לבו שדובר שלום עם רעהו ורעה בלבבו ולכן אמר כאן מדבר כי הוא מדבר דברים תהפוכות ויועץ עצות רעות : **יג) העוזבים ארחות** יושר כבר ידעת שאורח הוא נתיב קטן וצר והוא דרך הצדיקים כי בהם הולכים מעט לכן כתיב אלא ארחות כמ"ש וארח צדיקים כו' ומחמת שדרך היושר הוא דרך הממוצע ויש בו הרבה דרכים לכן כתיב ארחות יושר . **ללכת בדרכי חושך** אבל דרכי הרשעים הן רחבים כי רבים דרכו שבהן נח לילך וברשעים יש ג"כ כמה מינים לכן אמר בדרכי חושך : **יד) השמחים לעשות רע** הם הרעים בפועל שפיהן ולבן שוין להרע הן שמחין בעשייתן את הרע . **יגילו בתהפוכות רע** הם מדברים מרמה ודבריהם נראים טובים ובאמת היא עצה רעה והם שמחים כאשר יתהפכו הטוב שדברו לרעה וזו יגילו בתהפוכות רע כי הם דברו תהפוכות דברים טובים שיתהפכו לרעים . ואמר אצל הרעים לשון שמחה ואצל המדברים תהפוכות לשון גילה. הענין שהחילוק בין גילה לשמחה ששמחה הוא בדבר חדש וגילה הוא בדבר שכבר היה ואינו מחודש וזהו ישמחו השמים כי הם חדשים לבקרים ותגל הארץ כי אין כל חדש תחת השמש לכן אינו שייך בהם שמחה אלא בדבר מעשה בראשית שהי' כבר וכן כאן העושה הרע עשיית רע אצלו הוא מחודש אבל המדבר מרמה כאשר יתהפך הדבר לרע אינו מחודש אצלו כי זה הי' בלבו תחילה בעת שנתן לו העצה זו שיפול לרע אך בהסתר וכאשר הלך בזו העצה כבר הי' לבו שמח ועכשיו כאשר מתהפך ונגמר הרע הוא גילה אצלו ולא שמחה ולכן כתיב יגילו : **טו) אשר ארחותיהם עקשים** גו' אמר כאן ג' דברים א' להצילך מדרך גו' העוזבים גו' ב' השמחים לעשות גו' ג' אשר ארחותיהם גו' והן נגד תורה ומצות ומדות וכמ"ש כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחת מוסר ולהצילך מדרך רע הוא נגד המדות שהן נקראים דרכים כמאחז"ל הדבק בדרכיו מה הוא רחום כו' והיפוכן הוא דרך רע ונגד עשיית המצות הוא השמחים לעשות רע גו' ונגד התורה הוא אשר ארחותיהם עקשים גו' כי בתורה כתיב דרכיה דרכי נועם והפוכן אשר ארחותיהם עקש ולא נועם ונגד וכל נתיבותיה שלום אמר ונלוזים במעגלותם שהוא היפוך משלום והן נגד העושה רע בגלוי ומדבר מרמה (ולבאר דבריו הענין שחילק בין אורח למעגל כי אורח הוא דרך קטן אבל הוא בשוה ובמישור ובנטייתן מן היושר לימין לשמאל הוא נקרא עקש שיטה מדרך הישר והולך בדרך עקש לימין או לשמאל ולכן הוא היפוך הנועם כי עיקר המתוק כאשר הולך בדרך היושר אשר בו ימין ושמאל ומעגל הוא דרך ההולך סביב לבלתי נגוע בהדבר עצמו אלא הולך סביב

והוא

בְּמַעְגְּלוֹתָם׃ טז לְהַצִּילְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה׃

העוזבת

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

והוא מלשון עגול והיינו מחמת יראה צריך לסבב כענין סחור סחור לכרמא לא תקרב וזהו ונלוזים מעגלותיהם נגד המדברים מרמה וטומנין עצה לפי ראות עין הוא טוב וכאשר יתגלגל הדבר ויסבב בסיבה אחר סיבה עד שיצא הרע ונטיים זו הדרך מן חוג המעגל היושר נקרא נלוז והוא היפוך השלום שאינו מתיירא והוא שלום אבל כאן אצלן נלוז המעגלותם וז"ש שהן נגד העושה רע בגלוי והמדבר מרמה אשר ארחותיהם נגד הרע ונלוזים נגד המדבר מרמה והבן) : **טז) להצילך מאשה זרה** עכשיו מפרש הנו"ק דס"א והוא סוד התאוני והיא נחלקת ג"כ לב' והוא תאוה וחמדה ותאוה זה הוא היושב בביתו ואינו רואה רק למלאות תאותו והנאתו . וחמדה היא הדבר שאין בה הנאת הגוף כמו בגדים נאים ובתים נאים או שיהי' לו ממון רב שאין בהם הנאת הגוף אלא נפשו של אדם חומד להם וז"ש גזל ועריות נפשו של אדם מתאוה ומחמדתן . שבגזל שייך חימוד שאין בהן הנאת הגוף ועריות שייך לשון תאוה שהוא הנאת הגוף לכן אמרו מתאוה ומחמדתן וזה החומד דברים שאין בהם הנאת הגוף אינו שליו ואינו שוקט אלא רודף תמיד אחריהן ואלו הב' דברים כתיב בעשרת הדברות אך בלוחת האחרונות כתיב בהיפוך אצל אשת רעיך לא תחמוד ואצל בית רעיך לא תתאוה ובלוחות הראשונות כתיב בשניהם לא תחמוד וכן אמר לי מו"ר ושאלתיו מפני מה . ואמר לי שנכון הוא ולא זכיתי לשמוע ממנו הטעם (ונלענ"ד מפני שאסור לנו לחמוד אפילו בלב ולכן כתיב באשת רעיך לא תחמוד אפי' בלא הנאת הגוף ואין לשנות בלוחת האחרונות ולכתוב לא תתאוה כי מכש"כ הוא מלא תחמוד שהוא בלא הנאת הגוף והיינו בלב ומכש"כ תאוה שהוא הנאת הגוף והיינו בפועל וא"א לטעות ולומר שדווקא בהנאת הגוף שהוא בפועל הוא דאסור דא"כ הי' לו לכתוב לא תתאוה דחמידה בלב הוא שאין בזה הנאת הגוף אלא בבית רעיך הוצרך לשנות בלוחת האחרונות ולכתוב לא תתאוה דאם הי' כתוב לא תחמוד ה"א דדוקא בפועל הוא דאסור אבל חמידה בלב שרי . ומ"ש בלשון לא תחמוד משום דבבית אין הנאת הגוף שייך לא תחמוד אף בפועל לכך הוצרך הכתוב לשנות ולכתוב בלוחת האחרונות לא תתאוה שמפיק דע"כ מ"ש בלוחת הראשונות לא תחמוד היינו בלב ומשום שבפועל יש יותר הנאה מבלב עדיין שייך שפיר לשון תאוה אף שאין בזה הנאת הגוף ממש מ"מ נגד החמידה שהוא בלב שאין בה הנאה כלל חשיב הפעולה הנאת הגוף אבל נגד הנאת הגוף ממש שהוא אכילה ושתיה ומשגל ושארי דברים אין זה חשיב רק חמדה אף בפועל ממש כי אין בזה הנאת הגוף באמת והבן דברים אלו) ונמצא תאוה הוא הנאת הגוף ממש וחמדה מה שאין בה הנאת הגוף וזו התאוה נקראת נכריה כי התאוה אינה ראוי' לבני ישראל כלל כי אנחנו אין ראוי לנו לילך אחר תאות עוה"ז כלל וכלל ולכן הוא דוגמת בת אל נכר שאסור ליגע בה כלל והחמדה היא נקראת אשה זרה כי האשה אשר מבני ישראל היא מותרת ליקח אותה לאשה רק אשה זרה שלקח אותה איש אחר לזו אסור ליגע כלל וכלל כן חמדת הפרנסה והממון אינו אסור מכל וכל כי כן כתיב (דברים פ"ז) למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך אשר תעשה אך באמונה מאד ולא יעשה עול שלא יגע בממון שאינו שלו ממש והיינו של איש זר כמ"ש (שבת ל"ד) נשאת ונתת באמונה לכן נקראת החמדה אשה זרה שהחמדה מביא לחמוד ממון של איש זר וזהו להצילך מאשה זרה זו החמדה כנ"ל . **מנכריה** זו התאוה כנ"ל . **אמריה החליקה** כי התאוה מראה עצמה לטובתו כי מתוק התאוה

לחיך

יז הַעֹזֶבֶת אַלּוּף נְעוּרֶיהָ וְאֶת־בְּרִית אֱלֹהֶיהָ שָׁכֵחָה׃ יח כִּי שָׁחָה
אֶל־מָוֶת בֵּיתָהּ וְאֶל־רְפָאִים מַעְגְּלֹתֶיהָ׃ יט כָּל־בָּאֶיהָ לֹא יְשׁוּבוּן
וְלֹא יַשִּׂיגוּ אָרְחוֹת חַיִּים׃ כ לְמַעַן תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים וְאָרְחוֹת
צדיקים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לחיך מאוד וע"י זה האדם מתפתה לילך אחריה כי נפשו של אדם מתאוה לזה מאוד ולכן הוא נח להתפתות בדבר שיש בו תאוות והנאת הגוף לכן אמר שאמריה של התאוה החליקה שהן חלוקין משמן ונכנסין באזנו של אדם משא"כ בהחמדה שאין אמריה חלוקין כי אין בזה הנאת הגוף ואינו כדאי לרדוף אחר זה ואדרבה תמיד לא ינוח ולא ישקוט לכן אין חלוקין דבריה כמו בהתאוה : יז) העוזבת אלוף נעוריה הוא נגד אשה זרה שתחת אישה תקח זרים ועוזבת את בעלה שהוא אלוף נעוריה . ואת ברית אלהיה שכחה הוא נגד הנכרית שעוזבת מינה ועמה ומתדבקת בעם אחר והיינו נגד החמדה שרודפת ואינו נח ולא שקט יום ולילה (קהלת ב') כי גם בלילה לא שכב לבו וכל ימיו בכעס ומכאובים ועוזבת את אלוף נעוריה שהיא התורה שאין צריך לנוע תמיד אחר זה אלא אדרבה לישב במנוחה ובשלום והשקט ובטח ולכן כתיב אלוף שהוא התורה כמ"ש אאלפך חכמה . ואת ברית אלהיה שכחה הוא נגד הנכריה שהיא התאוה שיושב בביתו ורואה למלאות תאותו זה שוכח ברית אלהיו שהן תרי"ג מצות וכולן נכללין בברית כמ"ש שקולה מילה כנגד כו' כי אחר המצות צריך לרדוף שיהא מצוי בידו לעשותן וזה יושב בביתו ואינו רודף אחריהן אין מצוה בא לידו ונמצא שוכח ברית אלהיו : יח) כי שחה אל מות ביתה הוא ג"כ נגד התאוה שיושבים בביתם ורואים למלאות תאותם הם שוחין את ביתן אל מות כי היושב בביתו ועוסק בתורה שהוא החיים כמ"ש כי הוא חייך גו' והם יושבין בביתם אך עוסקים בתאותם למלאם ואינם עסוקין בתורה לכן הם שוחין אל מות ביתם . ואל רפאים מעגלותיה הם נגד הרודפין תמיד אחר הממון ומוביל סחורה לכל מדינה וכשבא לתורה ומצות הם כבדין עליו ומרפה עצמו לשמור עצמו מעבירות וזהו ואל רפאים שהם יהיו הרפאים שמרפין עצמן מתורה ומצותיה שם יהיו מעגלותיה מה שהוא מסבב תמיד להוביל סחורה ולרדוף אחר הממון ואותן הרדיפות שהוא רודף ומסבב הם יובילו אותו לקהל רפאים שע"י זה מרפה עצמו . מדברי תורה ומצות מפני שנתייגע מן הדרכים והסיבובים שסיבב ורפאים ומות הן מיתה וכרת וכן אחר מיתה שוד מיתה ויגיהנם וכן בעוה"ב : יט) כל באיה לא ישובון שלא יאמר אדם אלך בשרירות לבי ואח"כ אשוב לזה אומר שכל באיה לא ישובון לא יהיו יכולין לשוב ממנה כי לא יהי' יכול לישב במנוחה והשקט אחר שיהי' דרכו לרדוף תמיד אחר הממון והחמדה וזהו נגד החמדה לכן באיה לא ישובון כי הולכין ובאין תמיד והן עושין עבירות ועולות לכן אמר לא ישובון . ולא ישיגו ארחות חיים הוא נגד הבעלי תאות שהם שוחים אל מות ביתם כי אינם עוסקים בתורה שהיא החיים . לזה אומר שלא ישיגו אורחות חיים תיכף כאשר יסורו ממנה והולכין למלאות תאותם לא ישיגו כלל ארחות חיים כי התאוה הוא היפוך התורה כמ"ש במדרש עד שאתה מבקש שיכנס תורה למעיך בקש שלא יכנס אכילה ושתיה לתוך מעיך ואמר אורחות כמ"ש למעלה שדרכי הצדיקים נקרא אורחות שהן באתכסיא ומעט אשר דרכו בה ודרך צר וקטן היא ואמר ג"כ ג' נגד הג' אשר בדבר וג"כ כנגד הנ"ל דהיינו תורה ומצות ומדות והבן : כ) למען תלך גו' זה קאי אלמעלה שהתורה תגין עליך ותשמרך מן הרע ומחמת זה
תוכל

צַדִּיקִים תִּשְׁמֹר׃ כא כִּי־יְשָׁרִים יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ וּתְמִימִים יִוָּתְרוּ בָהּ׃
כב וּרְשָׁעִים מֵאֶרֶץ יִכָּרֵתוּ וּבוֹגְדִים יִסְּחוּ מִמֶּנָּה׃
בני

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

תוכל להלך בדרך טובים כי הרע מעכב מלילך בדרך טוב תמיד . בדרך טובים טוב הוא נקרא המטיב עם הבריות וצדיק הוא העושה צדקות ונותן משלו לבריות בחנם אף שלא הי' ראוי ואף להטיב עמהם והוא עושה עוד צדקה עמהם זהו הנקרא צדיק והוא יותר מן הטובים לכן אותן הם מועטים כי זה יותר קשה על האדם לעשות גם צדקה עם הבריות אבל להטיב לבריות דהיינו שלא לעשות רע זהו דרכו של רוב בני אדם אף למי שהי' ראוי לעשות רע לפי הדין לכן כתיב אצל הטובים דרך שהוא דרך רחב אבל אצל הצדיקים אורחות וגם אמר תשמור לפי שאין דרכן של רוב בני אדם לעשות לכן זו צריך שמירה וע"פ זה תבין מה שאמרו בגמרא ב"מ פ"ג רבב"ח תברי לי' הני שקולאי חביתא דחמרא שקל גלימייהו אתו כו' א"ל הב להו כו' א"ל דינא הכי א"ל למען תלך בדרך טובים א"ל עניי אנן כו' א"ל זיל הב להו כו' א"ל דינא הכי א"ל אין אורחות צדיקים תשמור ולכאורה אינו מובן שמתחילה א"ל מלמען תלך בדרך טובים ואצל השכר א"ל ואורחות צדיקים תשמור ולפי מ"ש הוא שפיר דלמחול ההיזק הוא דרך הטובים המטיב לבריות לעשות להם טובה אף שנתחייבו בדין למחול להם אבל ליתן להם עוד משלו אינו אפילו דרך הטובים לכן אמר שזהו ואורחות צדיקים נתת להם משלו אף שהם נתחייבו ליתן לו מן הדין ומ"ש דינא הכי א"ל אין כלומר נגדך הדין כן שזהו אורחות צדיקים : כא) כי ישרים ישכנו ארץ כי ישרים הן הבעלי שכל ובעלי תחבולות ודרך כאשר צריכין למלחמה בוררין הבעלי שכליים ובעלי תחבולות למלחמה ולכן ישכנו ארץ כלומר אף ע"פ שיצאו למלחמה יהיו חוזרין וישכנו בארץ אחר שיחזרו מן המלחמה ותמימים הם ההולכים בדרך תמים ואינם בעלי שכליים ואין דרכם שיצאו למלחמה לכן אמר שיוותרו בה והיינו הישרים הם העובדין את ה' בשכל ובלמוד דעתם ומדותם אע"פ שהם יצאו מן הדרך הממוצע כי כן צריך האדם כאשר רוצה לשבור אותה טבע ומדה א"א לשבור אלא בהרחקה עד הקצה האחרון שבאותה מדה וטבע ואין זו דרך טובה בקצה האחרון לכן אמר ישכנו ארץ שאח"כ כאשר הורגלו בזה יחזור לממוצע כמ"ש הרמב"ם בה' דעות . ותמימים הם העובדין בתמימות ואינן סומכין על שכלם כלל הם הולכין תמיד בדרך הממוצע כפי אשר כתיב בתורה הם יותרו בה שלא יצאו כלל מן הממוצע : כב) ורשעים מארץ יכרתו רשעים הם חכמים להרע והם היפוך הישרים ואשר יצאו למלחמה מן הממוצע יכרתו ולא יבאו עוד להדרך הטוב ז"ש שיכרתו מארץ . ובוגדים הם היפוך של התמימים שאינן יודעין לישר המדות והם אינן יוצאין כלל למלחמה ולכן אומר שהבוגדים יסחו ממנה ולא יותרו בה היפוך התמימים שיותרו בה ואמר למעלה ד' דברים שהן טוב וישר וצדיק ותם . וטוב וצדיק שניהם בין אדם לחבירו אלא טוב הוא מבחוץ וצדיק הוא מבפנים והוא נגד דרך רע ואיש תהפוכות שהוא ג"כ בין אדם לחבירו מבפנים ומבחוץ וישר ותם הוא בין אדם למקום ישר מבחוץ ותם מבפנים והוא נגד אשה זרה ונכריה שהוא בין אדם למקום מבפנים ומבחוץ ואמר שהתורה יליך מהד' דברים הנ"ל שהן הרע ומרמה ואשה זרה ונכריה . ומחמת זה תוכל לילך בהד' דברים אלו שהן טוב וישר וצדיק ותמים וזהו למען גו' :

ג א בני תורתי אל תשכח כמ"ש למעלה שבתורה צריך האדם להגות יומם ולילה
תמיד

ג א בְּנִי תּוֹרָתִי אַל־תִּשְׁכָּח וּמִצְוֺתַי יִצֹּר לִבֶּךָ׃ ב כִּי־אֹרֶךְ יָמִים
וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ׃ ג חֶסֶד וֶאֱמֶת אַל־
יַעַזְבֻךָ קָשְׁרֵם עַל־גַּרְגְּרוֹתֶיךָ כָּתְבֵם עַל־לוּחַ לִבֶּךָ׃ ד וּמְצָא־חֵן
וְשֵׂכֶל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם׃ ה בְּטַח אֶל־יְיָ בְּכָל־לִבֶּךָ וְאֶל־
בינתך

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

תמיד ולכן אמר לא תשכח. ומצותי יצור לבך כי המצות צריך לעשותן כל אחד בזמנו לכן אמר יצור לבך עד שיבא זמנם ואמר מצותי לשון רבים שהן מצות עשה ול"ת: ב) כי אורך ימים הוא נגד מ"ע כמ"ש אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. ושנות חיים הוא נגד ל"ת כי העושה עבירה מריעין לו וכאשר אינו עושה עבירה או ששב בתשובה נתהפכו לו מרעה לטובה כי המקטרגים עצמן נהפכו לו לאוהבים וז"ש בגמרא ושנות חיים וכי יש שנים שאינן של חיים אלא אלו ימי אדם שנתהפכו לו מרעה לטובה. ושלום הוא נגד התורה כמ"ש דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום הרי אלו הג' נגד ג' הנ"ל שאמר בפסוק שלמעלה שהוא תורה ומ"ע ול"ת וכמו שהתורה הוא נגד כל המצות ומביא לידי כל המעשיות כמשחז"ל גדולה תלמוד כו' כן שכרה השלום שהוא עיקר ומחזיק את כל הברכות כמ"ש לא מצא הקב"ה כלי כו' (ונ"ל שזה פי' ה' עוז לעמו יתן שהוא התורה ה' יברך את עמו בשלום): ג) חסד ואמת אל יעזבך חסד נק' מה שאין האדם מחויב לחבירו ליתן וזו הנתינה היא בתורת חסד. ואמת הוא המשלם גמול לחבירו מפני שעשה לו כן. אל יעזבך תראה שתמיד יהיו עמך ומ"ש מתחילה חסד ואח"כ ואמת כיון שעושה חסד עם הבריות שאינו מחויב להם איך אפשר שלא ישלם גמול טובה למי שעשה וכן בהקב"ה כתיב ורב חסד ואמת היינו שחסד הוא גדול באיכות אבל לא בכמות כי הנותן בתורת חסד לא יתן הרבה אבל הגמול הוא לפי החיוב וז"ש שחסד ואמת אל יעזבך שתתן אפילו למי שלא עשה לך טובה עדיין בתורת חסד וגם מתנה מרובה שהוא ואמת ולכן כתיב בהקב"ה ורב חסד כלומר מה שהוא נותן בתורת חסד ג"כ רב כלומר הרבה ואח"כ משלם הגמול ידי אדם והיינו עוד יותר כי אם בחסד כן ע"כ באמת יותר ולכן בתחילה אמר ורב חסד ואח"כ ואמת וזהו בין אדם לחבירו וכן בין אדם למקום חסד הוא ללמד לאחרים ואמת ללמוד בעצמו כמשחז"ל ותורת חסד וכי יש תורה שאינה של חסד אלא ללמד אחרים היא תורה של חסד שלא ללמד היא אינה של חסד כי מה שהאדם לומד בעצמו הוא מחוייב כי לכך בא לעולם כמ"ש אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת אבל ללמד הוא חסד אלו הב' דברים דהיינו חסד ואמת בין בין אדם לחבירו בין בין אדם למקום אל יעזבך כלומר שיהיו תמיד בידך שתעשה וזהו במעשה. קשרם על גרגרותיך הוא בדבור שיהיו זאת בפיך תמיד. כתבם על לוח לבך במחשבה והיינו שיהיו בפיך ובלבבך לעשותו במחשבה ובדבור ובמעשה: ד) ומצא חן ושכל חן הוא מלשון חנם לכן כתיב תמיד אבל חן מציאה אם מצאתי חן. ושכל הוא הצלחה שיצליח דרכיך והיינו בשכר חסד שהוא מתנות חנם תמצא ג"כ חן שהוא מתנת חנם ובשכר האמת יצליח דרכיך בעיני אלהים ואדם. כמו שהחסד ואמת הן בב' ענינים בין אדם לחבירו ובין אדם למקום כנ"ל לכן תמצא החן והשכל טוב ג"כ בעיני אלקים ובעיני אדם: ה) בטח אל ה' בכל לבך היינו שיהי' לבך שלם במדת הבטחון ולא במקצת הלב. ואל בינתך אל תשען שלא תאמר אבטח בה' אך אני מחויב לעשות ולהשען גם על שכלי ולכן אמר שאל תשען אפילו בתורת משענת לא יהי' לך שכלך אלא

בטח

בִּינָתְךָ אַל תִּשָּׁעֵן׃ ו בְּכָל־דְּרָכֶיךָ דָעֵהוּ וְהוּא יְיַשֵּׁר אֹרְחֹתֶיךָ׃
ז אַל־תְּהִי חָכָם בְּעֵינֶיךָ יְרָא אֶת־יְיָ וְסוּר מֵרָע׃ ח רִפְאוּת תְּהִי
לְשָׁרֶּךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ׃ ט כַּבֵּד אֶת־יְיָ מֵהוֹנֶךָ וּמֵרֵאשִׁית כָּל־
תְּבוּאָתֶךָ׃ י וְיִמָּלְאוּ אֲסָמֶיךָ שָׂבָע וְתִירוֹשׁ יְקָבֶיךָ יִפְרֹצוּ׃ יא מוּסַר
יי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

בטח בה' בכל לבך (וזהו כמו ששמעתי משמו על מ"ש לא הוי ידעי רבנן מאי יהבך עד דאזיל רבב"ח ודרי טונא והוי אזיל אחר הטייעא וא"ל הטייעא שקול יהבך ושדי הגמלאי והנה א"א שלא הוי ידעי רבנן והוא טייעא ידע אך הענין שהי' להם ספק במדת הבטחון אם צריך האדם לעשות בשכלו ויבטח בשם ה' שיעשה הטוב בעיניו או שאין להשען כלל וכלל על מעשיו ושכלו ואמרו שודאי צריך האדם לעשות בשכלו ולחזור אחר דבר הצריך אך יבטח גם בשם ה' ולכן קשה להם מלת יהבך ה"ל לכתוב צרכך וכיון שראו שרבב"ח הוי דרי הטונא והוא הי' צריך לבקש וליתן דבר מה להטייעא שיטול הטונא על הגמל ולא כן הי' אלא שהטייעא בקש ממנו וא"ל שקול מה שאתה צריך ליתן לי ושדי אגמלאי א"כ אפי' במה שאדם צריך ליתן לחבירו בעד הדבר אם יהי' מן השמים או חבירו יבקש ממנו שיעשה לו ולכן שייך שפיר מלת יהבך כלומר אף בדבר שאתה צריך ליתן שכר בעד זה אם יהי' מן השמים יבקשו ממך לעשות לך זאת והבן) וסוד הענין שתהפך מן לבך שיהי' בכל אל ה' אז יברך ה' אותך בכל והבן: ו) בכל דרכיך דעהו דרך הוא בגלוי כמ"ש למעלה כלומר בכל הדרכים הגלויים תראה אתה לידע ואמר דעהו שתעשה לשם שמים. והוא יישר אורחותיך ארח הוא באיתכסיא כלומר ומנסתרות הוא ינקה ויישר ארחותך שלא תכשל. והענין שה' ו' הוא נגלה ה' חמשה חומשי תורה ו' שית סדרי משנה אך ידוע שבהם גנוז הסודות שהוא הנעלם והוא סוד הא' שהוא הפלא ולכן כאשר מתחבר הה"ו עם הא' מורה על נסתר ונעלם והן בעצמן הוא נגלה כנ"ל וזהו בכל דרכיך דעהו כלומר דע ה' ו' שהוא הנגלה והו"א שהוא הנעלם שבה"ו הוא יישר הדרכים שבאתכסיא: ז) אל תהי חכם בעיניך לעמוד על סתרי טעמי תורה ותאמר מצאתי חכמה רק ירא את ה' קודם עבירה תירא מלפניו ולא תעשה ושבור יצרך הרע. וסור מרע ואם כשלת בעונך תראה לסור מרע ועשה תשובה והן נגד חכמה ובינה כי יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה ולמעלה אמר בכל דרכיך דעהו שהוא הדעת הרי חכמה ובינה ודעת: ח) רפאות תהי לשרך הסור מרע שהוא התשובה יהי' רפואה לבשרך כמ"ש ושב ורפא לו. ושיקוי לעצמותיך היא היראה שהיא מ"ע כי ישב ולא עבר עבירה חשוב עליו כאלו עשה מצוה ויטול שכר מצוה וזהו שיקוי לעצמותיך כמ"ש ועצמותיך יחליץ. ומ"ש אצל הלא תעשה לשריך ואצל המ"ע לעצמותיך שבשר ועצם הם רמ"ח אברים ושס"ה גידים עצמות הן האברים והבשר הן מן הגידים לכן הבשר שהוא שריך הוא נגד ל"ת ועצמות נגד מ"ע: ט) כבד את ה' מהונך ומראשית גו' כי נתינת האדם נחלק לשתים. א' מה שמחוייב מן התורה לתת שהן תרומות ומעשרות והב' הוא צדקה לעניים מכל דבר שיש לו ולכן אמר כבד את ה' מהונך הוא הצדקה מהונך מכל מה שחננך ה' כמ"ש ממה שחנך אלקיך ואמר כבד ע"ש ומכבדו חונן אביון. ומראשית כל תבואתך הוא תרומות שחייבו התורה ליתן מן התבואה: י) וימלאו אסמיך שהן האוצרות של ממון

שהן

יְיָ בְּנִי אַל־תִּמְאָס וְאַל־תָּקֹץ בְּתוֹכַחְתּוֹ: יב כִּי אֶת אֲשֶׁר־יֶאֱהַב יְיָ
יוֹכִיחַ וּכְאָב אֶת־בֵּן יִרְצֶה: יג אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא חָכְמָה וְאָדָם יָפִיק
תְּבוּנָה: יד כִּי טוֹב סַחְרָהּ מִסְּחַר־כָּסֶף וּמֵחָרוּץ תְּבוּאָתָהּ:

יקרה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שכן הסמוי מן העין כמ"ש בספרי ולכן אמר שבע כלומר הרבה והוא השכר של הצדקה. ותירוש יקביך יפרוצו שכר תרומות ומעשרות שיהיו ברכה בתירוש ואמר יפרוצו כי בתבואה יש מעלה שיהי' הרבה מאוד אבל בממון אין צריך כי אם שיהי' כדי שבעו מזה שיאמר די: יא) מוסר ה' שהן היסורין שבאין עליך. אל תמאס אלא תקבל באהבה ובחיבה. ואל תקוץ בתוכחתו תוכחה הוא בדבור מה שמוכיחין אותך אל תקוץ בהם: יב) כי את אשר יאהב ה' יוכיח כי אין דרך להוכיח רק לאוהב אשר לבו דואג על רעתו ורואה שהולך בדרך אשר אינו טוב לו הוא מוכיחו וכן מסתמא כאשר מוכיח אותך הקב"ה מסתמא אוהב אותך. וכאב את בן ירצה הוא נגד המוסר שאל תמאס כי אין דרך לייסר רק אב לבנו ואפילו לאוהב אם אינו שומע לתוכחתו אז הוא עוזב אותו לילך בדרך אשר חפץ אבל אב את בנו אם אינו שומע לתוכחתו אעפ"כ אינו עוזבו אלא מוכיחו ביסורין עד שעוזב הדרך הרע והיינו מחמת אהבתו אשר גדלה עליו יותר מן הכל כן לבו כאב על רעתו וחפץ בהצדקו ע"כ מייסר אותו להטיב לו והסימן שמחמת אהבה הוא שאח"כ כאשר יסיר שבטו ממנו חפץ למלאות רצונו ומדבר לו תנחומין לפייס דעתו ז"ש שאל תמאס את היסורין כי כאשר מייסר אותך ביסורין מסתמא אתה חביב עליו כבן ואח"כ כאב את בנו ירצה אותך וימלא רצונך (ונלענ"ד שהוא נגד הירא את ה' וסר מרע שהן מ"ע ול"ת והיינו כבד גו' נגד מ"ע ומוסר גו' הוא נגד ל"ת): יג) אשרי אדם מצא חכמה כי חכמה מאין תמצא דהיינו שישמע מרבו או ימצא כתוב בספר לכן כתיב בו לשון מציאה. ואדם יפיק תבונה מזה שיבין החכמה על בוריו יתגלה רצון החכמה וזהו יפיק ויוציא מהחכמה התבונה ואמר ב' פעמים אדם שג' אדם הן וכמ"ש בזוהר אית אדם דבריאה כו' וכמ"ש ומותר אדם מן הבהמה אין כו' וא' הוא נעלם לכן לא אמר כאן אלא ב' פעמים והחכמה ותבונה הוא אדם: יד) כי טוב סחרה גו' ומחרוץ גו' כי האדם העוסק בעסקי עולם הוא בב' ענינים א' הוא המוביל סחורה ממדינה למדינה והיינו להרויח ממון והב' הוא עובד אדמה וזורע ועיקר התכלית אפי' של הסוחר ג"כ לקנות תבואה להיות לו לאכול והרווחת סחורה הוא מעט לפי ערך הרווחת התבואה כי בתבואה מרויח לפעמים חמשה פעמים נגד מה שזרע ויותר וסחורה הוא מרויח לערך א' מחמשה או יותר מעט לכן אמר סחרה טוב מכסף שמרויח מסחורה. ומחרוץ הוא דבר היקר וחרוץ כלומר חרוץ מאוד לפי שהוא נצרך מאוד שהוא התבואה נצרך יותר מן הכסף הבואתה הפרי שלה והוא נגד חכמה ותבונה שחכמה הוא דוגמת הסחורה שמוביל ממדינה למדינה כן צריך לילך וללמוד מרבו כמ"ש היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה. ותבונה הוא מה שמוציא מן החכמה כן התבואה הוא מה שזרע או שקנה מן הכסף שהרויח מהסחורה וזה בא מעצמו ויגיע כפו וכמ"ש מפרי כפיה נטעה כרם ואמר למעלה אשרי גו' ועכשיו כי טוב כמ"ש אשריך וטוב לך בעוה"ז ובעוה"ב: טו) יקרה היא מפנינים כי דרך האדם לרדוף ולקנות דבר מחמת ב' דברים או מחמת שהוא דבר יקר ואינו בנמצא כלל כגון אבנים טובות ומרגליות וזהו לכבודו או מחמת

שהוא

טו יְקָרָה הִיא מִפְּנִינִים וְכָל־חֲפָצֶיךָ לֹא יִשְׁווּ־בָהּ: טז אֹרֶךְ יָמִים
בִּימִינָהּ בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד: יז דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי־נֹעַם וְכָל־
נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם: יח עֵץ־חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ
מְאֻשָּׁר: יט יְיָ בְּחָכְמָה יָסַד־אָרֶץ כּוֹנֵן שָׁמַיִם בִּתְבוּנָה: כ בְּדַעְתּוֹ
תְּהוֹמוֹת נִבְקָעוּ וּשְׁחָקִים יִרְעֲפוּ־טָל: כא בְּנִי אַל־יָלֻזוּ מֵעֵינֶיךָ נְצֹר

תושיה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שהוא צריך לזה מאוד כמו תבואה וכדומה וזהו שאומר שצריך לרדוף אחר התורה מאוד כי מגדר היוקר היא יקר אף מפנינים שהם יקרים מכל דבר שבעולם. ומגדר הצורך כל חפצים לא ישוו בה כי לזה צורך יותר מכל דבר שהיא חייך גו' ומה יש יותר צורך מהיים והוא נגד ב' דברים הנ"ל שהוא כסף ותבואה שהם נגד חו"ב וכאן הוא דעת שהוא כלול משניהם והבן: טז) אורך ימים בימינה כלומר למיימינים בה להלומדין לשמה כמארז"ל והיינו עוה"ב יהי' לו אריכת ימים בעוה"ב. בשמאלה לאותן הלומדין שלא לשמה והיינו ע"כ או בשביל ממון או בשביל כבוד לכן יהיה להם כן עושר וכבוד: יז) דרכיה דרכי נועם כלומר שדרכי התורה הם דרכים לבא להנועם כמ"ש לחזות בנועם ה' ואמר דרכיה כלומר הדרכים רחבים שא"א לטעות בהם כלל דהיינו לאותן הלומדין לשמה הם דרכי הנועם העליון. וכל נתיבותיה ההולכים בהנתיבות הקטנים שאפשר לטעות ולסור מהם דהיינו הלומדין שלא לשמה מ"מ אם יהיו לומדין והולכין כן יהיו בשלום כמאחז"ל לעולם יעסוק כו' וכמ"ש וה' ישלם לך ואמרו אל תקרא כו'(*): יח) עץ חיים היא למחזיקים כו' דרך המחזיק בב' ידים הוא מחזיק וכלומר למקיימין אותה והיינו במ"ע ול"ת. ותומכיה מאשר בב' רגלים תמכין לאורייתא והן ב'. א' התומך בממון והב' התומך בגוף והן משמשי ת"ח ולכן אומר תומכיה ב' תמכין ואמר כאן שבעה מתנות שנתן הקב"ה לישראל ע"י התורה והן חיים ועושר ובנים וחכמה וכבוד חן ושלום והיינו אורך ימים הוא חיים עושר וכבוד כמשמעו נועם הוא חכמה כמ"ש כי תבא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם עץ חיים הוא בנים כמ"ש פרי צדיק עץ חיים מאושר הוא חן שע"י מאשרין אותו ושלום הוא וכל נתיבותיה שלום: יט) ה' בחכמה יסד ארץ גו' הם נגד ג"ר שהם חב"ד וכנגדן בעולם שמים וארץ וימים כמ"ש אתה עשית את השמים ואת הארץ ואת הים כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ ואת הים וז"ש בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (והענין נלענ"ד כי בחכמה שהיא התורה עצמה כמו שהיא יסד הקב"ה את הארץ ולכן אין כל חדש תחת השמש כמ"ש אלה המצות והתורה שאין כל נביא רשאי לחדש דבר מעתה ולכן אמר כאן יסד לשון עבר אבל השמים שם תמיד מתחדשין כמ"ש חדשים לבקרים גו' וכמ"ש המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית והיינו בתבונה שאדם מתבונן תמיד ובא אל החכמה על בוריו וזהו חדתין עתיקין ועי"ז מתחדש שם ולכן אומר כונן לשון הוה שהוא תמיד): כ) בדעתו תהומות נבקעו לפי שהדעת כלול משניהם אמר תהומות שהוא מן הארץ ושחקים שהוא שמים ומהן טל ומטר שהן מחברין שמים וארץ כי טל הוא מן השמים על הארץ וכן מטר שהוא מן הארץ כמ"ש ואד יעלה מן הארץ אמר כאן עשרה דרגין כי שמים כולל ג' רקיעים והן מעון ומכון וזבול ותהומות הוא רקיע ווילון שהן א' ושחקים כולל שנים

וערבות

תּוּשִׁיָּה וּמְזִמָּה: כב וְיִהְיוּ חַיִּים לְנַפְשֶׁךָ וְחֵן לְגַרְגְּרֹתֶיךָ: כג אָז
תֵּלֵךְ לָבֶטַח דַּרְכֶּךָ וְרַגְלְךָ לֹא תִגּוֹף: כד אִם־תִּשְׁכַּב לֹא־תִפְחָד
וְשָׁכַבְתָּ וְעָרְבָה שְׁנָתֶךָ: כה אַל־תִּירָא מִפַּחַד פִּתְאֹם וּמִשֹּׁאַת
רְשָׁעִים כִּי תָבֹא: כו כִּי־יְיָ יִהְיֶה בְכִסְלֶךָ וְשָׁמַר רַגְלְךָ מִלָּכֶד:

אל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וערבות הוא ג"ר חב"ד כמ"ש סולו לרוכב בערבות בי"ה שמו: כא) בני אל ילוזו מעיניך החכמה והבינה אל ילוזו מעיניך שהם כתובים לפניו. נצור תושיה ומזימה הוא הדעת והוא בגלוי יותר וידוע שזאת צריך לשמור יותר שלא יכשל בדעתו ושכלו וצריך לשמור תושי' ומזימה שהם הפנימיות והחיצוניות שהן תורה ומצות מ"ע ול"ת כנ"ל: כב) ויהיו חיים גו' כלומר החמשה דברים שהן חב"ד ודעת כולל ב' תושיה ומזימה הם יתנו ג"כ חמשה דברים והיינו נגד חכמה אמר חיים כמ"ש והחכמה תחיה את בעליה והיינו הפנימיות של החכמה כי באור פני מלך חיים יתן חיים לנפש שהוא ג"כ בפנימיות ותבונה שהיא חצוניות של החכמה כמ"ש למעלה יתן חן לגרגרותיך שיהיו דבריך נשמעין כמ"ש יוצק חן בשפתותיך מחמת התבונה שתוכל להסביר לאחרים החכמה: כג) אז תלך גו' כי היום נחלק לג' יום ולילה והיום בעצמו נחלק לב' בקר וצהרים אבל הערב אינו נחלק וכן הג' תפילות(*) ובבקר הוא זמן העמידה והחזרת הנשמות להגוף ולכן אצל אברהם כתיב אל המקום אשר עמד שם ובצהרים הוא זמן ההליכה לכן כתיב ויצא יצחק ולילה הוא זמן השכיבה כתיב וילן שם ולכן לעיל שהוא נגד הבקר אמר ויהיו חיים לנפשך שאז זמן החזרת נשמות ועכשיו נגד צהרים אמר אז תלך לבטח דרכך היא בפנימיות שלא תפחד כלל אפילו בלב. ורגלך לא תגוף בחצוניות. ועוד הענין כי ב' ענייני מדות הן א' מה שהי' בטבעו כן והב' שלא היו בטבע רק שהרגיל א"ע וזהו אז תלך לבטח דרכך הן אותן מדות שהן דרכיו וטבעו. ורגליך הם שהורגלו אליך ג"כ לא תגוף: כד) אם תשכב כו' הוא נגד עת הערב כמ"ש וילן שם ודרך ההולך לשכב לפחד מן הדברים המאורעים בשינה לכן אומר שלא תפחד. ושכבת וערבה שנתך אח"כ בעת השינה יהי' ערב לך השינה והוא בפנימיות ובחצוניות אם תשכב בחצוניות ושכבת וערבה בפנימיות ומ"ש למעלה תחילה הפנימיות ואח"כ החצוניות וכאן אמר תחילה החצוניות ואח"כ הפנימיות שלמעלה הן בסוד תו"ב בקר וצהרים אברהם ויצחק וכאן בסוד יעקב סוד הדעת ובדעת הוא בהיפך והן נגד הפסוק בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך(*) והן נגד הג' דרכים שצריך האדם לילך אחר מיתתו במדבר בישוב בים כמ"ש בח"ז ושם הג' פתחי גיהנם (וכן בעוה"ז והבן): כה) אל תירא מפחד פתאום כי דרך הפחד לבא פתאום שמתחילה לא שמע כלל ועכשיו שומע שיבא השודד ואתה אל תירא מן הפחד שיבא קודם הצרה פתאום. ומשואת רשעים כלומר אח"כ כאשר יבאו הרשעים ונגרשו כים ג"כ אל תירא והוא ג"כ פנימיות וחצוניות נגד התורה והמדות: כו) כי ה' יהיה בכסלך כי האדם נכשל בעבירה מחמת ב' דברים א' מחמת חסרון ידיעה ב' אע"פ שיודע פעמים שיצרו מתגבר עליו ללכד ברשתו וז"ש כי ה' יהי' בכסלך כלומר במה שאתה כסיל בזה שאינך יודע אף עפ"כ לא תכשל כי ה' יהי' עמך. ושמר רגליך מלכד שלא ילכדוך בתאוה ויתגבר

עלי'

כז אַל־תִּמְנַע־טוֹב מִבְּעָלָיו בִּהְיוֹת לְאֵל יָדְךָ לַעֲשׂוֹת: כח אַל־
תֹּאמַר ׀ לְרֵעֲךָ ׀ לֵךְ וָשׁוּב וּמָחָר אֶתֵּן וְיֵשׁ אִתָּךְ: כט אַל־תַּחֲרֹשׁ
עַל־רֵעֲךָ רָעָה וְהוּא־יוֹשֵׁב לָבֶטַח אִתָּךְ: ל אַל־תָּרִיב עִם־אָדָם
חִנָּם אִם־לֹא גְמָלְךָ רָעָה: לא אַל־תְּקַנֵּא בְּאִישׁ חָמָס וְאַל־תִּבְחַר
בְּכָל־דְּרָכָיו: לב כִּי תוֹעֲבַת יְיָ נָלוֹז וְאֶת־יְשָׁרִים סוֹדוֹ: לג מְאֵרַת
יְיָ בְּבֵית רָשָׁע וּנְוֵה צַדִּיקִים יְבָרֵךְ: לד אִם־לַלֵּצִים הוּא יָלִיץ

ולענוים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

עליך והוא נגד המצות וגם כן פנימיות וחצוניות הרי כאן חמשה דברים נגד החמשה דברים שאמר לעיל וכנגדן יש באדם נר"נ וגוף וגויה וגוף הוא חיצוניות וגויה הוא הפנימיות כתנות עור כתנות אור ושם הוא כל המצות בסוד ע"כ באורים כבדו ה': כז) אל תמנע גו' הוא נגד ג' דרכי השם שהן צדק ומשפט ומשרים צדק הוא לעשות צדקות וטובות עם הבריות ואמר עכשיו אל תמנע טוב מבעליו כלומר אם המקבל בעליו של זה הטוב שראוי לקבל זו הטוב. בהיות לאל ידך לעשות וכשיש לך עכשיו בידך לעשות ואינו מניעה לא ממך ולא מצד המקבל אל תמנע גו': כח) אל תאמר לרעיך לך ושוב לרעיך הרחוק ממך לך עכשיו ובעת אחר תשוב ואתן לך. ומחר אתן היינו לרעיך הקרוב לך אל תדיחהו לאמר לך עכשיו ומחר אתן כאשר יש אתך: כט) אל תחרש על רעך הוא נגד המשפט והיינו להתקוטט ברשעים מ"מ אל תחרוש בלבבך רעה על רעיך. והוא יושב לבטח כלומר מאחר שהוא יושב לבטח אתך: ל) אל תריב עם אדם גו' אל תריב עם אדם שאינו רעך. חנם במה שריבך אינו מועיל ואע"פ שעשה לך רעה. אם לא גמלך רעה כלומר אע"פ שאינו חנם שתדע שהועיל בריבך אעפ"כ לא תריב עמו אם לא גמלך רעה: לא) אל תקנא הוא נגד המשרים אומר שאל תקנא באיש הממלא ביתו כסף וזהב מחמס. ואל תבחר בכל דרכיו אפילו בדרכיו הטובים לא תאמר אלך ואלמוד מעשיו הטובים ואת הרע לא אקבל לזה אומר אל תבחר בכל דרכיו כי טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים ולפי שהוא נגד משרים הכולל צדק ומשפט לכן כלל בפסוק אחד ולעיל אמר בכל א' ב' פסוקים וחשיב כאן ג' דברים שהן ששה וד"ל: לב) כי תועבת גו' עכשיו חושב עוד ד' דברים והן ישרים וצדיקים וענוים וחכמים ב' בין אדם למקום וב' בין אדם לבריות חכם וצדיק בין אדם למקום תורה ומצות ישר ועניו בינו לבין הבריות שהן במדות טובות ובכל א' חלופו הרי כאן עשרה נגד העשרה שאמר למעלה כי תועבת ה' נלוז כי ישר הוא ההולך בדרך הישר ואינו נוטה ימין ושמאל והפוכו הוא ההולך בדרך עקום וזהו שההולך בדרך עקום הוא תועבת ה' אבל את ישרים הוא אוהב כל כך עד שמגלה להם את סודו שאין דרך לגלות סוד אלא לאוהב גדול: לג) מארת ה' בבית רשע דלהרשע העוה"ז אצלו כבית שהוא בקביעות אבל להצדיקים הוא נוה שנוה הוא מקום דירה לפי שעה ואומר שלרשע יהי' מארת ה' אפילו בביתו שכאן הוא הקביעות שלו יהי' ג"כ מארת ה' ומכ"ש בעוה"ב. ונוה צדיקים יברך ולהצדיקים אפילו הנוה שלהם שהעוה"ז אצלם כנוה לפי שעה יבורך וכש"כ בעוה"ב והענין שבי"ת הוא יסוד בית תקרה והוא סת"ר של בית והוא הגוף

והעוה"ז

וְלַעֲנָוִים יִתֶּן־חֵן׃ לה כָּבוֹד חֲכָמִים יִנְחָלוּ וּכְסִילִים מֵרִים קָלוֹן׃
ד א שִׁמְעוּ בָנִים מוּסַר אָב וְהַקְשִׁיבוּ לָדַעַת בִּינָה׃ ב כִּי לֶקַח
טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל־תַּעֲזֹבוּ׃ ג כִּי־בֵן הָיִיתִי
לְאָבִי רַךְ וְיָחִיד לִפְנֵי אִמִּי׃ ד וַיֹּרֵנִי וַיֹּאמֶר לִי יִתְמָךְ־דְּבָרַי לִבֶּךָ
שְׁמֹר מִצְוֹתַי וֶחְיֵה׃ ה קְנֵה חָכְמָה קְנֵה בִינָה אַל־תִּשְׁכַּח וְאַל־תֵּט
מאמרי

פי׳ מהגאון רבינו אליהו ז״ל

ובעוה״ז שמניחם בסוד בית אבל הצדיקים עיקר שלהם הנפש רוח נשמה שבש״ר שלהם הוא נו״ה ואמר אבל הישרים סוד שהוא יין ואצל הצדיקים יברך שהוא הברכה והבן: לד) אם ללצים הוא יליץ כי לץ הוא היפוך של עניו שהעניו הוא מן הנעלבים ואינן עולבין שומעין חרפתם ואינן משיבין והלץ הוא היפוך זה שמחרף ומליץ לכל אדם והקב״ה יתן אותו לחרפה שיליצו אחרים ממנו וזהו אם יתחבר ללצים הוא יליץ על ידי אחרים. ולענוים השומעין חרפתן ואינן משיבין ומכניעין את עצמן לכל אדם בעולם. יתן חן יתן הקב״ה לו חן בעיני הבריות: לה) כבוד חכמים ינחלו לא די לחכמים שיהי׳ להם כבוד אלא שמנחילין גם לבניהם הכבוד וזהו הכבוד של החכמים ינחלו לבניהם. וכסילים מרים קלון כלומר שהכבוד שנותן להם הקב״ה הוא כדי להרים קלונם אח״כ דוגמת המן שאם לא הי׳ לו הכבוד תחילה לא הי׳ הקלון גדול והן עשרה דרגין כנ״ל (*):

ד א **שמעו** בנים מוסר אב שמעו משמש לג׳ לשונות הא׳ לשון קבלה כמו השומע ישמע והחדל יחדל והי׳ אם שמוע גו׳. הב׳ לשון הבנה כמ״ש כי שומעים אנחנו. והג׳ הוא לשון שמיעה כמשמעו ובו נכלל לשון הקשבה כי הוא ג״כ שמיעה רק בהטיית אזן יותר בכדי להבין וזהו שמעו מוסר אב תקבלו מוסר אב. והקשיבה והט אזניך בכדי לדעת ולהבין הבינה מן החכמה והן תו״ב. ומוסר פעמים אומר אצל חכמה ופעמים אצל בינה כי הוא בסוד הדעת הכלול משניהם כנ״ל: ב) כי לקח טוב נתתי לכם הוא המצות כמ״ש חכם לב יקח מצות כי המצות לוקחין בידים לעשות. תורתי אל תעזובו היא התורה כי המצות אינן בכל זמן אלא כל א׳ בזמנו אבל התורה הוא בכל עת וזמן כמ״ש והגית בו יומם ולילה לכן אומר אל תעזובו כלל ואמר כאן ד׳ דברים שהן תו״ב תורה ומצות ואלו הד׳ הן ג׳ כי תורה ומצות הן א׳: ג) כי בן הייתי לאבי כמ״ש אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן רך ויחיד כמ״ש שלמה בני אחד בחר בו גו׳ רך ונער גו׳. לפני אמי הוא כ״י כמ״ש אשר יסרתו אמו ואמר בזוהר שכ״י היה מייסרו אותו תמיד ואלו הג׳ הוא נגד ג׳ הנ״ל: ד) ויורני כלומר כיון שהייתי בן אהוב לפניו ויחיד וגם רך בודאי מה שיורני הוא טוב מאוד ואינו קשה הדבר לעשותו וגם אני אומר לכם אותן הדברים ממש שאמר לי גמה הן הדברים. יתמך דברי לבך שהתורה הוא כמו הלחם שלבב אנוש יסעד וכמ״ש לכו לחמו בלחמי והוא נצרך תמיד כמו הלחם לכן והגית בו יומם ולילה אבל המצות הן כמו מרקחת שהן טובים לפרקים ובזמנו דוגמת המרקחת הבא מזמן לזמן וזהו יתמוך דברי לבך הוא התורה כנ״ל. שמור מצותי בזמנם. וחיה כמ״ש אשר יעשה אותם האדם וחי בהם והוא כמו ותחי רוח יעקב שהוא תוס׳ רוח דוגמת המרקחת אבל עיקר סעד הלב הוא בתורה: ה) קנה חכמה אם אי אפשר ללמוד בחנם קנה בכסף לך רב
ללמוד

מֵאִמְרֵי־פִי׃ ו אַל־תַּעַזְבֶהָ וְתִשְׁמְרֶךָּ אֱהָבֶהָ וְתִצְּרֶךָּ׃ ז רֵאשִׁית
חָכְמָה קְנֵה חָכְמָה וּבְכָל־קִנְיָנְךָ קְנֵה בִינָה׃ ח סַלְסְלֶהָ וּתְרוֹמְמֶךָּ
תְּכַבֵּדְךָ כִּי תְחַבְּקֶנָּה׃ ט תִּתֵּן לְרֹאשְׁךָ לִוְיַת־חֵן עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת
תְּמַגְּנֶךָּ׃ י שְׁמַע בְּנִי וְקַח אֲמָרָי וְיִרְבּוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים׃ יא בְּדֶרֶךְ
חָכְמָה הֹרֵתִיךָ הִדְרַכְתִּיךָ בְּמַעְגְּלֵי־יֹשֶׁר׃ יב בְּלֶכְתְּךָ לֹא־יֵצַר
צעדך

פי׳ מהגאון רבינו אליהו ז״ל

ללמוד ממנו. קנה בינה קנה לך חבר להסביר עמו כדי להבין דבר מתוך דבר והן תורה ומצות ותו״ב והכל במצות כי תורה ומצות הכל אחד אך נחלק למ״ע ול״ת לכן אמר כאן ד׳ הנ״ל במ״ע ואח״כ בל״ת אלו הד׳ (*). אל תשכח את התורה. ואל תט מאמרי פי הן המצות: ו) אל תעזביה את החכמה שלמדת כבר ותשמרך החכמה תשמור אותך. אהבה לחזור תמיד ולהסביר כדי להבין דבר מתוך דבר שהוא הבינה. ותצרך כמ״ש ותבונה תנצרכה כמ״ש למעלה וכאן לא שייך אל אלא הבינה נכללת בחכמה והן הד׳ שבל״ת: ז) ראשית חכמה קנה חכמה כלומר תחילה כשאתה בא ללמוד תראה תחילה לקנות חכמה ותלמוד הרבה כמ״ש לעולם ילמוד תחילה ואח״כ יהגה. ובכל קנינך קנה בינה. אח״כ כאשר למדת הרבה אז בכל מה שבכר קנית קנה לך חבר להבין דבר מתוך דבר ממה שקנית: ח) סלסלה ותרוממך היא בינה התבונה שבבינה שתחזור ותהפוך תמיד להבין על בוריו. תכבדך כי תחבקנה הוא נגד חכמה וג״כ התבונה שבחכמה שלא תעזוב את החכמה מלהבין על בוריה והן נגד ב׳ תבונות (*): ט) תתן לראשך לוית חן כמ״ש למעלה שתכשיט הראש הוא מדבר אחד והתכשיט הוא מעלה חן על האדם כן בתו״ב יהיו מעלין עליך חן (ומפני שבינה נכללת בחכמה לכן הוא תכשיט א׳ מתחיבה א׳ ומחמת שהן גבוהין מאוד ונעלמים לכן אינן רק מעלין חן בעיני כל רואיו). עטרת תפארת תמגנך אבל העטרה אינה מעלת חן אך מתפארין במי שלובשין העטרת כי אין דרך ללבוש העטרת אלא הגדולים ומתפארין בו בני משפחתו ואוהביו וגם העטרת הוא מגן שהכל יראין ממי שלובש עטרת שהוא לבוש מלכות והוא נגד תו״ב (*) ואלו הג׳ פסוקים הן בתו״ב: י) שמע בני עכשיו אומר ג׳ פסוקים בתורה ומצות שהן א׳ כנ״ל שמע בני שמתחילה צריך לשמוע מרבו. וקח אמרי אח״כ תקח אמרי לך ותחזור אותם או קח אמרי כמ״ש כי לקח טוב והיינו לקיים המצות וכמ״ש חכם לב יקח מצות. וירבו לך שנות חיים כמשחז״ל וכתבתי למעלה וכי יש שנות שאינן של חיים אלא אלו ימי אדם שנתהפכו מרעה לטובה והיינו כי התורה מהפך מרעה לטובה: יא) בדרך חכמה הוריתיך כי האדם צריך לשני דברים תורה ומעשים טובים והתורה מביא את האדם לידי הכל שזהו בדרך חכמה הוריתיך הוא התורה. הדרכתיך במעגלי יושר שהן המעשים טובים אך בתורה לעסוק איך שיהי׳ הוא טוב לכן אמר בדרך שהוא דרך א׳ לעסוק בתורה אבל במע״ע צריך לשמור ולעשות גדרים שלא לסור מן התורה לכן אמר במעגלי בלשון רבים כי יש הרבה דרכים איך להתנהג ביושר שהוא צדק ומשפט ומשרים כנ״ל: יב) בלכתך לא יצר צעדך כי ההולך בדרכי ה׳ צריך ב׳ דברים א׳ לילך בפתח צר וקטן וכיבורין עד שיבא אל דרך הישר כמשחז״ל ליצול בהאי לא מסתעיה מילתי׳ כי לפתח העלת רובן וא״א אלא בהפתח הקטן כמ״ש בגמרא שם. והב׳ שלא לקפוץ למעלה מן הדרגא אשר ראוי לו כמ״ש שמא תאמר כל הבא לקפוץ
קופץ

צַעֲדֶךָ וְאִם־תָּרוּץ לֹא תִכָּשֵׁל׃ יג הַחֲזֵק בַּמּוּסָר אַל־תֶּרֶף נִצְּרֶהָ כִּי־
הִיא חַיֶּיךָ׃ יד בְּאֹרַח רְשָׁעִים אַל־תָּבֹא וְאַל־תְּאַשֵּׁר בְּדֶרֶךְ רָעִים׃
טו פְּרָעֵהוּ אַל־תַּעֲבָר־בּוֹ שְׂטֵה מֵעָלָיו וַעֲבוֹר׃ טז כִּי לֹא יִשְׁנוּ אִם־
לֹא יָרֵעוּ וְנִגְזְלָה שְׁנָתָם אִם־לֹא יַכְשִׁילוּ׃ יז כִּי לָחֲמוּ לֶחֶם רֶשַׁע
וְיֵין חֲמָסִים יִשְׁתּוּ׃ יח וְאֹרַח צַדִּיקִים כְּאוֹר נֹגַהּ הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד־נְכוֹן
היום

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

קופץ כו' וז"ש שהתורה יגין עליך מהכל בלכתך לא יצר צעדך שלא תהיה צריך לכנוס בדוחק: ואם תרוץ מדרגה לדרגה לא תכשל שלא תפול מחמת זה והן הג' בתורה כנ"ל: יג) החזק במוסר אחוז את המוסר שהתחלת בו והחזק את עצמך. אל תרף אפילו לפי שעה אל תרף א"ע מן המוסר. נצרה כלומר אלא אדרבה תוסיף תמיד גדרים ומצות על המוסר שלא יבא לידי רפיון. כי היא חייך כי מה שהאדם חי הוא כדי לשבור מה שלא שבר עד הנה אותו המדה לכן צריך תמיד להתחזק ואם לא יתחזק למה לו חיים: יד) באורח רשעים אל תבא כי רשעים הן בין אדם למקום ורעים הן בין אדם לבריות ואמרו חז"ל רובן בגזל ומיעוטן בעריות הרי הרעים מרובין מן הרשעים לכן אמר אצל הרשעים ארח אבל אצל הרעים דרך כמ"ש למעלה ועוד מה שבין אדם למקום הוא בהסתר לכן אמר אורח וכן אל תבא בהם אבל דרך הרעים הוא בגלוי שהן רע לבריות אין צריך לומר אל תבא כי פשיטא הוא אך אל תאשר בדרך רעים. (וכמדומה ששמעתי ממנו שהוא מלשון כי אשרוני בנות והיינו אל תמליץ ותדבר טוב עליהם ועל דרכם): טו) פרעהו אל תעבר בו כי האדם הרוצה לשבור תאותו א"א לקפוץ תיכף ולאחוז מיד את הקצה האחרון והסיפוך שהי' רגיל אלא יתרחק מעט מעט עד שיבא אל קצה האחרון ואז ישבור את תאותו עד שיעמוד על דרך היושר וזהו מתחילה פרעהו שתפר מלהיות לך זאת דרך ואח"כ אל תעבור בו במקרה ואח"כ שטה מעליו אפילו מן הסמוך לו כמו והנה ג' אנשים נצבים עליו סמוך לו. ועבר אפילו בהסמוך עבור ואל תלך בו: טז) כי לא ישנו אם לא ירעו כי הרעים אין צריכין להזמן שינה רק לא ישנו מחמת שהן חושבין איך להרע ותמעט להם השינה ולא ישנו כמו שארי בני אדם. ונגזלה שנתם כלומר בעת הזמן שנתם אז נגזלה שנתם כי הם צריכים שישנו אחרים כמ"ש ועין נואף שמרה נשף לכן נגזלה לעת אחר ולא ישנו כלל בעת זמן שנתם אם לא יכשילו בעבירה והוא נגד בין אדם למקום: יז) כי לחמו לחם לכן נגזלה שנתם אם לא יכשילו כי אצלם הרשע והעבירה כמו לחם ודרך הרעב ללחם שאי אפשר לו לישן כלל לכן גם הם לא ישנו. ויין חמסים ישתו אבל המריעים הרע הוא להם כמו היין שאפשר לישן בלא יין אך אם ישתה אז ישן יותר כן המריע אין צריך להזמן שינה ויכול לישן אך מחמת שחושב מחשבות רעות איך להריע אינו יוכל לישן כ"כ ואח"כ מחמת זה הוא ישן יותר ומדמה הרשע ללחם והרע ליין שלחם הוא תאוה שהאשה נקראת לחם כמ"ש כי אם הלחם אשר הוא אוכל ויין הוא סוד הכעסני כידוע: יח) ואורח צדיקים כי צדיקים דרכם בדרך צר וקטן כמ"ש למעלה לכן כתיב ואורח. כאור נוגה שהוא התחלת הזריחת היום וזה האור מעורב בחשך עדיין ואינו מאיר כ"כ. הולך ואור אח"כ יהיה מאיר והולך עד שיהיה אור ממש בלי עירוב כלל. עד נכון היום שאז האור בתוקפא ומאיר מאוד כן הצדיקים יהיו מאירין והולכין עד נכון היום ואמר כאן שבעה היכלין לצדיקים א' ואורח

צדיקי'

הַיּוֹם׃ יט דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כָּאֲפֵלָה לֹא יָדְעוּ בַּמֶּה יִכָּשֵׁלוּ׃ כ בְּנִי
לִדְבָרַי הַקְשִׁיבָה לַאֲמָרַי הַט־אָזְנֶךָ׃ כא אַל־יַלִּיזוּ מֵעֵינֶיךָ שָׁמְרֵם
בְּתוֹךְ לְבָבֶךָ׃ כב כִּי־חַיִּים הֵם לְמֹצְאֵיהֶם וּלְכָל־בְּשָׂרוֹ מַרְפֵּא׃
כג מִכָּל־מִשְׁמָר נְצוֹר לִבֶּךָ כִּי מִמֶּנּוּ תּוֹצְאוֹת חַיִּים׃ כד הָסֵר מִמְּךָ
עקשות

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

צדיקים ב' כאור ג' נוגה ד' הולך ה' ואור ו' עד נכון ז' היום: יט) דרך רשעים לפי שדרכם של רשעים פתוח ורחב לכך אמר דרך אעפ"כ כאפילה כי לא ידעו במה יכשלו כי הם שקועין בעבירות עד שהם נכשלין מאליהן ואינן יודעין במה יכשלו ואמר כאן הז' מדורי גיהנם של הרשעים וזהו דרך רשעים א' וכאפילה כולל ב' שהוא היפוך של אור נגה (וכ"ל שז"ש ארץ עיפתה כמו אופל) ד' ה' לא ידעו שהוא היפוך של הולך ואור ו' במה ז' יכשלו ואמר לעיל ד' דברים שהן חו"ב תורה ומצות ואח"כ מוסר וכאן ז' פסוקים ובחו"ב ותורה ומצות ג' פסוקים בכל א' שכן הג"ד כל א' כלול מג' ואח"כ הז"ת וכן בכוד צלם אלקים ש"ן של ג' ראשין וש"ן של ד' ראשין והבן: כ) בני לדברי הקשיבה דבור הוא דבור התורה עצמה כמו שהיא ואמירה היא הפנימיות של התורה וכוונותיה וטעמיה. וזהו וידבר ה' אל משה לאמר כי למשה לא היה צריך לאמר רק לדבר כמו שהיא והוא הבין מעצמו כוונותיה ודקדוקיה אבל לישראל לאמר עם כל כוונותיה וז"ש בפ' ואתחנן קרב אתה ושמע כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו ושמענו ועשינו כלומר אתה תקבל עם כל כוונותיה ודקדוקיה אך אתה תדבר כמו שהיא ואע"פ שלא נדע הכוונה אעפ"כ נשמע ונעשה וזהו לדברי הקשיבה להתורה כמו שהיא. לאמרי לכוונותיה הט אזניך עוד יותר מהקשבה בכדי להבין הכוונה: כא) אל יליזו מעיניך כי בתורה יש תורה שבכתב ושבע"פ ובשניהם סודות התורה ותורה שבכתב תלוי' בעין לראות ותורה שבעל פה תלוי באוזן לשמוע מרבו וסודות התורה בלב להבין כי אין מוסרין רק לחכם שהיא מבין מדעתו ודרך ללמוד תחילה תורה שבכתב ואח"כ שבעל פה ואח"כ סודות התורה ולשכוח הוא בהיפך תחילה משכח סודות התורה ואח"כ מה שבעל פה ואח"כ מה שבכתב וז"ש השמן לב העם הזה שמשכחו מה שבלב שהוא סודות ואח"כ ואזניו הכבד שהוא תורה שבעל פה ואח"כ ועיניו השע שהוא תורה שבכתב ומתיירא פן יחזור בתשובה ויתחיל ללמוד ואז יתחיל מתחילה תורה שבכתב וזהו פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע תורה שבעל פה ולבבו יבין הוא סודות ושב ורפא לו וז"ש מתחילה לדברי הקשיבה לאמרי הט אזניך הוא תורה שבעל פה ועכשיו אומר אל יליזו מעיניך הוא תורה שבכתב שמרם בתוך לבבך הוא סודות התורה שבכתב (והסודות שבעל פה הוא לאמרי הט אזניך כנ"ל ומ"ש הט אזניך כי בשניהם קרוי בחינה כמ"ש בא"ז וכמ"ש כי אזן מלין תבחן): כב) כי חיים הם וגו' למעלה אמר הב' תורות בפנימיות וחיצוניות ואמר שכן ג"כ באדם פנימיות וחיצוניות גוף ונפש וזהו כי חיים הם למוצאיהם הן הסודות שהן הפנימיות הן ג"כ חיים לנפש שהיא הפנימיות ולכל בשרו שהוא הגוף וחיצוניות. מרפא החיצוניות של התורה כמו בק"ש יש רמ"ח תיבות דוגמת רמ"ח אברים שבאדם שכל תיבה רפואה לאבר אף שאינו יודע הכוונה וכמו שאמר כל המדקדק באותיותי' מצננין לו גיהנם: כג) מכל משמר נצור לבך כי ד' ראשים הן באדם לב ופה ועינים והגוף וסוף הגוף הן הרגלים לכן נקרא הגוף ע"ש הרגלים והתחיל בלב שהיא העיקר וזהו

מכל

עִקְּשׁוּת פֶּה וּלְזוּת שְׂפָתַיִם הַרְחֵק מִמֶּךָּ׃ כה עֵינֶיךָ לְנֹכַח יַבִּיטוּ
וְעַפְעַפֶּיךָ יַיְשִׁרוּ נֶגְדֶּךָ׃ כו פַּלֵּס מַעְגַּל רַגְלֶךָ וְכָל־דְּרָכֶיךָ יִכֹּנוּ׃
כז אַל־תֵּט יָמִין וּשְׂמֹאול הָסֵר רַגְלְךָ מֵרָע׃

בני

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מכל משמר כלומר יותר מכל דבר שצריך שמירה כגון אבנים טובות ומרגליות . נצור לבך. כעיר נצורה. כי ממנה תוצאות חיים כי כל דבר שנשמר הוא מחמת שהוא יקר ואינו בנמצא הים לך דבר יקר מן החיים וממנה היא תוצאות חיים לכן צריך אתה לשמור אותה יותר מכל דבר : כד) הסר ממך עקשות פה כבר כתבתי למעלה כי עקשות הוא נטייה מקו השוה לימין או לשמאל וכלוז היא נטייה מקו המעגל לצד זה או לצד זה והן נגד הרע ומרמה כי הרע הוא בין בפה בין בלב והוא שוה להרע והמדבר מרמה הוא דוגמת קו המעגל שנותן עצות שמראה לפי ראות העין טובות אך בגלגולם העצות יהפכו לרע ולכן נטייתן נקרא נלוז מעגלותם וזהו הסר ממך עקשות פה מי שיש פה עקש כלומר זהו הרע בכל ושוה . ולזות שפתים זה שפתי חלקות שמדבר א' בפה וא' בלב ואין פיו ולבו שוין ועיקום זה נקרא לזות שפתים מלשון נלוז במעגלותם וזהו המדבר מרמה . הרחק ממך כי היא גרוע מן הרע כמ"ש למעלה ומובן הוא לכן אמר הרחק ממך מאוד יותר מן הרע ששם אינו אומר רק הסר ממך : כה) עיניך לנכח יביטו הענין כמ"ש אל תהי צדיק הרבה ואל תרשע הרבה אל תתחכם הרבה ואל תהי סכל הרבה והיינו אל תהי צדיק הרבה ואל תרשע הרבה שלא תטה ימין ושמאל שצריך האדם לילך בדרך הישר ואל תתחכם הרבה היינו שלא לילך בגדולות ובנפלאות ממנו כי יפול הנופל ממנו וגם אל יהי' סכל הרבה שלא ישים עצמו כבהמה ולא יסתכל כלל בחכמה רק בדרך השוה והיושר ולנטיית ימין ושמאל צריך לצדד העינים לימין או לשמאל לצד ולנטיית גבוה והשפלה צריך שגם העפעפים להגביהם או להשפילם וזהו עיניך לנכח יביטו ולא לימין או לשמאל . ועפעפיך יישירו נגדך לא להגביהם למעלה או להשפילם למטה רק יישירו נגדך והיינו לא תתחכם הרבה ולא תהי סכל הרבה : כו) פלס מעגל רגליך כבר כתבתי שב' ענייני מדות הן והיינו מדות שנולדו עמו בטבע ומדות שהרגיל א"ע. ואותן שנולדו עמו הן נקראין דרכיו שכן דרכו מתחילת בריאתו ואותן שהרגיל א"ע נקרא רגל שהרגיל א"ע ולאותן שהרגיל צריך לשמור ולפלס מאוד וכאשר ישמור אותן אז אותן שהיו בטבעו ממילא יהיו שמורים וזהו פלס מעגל רגליך אותן שהורגל צריך לפלס ולהעבירן מעט מעט המדות הרעות כדרך הפלס ולא לאחוז תיכף הקצה האחרון עד שירגיל א"ע ויהיו לו כמו טבע (ואמר מעגל כי לאותן שירגיל א"ע צריך לעגל ולסבב ולילך כענין סחור סחור כו') . וכל דרכיך יכונו וממילא אותן שהן דרכיו מעת הולדו יכונו . מלשון כן ובסים ואם לא ישמור אותן שבהרגל גם הדרכיו לא יכונו כי המדות דומין לחוט של מרגליות אם עושין קשר בסוף אז כולן נשמרין ואם לאו כולן אבודין כן הן המדות לכן אומר שעל ידי שיפלס מעגל רגליו גם דרכיו יכונו : כז) אל תט ימין ושמאל שמתחילה צריך אדם לילך מעט מעט עד קצה האחרון ויהיה בקצה האחרון עד שירגיל א"ע פן וכאשר הוא רגיל בהמדה טובה ולא יגע בהרעה אז יחזור לדרך המיצוע וזהו אחר שיפלס מעט מעט ויהיה בקצה האחרון אח"כ אל תט ימין ושמאל . הסר רגלך מרע . אף ע"פ שכבר הרגלת א"ע ועמדת על דרך היושר אל תעמוד בדבר רע ולא תאמר הרגלתי א"ע ולא אירא אלא הסר רגליך מרע והן ג"כ ד' דברים לפניו ולאחריו ימין ושמאל פלס

וגו'

ה א בְּנִי לְחָכְמָתִי הַקְשִׁיבָה לִתְבוּנָתִי הַט אָזְנֶךָ׃ ב לִשְׁמֹר
מְזִמּוֹת וְדַעַת שְׂפָתֶיךָ יִנְצֹרוּ׃ ג כִּי נֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתֵי
זָרָה וְחָלָק מִשֶּׁמֶן חִכָּהּ׃ ד וְאַחֲרִיתָהּ מָרָה כַלַּעֲנָה חַדָּה כְּחֶרֶב
פִּיּוֹת׃ ה רַגְלֶיהָ יֹרְדוֹת מָוֶת שְׁאוֹל צְעָדֶיהָ יִתְמֹכוּ׃ ו אֹרַח חַיִּים

פן

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וגו' הוא לפניך שתלך ותשגיח לפניך מעט מעט כנ"ל עד קצה האחרון ואח"כ אל תט ימין ושמאל ואם פגעת בדבר רע הסר רגליך מרע ותחזור לאחוריך :

ה א **בני** לחכמתי הקשיבה כמ"ש למעלה שמתחילה צריך האדם ללמוד ולקבל מרבו ואח"כ יהגה להתבונן . ויודע שלהתבונן ולידע הדבר על בוריו צריך הטיית אזן יותר שלא יפול מדברי רבו שום דבר ארצה לכן אמר מתחילה לחכמתי הקשיבה שהוא לקבל מרבו . לתבונתי להתבונן הדבר על בוריו הט אזניך יותר כנ"ל : ב) לשמור מזימות הוא הפנימיות . ודעת שפתיך ינצורו הוא החצוניות ואמר ינצורו כי דעת היא ענף התבונה וכתיב תבונה תנצרכה (ונלע"ד שכוונתו שמ"ש לשמור מזימות קאי אלמעלה כלומר שתהיה כוונתך בחכמה ותבונה כדי לשמור אותך מזימות היינו לידע מה הוא העבירה שצריך לשמור א"ע ועי"ז ודעת שפתיך ינצרו כלומר כל מה שיודע לך הרעה לחזור תמיד ולא לשכוח וכמ"ש למעלה על פסוק יראת ה' ראשית דעת חכמה ומוסר וגו' ע"ש) והן נגד ג"ר חב"ד : ג) כי נופת וגו' לכן צריך לשמור מאוד החכמה והתבונה כי נופת גו' והם ישמרוך מן האשה זרה . נופת תטופנה שלדבר מצוה קודם עשיית המצוה קשה עליו מאוד לילך אחר המצוה כי היצה"ר מכביד עליו ומי שיסבר אותו צריך לילך בפתח נר וקטן ולסבול היסורין ולהתגבר נגד מניעת היצה"ר ואח"כ בעת עשייתה ג"כ אין לו הנאה ממש ממנה בעוה"ז והכל מחמת היצה"ר שמכביד עליו עכשי"ע אבל האשה זרה נופת תטופנה בעת פיתוייה קודם עשיית העבירה . וחלק משמן חכה בעת שטועם מן העבירה הוא חלק משמן לחיך כמ"ש מתחלב בהמ"ק ניטל טעם ביאה וניתן לעוברי עבירה : ד) ואחריתה מרה כלענה נגד הנופת תטופנה אחריתה מרה כלענה . חדה כחרב פיות הוא נגד חלק משמן חכה אמר שהיא חלקה כחרב חדה בעל פיפיות שא"א ליגע בה כלל וכן השלשה דברים שמשלמת גמול בעוה"ז זורקת בו מרה ואח"כ ממית אותו ואמר פיפיות שממית מכל וכל בעוה"ז ובעוה"ב : ה) רגליה יורדות מות שאול גו' אלו הב' כללי דינין שאחר מיתה והוא מות ושאול בסוד כרת ומיתה בעוה"ז כן מות ושאול בעוה"ב והן נגד מרה וחדה (ואמר רגליה יורדות מות ואל שאול צעדיה יתמכו . ע"ד מ"ש עונותיו ילכדנו את הרשע ובחבלי חטאתו יתמך והיינו דעל עשה לא מענשין רק בעידנא ריתחא מענשין גם אעשה והיינו כאשר יש לו עבירות ל"ת אז עונות שהן הל"ת ילכדנו את הרשע וכאשר יורד לגיהנם אז חבלי חטאתו שהן מ"ע יתמכו אותו ואין מניחין אותו לעלות משם ועד"ז הוא ג"כ כי צעדי הוא דק וקטן מרגל וזהו רגליה אותן ההולכין אחריה ממש בעבירות הן יורדות מות . שאול צעדיה יתמוכו הם העבירות כגון עשה שמה יתמוכו שלא יעלה משם) ואלו הב' הם נגד חכמה ותבונה והם ישמרוך מאלו ב' : ו) אורח חיים פן תפלס כלומר פן ח"ו תגיח שתפלס ותכריע האשה זרה את הארח חיים ותלך קצת בדבר מועט אחריה . נעו מעגלותיה סביבותיה ומעגלותיה שהן דרכיה ינעו אותך עד אשר לא תדע כלל איזהו הדרך חיים כמ"ש למעלה כל באיה לא ישובון והיינו מפני שלא ישיגון אורחות חיים : ז) שמעו לי מתחילה

שמעו

פן־תפלס נעו מעגלותיה לא תדע׃ ז ועתה בנים שמעו־לי ואל־
תסורו מאמרי־פי׃ ח הרחק מעליה דרכך ואל־תקרב אל־פתח
ביתה׃ ט פן־תתן לאחרים הודך ושנותיך לאכזרי׃ י פן־ישבעו
זרים כחך ועצביך בבית נכרי׃ יא ונהמת באחריתך בכלות

בשרך

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שמעו לי את החכמה. ואל תסורו מאמרי פי מתחילה לא תסורו מאמרי פי אפילו רגע א' והיינו שלא תניחו את האשה זרה שתפלס כלל. ועוד שמעו לי תקבלו דברי לעשותם. ואל תסורו מאמרי פי שתחזרו אותם תמיד כמ"ש למעלה כאשר תקבלו לעשותם ועיקר הלימוד יהי' בשביל לעשות תראו לחזור תמיד שלא לשכוח שום דבר ועי"ז ואל תסורו מאמרי פי: ח) הרחק גו' הוא נגד הב' דברים תאוה וחמדה כנ"ל ודרך הבעלי חמדה הם הולכי דרכים ממדינה למדינה לקבץ ממון ולסחור סחורות לכן אמר הרחק מעליה כלומר אפילו מהסמוך לה דרכיך. ואל תקרב אל פתח ביתה הוא נגד הבעלי תאוות שיושבים בבתיהם וממלאים תאותם: ט) פן תתן לאחרים הודך שבאדם הוא ג"כ ובכל א' יש פנימיות וחצוניות ובנשמה הן שנים והקלסתר פנים שהן סוד הב' צלמים כמ"ש אך בצלם גו' פי' ימינו גו' והן פנימיות וחצוניות וזהו לאחרים הודך שהוא הקלסתר פנים. ושנותיך הם ימי מספר חייו שנתקצרו ימיו ויתן את ימיו להאכזרי כמ"ש בחגיגה ויש נספה גו' ההיא איתתא וכו' והנך שני כו' מסרינהו לדומה כו' וזה האכזר נוטל את השנים ונושא עמו תמיד וזה קשה מאוד. ועוד כמ"ש כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים וירבו ימיך כלומר שיהיה אריכת ימים והיינו שיהיו ימים טובים וארוכים כי אם יהיה לאדם ימי רעה הם קצרים ושנות חיים השנים ממש ומן סימנים טובים בא הדרת פנים כמ"ש מדוע פניך רעים ואינך חולה וכמ"ש ופניה לא היו לה עוד והדרת פנים עצמו מבחוץ וההוד הוא הטוב שממנו בא ההדרת פנים (*) כשיסור מן התורה יתן הודו לאחרים: י) פן ישבעו גו' הוא ב' דברים שברות וברות הוא החמדה ובהן ג"כ ב' דברים א' הרודף ממדינה למדינה להרויח ממון והב' שיושב בביתו וחושב תמיד מחשבות ומיגע עצמו במחשבות איך ישיג חמדתו וזהו הנקרא עצבון כי החושב מחשבות הוא תמיד בדאגה וזהו פן ישבעו זרים כחך הוא נגד הרודף אחר ממון ממדינה למדינה ולמרחקים ומכלה כחו ממש בפועל. ועצבך הוא החושב מחשבות בביתו ותמיד בדאגה יהי' בבית נכרי וסוד הנכרי וזר הן הדכורין של האשה זרה ונכריה כמ"ש לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר והן פנימיות וחיצוניות: יא) בכלות בשרך ושארך הוא נגד הנפש שבנפש הוא ג"כ ב' דברים נפש וחיה כמ"ש ויהי האדם לנפש חיה חיה הוא נפש המחיה את האדם ונפש הוא נפש המתאוה כמ"ש באיוב וזהמתו חיתו לחם ונפשו מאכל תאוה ומהחיה יולד הבשר ומהנפש יולד הקרומין והגידין שמהן התאוה והן נקראין שאר וזהו ככלות בשרך ושארך והכל בתאוה ואלו הג' הנ"ל הן נגד מה שאמר למעלה ועתה בנים שמעו לי הוא התורה כנגד זה אמר פן תתן לאחרים גו' כי מחמת התורה זוכה האדם לידי נשמה כמ"ש כי בי ירבו ימיך גו' וכנגד הרחק מעליה דרכך שהוא החמדה אמר פן ישבעו זרים גו' שהוא החמדה כנגד אל תקרב אל פתח ביתה אמר בכלות בשרך ושארך שהוא התאוה (ונלע"ד שהן נגד תורה ומ"ע ול"ת כי למ"ע צריך לרדוף אחריהן דוגמת החמדה כמ"ש ובמצותיך ארדוף נפשי ול"ת הוא נגד התאוה כמ"ש נפש כי תחטא גו'): יב) ואמרת איך שנאתי מוסר עכשיו אומר כנגד

הג'

בשרך ושארך׃ יב ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי׃
יג ולא־שמעתי בקול מורי ולמלמדי לא־הטיתי אזני׃ יד כמעט
הייתי בכל־רע בתוך קהל ועדה׃ טו שתה־מים מבורך ונוזלים
מתוך בארך׃ טז יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים׃
יז יהיו־לך לבדך ואין לזרים אתך׃ יח יהי־מקורך ברוך ושמח

מאשת

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הג' הנ"ל ג"כ ג' דברים שבכל א' ב' דברים. מוסר הוא יסורין לכך אמר שנאתי אבל תוכחה בדיבור לא שייך שנאה לכן אמר נאץ לבי כלומר שמאס לבי בזה: יג) ולא שמעתי בקול מורי הוא תורה שבע"פ ולמלמדי לא הטיתי אזני הוא תורה שבכתב (ומ"ש אבל תורה שבע"פ לא שמעתי ואבל תורה שבכתב לא הטיתי אזני כי תורה שבכתב הוא כמו מעשה ומוסף לבו של אדם לשמוע אך לא הטה אזנו על התכלית שבו ודקדוקיה אבל תורה שבע"פ היינו דינים לא שמעתי כלל כי קשה לאדם אפילו לשמוע): יד) כמעט כלומר מפני שעה קלה שנהגיתי בעוה"ז. בתוך קהל ועדה זהו נגד המצות והן מ"ע ול"ת ודרך הצ"ת אינן עוברין אפילו ההמון עם שאינן רודפין אחר מ"ע והצדיקים עושין גם המ"ע ורודפין אחריהן ולכן כאשר מעכשין את האדם על עבירה שהוא ל"ת מעניטין אותו בתוך כל הקהל כי כולן אינן עוברים והוא עבר וכשמעניטין על מ"ע מעניטין אותו בין הצדיקים וזהו בתוך קהל הן ההמון עם. ועדה הן הצדיקים כמ"ש ואם מעדת ישראל גו' ואמרו אלו הסנהדרין ואלו הג' הן נגד ג' הנ"ל (והן נגד תורה ומצות ומדות וכן למעלה) ואף שכתבתי שמ"ע ול"ת תעשה ומדות א' הוא כי אין יצה"ר יכול לפתות על ל"ת כי אם על ידי המדות והבן דברים אלו: טו) שתה מים מבורך כי הבא לשתות מים מן הבור שהוא מים מכונסין צריך לכנוס בתוכה או לשאוב משם מים והוא ביגיעה רבה אבל הבא לשאוב מן המעין אין צריך רק לילך למקום ההוא אבל אין לו יגיעה כל כך כי אינו עמוק ממנו ומן המעין שיוצא לרחוק לחוץ ולרחוב אין צריך אפילו לילך וזהו שתה מים מבורך תחלה ע"י יגיעה ואח"כ ונוזלים מבארך הוא ממעין הנובע והיינו שג' זמנים בתורה א' כאשר הוא לומד מרבו הב' כשלומד לעצמו והג' כאשר מלמד לאחרים כמ"ש בפי' על שה"ש ע"פ בעטרה שעטרה לו אמו וז"ש שתה מים מבורך היינו כשמקבץ מים ממקום אחר שלומד מאחרים. ונוזלים מתוך בארך כשאתה לומד לבדך ותחדש דברים והוא לך כמעין נובע: טז) יפוצו מעינותיך חוצה היינו אח"כ תלמוד גם אתה לאחרים. ברחובות פלגי מים כי בללמד לאחרים הוא ג"כ ב' דברים א' כשמלמד בעצמו לאחרים ב' הן אותן שלא למדו אצלו רק שתורתו נתפשט בכל המקומות ושומעין תורתו ולומדין אותם וזהו ברחובות שמתפשטין בכל מקום ונתפלגו מים לכל א' וא': יז) יהיו לך שלא תאמר כאשר אתה לומד מאחרים אין לי בה כלום ע"ז אומר יהיו לך. לבדך שלא תאמר אני יגעתי הרבה ועכשיו אלמוד לתלמידים שלא יגעו בה לזה אומר לבדך כלומר שלא יטלו חלק עמך במה שיגעת. ואין לזרים אתך הוא נגד אותם שלא למדו מאתך רק שומעים מרחוק אל תאמר לכך לזה ולא תאמר שלא הם זרים ממני כי לא למדו ממני לזה אומר שאל תחוש לזה כי אין לזרים אתך אף שהם אינם בנים שלך כלומר תלמידיך הנקראים בנים אלא זרים: יח) יהי מקורך ברוך שתהיה כמעין הנובע וזהו שיתברך מקורך. ושמח מאשת נעוריך

מעפ"כ

מֵאֵשֶׁת נְעוּרֶךָ׃ יט אַיֶּלֶת אֲהָבִים וְֽיַעֲלַת־חֵן דַּדֶּיהָ יְרַוֻּךָ בְכָל־עֵת
בְּאַהֲבָתָהּ תִּשְׁגֶּה תָמִיד׃ כ וְלָמָּה תִשְׁגֶּה בְנִי בְזָרָה וּתְחַבֵּק חֵק
נָכְרִיָּה׃ כא כִּי נֹכַח עֵינֵי יְהוָה דַּרְכֵי־אִישׁ וְכָל־מַעְגְּלֹתָיו מְפַלֵּס׃
כב עֲוֺנוֹתָיו יִלְכְּדֻנוֹ אֶת־הָרָשָׁע וּבְחַבְלֵי חַטָּאתוֹ יִתָּמֵךְ׃ כג הוּא
יָמוּת בְּאֵין מוּסָר וּבְרֹב אִוַּלְתּוֹ יִשְׁגֶּה׃

בני

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

אעפ"כ תשמח בזה שכבר חדשת כמ"ש בזוהר פ' משפטים ג"ט ת"ח אורחא דאורייתא כך היא בקדמיתא כו' קריבת לגביה כו' לבתר אשתעי בהדיה מבתר כו' לבתר דאיהו רגיל כו' גלא כסיתא מיניה כלום אמרה ליה חמית מלה כו' וכדין פשטיה דקרא במה דאיהו לא לאוספא ולא למגרע אפילו אות חד כו' ע"ש וזהו אע"פ שיהא מקורך ברוך ותהיה כמעין הנובע ותבין הסוד על מכונו אז ושמח מאשת נעוריך כלומר במה שחדשת ע"פ פשוט כשתבין הסוד תראה הפשוט איך הוא נכון ואמת ואיך אין בה יתיר כלל ותשמח אז יותר בהפשוט שחדשת מנעוריך: יט) אילת אהבים וגו' כמו שבסוד הזיווג העליון הן ג' דברים חיבוק ונשוק וזיווג והד' הוא מה שהיא עקרת הבית והן אילת אהבים הוא הזיווג. ויעלת חן היא החיה שנקראת יעל והיא בעלת חן והוא נגד נישוק. דדיה ירווך היא החיבוק. באהבתה תשגה תמיד הוא מה שהיא עקרת הבית לכן נאמר בה תמיד וכן הוא בתורה אילת אהבים הוא סודות התורה ויעלת חן היא רמז. דדיה ירווך בכל עת הוא דרוש שמרווה בכל עת באהבתה תשגה תמיד הוא פשט לכן תשגה בו תמיד בלי הפסק כלל ואמר עד אילת אהבים ז' דברים ועכשיו אמר ג' שהן ד' שמתחילה היא נגד ז"ת ועכשיו הוא נגד ג"ר שהן חב"ד אילת אהבים הוא חכמה ויעלת חן הוא בינה דדיה ירווך בכל עת באהבתה תשגה תמיד הוא דעת יסוד באהבתה שיהא תמיד נכח פניך בסוד הולך נכוחו גו': כ) ולמה תשגה בני בזרה הוא נגד האשה זרה היא החמדה. ותחבק חיק נבריה היא התאוה ואמר אבל הזרה תשגה כי בחמדה אין הנאה לו כלל באמת ורודף תמיד ויגע א"ע וגם בלילה לא שכב לבו והיינו שהיא משגה אותו ולכן אמר ולמה תשגה גו' אבל התאוה שיושב בביתו וממלא תאותו אמר ותחבק גו' והוא נגד הד' שאמר למעלה דהיינו נגד הג' אמר ותחבק (כי החיבוק הוא בסוד הדעת הכולל חו"ב ונגד באהבתה תשגה אמר ולמה תשגה גו'): כא) כי נכח עיני ה' דרכי איש הוא נגד החמדה אשר הם הולכי דרכים כנ"ל לכן אמר שנכח ה' דרכי אים. וכל מעגלותיו מפלס הוא נגד התאוה שמעגל הוא קטן מדרך והיינו מפני שהבעל תאוה אינו הולך בדרך אלא יושב בביתו ורואה למלאות תאותו ע"י גלגולים וסיבות לכן אומר שמעגלותיו ה' מפלס והיינו שלא יאמר אדם מה שהוא רודף אחר התאוה והחמדה הוא לשם שמים לכן אומר נגד החמדה שנכח ה' דרכיו והוא יודע אם לשם שמים או לא אך על החמדה שהיא בגלוי אמר נכח ה' אבל תאוה הוא בהסתר לכן אומר שהוא מפלס כמה כוונתו לשם שמים וכמה כוונתו לשם תאותו: כב) עונותיו ילכדנו את הרשע הוא כמ"ש למעלה דאעשה לא מענשינן אך בעידנא דריתחא מענשינן גם אעשה והיינו כאשר יש בו עבירות ל"ת ומענשינן לו אעבירות אז מענשינן לו גם אעשה וזהו עונותיו שהוא ל"ת ילכדו את הרשע לגיהנם ואח"כ בחבלי חטאתו יתמך שחטא הוא עשה כמ"ש למעלה לשון חסרון

ועי"

ו א בְּנִי אִם־עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ תָּקַעְתָּ לַזָּר כַּפֶּיךָ׃ ב נוֹקַשְׁתָּ בְאִמְרֵי־
פִיךָ נִלְכַּדְתָּ בְּאִמְרֵי־פִיךָ׃ ג עֲשֵׂה זֹאת אֵפוֹא בְּנִי וְהִנָּצֵל
כִּי בָאתָ בְכַף־רֵעֶךָ לֵךְ הִתְרַפֵּס וּרְהַב רֵעֶיךָ׃ ד אַל־תִּתֵּן שֵׁנָה

לעיניך

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ועי"ז חטא הוא נתמך לבלתי יצא מן הגיהנם ומה שאמר בחבלי לפי שעשה רגיל לבטלה והמה רבים לכן אמר חבלי: כג) הוא ימות באין מוסר הוא נגד התאוה שהיפוכו המוסר ולא רצה במוסר לכן ימות כי זהו עונש התאוה כמ"ש למעלה כי שחה אל מות ביתה. וברוב אולתו ישגה הוא נגד החמדה כמ"ש ולמה תשגה בני בזרה וזהו משגיא אותו לגיהנם וכף הקלע דוגמת הרודף אחר החמדה כן ירדפו אותו וישליכו אותו אחר המותה והכל מדה במדה:

ו א בני אם ערבת לרעך שיש שני מיני ערבות א' ערב סתם שאם לא ישלם הלוה ישלם הוא והב' הוא הנקרא שלוף דוץ והוא ערב קבלן וזהו אם ערבת לרעיך הוא ערב סתם. אם תקעת לזר כפיך הוא ערב קבלן שנכנס בכף ממש והענין שהן נגד שני מיני ראשי ישראל והם ערבות כמ"ש ואשימם בראשיכם והן הזקנים והשופטים וכמ"ש לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו ואמרו לא יסור שבט מיהודה הם ראשי גליות שבבבל שרודין את העם במקלות ומחוקק מבין רגליו אלו נשיאים שבא"י ולומדין תורה ברבים ואותן הלומדין תורה הן ערב סתם שהוא מחוייב לראות שלא יבא מכשול מידו היינו שילמוד אתם הטיב ויסביר אותם בכדי שלא יטעו. ואם תקעת לזר כפיך הוא נגד הדיינים שזה תלוי כמו ערב קבלן שמכנים עצמו במקומו ממש כן הדיינים הכניסו א"ע כי נוטל ממון מזה ונותן לזה בלא רצון הבעל דין הרי מכנים עצמו בערב קבלן: ב) נוקשת באמרי פיך נגד אותן הלומדים אומר נוקשת באמרי פיך כלומר אם לא תראה היטב שלא תכשל בדבר הלכה הרי נוקשת באמרי פיך שתורה דבר שלא כהלכה. נלכדת באמרי פיך הוא נגד התוקעים והן הדיינים שנוטל ממון מזה ונותן לזה הוא נלכד ממש שיוציא ממון בעצמו שלא כדין ואמר לשון נלכד כי הוא בין אדם לחבירו וכאשר יוציא שלא כדין הוא ביד חבירו וזהו נלכד שנלכד ביד חבירו אבל אותן הלומדין הוא בין אדם למקום אמר נכשל וזהו נוקשת: ג) עשה זאת איפה בני כלומר מה תעשה לך עוד כיון שנכנסת בצרה הזאת אין לך רק לעשות זאת וכן כל לשון איפה שבמקרא ולכה איפה מה תעשה בני אם באת לידך הדבר הזה והוא נגד הלומדין תורה. והנצל כי באת בכף רעיך הוא נגד הדיינים לכן אמר שתראה להנצל כי באת ביד רעיך כנ"ל כלומר שתראה להנצל כמו מי שבא ביד אחר ונלכד במצודה ורואה בכל התחבולות להנצל כן תראה גם אתה להנצל מידו כיון שבאת לידו. לך והתרפס הוא נגד הדיינים כלומר ואיך תעשה להנצל מידו התרפס התר פס ידך ועוד התרפס כלומר שתהיה כאסקופה הנדרסת שלא תעכב שום דין ויהיו רצין אליך בני אדם הצריכין לדין כמ"ש בגמרא ר"א ור"א הוי יתבי וגרסי וכל שעתא כו'. וכמ"ש על מעשה דרשב"ג שנהרג. ורהב רעיך הוא נגד הלומדין א"א להנצל רק בזה שתראה לרהב את רעיך כלומר לגדל שיהא למדן ויכול ללמוד בעצמו (ומ"ש למעלה וכן כאן אצל הלומדין רעיך ואצל הדיינים זר כי ללמוד אינו מחויב רק לתלמיד הגון אבל לדון אפילו לזר צריך לעשות דין) ומ"ש אצל הנצל כי באת בכף רעיך שם הוא על הדיינין ואמר רעיך הייט מפני ששם מדבר שהוציא

ממון

לְעֵינֶיךָ וּתְנוּמָה לְעַפְעַפֶּיךָ׃ ה הִנָּצֵל כִּצְבִי מִיָּד וּכְצִפּוֹר מִיַּד יָקוּשׁ׃
ו לֵךְ אֶל־נְמָלָה עָצֵל רְאֵה דְרָכֶיהָ וַחֲכָם׃ ז אֲשֶׁר אֵין־לָהּ קָצִין
שֹׁטֵר וּמוֹשֵׁל׃ ח תָּכִין בַּקַּיִץ לַחְמָהּ אָגְרָה בַקָּצִיר מַאֲכָלָהּ׃ ט עַד־

מתי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ממון שלא כדין ואז הדיין ריעו כמוהו : ד) אל תתן שנה לעיניך שינה הוא הסתלקות המחשבות והיינו כאשר נשתקע בשינה ותנומה הוא מבחוץ כאשר הוא ניס ולא ניס תיר ולא תיר כו' והיינו שעפעפיו סגורות אבל אין מחשבתו נעדר ממנו דקרי ליה ועני וזהו אל תתן שנה לעיניך בפנימיות בהסתלקות המחשבה ותנומה לעפעפיך הוא חיצוניות שעפעפים הם סגורות והיינו שהלומדים אינן צריכין להיות בקיאין רק בדין תורה שלא יורה שלא כדין אבל אין צריך לו להיות בקי בעניני עולם ונגדן אל תתן שנה שהוא הסתלקות המוחין והמחשבות שהן הפנימיות כלומר שיהא בקי בדין תורה אבל הדיינים צריכין להיותן בקיאין גם בטבעו של עולם בכדי שלא יהיה דין מרומה דאם לא יהיה בקי בענינים אף שיהיה בקי בדין תורה לא יצא הדין אמת לאמיתו כלומר אעפ"י שיפסוק אמת לא יהיה לאמתו כי אפשר הוא דין מרומה ולכן צריך הדיין להיות בשניהם בקי ולכן כתיב כי השוחד יעור עיני חכמים וכתיב כי השוחד יעור עיני פקחים והיינו חכם בעניני תורה ופקח בעניני עולם ואמחז"ל אם ברור לך הדבר כבקר אמרהו אם ברור הדבר כאחותו אמרהו וכמ"ש בפי' על ישעיה בארוכה וז"ש ותנומה שהוא ניס ולא ניס והיינו מבחוץ אפילו לא תתן לעפעפיך שתנומה הוא בעפעפים לבד שהן סגורות והיינו בעניני עולם תראה שתהא בקי ואז אפשר שיצא הדין אמת לאמתו כנ"ל : ה) הנצל כצבי מיד הוא נגד הדיינים שהם נלכדו ליד חבריהם כמ"ש למעלה לכן אומר הנצל כצבי מיד כלומר כשלא תתן אפילו תנומה לעפעפיך בזה תראה להנצל כצבי מיד . וכצפור מיד יקוש הוא נגד הלומדין שאמר למעלה נוקשת באמרי פיך ועכשיו אומר כצפור מיד יקוש כלומר שתראה להנצל בזה שלא יתן השינה לעיניו והיינו שהדיין יהיה בקי בתורה ובעניני עולם ובזה ינצל מיד והלומד תורה כאשר יהיה בקי בתורה אז ינצל מיד יקוש : ו) לך אל נמלה כי האדם צריך לדרכי ה' ג' דברים חכמה ומדות ומע"ט והנמלה מופלא במעשיה באלו הג' וזהו לך אל נמלה עצל אם אתה מתעצל מלעשות מע"ט לך ולמד מן הנמלה הזריזות שלה שאוספה הרבה אע"פ שאינה צריכה אלא מעט כמ"ש במדרש שהיא אינה אוכלת אלא חטה ומחצה לשנה ומצאו פעם אחת בחורי הנמלה ג' מאות כור וזהו במע"ט . ראה דרכיה הוא במדות שאינה נוגעת במה שאינה שלה כמ"ש במדרש שפעם אחת נשר תבואה והתקבצו כולם והריחו שסברו שהוא שלהם וכיון שהריחו שאינה שלהם לא נטלו כלום לכן ראה דרכיה ומדותיה ולמד ממנה : וחכם הוא בחכמה כמ"ש במדרש שהנמלה עושה ג' חורין ואינה מניחה את התבואה לא בעליונה ולא בתחתונה אלא באמצעה כי מתירא מן הגשמים שלמעלה ומן התהום שלמטה ולכן ראה חכמתה וחכם : ז) קצין שוטר ומושל קצין הוא בחכמה שלומד תורה ברבים ומורה הוראה בישראל . שוטר הוא במעשה לקיים הפסק ולרדות ולהכריח לעשות דבר . ומושל הוא במדות להשגיח שלא יהא עולה וגזל וחמס בעיר וז"ש ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו. עבדו הוא שוטר. זקן ביתו הוא קצין. מושל כמשמעו משגיח וז"ש ובן משק ביתי גו' ואמר אע"פ שאין לה משגיחים בכל הג' הנ"ל בחכמה ובמדות ובמע"ט ואעפ"כ יש בה כל הג' כמ"ש למעלה : ח) תכין בקיץ לחמה כי הנמלה בעת

הקצירה

מָתַי עָצֵל תִּשְׁכָּב מָתַי תָּקוּם מִשְּׁנָתֶךָ׃ י מְעַט שֵׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת
מְעַט חִבֻּק יָדַיִם לִשְׁכָּב׃ יא וּבָא כִמְהַלֵּךְ רֵאשֶׁךָ וּמַחְסוֹרְךָ כְּאִישׁ

מגן

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הקצירה אינה עושה כלל רק אוספת רק בסוף שהוא זמן לקצות תאנים והוא נקרא קיץ אז תכין את מה שהיא אוספת שיהא ראוי למאכלה וזהו לחמה כלומר שתכין אז שיהא לחמה מה שאגרה בקציר מאכלה ואמר לחמה מאכלה כי אינה אוגרת ואוספת רק מה שראוי למאכלה ולא בשביל דבר אחר כלל. והענין שצריך האדם בימי נעוריו שהוא זמן הקציר לאגור ולאסוף היינו ללמוד תורה הרבה ואח"כ בקיץ שהוא סוף ימיו בימי זקנותו לטחון אותם להבין כל דבר על בוריו וזהו אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח כלומר אם לא יהיה בידו תורה הרבה לא יהיה לו ממה לטחון ואם אין קמח כלומר שלא יטחן וידקדק היטב אין תורה כלומר אין בידו כלום אף שלמד הרבה ואמחז"ל מאן דאמר הא לא הא לקמחיה וכן אמחז"ל רבך קטיל קני באגמא כי בוקע עצים יסכן בם כלומר הבוקע עץ גדול אח"כ יהנה ממנו ויתחמם כנגדו אבל מי שלא בקע עצים עבים מפני כחו או מניעת שאר דבר הוא חותך קנים קטנים מן האגם . וכן בתורה אם לא למד תורה הרבה אין לו ממה לבקוע עצים ואין לו דינים רק מעט מעט דוגמת הקנים וזהו רבך קטיל קני באגמא וזהו תכין בקיץ לחמה בסוף ימיו שצריך לטחון אותם היטב. אגרה בקציר מאכלה הוא נגד התחלת ימיו שצריך לאסוף ולכנוס תורה הרבה ואמר לחמה ומאכלה שאינה רואה בשביל אחרים רק לעצמה כן א"א ללמוד תורה אם יהיה לו דאגות אחרים בלבו כמאחז"ל אין התורה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו אכזרי על בני ביתו כעורב וכמ"ש אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי ואלו הב' דברים הנ"ל תכין גו' אגרה גו' הוא תורה שבע"פ ותורה שבכתב וכמ"ש בהלל כמה תורות כו' גיירי' א"ל א' ב' למחר אפיך ליה כלומר שלמד אותו תשר"ק א"ל הא אתמול לא אמרת לי הכי א"ל עלי דידי סמכת דע"פ נמי סמוך עלי והיינו שא' ב' הוא נגד תורה שבכתב ותשר"ק נגד תורה שבע"פ לכן אמר כאן תכין גו' ואח"כ אגרה גומר שהוא תשר"ק וא' ב' שא"א לידע התורה שבכתב רק ע"י תורה שבע"פ : ט) עד מתי עצל תשכב ע"ד מ"ש אם אין אני לי מי לי ואם לא עכשיו אימתי והן נגד ב' דברים חכמה ומעשה אם אין אני לי מי לי הוא לענין חכמה כלומר שאם אין אני אחשוב בשבילי מי יחשוב בשבילי ואם לא עכשיו אימתי הוא לענין מעשה שאם עכשיו לא אעשה אימתי אעשה ואמרו עכשיו ולא אמרו היום כלומר אפילו באותו יום עצמו אם לא אעשה עכשיו אימתי וזהו ג"כ כאן עד מתי עצל תשכב הוא בהעדר המעשה כי כאשר שוכב אינו עושה כלום אבל יכול לחשוב. מתי תקום משנתך הוא בהעדר המחשבה כלומר אם אין אתה עושה עכשיו אימתי תעשה ואם אתה אינך חושב בשבילך מי יחשוב בשבילך : י) מעט שנות הוא בהעדר המחשבה . מעט תנומות הוא בסגרת עפעפים לבד כמ"ש למעלה . מעט חבק וגו' הוא בהעדר המעשה וכן נגד תורה ומצות ומדות כי תורה שהוא החכמה במוח שם המחשבה וזהו מעט שנות והמחשבה מעט תנומות במדות להשגיח תמיד על עצמו. מעט חבוק ידים לשכב אלא להיות זריז לעשות מצות וכן נגד שמים וארץ ואדם המחברן וכמ"ש בפי' על ישעיה ע"ש : יא) ובא כמהלך ראשך שאדם ההולך אצל חבירו אינו רץ במרוצה אלא הולך ומקרב עד שבא אצלו אבל אם חבירו בצרה ורוצה להגין עליו הוא רץ במרוצה להצילו וזהו כראשך שאתה רש ועני בדבר אותו הדבר יבא אליך כמהלך אבל אינו במרוצה ומחסורך מה שאתה חסר ממנו יבא אליך כאיש מגן כלומר במרוצה ותיכף . והענין במ"ש

כפירים

מָגֵן׃ יב אָדָם בְּלִיַּעַל אִישׁ אָוֶן הוֹלֵךְ עִקְּשׁוּת פֶּה׃ יג קֹרֵץ בְּעֵינָו
מֹלֵל בְּרַגְלָו מֹרֶה בְּאֶצְבְּעֹתָיו׃ יד תַּהְפֻּכוֹת בְּלִבּוֹ חֹרֵשׁ רָע בְּכָל־
עֵת מִדְיָנִים יְשַׁלֵּחַ׃ טו עַל־כֵּן פִּתְאֹם יָבוֹא אֵידוֹ פֶּתַע יִשָּׁבֵר וְאֵין
מַרְפֵּא׃ טז שֶׁשׁ־הֵנָּה שָׂנֵא יְיָ וְשֶׁבַע תּוֹעֲבַת נַפְשׁוֹ׃ יז עֵינַיִם רָמוֹת

לשון

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כפירים רשו ורעבו ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב והיינו רשו במצות ורעבו בתורה שהתורה הוא לחם אבל דורשי ה' לא יחסרו כל טוב שטוב הוא התורה וכל טוב הן המצות והמצות אינו יכול לקפוץ וליטול אלא כאשר באו לידו ובזמנו אבל התורה יכול ליטול וללמוד בכל עת ובכל זמן וזהו ראשך שהן המצות יבאו כמהלך לא במרוצה אלא בעתם ובזמנם אבל התורה יבא כאיש מגן במרוצה כי יכול ללמוד תמיד בכל עת ובכל שעה וכן ג"כ נגד ג' הנ"ל: יב) אדם בליעל בליעל הוא הפורק ממנו עול מלכות שמים ועול בשר ודם ואין עליו שום עול והולך בשרירות לבו הרע. איש און שהרע נחלק לג' הולך רכיל ומדבר תהפוכות ועושה רע בפועל וזהו אדם בליעל הוא בפועל. איש און במחשבה והוא המדבר תהפוכות שדבריו הם טובים אך בלבו חושב און. הולך עקשות פה הוא המדבר רכילות ויש לו פה עיקש והוא נגד מחשבה דבור ומעשה ואמר אדם ואיש נגד מה שבקדושה הן ב' שמות הראשונים שבתורה כנגד זה הוא ג"כ כאן הראשונים והג' הוא הולך: יג) קורץ בעיניו הוא נגד המדבר מרמה ותהפוכות דברים טובים ולבו חושב און ודרכו להיות קורץ בעיניו כאשר חבירו עושה עצתו ונופל ברעה להראות שכן היתה כוונתו. מולל ברגליו הוא נגד בליעל ועושה רע בפועל הוא מולל ברגליו בעת כעסו: מורה באצבעותיו הוא נגד ההולך רכיל שמראה באצבעותיו על אותו שדיבר עליו והוא במחשבה לאמר ראו שדבריו כנים ואמתיים: יד) תהפוכות בלבו הוא נגד המדבר תהפוכות ומרמה. חורש רע הוא המחריש רעה על חבירו והוא בפועל נגד בליעל. בכל עת מדינים ישלח הוא נגד ההולכי רכיל ואלו הג' פסוקים הם ג"כ נגד מחשבה דבור ומעשה שבפסוק ראשון הכל בדבור ולכן נכללין בו כי בליעל הוא בדבור כמ"ש בנבל ובנבות וכן און הוא בדבור כמ"ש וידבר און ועקשות פה פשוט הוא שהוא בדבור ובפסוק ב' הכל במעשה ובפסוק ג' הכל במחשבה והם מובנים מאליו ואין צריך להאריך ולפרש בכל א' ולכן כתיב ישלח ולא שולח כי הוא חושב איך לשלח והרע והמדינים ישלח ע"י מחשבתו הרי ג' דרגין שבכל א' ג': טו) על כן פתאום יבא אידו פתאום הוא אונס שלא הי' יכול לשמור א"ע ופתע הוא שוגג שהיה יכול לשמור את עצמו אך שהיה שוגג ולא ידע כמ"ש בספרי וכי ימות מת עליו בפתע פתאום פתע זה שוגג פתאום זה אונס וכן הוא כאן פתאום באונס שא"א לו להיות נשמר מן האיד כי פתאום יבא עליו האיד מן השונא אך השונא יכה אותו במתכוון. פתע ישבר הוא בשוגג שלא במתכוין והמכה הכאה שלא במתכוין היא ביותר גדולה מן הכאה בכוונה כי להכות מכה רבה בכוונה צריך אכזריות רב אבל שלא במתכוין אפשר שיעשה אדם לעצמו מכה רבה מה שלא יעשה לו שום שונא בעולם ולזה אומר שפתע ישבר בשוגג ויהיה מכה רבה מאוד ולכן אמר ישבר שהוא גדול מאוד. ואין מרפא שלא יהיה רפואה למכתו והוא ג' עונשין נגד הג' הנ"ל: טז) שש הנה שנא ה' כמו שבקדושה הן שש והשביעית היא הנפש כן הוא כאן שש שנא ה' ושביעית תעבות הנפש: יז) עינים רמות הוא גאוה נחשב כאן כל השיעור קומה של האדם רשע.

לשון

לְשׁוֹן שָׁקֶר וְיָדַיִם שֹׁפְכוֹת דָּם־נָקִי׃ יח לֵב חֹרֵשׁ מַחְשְׁבוֹת אָוֶן
רַגְלַיִם מְמַהֲרוֹת לָרוּץ לָרָעָה׃ יט יָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר וּמְשַׁלֵּחַ
מְדָנִים בֵּין אַחִים׃ כ נְצֹר בְּנִי מִצְוַת אָבִיךָ וְאַל־תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ׃

קשרם

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לשון שקר הוא בדבור. ידים שופכות דם נקי הוא במעשה והוא מחשבה דבור ומעשה: יח) לב חורש מחשבות און הוא מחשבה ודבור כי לב חורש מחשבות הוא במחשבה ואון הוא בדבור כנ"ל וידבר און. רגלים ממהרות לרוץ לרעה הוא במעשה: יט) יפיח כזבים כזב הוא המבטיח ואינו מקיים והוא מלשון אשר לא יכזבו מימיו והוא דומה לעד שקר שאין בדבריו כלום וממש וזה אינו נותן מה שהבטיח וראוי ליתן מה שהבטיח וזה מוציא ע"י מה שאינו חייב כלום אמר יפיח כזבים כלומר שאינם אלא דברי רוח ואין בהן ממש. ומשלח מדנים בין אחים היא השביעית אשר היא תועבת הנפש כמ"ש וגעלה נפשי אתכם וכמ"ש והוא באחד ומי ישיבנו כלומר כאשר ישראל באחדות אז השכינה שורה בישראל וזהו ונפשו אותה ויעש אבל כאשר מדנים בין אחים אז וגעלה נפשי גו' ושם והנפש הוא סוד שבועה ונדר חי ה' וחי נפשך הג"ר הן ג' ובכל א' ג' והז"ת הן ג' וג' וא' היא השביעית ואלו השבעה הן ג"כ ט' כי השביעית כוללת ג' וכן כאן העינים וידים ורגלים הן כפולין הוא ט' והן שבעה כי לב חורש מחשבות און הכל א' וכן יפיח כזבים עד שקר הוא כנ"ל הרי הן ז' והן ט' וד"ל: כ) נצור מצות אביך כבר כתבתי שהמצות אינן אלא בזמנן וכשבא לידו לכן אומר נצור עד הזמן או עד כאשר יבא לידך. ואל תטוש תורת אמך תמיד אפילו רגע אחת כי תורה צריך ללמוד תמיד בכל עת ובכל שעה ואמר אבל מצות אביך ואל תורה אמך כי או"א הם חו"ב והטיפה באבא הוא בנסתר ונעלם וכשבא לאמו מצטיירת שם. כן החכמה נעלמת מעין כל חי שהיא במחשבה ובבינה היא מצטיירת ושם הוא בגלוי יותר ושורש המצות הן בחכמה (בסוד אשר קדשנו במצותיו) והתורה היא בבינה בסוד ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (ובזה תבין שבתורה מחדשין תמיד חדושין אבל המצות הם קבועים ואין מתחדשין כלל) ולכן כל דבר בארץ הוא בנעלם אבל בשמים הם נגלים יותר וכן אדם הראשון היה יודע בארץ מחמת שהיה יודע שרשן בשמים ומצות הן מן הארץ כמו סוכה ולולב ותורה הוא מן השמים ולכן אמר מצות אביך ותורת אמך ועוד נצור מצות אביך סבב אותך במצות שהיא אור מקיף ואל תטוש תורת אמך הוא או"פ והיינו שנתן לנו ה' ד' מצות תפילין וציצית ומזוזה והן סביב האדם וכמ"ש בגמרא חביבין ישראל שסבבן במצות תפילין בראשיהן תפילין בזרועותיהן ומזוזה בפתחיהן וציצית בבגדיהן ועליהן אמר דוד שבע ביום הללתיך גו' ראב"י אומר כל שיש לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו לא במהרה הוא חוטא גו' ואומר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם כמ"ש בזוהר פ' תרומה ארשב"י בשעתא דב"נ אקדים בצפרא ואנח תפילין בראשו ותפילין ברשימא קדישא בדרוע ואתעטף בעטופא דמצוה ואתי לאפקא מתרעא דביתא ארבע מלאכין קדישין מזדווגין ביה ונפקין עמיה מתרעי' דביתא כו' והענין שבאדם הן ד' דברים גוף ולבוש ודירה והרביעית הוא הנפש והתורה הוא בנפש והמצות הם בגוף והיינו תפילין בגוף עצמו וציצית בלבוש ומזוזה הוא בדירה וכמו שבלולב הוא ד' דברים ונחלק לז' כן הן כאן ד' דברים ונחלקו לז' ב' תפילין וד' ציצית ומזוזה וזהו נצור מצות אביך הוא שהן בגוף והן סביביו ואל תטוש תורת אמך הוא בנפש ואלו הד' מצות הן סביב האדם ממש כמ"ש בזוהר תפילין של ראש הוא בימינו כו' והענין כמ"ש בתיקונים ובר"מ מוחא

וליבא

כא קשרם על-לבך תמיד ענדם על-גרגרתיך: כב בהתהלכך
תנחה אתך בשכבך תשמר עליך והקיצות היא תשיחך: כג כי
נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר: כד לשמרך
מאשת רע מחלקת לשון נכריה: כה אל-תחמד יפיה בלבבך

ואל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ולבא הוא ימינא ושמאלא וע"ז נאמר יפול מצדך אלף גו' ושלומת רשעים הוא נגד התורה כמשחז"ל משכיהו לבהמ"ד כו' כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך אל תקרא גו' וכנגד חמשה אלה נאמר יגמר נא רע רשעים שהן חמשה ואח"כ ותכונן צדיק בסוד חשמ"ל בוחן לבות וכליות אלקים צדיק חמשה מראות אלקים מילה ופריעה : כא) קשרם על לבך הוא במחשבה כי פסוק הנ"ל דיבר במצות שהוא במעשה ועכשיו אומר שתהיה על לבך במחשבה. ענדם על גרגרותיך הוא בדבור והוא מחשבה דבור ומעשה : כב) בהתהלכך תנחה אותך שג' מצבין הן באדם עמידה והלוך שכיבה וכן הן ג' זמנים כמשחז"ל בהתהלכך תנחה אותך בעוה"ז. בשכבך תשמור עליך בקבר והקיצות היא תשיחך בתחיית המתים וכן הן נגד ג' עולמות שאדם דר בהן אחר מיתתו והוא עולם השפל וגן עדן התחתון וגן עדן העליון שבו דרין נר"נ. ועוד הן נגד מה שבלילה עולה הנשמה והגוף נשאר ואז מתקבצין הקליפות כמ"ש בזוהר וזהו בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך אח"כ כששבה הנשמה אליו אומרת לו כל מה שלמדה בלילה בעולם העליון וזהו היא תשיחך ובהתהלכך תנחה אותך כל היום והוא נגד מ"ע ול"ת ותורה בהתהלכך תנחה אותך במצות וצריך האדם להלוך ולעשות אותן בשכבך תשמור עליך הוא לא תעשה שצריך שכיבה כלומר שלא להלוך ולעשותו והקיצות היא תשיחך הוא בתורה וכמ"ש אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים הוא ל"ת ובדרך חטאים לא עמד הוא עשה שלא עמד אלא הלך ובמושב לצים לא ישב הוא בתורה כי שנים שיושבו ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים והן נגד ג' תפלות ערב ובקר וצהרים כמ"ש למעל' שהן בזמן שכיבה והליכה ועמידה והן נגד מה שאדם צריך להלוך בג' חלקי עולם שליש מדבר שליש ישוב שליש ים כמ"ש למעלה : כג) כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר אמר כאן ג' דברים תורה ומצות ומדות הרי ג' שבכל א' כלול מג' כנגד מה שאמר למעלה בבליעל : כד) לשמרך מאשת רע היא החמדה שהיא הנוק' של הרע כמ"ש למעלה שאינו מניח לו לישון ורודף תמיד אחר הבלי עולם ואין לו הנאה ממש אפילו בעוה"ז לכן נקראת אשת רע שאין בה טוב כלל. מחלקת לשון נכריה היא התאוה שנקראת נכריה כמ"ש למעלה וזו התאוה יש לה חלקת פה כי מראה א"ע לאדם לאוהב לתת לו תענוגי עוה"ז לכן אמר מחלקת לשון נכריה : כה) אל תחמוד יפיה בלבבך הוא נגד החמדה לכן אמר אל תחמוד ואמר יפיה בלבבך כי החמדה אין לה פיתוים וחלקת פה רק שהאדם חומד מעצמו מחמת שקנאה נצרך מאוד לפרנס את עצמו ובני ביתו והוא נמשך על ידי זה אל המותר ורודף תמיד ואומר שהכל הוא צורך לו בכדי שיהא יכול ללמוד ולעבוד את ה' בריוח ולזון אשתו ובניו ולכן אמר אל תחמוד מעצמך. יפיה כלומר המותרות. בלבבך בשני יצרך ביצר טוב ויצר הרע לאמר שגם זה נצרך לעבודת ה'. ואל תקחך כי להתאוה יש פיתויים וחלקת פה לכן אל תקחך כלומר שהיא לא תקח אותך. בעפעפיה כי התאוה היא הנוק' של המרמה שמראה טוב לאדם והמה פתיות ומפתה היא מבחוץ שמראה א"ע לטוב לו והרע טמון בה לכן אמר בעפעפיה

כלומר

ואל-תקחך בעפעפיה: כו כי בעד-אשה זונה עד-ככר-לחם
ואשת איש נפש יקרה תצוד: כז היחתה איש אש בחיקו ובגדיו
לא תשרפנה: כח אם-יהלך איש על-הגחלים ורגליו לא תכוינה:
כט כן הבא אל-אשת רעהו לא ינקה כל-הנגע בה: ל לא-יבוזו

לגנב

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כלומר מבחוץ בהדברים טובים וגם ברמאותה כי דרך המרמה להיות קורץ בעיניו לכן אמר בעפעפיה (*): כו) כי בעד אשה זונה עד ככר לחם זהו נגד התאוה והיא היפוך התורה כמ"ש למעלה במדרש עד שאתה מבקש שיכנס תורה לתוך מעיך בקש שלא יכנס אכילה ושתיה לתוך מעיך ולכן אומר שבעד אשה זונה יבא עד ככר לחם כלומר שלא יהיה יודע אפילו הלכה אחת שלחם הוא התורה וכמ"ש בגמרא עתידה אשה שתקח ככר של תרומה ותלך לבהמ"ד ותשאל אם טמאה אם טהורה ולא יהיו יודעין. ואשת איש היא החמדה שהיא אשת הרע הידוע הנק' איש. נפש יקרה תצוד שהיא היפוך המצות והיא נצרכת קצת לכן אומר אפילו הנפש יקרה שהוא בעל תורה ויראה הוא מציד במצודתה שמראה לו שהיא נצרכת ליישוב העולם ולעבודת ה' וטוב תורה עם דרך ארץ ואמר נפש יקרה כענין ובמצותיך תרדוף נפשי ואמר יקרה כי התורה היא מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה וכתבתי למעלה שהאדם רודף אחר הבלי עולם מחמת ב' דברים או שהוא צריך לזה מאוד או מחמת שהוא דבר יקר מאוד ואינו במצא ודרך להתכבד בדבר יקר (ולנע"ד שלכן תרגום של כבוד יקר) ואינו בעולם דבר הצריך יותר מן הלחם שע"ז יחיה האדם אומר שבעד אשה זונה עד ככר לחם ונגד היקר אמר ואשת איש נפש יקרה תצוד כי לזה החפץ חיים אחר רצונו בתענוגי עולם אינה יכולה לצוד אותו כי רצונו להיות בהשקט ובתענוג וזה הרודף אחר החמדה השקט לא יוכל אך אותן הרודפין אחר הכבוד היינו מאנא מכבדותא או בתים נאים הוא רודף אחר החמדה לכן אומר נפש יקרה תצוד : כז) היחתה איש אש בחקו ובגדיו לא תשרפנה הענין כמ"ש למעלה ובפי' על שיר השירים בארוכה שיש ב' מיני מדות א' אותן הנולדים עמו בטבעו והב' אותן שהרגיל א"ע והמדות הן נקראים בגדים כמשחז"ל מדו כמדתו וז"ש חז"ל איזהו ת"ח כל שיכול להפוך חלוקו ללבשו כדרכו והיינו להרגיל המדות ולהעמידן לפי התורה ושיהיו דרכו וטבעו ממש אף שהיה טבעו בהפוכו ואותן הנולדים עמו נקראין בגדיו ואותן שהורגלו נקראין רגליו (*) וז"ש היחתה איש אש בחקו הוא נגד המחבק חיק נכריה שהוא התאוה שהוא בפנים בביתו לכן אמר בחקו. ובגדיו לא תשרפנה הן אותן המדות הנולדים עמו אבד אותם מחמת שהורגל למלאות תאותו ומכ"ש שלא ישבר מדתו וטבעו להרגיל א"ע מדות טובות שהוא רוצה למלאות תאותו ולזה צריך שבירת תאותו ולא ישאר בו מאומה לכן אומר תשרפנה : כח) אם יהלך איש על הגחלים הוא נגד החמדה ההולך תמיד למרחקים ורודף תמיד בשווקים וברחובות. ורגליו לא תכוונה כי זה אין לו פנאי להשגיח על עצמו מה שצריך לשבור וגם אפילו מה שהורגל בהן מנעוריו מ"מ כיון שאינן בטבעו ממש בקל יסור מהם והוא אינו שת לבו לזאת מחמת טרדתו והוא עומד בטבעו לכן אומר ורגליו לא תכוונה : כט) כן הבא אל אשת רעהו כמ"ש חז"ל רעהו ולא נכרי והוא נגד האשה זרה שהיא החמדה הבא אליה לא ינקה. לא ינקה כל הנוגע בה הוא נגד התאוה מפני שהוא גרוע מן החמדה כמ"ש למעלה שהטוב של הרע גרוע יותר מן הרע של הרע לכן צריך הרחקה יותר והם ג"כ נגד תורה ומצות ומדות : ל) אל יבוזו לגנב כלומר אע"פ

שהגנב

לַגַּנָּב כִּי יִגְנוֹב לְמַלֵּא נַפְשׁוֹ כִּי יִרְעָב: לא וְנִמְצָא יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתָיִם
אֶת־כָּל־הוֹן בֵּיתוֹ יִתֵּן: לב נֹאֵף אִשָּׁה חֲסַר־לֵב מַשְׁחִית נַפְשׁוֹ הוּא
יַעֲשֶׂנָּה: לג נֶגַע־וְקָלוֹן יִמְצָא וְחֶרְפָּתוֹ לֹא תִמָּחֶה: לד כִּי קִנְאָה
חֲמַת־גָּבֶר וְלֹא־יַחְמוֹל בְּיוֹם נָקָם: לה לֹא־יִשָּׂא פְּנֵי כָל־כֹּפֶר וְלֹא־
יֹאבֶה כִּי תַרְבֶּה־שֹׁחַד:

בני

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שהגנב הוא רע מאוד מ"מ אל יבוזו לו כמו לאלו. למלא נפשו כי ירעב באדם הוא נפש חיה כמ"ש למעלה וכמ"ש וזהמתו חיתו לחם ונפשו מאכל תאוה ונפש הוא המתאוה וחיה הוא החיות וזהו למלאות נפשו שכן רצונו ותאותו. כי ירעב שאין לו ממה לחיות לכן הוא גונב כי לא יגנב אדם אם לא בשביל א' מב' אלו: לא) ונמצא ישלם שבעתים כלומר להגנב יש תיקון שישלם ואמר שבעתים שאמרו בתוספתא דב"ק שבעה גנבים הן והן א' הגונב ומחזיר בעין ב' הגונב ומשלם ממון ג' המשלם כפל ד' המשלם ארבע וחמשה ה' הגונב מבעל הפקדון ו' השומר עצמו שגנב ז' הגונב איש ועוד שבעתים הן ה' וכפל ותשלומי ארבעה הוא נכלל בה' ועוד ישלם שבעתים פי' שני פעמים שבעה כן בפרטות הן י"ד גנבים והן ד' וה' הוא ט' וכפל הוא י"א ובקרן הוא ג' המחזיר בעין את הגניבה או ממון או אם אין לו ונמכר בגניבתו הרי י"ד וזהו שבעתים ועוד שבעתים שצריך לעבור בז' מדורי גיהנם והן כפולים בסוד סב סב. את כל הון ביתו יתן אא"כ בעה"ב יטול חבירו חלקו כמ"ש זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע לא זכה כו' ואין לו תקנה כי אם בגלגול ויקנה לו חלק מחדש אעפ"כ יש לו תקנה: לב) נואף אשה חסר לב הוא תאוה וחמדה הרוצה להשחית נפשו הוא יעשנה כי משחית את נפשו מכל וכל הענין כי שבעה מדורי גיהנם הן כמ"ש בגמרא וההולך אחר התאוה והחמדה נידון בבאר שחת כמ"ש כי שוחה עמוקה זונה ובאר צרה נכריה והנידון בז' מדורי גיהנם נידון י"ב חודש דהיינו בכל א' ב' חדשים ובב' בכל א' חודש א' כמו ז' כוכבים שמשמשין בשנה על י"ב מזלות וריב"נ סבר ז' שבועות נגד הז' מדורין אבל הנידון בבאר שחת הוא נשחת שם ולכן משחית נפשו מפני שהוא שוחה עמוקה והוא באר צרה ונובע תמיד מדה כנגד מדה והבן כמ"ש כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ ולכן נידון בשחת: לג) נגע וקלון ימצא וחושב כאן השבעה דינין שיעבור על האדם כמ"ש בזוהר פרשת נשא והן א' תיכף קודם מיתתו באו ג' מלאכים א' חושב כל הרגעים שהיה בעולם ונוטל חשבונו מה עשה בהם. והב' חושב העבירות שעשה והג' שלמד אתו תורה בבטן אמו ועכשיו בא לראות אם הם שלמים אתו הב' הוא אחר מיתה כשמוליכין אותו לקבר מכריזין לפניו וי לפלוני דמריד במלכא ונידון אז. הג' כשמכניסין אותו לקבר נידון למעלה הד' הוא חיבוט הקבר נידון כל אבר ואבר שנהנה בעוה"ז שלא במצוה. הה' דינא דתולעתא שהתולעים אוכלין אותו ונפשו עליו תאבל הו' כף הקלע ונעשה רוח הז' הגיהנם וזהו נגע בגיהנם וקלון בכף הקלע שנעשה רוח והיה דראון לכל בשר שהכל רואין אפילו החיים. וחרפתו לא תמחה הוא מה שאוכלין התולעים את בשרו ונפשו עליו תאבל על גודל בזיונו ואמר לא תמחה כמ"ש ותולעתם לא תמות: לד) כי קנאה חמת גבר הוא בשעה שמוליכין אותו לקבר ומכריזין לפניו אז לבש הפלוני קנאת ה' צבאות על שסר ממצות ה' ועושה עמו אכזריות גדולות. ולא יחמול הוא בעת חבוט הקבר: לה) לא ישא פני כל כפר הוא

בשעת

ז א בְּנִי שְׁמֹר אֲמָרָי וּמִצְוֹתַי תִּצְפֹּן אִתָּךְ: ב שְׁמֹר מִצְוֹתַי וֶחְיֵה
וְתוֹרָתִי כְּאִישׁוֹן עֵינֶיךָ: ג קָשְׁרֵם עַל־אֶצְבְּעֹתֶיךָ כָּתְבֵם
עַל־לוּחַ לִבֶּךָ: ד אֱמֹר לַחָכְמָה אֲחֹתִי אָתְּ וּמֹדָע לַבִּינָה תִקְרָא:
ה לִשְׁמָרְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה: ו כִּי בְּחַלּוֹן
בֵּיתִי בְּעַד אֶשְׁנַבִּי נִשְׁקָפְתִּי: ז וָאֵרֶא בַפְּתָאיִם אָבִינָה בַבָּנִים

נער

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

בשעת אליו אם נגזר עליו שימות אם יתן איש את כל הון ביתו לא יועיל רק אם נגזר עליו שיהא יכול לפדות אע"ע אז מועיל לו הצדקות. ולא יאבה כ"ת שחד פי' בשעת החשבון לפני מלך מ"ה הקב"ה לא יאבה ליטול ממנו שוחד והיינו לחשוב המצות נגד העבירות והוא הדין כאשר מכניסין אותו לקבר:

ז א בני שמור אמרי מלעבור על אמרי והוא בתמידות. ומצותי תצפון אתך בעת שיבא זמנם כמ"ש למעלה והענין שבתורה הוא פשט דרוש רמז סוד ואמר עכשיו בפשט שמור אמרי לחזור אותם תמיד בכדי שיהא שמור בך ולא תשכח אותם. ומצותי תצפון הן המצות כפשוטן לעשותן ולקיים. ב) שמור מצותי וחיה כי בהמצות תלוי חיי אדם כמ"ש אשר יעשה האדם וחי בהם והוא בדרושי תורה ולכן אמר וחי כי האומר אין תפילין מן התורה פטור והאומר ה' בתים צריך בתפילין הרי זה זקן ממרא וחייב מיתה בידי אדם וכן בידי שמים ושאינו קורא ק"ש כלל פטור ור"ש שקרא והטה אמרו שכדי היית לחוב בעצמך כו' לכן שמור מצותי מד"ס. ותורתי כאישון עיניך. הוא תורה שבע"פ כמ"ש הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון כי שם עיקר הדינין וע"ז נאמר השמר לך ושמור את נפשך: ג) קשרם על אצבעותיך כי דרך המתיילא שלא ישכח הדבר הצריך אם הדבר במעשה הוא עושה קשירה במקום מגולה בכדי שיזכור ואם הוא בתורה הוא כותב הראשי פרקים שאם יראה יזכור וזהו קשרם על אצבעותיך במעשה שהן המצות כתבם על לוח לבך הוא התורה והוא רמז שהקובר או הכותב שלא לשכוח הוא ברמז: ד) אמור לחכמה אחותי את שהחכמה והוא התורה שלמד מרבו צריך שיהא דבוק עמו תמיד לכן אמר אחותי שהיא עמו תמיד. ומודע לבינה תקרא ולהבנת דבר מתוך דבר שזה אינו בתמידות אמר שתשי' אצלך כמודע שהוא קרוב כמו ולנעמי איש מודע שהקרוב ג"כ אינו תמיד אצלו כאחותו ומחמת שבינה צריך להסביר היטב אמר לשון קריאה והוא נגד סודות התורה וג"כ תורה ומצות: ה) לשמרך מאשה זרה היא החמדה. מנכריה גו' היא התאוה כמ"ש למעלה: ו) כי בחלון ביתי כמ"ש בפי' על שיר השירים משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים כי הרוצה לידע ולראות דבר גלוי מה שנעשה בשוק הוא רואה מחלון ביתו אבל דבר הסתר מה שעושין בצנעה א"א לראות מן החלון כי לא יעשה בשוק או אפילו בביתו נגד החלון במקום שאפשר לראות מן החלון וצריך להציץ מן נקב קטן וזהו נגד החמדה שהוא רודף תמיד בשווקים וברחובות וטעותו בגלוי שאין לו הנאה באמת לא בעוה"ז ולא בעוה"ב אמר שראה בחלון ביתו. ונגד התאוה שהוא בהסתר בביתו וגם לפי הנראה בגלוי מתוק וטוב אמר בעד אשנבי נשקפתי: ז) וארא בפתאים הוא נגד הבעלי חמדה לפי שהן בהתגליא אמר לשון וארא וטעותן ג"כ בהתגליא שנתפתו בינן לכן אמר בפתאים: אבינה בבנים הוא נגד הבעלי תאוה שהן באיתכסיא בביתם לכן אמר אבינה ולפי שהן

מהחטאין

נַעַר חֲסַר־לֵב׃ ח עֹבֵר בַּשּׁוּק אֵצֶל פִּנָּהּ וְדֶרֶךְ בֵּיתָהּ יִצְעָד׃
ט בְּנֶשֶׁף־בְּעֶרֶב־יוֹם בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה׃ י וְהִנֵּה אִשָּׁה
לִקְרָאתוֹ שִׁית זוֹנָה וּנְצֻרַת לֵב׃ יא הֹמִיָּה הִיא וְסֹרָרֶת בְּבֵיתָהּ
לֹא־יִשְׁכְּנוּ רַגְלֶיהָ׃ יב פַּעַם בַּחוּץ פַּעַם בָּרְחֹבֹת וְאֵצֶל כָּל־פִּנָּה

תארב

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מתחטאין עצמן כבן תמיד לכן נקראו בנים. נער הוא נגד הבעלי חמדה שהן בלי שכל כלל שרודפין תמיד להבל וריק ויום ולילה לא ישבותו. חסר לב הוא נגד הבעלי תאוה שלפי הנראה הוא טוב ומתוק אך הוא חסר לב ואינו רואה אחריתו: ח) עובר בשוק מהידוע שהיצה"ר מתחילה הוא נקרא הלך ואח"כ אורח ואח"כ איש וגם אין היצה"ר מתחיל תחילה באדם רק במחשבה אבל לא במעשה לכן אומר עובר בשוק שהוא מתחיל לעבור בשוק ואינו רק בהעברה בעלמא ורק בשוק ואח"כ אם יעזוב יום יומים תעזבו וכיון שמתרחק עוד מן התורה הוא מתקרב ח"ו ליצה"ר וזהו אצל פינה כלומר להפינה שפינה היצה"ר ואח"כ דרך ביתה יצעד היא מדרכת אותו והכל בביתה והוא יצעד דרך ביתה והיא בעלת הבית (ונלע"ד שאמר דרך ביתה יצעד נגד הבעלי חמדה והבעלי תאוה שהם בדרך ובבית כנ"ל): ט) בנשף בערב גו' כי ד' זמנים הן בלילה זמן התחלת הלילה שנעדר היום הוא נקרא נשף מלשון שף מדוכתיה ולכן אמרו הרי נשפי הוי כלומר שנשף היום וזה אינו לילה עדיין אלא שנשף היום והתחיל להחשיך. בערב הוא התחלת הלילה והוא ג"כ שמעורב היום עם הלילה. באישון לילה הוא בתוך הלילה ממש שאז היא חושך ואינו נראה איש רק בדוחק ובקרוב ולכן נקרא אישון להקטין הענין כידוע כמו אישון בת עין. ואפילה הוא קודם היום שאז חושך מחושך. והענין שימי העוה"ז נקראים לילה והתורה היא האור שבה מאיר העוה"ז וכן ד' אורות פרד"ס וכאשר יפסוק אדם מללמוד דרך לשכוח מתחילה סודות התורה ואח"כ רמז ואח"כ דרוש ואח"כ פשט ואז הוא באפילה ממש שאין בו אור כלל: י) שית זונה כלומר זונה מגולה להרבות תאותו. ונצורת לב כמ"ש ובנה עליה מצודות גדולות שבונה על לבו של אדם מצור סביב עד שאינו יכול לצאת ממנו ועוד כמ"ש הוא היצה"ר והוא המלאך המות יורד ומסית ועולה ומקטרג ויורד ונוטל נשמה וכמ"ש בזוהר כאשר הפתי נתפתה אחריה כל ימיו אח"כ באת אליו והפתי רוצה עוד לדבק בה כאשר הוא רגיל אבל היא הופכת את פניה ומחזרת לו עורף ולובש מלבושים אחרים וזהו שית זונה שמתחילה היא זונה מגולה להרבות תאותו ומראה ח"ע לאוהב אבל ונצורת לב שלבה בל עמה אלא בלבה מצודים גדולים שתצוד עליו: יא) הומיה שעולה ומקטרג. וסוררת שבאת אליו ליטול נשמה וזה הפתי כאשר רואה סובר לדבק בה כמקדם אבל היא סוררת את עצמה ממנו. בביתה לא ישכנו רגליה כמ"ש חז"ל שמניח את עע"א ומתגרה בישראל ומניח את עמי הארץ ומתגרה בת"ח וזהו בביתה באותן שהן כבר בביתה לא ישכנו רגליה אינה שוכנת ביניהם: יב) פעם בחוץ קאי אלמעלה שבביתה לא ישכנו רגליה רק מתגרה תמיד בת"ח לזה אומר פעם בחוץ כלומר באותן הלומדין פשטי תורה שפשטי תורה נקרא חוץ כמ"ש למעלה חכמות בחוץ תרונה. פעם ברחובות באותן שלומדים דרושי תורה שנקרא רחובות כמ"ש ברחובות תתן קולה. ואצל כל פינה תארוב כלומר אצל פינות העיר תארוב פן יצא משם ואז מתגרה גם בו כי כל זמן שהוא בעיר היא אינה יכולה לבא אצלו לכן אומר תארוב שהיא אורבת

תמיד

תֶאֱרֹב׃ יג וְהֶחֱזִיקָה בּוֹ וְנָשְׁקָה לּוֹ הֵעֵזָה פָנֶיהָ וַתֹּאמַר לוֹ׃ יד זִבְחֵי
שְׁלָמִים עָלָי הַיּוֹם שִׁלַּמְתִּי נְדָרָי׃ טו עַל־כֵּן יָצָאתִי לִקְרָאתֶךָ
לְשַׁחֵר פָּנֶיךָ וָאֶמְצָאֶךָּ׃ טז מַרְבַדִּים רָבַדְתִּי עַרְשִׂי חֲטֻבוֹת אֵטוּן
מִצְרָיִם׃ יז נַפְתִּי מִשְׁכָּבִי מֹר אֲהָלִים וְקִנָּמוֹן׃ יח לְכָה נִרְוֶה דֹדִים

עד

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

תמיד פן יצא משם והיינו מפני שפרדס הוא נגד ד'. אותיות הוי"ה ורמז וסוד הוא נגד י"ה וכן נקראין רעין דלא מתפרשין לעלמין ולכן גם העוסקים בהן אין היצה"ר יכול להתגרות בהן אך כאשר יסורו אז הוא מתגרה גם בהם ולכן היא תארוב פן יבאו אליה ויפלו בידה: יג) והחזיקה בו מתחילה היא תחזיק אותו שלא ילך מאתה ויעזוב אותה. ונשקה לו אח"כ ונשקה לו כלומר מתדבק עמה באהבה. העזה פניה ותאמר לו כי מתחילה אינה אומרת לו כלום רק אח"כ שרואה שאין מתגבר עליה אלא הולך ומתדבק עמה אז תאמר לו כי היצה"ר אינו מתחיל תיכף להפציר לעבירה אלא מראה תחילה אהבה אח"כ אומר לו. ואמר העיזה פניה כי אין האשה תובעת בפה וחוצפה הוא לה לכך אמר העיזה פניה ותאמר לו: יד) זבחי שלמים עלי כי אין היצה"ר בא אל האדם לפתותו לעשות עבירה כי מי ישמע לו אך בא אליו במצות ועי"ז ימשוך אותו וזהו זבחי שלמים כי שלמים הוא מצוה גדולה לאכול ולשמוח ומזה ימשוך היצה"ר כי אין היצה"ר בא אלא מתוך אכילה ושמחה. היום שלמתי נדרי שבנדבה אין שמחה כ"כ אך בנדר הוא שמחה גדולה שהוא חייב באחריותו ואמר היום שלמתי נדרי כלומר ומצוה לאכול שלא יבא לידי נותר ומחמת שהוא נדר לכך אמרה זבחי שלמים עלי שנדר הוא הרי עלי וכן כל עניני פיתוי יצה"ר כך הוא בדבר שהוא עו"כ כי ברע גמור אינו יכול לפתות ואין בדבר טוב שיכול לפתות כמו באכילה של מצוה ושמחה של מצוה ומזה יכול מאוד למשוך אותו ע"כ אמר זאת בכדי שיתבונן האדם שאין אכילה של מצוה בעולם יותר מן השלמים כי אפילו בשבת יכול לפטור א"ע בכסא דהרסנא כשהוא עושה לכבוד שבת אבל שלמים אכילתו מצוה וגם צריך ליזהר שלא יבא לידי נותר וגם בשמחה הוא מ"ע כמ"ש ואכלת שלמים ושמחת גו' ומראה שכל פיתוי יצה"ר הוא מזה ומה שבא מזה ומכ"ש בשאר אכילות ושמחות של מצות שצריך האדם מאוד מאוד להשמר ולהזהר א"ע שלא יהא אחיזת יצה"ר משם: טו) על כן יצאתי כיון שיש מצוה תחת ידי כזו ואני יודע שאתה אוהב מצות ואני אוהבך מאוד על כן יצאתי לבקש אותך שתעשה המצוה והי' מן השמים סיוע שאמצאך תיכף: טז) מרבדים רבדתי ערשי כי עוה"ז דומה ללילה ועניני עוה"ז נקרא מטה וזהו כאשר שהוא רגיל בתענוגי מצוה אז יאמר לו היצה"ר למה תניח את העוה"ז אשר הוא טוב ונאה (ונלע"ד שמרבדים הוא מלשון רביד הזהב על צוארו שכל מרחותו ומשאו בשביל אכילה ושתיה הוא טוב ונאה כמו רביד וז"ם בש"ת פ' ויצא על קדלהא מכל אטונא מצרים וז"ם כאן חטובות אטון מצרים) חטובות מלשון הטיבה כלומר המובחר. אטון מצרים משא של מצרים כלומר מן המובחר שנמצאין במצרים והיינו שבמצרים שם כל תענוגי העוה"ז שם סוד התאוני ושורש כל הטומאות כמ"ש כי ערות הארץ גו': יז) נפתי משכבי כי מה שהולכין בעניני עוה"ז ואינו מתבונן דרכיו נקרא משכב שסוכב על המטה ואינו עושה כלום וזהו שאומר לו אין לך להתבונן עתה בדרכך אלא לך כאשר לבך חפץ ומה שאתה מתיירא מעבירות אדרבה נפתי משכבי מה שאין אני מתבונן עמך עכשיו אח"כ אניף אותם מלשון תנופה כמ"ש גדולה תשובה שעונות נעשו

לו

עַד־הַבֹּקֶר נִתְעַלְּסָה בָּאֳהָבִים׃ יט כִּי אֵין הָאִישׁ בְּבֵיתוֹ הָלַךְ
בְּדֶרֶךְ מֵרָחוֹק׃ כ צְרוֹר הַכֶּסֶף לָקַח בְּיָדוֹ לְיוֹם הַכֵּסֶא יָבֹא בֵיתוֹ׃
כא הִטַּתּוּ בְּרֹב לִקְחָהּ בְּחֵלֶק שְׂפָתֶיהָ תַּדִּיחֶנּוּ׃ כב הוֹלֵךְ אַחֲרֶיהָ

פתאם

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לו כזכיות וכל מה שיהי' יותר יהי' זכיות יותר. **מור אהלים וקנמון** הענין כמ"ש מור ואהלות וקציעות כל בגדותיך ואמרו א"ת בגדותיך אלא בגידותיך כלומר שהעבירות יהיו כזכיות ויש ג' מיני עבירות חטא ועון ופשע וחטא הוא שוגג או עשה שהיא עבירה קטנה כשעושה תשובה עליה היא נעשה מצוה גדולה ועון הוא מזיד וא"א שיהי' במעלת חטא אף שעושה תשובה וכן פשע א"א שיהי' במעלת העון לזה אומר מור הוא בלשון קודש ולשון זכר זהו קאי על חטא שיהי' במעלה גדולה ואהלות הוא ג"כ בלשון קודש אך הוא לשון נקבה וקציעות הוא לשון תרגום שהיא פחותה מלשון קודש וגם בלשון נקבה כי זה קאי על פשע אבל היא דהיינו האשה זונה שהוא היצה"ר אומר לו שכל שיהי' הכל במעלה גדולה לכן אומרת מור ואהלים וקנמון בלשון קודש ולשון זכר ולכן אין לך להניח מלהתענג תענוגי עוה"ז ועניים בשביל העבירות הבאים מחמת זה: **יח) לכה נרוה דודים עד הבקר** כלומר שנעשה מעשינו עד הבקר שהוא סוף ימיו. **נתעלסה באהבים** אח"כ כאשר יאיר הבקר ואתפרש ממך מ"מ נשמות באהבה רבה אשר בינינו והיינו בסוף ימיך אע"פ שתעשה תשובה מ"מ נשמות באהבה ישינה (ונלע"ד מ"ש באהבים כי אין העבירות נעשין זכיות אא"כ עושה מאהבה כמשחז"ל כאן מיראה כאן מאהבה ולכן אמר שנשמות אח"כ ג"כ באהבים ע"י שנעשה תשובה מאהבה וסוד הענין שנרוה דודים הוא במעשה בגלוי וזה אינו אלא בלילה בכוד במעשה ידיך ארנן רננה ברמשא לכן אמר דודים בסוד אשר קדש ידיד מבטן **נתעלסה באהבים** אחר כך כשיאיר אור הבקר כי שמחה בנפרא שהוא בהעלם בסוד שמחתני ה' בפעליך והבן): **יט) כי אין האיש בביתו** ואין אתה מתיירא ממנו וא"ת פן יבא לזה אמרה הלך בדרך למרחוק ולא יבא עכשיו כלל ונוכל לרוות עד הבקר: **כ) צרור הכסף לקח בידו** וא"ת שמא שכח המעות ויחזור או שמא יבא ליטול עוד מעות לזה אמרה צרור הכסף לקח בידו ולא נשאר מאומה ולא יחזור בודאי. **ליום הכסא יבא ביתו** שאם לא הי' זמן לביאתו אפשר שעכשיו יבא ממקום שנסע אבל הוא קבע זמן לביאתו ואין זמנו עדיין. והענין שד' דרכי השם שצריך האדם כמ"ש כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחת מוסר שכן תורה ומצות ויראה וחכמה נר מצוה ותורה אור הן תורה ומצות ודרך חיים הוא חכמה כמ"ש והחכמה תחי' את בעליה ויראה הוא תוכחת מוסר ואמר לו היצה"ר בפיתויו שלא ישית לבו לכד' דברים עכשיו נגד חכמה אמר כי אין האיש בביתו שבהמ"ק חרב והקב"ה אינו שוכן בציון שמשם באה החכמה כמ"ש ואבדה חכמת חכמיו ונגד יראה אמר שהלך לדרך למרחוק שיראה נמשך מבינה שמשם דינין מתערין ובינה נקראת רחוק כמ"ש מרחוק ה' נראה לי ועכשיו אין בינה כמ"ש ובינת נבוניו תסתתר וזהו הלך למרחוק. **צרור הכסף לקח בידו** הוא נגד תורה שנקרא צור תעודה גו' כלומר שהתורה חתומה עכשיו ואף אם תיגע עצמך לא תדע כי מלכה ושריה בגוים אין תורה. **ליום הכסא יבא ביתו** לעת קץ יחזור ויבא לביתו אז יהיו המצות בשלימות אבל עכשיו אין מצות נוהגות ולכן אל תשית לבך עליהן שעכשיו אף אם תרדוף אחריהן לא תשיג: **כא) הטתו ברוב לקחה** כמ"ש והחזיקה בו ואמר ברוב לקחה הוא נגד ונשקה לו בחלק שפתיה בזה שהאמר לו בפתוי' תדיחנו מכל

וכל

פִּתְאֹם כְּשׁוֹר אֶל־טֶבַח יָבֹא וּכְעֶכֶס אֶל־מוּסַר אֱוִיל׃ כג עַד יְפַלַּח
חֵץ כְּבֵדוֹ כְּמַהֵר צִפּוֹר אֶל־פָּח וְלֹא יָדַע כִּי־בְנַפְשׁוֹ הוּא׃ כד וְעַתָּה
בָנִים שִׁמְעוּ־לִי וְהַקְשִׁיבוּ לְאִמְרֵי פִי׃ כה אַל־יֵשְׂטְ אֶל־דְּרָכֶיהָ
לִבֶּךָ אַל־תֵּתַע בִּנְתִיבוֹתֶיהָ׃ כו כִּי־רַבִּים חֲלָלִים הִפִּילָה וַעֲצֻמִים
כָּל־הֲרֻגֶיהָ׃ כז דַּרְכֵי שְׁאוֹל בֵּיתָהּ יוֹרְדוֹת אֶל־חַדְרֵי־מָוֶת׃

הלא

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וכל כי מתחילה כמה שלקחה והחזיקה בו הטתו והוא נוטה עדיין לכאן ולכאן אבל בדבוריה הדיחה אותו מכל וכל: **כב) הולך אחריה** כיון שמדחה אותו מדרך חיים אז הולך הוא בעצמו אחריה ואינה צריכה עוד לפתות אותו. **פתאום** נגד מה שאמרה לעיל נפתי משכבי והיינו שיעשה תשובה אח"כ לכך אמר פתאום כשור לטבח ולא ידע כי נכון בידו יום חושך והן ד' דינין שיעברו עליו מיתה וחיבוט הקבר כף הקלע וגיהנם. נגד מיתה אמר הולך אחריה כמ"ש בזוהר פ' ויצא בס"ת כאשר היא יורדת ליטול נשמה אז הוא סובר שבאת עכשיו ג"כ למלאות תאותו אבל היא הופכת לו עורף וממית אותו והא הולך ועוד הולך אחריה כמשחז"ל דרגליהון דבר אינש אינון ערבין לאתר דמתבעי תמן מובלין יתיה והוא עצמו הולך למות. **ובעכס אל מוסר אויל** זהו חיבוט הקבר שהולך אותו כאדם הנחש את כל אבר ואבר שנהנה בעוה"ז שלא במצוה: **כג) עד יפלח חץ כבדו** הוא כף הקלע שזורקין אותו ממקום למקום ומלאכי חבלה זורקין בו חיצים וכלבים אוכלין אותו. **כמהר צפור אל פח** הוא הגיהנם כמשחז"ל ואל יבטיחך יצרך שהשאול בית מנוס לך היינו שמתחילה דנין אותו ביסורים קשים ומרים כ"כ עד שכאשר רואה את הגיהנם חושב להסתר א"ע בו מהם וזהו שהשאול בית מנוס לך כלומר תחשוב לנוס לשם מן היסורין הכי היסורין שקודם הגיהנם הן קשין יותר מגיהנם וזהו כצפור אל פח ינוס בעצמו כן ינוס הוא לגיהנם ולא ידע כי בנפשו הוא שעד הגיהנם ידון הגוף ובגיהנם ידון את הנפש: **כד) ועתה בנים שמעו לי** כלומר תקבלו לעשות והוא חכמה. **והקשיבו לאמרי פי** היא בינה שצריך להקשיב את כל הדברים כדי שיבין דבר מתוך דבר וכמ"ש להקשיב לדעת בינה: **כה) אל ישט אל דרכיה** הוא נגד שחמדה שלך הוא בהיתגליא והחמדה הוא באתגליא כמ"ש למעלה (ולכן אמר אל ישט לשון שטות כי הוא שטות שאין לו הנאה בעוה"ז ועוה"ב). **ואל תתע בנתיבותיה** הוא נגד התאוה שהוא באיתכסיא בביתו לכן אמר נתיבותיה (ומפני שהתאוה לפי הנראה הוא טוב לכן אמר אל תתע) והן פנימיות וחיצוניות: **כו) כי רבים חללים** הוא נגד התאוה שהוא היפוך התורה שיושב ג"כ בביתו ולומד וזה יושב בביתו ואינו לומד רק ממלא תאותו לכן אמר שרבים חללים הפילה כי רבים הוא בתורה בסוד רב רבי רבן ואמרו חללים כי שהתאוה הוא בפנים לכן אמר חללים שחלל הוא ג"כ בפנים כמ"ש חז"ל רשעים בחייהם קרוים מתים דכתיב ואתה חלל רשע גו' והיינו בנפש. **ועצומים כל הרוגיה** הוא נגד החמדה שהוא נגד המצות אומר עצומים שהוא גבור באברים שכן העצמות כלומר שהחמדה הורג אף בעלי מצות לפי שהוא היפוך המצוה והיינו כמו המצות צריך לרדוף אחריהן כמ"ש ובמצותיך תרדוף נפשי כן הבעל החמדה הוא רודף תמיד כמ"ש למעלה ואמר הרוגים לפי שהחמדה הוא בגלוי וכן האברים והמצות הן בגלוי לכן אמר הרוגיה באתגליא: **כז) דרכי שאול ביתה** הוא נגד התאוה לכן אמר ביתה שהוא בבית כנ"ל ואמר שאול כמ"ש הרחיבה

שאול

ח א הֲלֹא־חָכְמָה תִקְרָא וּתְבוּנָה תִּתֵּן קוֹלָהּ: ב בְּרֹאשׁ־מְרֹמִים
עֲלֵי־דָרֶךְ בֵּית נְתִיבוֹת נִצָּבָה: ג לְיַד־שְׁעָרִים לְפִי־
קרת

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שאול נפשה שהוא הגיהנם. ונגד החמדה אמר שיורד אל חדרי מות ולכן אמר יורדות והרי אמר כאן תאוה וחמדה ובכל א' ב' בפנים ובחוץ בהתאוה חללים בנפש ומות בגוף וכן בחמדה הרוגים בגוף ושאול בנפש מפני שבתאוה הוא ג"כ ב' דברים א' בהון שאינו לומד כלל רק רוצה למלאות תאותו והב' שלומד אך לקנטר או למלאות הפשו ותאותו הבר חפץ וכן בהחמדה שאינו לומד כלל או שלומד למלא חמדתו וזהו תעינו תתענו בכו: ממגותיך וממספיך הטובים ולא שוה לנו כלומר תעינו מתחילה מפני שבדרך היצה"ר לבא באותן הלומדין לאמר לו למוד אך מ"מ עשה גם להנאתך כי א"א לאמר שלא ילמוד כלל כי לא ישמע אליו אך אומר שילמוד גם להנאתו וכאשר יגדיל אותו שירדוף אחר הנאתו ואינו יכול להיות בלא זה אז ממילא הוא לא ילמוד כי צריך לזה שהוא מורגל בו וזהו מתחילה תעינו והיינו סופרין שאוכל לעשות שניהם ללמוד ולמלאות הנאת הגוף ואח"כ תתענו ממילא שאי אפשר מחמת הרגל הנאת הגוף היצר הרע אומר לו שאולם הוא מהמת שעזב הרגלו ואחר כך סרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים שאין אנו רודפין אחריהן ואח"כ ולא שוה לנו כלומר שלא היה שוה אצלינו אם יזדמן לפנינו מצוה בלא טרחה ויגיעה אעפ"כ לא עשינו כי לא שוה לנו כלל וז"ש אח"כ יעזוב רשע דרכו הוא נגד הב' שמבחוץ שדרך הוא בהתגליא ואיש און מחשבותיו הוא בפנים וישוב אל ה' וירחמיהו הוא נגד מה שבפנים שרחמנות הוא בפנים ולכן אמר ה' ואל אלקינו כי ירבה לסלוח הוא נגד יעזוב רשע דרכו שהוא בהתגליא ולכן אמר אלקינו כי ירבה לסלוח אפילו באיתגליא:

ח א הלא חכמה תקרא כי למעלה אמר חכמות בחוץ תרנה היפך המזלנים שאמר שם נארבה לדם כו' והוא סוד הדכורא כן אומר עכשיו כאן היסוך האשה זונה סוד הנוקבא שהיא הכל בכסף בערב יום אבל החכמה תקרא באיתגליא ואין צריך להתביים בה וכמו שאמר למעלה ד' בחינות התורה פרד"ם ואמר שם תרונה קולה תקרא אמריה תאמר כן הוא כאן חכמה תקרא היא קריאה לתבונה תתן קולה הוא קול מבוא פתחים תרונה הוא רינה שמעו כי אדבר הוא אמריה תאמר(*) וכמו שם שהקריאה הוא לפנים מן הקול כן הוא כאן מתחילה קריאה ואח"כ קול וכמו שם בראש הומיות תקרא כן הוא כאן בראש מרומים וכמו שאמר שם בפתחי שערים כן הוא כאן מבוא פתחים (ומ"ש כאן אצל חכמה קריאה ושם היא בבינה סוד רמז וכן כתיב כי אם לבינה תקרא וכן מ"ש על מבוא פתחים תרונה ושם על הפשט שהוא בחוץ תרונה יובן בפסוק שלאחריו אם יבין על בוריו ויראה שהוא מתוק מדבש): **ב) בראש מרומים עלי דרך בית נתיבות נצבה** הן שלשה דרגין של החכמה כמ"ש בס"י נתיבות פליאות חכמה פליאות סוד הפלא' ואמר בס"י רוח מרוח חקק וחצב עשרים ושתים אותיות יסוד כו' וזהו פליאות וזהו מ"ש בזוהר פרשת שלח לך רישא וגיזעא ושבילא וז"ש כאן בית נתיבות נצבה כמ"ש בתיקונים קוטרא בגולמא נעיץ בעיזקא נקודא בהיכלא ולא איתגליא חכמה אלא בביתא (*) וז"ש ל"ב נתיבות שהן כפולין וכן למטה השערים ג"כ כפולין ליד שערים כו' מבוא פתחים כו' והיינו כמ"ש בספר יצירה הבן בחכמה כו' והענין שכל א' כוללו למטה לכן כל א' כלול מג' וז"ש הדעת במקום הכתר והג' חכמות הן ה' החכמה שידוע לכל כמו יום שהכל יודעין צרכו והב' הוא חכמה נסתרת ואינה גלויה אלא לחכמים
כמו

קָרֶת מְבוֹא פְתָחִים תָּרֹנָּה: ד אֲלֵיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא וְקוֹלִי אֶל־בְּנֵי
אדם

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כמו הלילה לפי הנראה אין בה צורך אך מי שיש בו מוח בקדקדו הוא מבין צרכה והג' החכמה הנעלם מעין כל חי כמו שאמר למשה כך עלה במחשבה וכן אמר למטה חכמות בנתה ביתה חכמות הוא בראש מרומים עלי דרך ביתה הוא החכמה הג' שנאמר עליה בחכמה יבנה בית והוא מה שאמר כאן בית נתיבות נצבה (כלומר הנתיבות של החכמה עליונה נצבה להבית כמ"ש למעלה בראש בית והנתיבות עצמן הוא חכמה תתאה) וכן למטה בבינה אמר ג' בינות כמ"ש כי אם לבינה תקרא ונאמר ואיש תבונות ידלנה וכשנכללין נקראין כולם ע"ש בינה כמ"ש כי לא עם בינות הוא: **ג) ליד שערים לפי קרת מבוא פתחים תרונה** כמ"ש חז"ל מאי טעמא כרעה דה"א תלויה דאי הדר לעייל בהך כו' וליעול בהא לא מסתייעא מילתא ר"ל כמ"ש בפי' על ישעיה שהפתח התחתון הוא שער הצדיקים כמ"ש זה השער לה' צדיקים יבואו בו אבל הבעלי תשובות צריכין פתח קטן כמ"ש שם בסוד ח' וק' גער חית קנה וכבר כתבתי שכאן הוא ג' דרגין ימינא ליד שערים ושמאלא מבוא פתחים ולעילא הוא לפי קרת והן צדיקים וב"ת עשה ול"ת וכן הפתח עצמו נחלק לג' כמ"ש על המשקוף ועל שתי המזוזות וכן הבי"ת נחלק לג' כמ"ש לעיל בסוד בית יסוד תקרה אלא שם הוא בסוד ה' וכאן הוא בסוד ב' וז"ש בביתא בהיכלא וכן אדם נחלק ג"כ לג' רב"ג נגד אמ"ש הכולל הכל כמ"ש בס"י ולאלה ג' משמשין פה ויד ורגל וז"ש כאן ליד שערים לפי קרת מבוא פתחים וידוע שמ"ט שערי בינה הן וזהו מבוא פתחים ונכללין במ"ב והמ"ב נכללין בי"ד בסוד ג' ידות וכללי הכללים הוא בה"א לכן הה"א נכתב י"ד וכן ה' פתוחי חותם שמשם המשים שערים ז"ש ליד שערים לפי קרת לפי הוא פתוחי חותם וכן מילוי דב' אותיות הראשונות דאימא כי שרשם חמשה ואלף חמשה הוא ה' פתוחי חותם ואל"ף הוא כלל הפה (כי ראשיתו וסופו ואמצעיתו של הה' מוצאות הוא אלף) כלל כולם ומ"ש בתיקונים שכולם מנוקדים באלפין שהוא חלל כולם וכן בכללן חמשה אותיות כנגד הנ"ל וקרת הוא הא"ו שאחריהן במילוי הנ"ל ונשאר י"ד וזה הוא ליד שערים וכמ"ש בסוד כי י"ד על כס י"ה מבוא הוא ע' אתוון דשמא מפרש שהן מבוא אל הפתח שהיא כוללת ג"כ דאימא: **ד) אליכם אישים אקרא גו'** כאן הוא סוד הדעת שהוא בסוד ארבעה כמ"ש כי אל דעות ה' וכל א' כולל שנים שלמעלה ממנו שהוא מחברן ושנים שלמטה ממנו שהוא מחברן וז"ש כל רזא דמהמנותא ביה תליא לכן אמר אקרא וקולי כמ"ש למעלה לחכמה תקרא ותבונה תתן קולה ושתים למטה הבינו גו' הבינו גו' שהוא מתפשט שם ולפי שנאמר שממית גו' והיא גו' לכן הוא כאן פתאים וכסילים והבינו ג"כ כולל חו"ב כי הד' ראשונות הוא בינה ועם הו' הוא חכמה בסוד א"ל ב"ס בסוד החס"ד חסר ומלא ושני פעמים הבינו שהן כלולין זה בזה כנ"ל ואמר אישים ובני אדם כי חכמה הוא נעלם יותר מבינה וא"כ הבינה אפשר לומר לכל אדם אבל החכמה אין לומר רק להגדולים וזהו אליכם אישים שהן הגדולים כמ"ש מי שמך לאיש שר וגו' וכמ"ש הלא איש אתה כו' אקרא שהוא החכמה וקולי שהוא הבינה כמ"ש למעלה לבני אדם שהן הפשוטים וחמשה שמות לאדם אדם גבר איש ובן אדם ואנוש ואנוש הוא הפחותה כי עד אנוש הי' צלם אלהים ומשם ואלך נפחתו כמ"ש במ"ד שלא נשאר אלא בחינה התחתונה בחינה שניה שבנפש שהוא שתופא דגופא והן נגד ה' דרגין של הנשמת אדם כמ"ש אשרי אדם מצא חכמה וכו' ומ"ש ואדם יפיק תבונה הוא בתבונה של החכמה כמ"ש לעיל לכך נאמר ואדם שהיא בחינה התחונה שנתקפל נה"י של תבונה האדמ"ס שהיא
תבונה

אָדָם׃ ה הָבִינוּ פְתָאיִם עָרְמָה וּכְסִילִים הָבִינוּ לֵב׃ ו שִׁמְעוּ כִּֽי־
נְגִידִים אֲדַבֵּר וּמִפְתַּח שְׂפָתַי מֵישָׁרִים׃ ז כִּֽי־אֱמֶת יֶהְגֶּה חִכִּי
וְתוֹעֲבַת שְׂפָתַי רֶשַׁע׃ ח בְּצֶדֶק כָּל־אִמְרֵי־פִי אֵין בָּהֶם נִפְתָּל
ועקש

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

תבונה שניה מלכות דתבונה בסוד ג' השין וכן ג' היום של שבת של יודי"ן אבל דאלפי"ן הן ג' של ביום השביעי דויכולו שהן ביתא והיכלא ואמר מי נתן לשכוי בינה ואיש דעת מאמן כח מה שמו ומה שם בנו כי תדע מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו שהן נשמתין חדתין עתיקין כמ"ש בתיקון ע' החדשים בראשית ברא שית דא מטטרו"ן אות בנבנא גו' הה"ד אז הוחל גו' וכולהו אתפשטו גו' והפקדנו כמ"ש ועל נשמותינו הפקודות לך ואיש הוא השר כמ"ש למעלה לכן הן ד' שרים שרי אלפים כמ"ש בפ' דברים ועל שמו נקרא ג"כ צדיק איש וכן תלמיד חכם אדם ועד כאן הוא עשרה דרגין שנכללין בשלשה ודעת שנתפשטו למטה לכן אמר אליכם אישים אקרא ואקרא הוא כמ"ש ויקרא אלקים לרקיע שמים וכמ"ש וידי יסדה ארץ גו' וקרא זה אל זה גו' ג' קדושות. ואמר אישים אקרא לפי שהאישים הן קרובים שהן השרים לכן אין צריך אלא קריאה אבל בני אדם שהן רחוקים אמר קולי: ה) **הבינו פתאים ערמה** שהפתאים מחמת שנתפתו בילדן מחמת שאינן יודעין ערמומיות ומאמינים בו לכן אמר הבינו ערמה שלא יתפתו עוד בילדן. **ובסילים הבינו לב** שהכסיל מחוסר שכל אמר הבינו לב ערמה הוא ר"פ כבוד אל שהן ה' פתוחי חותם גש"ב ול"ב הוא ל"ב נתיבות חכמה וכן בסוד ברוך בסוד שני שינין כאן של ג' ראשין בימין המניח ושין של ד' ראשין בשמאל המניח ובאותן הג' פרשיות הן גש"ב ול"ב בנתיבות שהן כ"ב וי' דהיינו בפ' ראשונה עד ה' קנני גו' הוא גש"ב שהן כ"א פסוקים וכל א' נחלק לב' הרי מ"ב רק בפסוק יראת ה' גו' הוא המש ובפסוק לי עצה גו' הוא ד' ובפסוק עושר גו' הוא ג"כ ד' ובפסוק טוב הוא ג' הרי גש"ב וז"ס ב"ו וב"כ דשבת שהוא בסוד יובל וכמ"ש בפ' בהר ובה הוא נגד שמיטה וכן נגד ג' סעודות דשבת ונגד ג' היום בסוד שם של י"ב שהן מכוונין שם בקרא ובפ' שניה ט"ו ובהם ל"ב נתיבות פ' ראשונה כ"ב כי בכ"א ב' ובפסוק עד לא עשה גו' והסי' גו' בהן ג' וב' שניי' שהוא ועתה הוא עשרה וכאן הוא שם של י"ב הנ"ל ובפ' ראשונה היא תחילה י"א פסוקים ה' נגד ו' ומאני שכנתי גו' הוא עשרה פסוקים והוא נגד יו"ד לכך כתיב ב' פעמים אני שהן חמשה נגד חמשה כמ"ש בס"י ולכך כופלין בסוכות את השם אני: ו) **שמעו** פי' שמעו כל דברי אפילו פשוטי תורה ואמר כאן ששה פסוקים נגד מקרא ומשנה וגמרא ומדרשות ואגדות שבאגדות הן ב' מוסר וסודות ואמר כאן נגד מקרא. **כי נגידים אדבר** כלומר כי דברי היו עם השרים ודרך המדבר עם השר אינו מדבר דברים מיותרים אלא כל דבור ודבור הוא לצורך גדול כן הוא דברי והיינו שכל הדברים האלו דבר עם משה והכן אך לישראל הי' באמירה כמ"ש וידבר ה' אל משה לאמר וכמ"ש לעיל. ועוד כי נגידים הדבר כל דברי הם שרים ונגידים ולכן שמעו כל דברי. **ומפתח שפתי משרים** כלומר כמ"ש על ספר הישר ואמרו זה בראשית גו' ומפתח שפתי שהוא התחלת התורה הוא נקרא ישר: ז) **כי אמת** גו' הוא נגד משנה שמשנה כל תיבה הוא דין בפ"ע והמשנה נבנה על כשר ופסול טמא וטהור אסור ומותר וזהו כי אמת גו' כלומר כל מה שיהגה דהיינו כל דיבור שבמשנה שמכשיר ומטהר ומתיר הוא אמת. **ותועבת שפתי** ומה שאני מטמא ופוסל ואוסר הוא רשע: ח) **בצדק**
כל

וְעִקֵּשׁ׃ ט כֻּלָּם נְכֹחִים לַמֵּבִין וִישָׁרִים לְמֹצְאֵי דָעַת׃ י קְחוּ־מוּסָרִי
וְאַל־כָּסֶף וְדַעַת מֵחָרוּץ נִבְחָר׃ יא כִּי־טוֹבָה חָכְמָה מִפְּנִינִים וְכָל־
חֲפָצִים לֹא יִשְׁווּ־בָהּ׃ יב אֲנִי חָכְמָה שָׁכַנְתִּי עָרְמָה וְדַעַת מְזִמּוֹת
אֶמְצָא׃ יג יִרְאַת יְיָ שְׂנֹאת רָע גֵּאָה וְגָאוֹן וְדֶרֶךְ רָע וּפִי תַהְפֻּכוֹת
שָׂנֵאתִי׃ יד לִי־עֵצָה וְתוּשִׁיָּה אֲנִי בִינָה לִי גְבוּרָה׃ טו בִּי מְלָכִים
ימלכו

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כל אמרי פי הוא נגד הגמרא שפעמים אומר חסורי מחסרא ופעמים אומר תני כך ולא תאמר ח"ו שהוא דבר זר אלא הכל בצדק. **אין בהם עקש ונפתל** כי פעמים אינו מתקבל דבר מחמת ב' טעמים א' שהוא דבר עקום ועקש והב' הוא אע"פ שהוא ישר מחמת שהוא מרבה דברים ומערבב כמה דברים זרים יחד בפלפולו ומעייל פילא בקופא דמחטא וע"ז אמר שבתורה אינו כן אף שהוא שקיל וטרי אין בהם נפתל שהוא ערבוב דברים זרים יחד וגם אין בהם עקש: ט) **כלם נכוחים** כו' הוא נגד מדרש כגון ספרא וספרי וכדומיהן שהן תמוהים מחמת שני דברים א' שדורש את הדין מה שבתורה מפורש שאין הדין כן כמו עין תחת עין וכדומה והב' שדורש את הפסוק כגון ואם לרבות התמורה וכדומה מה שאין מוכח כלל מן הפסוק הזה וע"ז אמר כולם נכוחים למבין נגד מה שאין מוכח אמר שכולם נכוחים רק למבין למי שמבין דבר מתוך דבר. **וישרים** כו' כלומר ומה שדומה בעיניו שאין הדין ישר אמר שישרים אך למוצאי דעת למי שיש לו דעת בתורה: י) **קחו מוסרי** הוא נגד אגדות שבהן דברי מוסר. **ודעת** גו' כמ"ש הרוצה לידע אלהים ידבק באגדות וזהו ודעת מחרוץ נבחר. (מ"ש אצל מוסר כסף ואצל דעת חרוץ כי מוסר נצרך לכל אבל דעת אינו אלא למבינים כן הכסף נצרך לכל אבל חרוץ הוא לעשירים): יא) **כי טובה חכמה** הוא נגד הסודות. **מפנינים** גו' פי' כמ"ש לעיל שהאדם קונה דבר שחביב בעיניו מחמת שני דברים אחד שצריך מאד והשני שהוא דבר יקר מאד ואינו בנמצא וזהו שהסודות התורה טובים מפנינים שהם יקרים מאד. **וכל חפצים** מה שצריכים להם לא ישוו בה: יב) **אני חכמה** גו' כלומר במקום שאני חכמה שוכן שם שוכן ערמה כי מן התורה יולד לו ערמה כמו יעקב שהי' איש תם והוא רימה את עשו ולבן. **ודעת מזימות אמצא** כלומר אני ממציא לו דעת שיהא יודע לשמור א"ע מזימות כמ"ש למעלה והוא פנימיות של הדעת אמר אמצא סוד ודעת אלהים תמצא: יג) **יראת ה'** כלומר ותבוא לידי יראת ה' ויראת ה' שנאת רע גאה וגאון גאה הוא מי שמתגאה בעצמו ואין כל העולם נחשב כנגדו וגאון הוא שמתגאה ומחמת גאותו רוצה שהוא ישורר עליהם. **ודרך רע ופי תהפוכות** כבר כתבתי למעלה שהוא הרע והמרמה וכן ג' דברים שהן הקנאה והתאוה והכבוד וכל אחד כלול מב' בקנאה שהוא הרע הוא רע ומרמה ובתאוה תאוה וחמדה ובגאוה גאה וגאון וזהו אלהי נצור לשוני מרע הוא רע ושפתי מדבר מרמה הוא מרמה ומ"ש אצל הרע לשון ואצל המרמה שפתי כבר כתבתי למעלה. ולמקללי נפשי תדום נגד גאה ונפשי כעפר לכל תהי' הוא נגד גאון פתח לבי בתורתך נגד תאוה שהוא היפוך התורה כמ"ש לעיל ובמצותיך תרדוף נפשי הוא נגד חמדה כן הוא כאן יראת ה' נגד תאוה שהוא היפוך התאוה כנ"ל שנאת רע הוא החמדה שהיא הנוקבא של רע ולכן אמר שנאת רע גאה וגאון כמשמעו ב' בחינות של הגאוה ודרך רע ופי תהפוכות הוא הרע ומרמה: יד) **לי עצה וגבורה** פי' כמ"ש לאמר
לאסירים

דלית

יִמְלֹכוּ וְרֹזְנִים יְחוֹקְקוּ צֶדֶק׃ טז בִּי שָׂרִים יָשֹׂרוּ וּנְדִיבִים כָּל־שֹׁפְטֵי
אָרֶץ׃ יז אֲנִי אֹהֲבַי אֵהָב וּמְשַׁחֲרַי יִמְצָאֻנְנִי׃ יח עֹשֶׁר־וְכָבוֹד
אִתִּי הוֹן עָתֵק וּצְדָקָה׃ יט טוֹב פִּרְיִי מֵחָרוּץ וּמִפָּז וּתְבוּאָתִי

מכסף

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לאסירים צאו ולאשר בחושך הגלו כלומר שאותן שיודעין שהוא פיתוי יצה"ר אך הוא אסור ת"י ואינו יכול להתגבר עליו ולצאת ממנו לאמר להם צאו ולאותן שהם בחושך ואין יודעים שהוא פיתוי יצה"ר הגלו יתגלה להם שזה פיתוי יצה"ר וזהו לי עצה להתיעץ ולהבין פיתויי יצה"ר וגבורה להתגבר עליו אחר שיודע שהוא פיתוי יצה"ר ותושיה הוא עצה איך לידע החכמה ולהוציא דבר מתוך דבר אני בינה שעיקר הוא להבין דבר מתוך דבר (מ"ש אצל עצה ותושיה וגבורה לי ואצל בינה אני כי עצה ותושיה וגבורה קאי על האדם הלומד כלומר זה הלומד יהי' לו עצה ותושיה וגבורה אבל בינה קאי על התורה עצמה) ואמר כאן ו' דרגין שהוא חכמה ודעת יראת ה' עצה בינה וגבורה כי עצה ותושיה הכל אחד וזהו כמ"ש ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' ולכן כתיב אצל חכמה ובינה בשניהם אני ואצל גבורה ועצה לי וכמו שהם כוללין עשרה כמ"ש שם כן הוא כאן חכמה וערמה ומזימות הן שני דרגין ודעת ובינה עצה וגבורה ותושיה ויראת ה': **טו) בי מלכים ימלכו ורוזנים יחוקקו צדק** שהרוזנים הם החוקקים דת ודין איך להתנהג וז"ש ומחוקק מבין רגליו ואמרו אלו נשיאים שבא"י הלומדין תורה והם פוסקין הדינין והמלכים הם שיראו שיתקיימו הפסק דין והשרים הם הקבועים בכל העיירות ששופטין לפי הפסק דין שפסקו הרוזנים וז"ש הן לצדק ימלוך מלך ולמשפט שרים ישורו כלומר שהמלך הוא כדי שישפוט בצדק ולא יעשה עולה במשפט והשרים הם לשפוט ונדיבים הם תחת השרים שיהיו משגיחין שיתקיימו הפסק דין וכנגדן שרי אלפים גו' וכמ"ש בפ' דברים וקראו נדיבים שצריכין שוטרין להיותן נדיבין ולא אכזרים ולא אוהב בצע כי נגדן הוא שונאי בצע בכדי שיתקיים הפסק כאשר ישפטו השרים וזהו בי מלכים ימלכו ורוזנים יחוקקו צדק שכל הפסקים והעצות הכל בתורה: **טז) בי שרים ישורו** הם השרים הממונים בכל העיירות לפסוק הדינין צריך למנותן בעלי תורה. **ונדיבים כל שופטי ארץ** הם השוטרים וכל שופט שיהי' בארץ הכל הוא ע"י התורה: **יז) אני אהבי אהב** כי הס"א לאוהבים אותה ומתדבקין בה היא שונאו שהיא עצמה מקטרג עליהם וכמ"ש לא תעבוד את אלהיהם כי מוקש הוא לך שהם עצמם יהיו למוקש לך אבל אני אוהבי אהב. ומשחרי ימצאנני כי הסטרא אחרא היא דבר שאין לו שחר וכל משחריו יעידו ויגידו שאין לו שחר אבל התורה משחרי ימצאונני: **יח) עושר וכבוד אתי** כמ"ש עושר וכבוד משמאלה ואמר אתי למי שלומד לשמה ואינו נוטל העושר והכבוד בעוה"ז הוא אתי כלומר זה העושר והכבוד צפון לעוה"ב אתי. **הון עתק** עתק הוא סוג יקר שאינו בנמצא וקראו עתק (כלע"ד שהוא מלשון ויעתק שאינו נגלה כלומר שאינו בנמצא) והון הוא לשון הרבה וזהו שיהיה הון עתק הכל דברים יקרים מאוד שאינם בנמצא כלל והרבה מאוד כי דרך זה להיות מעט מחמת שאינו בנמצא ולעוה"ב יהיו הרבה. **וצדקה** הוא כמ"ש וצדקה תהי' לנו כי נשמור כו' והיינו ההצטרכות נקרא צדקה והוא יותר מצדק כי צדק הוא מה שמגיע לו לפי מדת הדין וצדקה הוא כל מה שיצטרך אף שאינו מגיע לו לפי הדין וזהו וצדקה כלומר כל ההצטרכות: **יט) טוב פריי מחרוץ** וה"א ולמה אינו נותנין

להצדיק

מִכֶּסֶף נִבְחָר׃ כ בְּאֹרַח צְדָקָה אֲהַלֵּךְ בְּתוֹךְ נְתִיבוֹת מִשְׁפָּט׃
כא לְהַנְחִיל אֹהֲבַי יֵשׁ וְאֹצְרֹתֵיהֶם אֲמַלֵּא׃ כב יְיָ קָנָנִי רֵאשִׁית
דַּרְכּוֹ קֶדֶם מִפְעָלָיו מֵאָז׃ כג מֵעוֹלָם נִסַּכְתִּי מֵרֹאשׁ מִקַּדְמֵי־אָרֶץ׃

באין

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

להצדיק בעוה"ז שעושר והכבוד הנ"ל לזה אומר טוב פריי מחרוץ כי הפירות שהאדם אוכל מהן בעוה"ב הוא יותר טוב מהמובחר שבעוה"ז שהוא החרוץ והוא כמו המשל לאחד שהלך למקום ששם זהב בזול גדול יותר מברזל והפקח יראה שלא להוציא הוצאות מהזהב ומסתפק א"ע כל מה דאפשר עד שיבא לביתו אז נוטל הזהב שקבץ שם במקום הזול כן הצדיקים יראו לפרנס עצמן בעוה"ז בדוחק כי טוב פירות עוה"ב ג"כ מחרוץ ומפז של עוה"ז בכדי שיהי' להם גם הפירות בעוה"ב ובעוה"ז אין רוצין רק לקבץ תורה ומצות ואמר ופז הוא נגד ב' חכמות שכתבתי למעלה ונגד חכמה הגלויה אמר טוב פריי שהוא דוגמת הפרי שהוא בגלוי והוא יותר טוב מחרוץ ואפילו החכמות הנעלמות מעין כל חי אעפ"כ הוא יותר טוב מפז. **ותבואתי** הוא מה שאדם מוציא מעצמו והוא דוגמת התבואה שאדם זורע ומוציא ע"י מעשיו והוא מכסף נבחר כי הכסף הוא גלוי יותר מהזהב כן הדברים שהוא מוציא הי' נעלם בהחכמה אך שם הי' בהעלם ועכשיו בגלוי כן הכסף הוא גלוי יותר והוא נכלל בהזהב: **כ) באורח צדקה אהלך** כלומר במי שהולך באורח צדקה באותו אדם אלך. **בתוך נתיבות משפט** באותן ההולכין בנתיבות משפט בתוך אותן אהלך וצדק ומשפט כבר כתבתי למעלה שהוא צדק ומשפט (ונלע"ד שהוא נגד תורה ומצות לכן אומר אצל משפט שהוא תורה נתיבות שנתיבות הוא במים ואצל צדק אורח שהוא ביבשה ולכן אצל צדק כתיב באורח ואצל משפט כתיב בתוך כי הוא פנימיות והיצוניות) והיינו צדק לעשות לעולם צדקה עם כל בני אדם ומשפט לעצמו וכן לעוברים על התורה: **כא) להנחיל אוהבי יש** שעוה"ז אינו שוה לעוה"ב בב' דברים אחד שעוה"ז הבל וריק ואין בו ממש כמ"ש בבן המלך והנזיר שבני אדם מחליפין את הים באינו ים ואומרים על אינו ים שהוא ים כו' והב' שהוא עולם עובר כעוף פורח אבל עוה"ב הוא נצחי לעולם ולעולמי עולמים וזהו להנחיל כלומר שהוא נחלה לעולם וגם יש שהוא עולם יש והוא לאהבי. **ואוצרותיהם** הוא נגד יראה כמ"ש יראת ה' היא אוצרו ולית לה מגרמה כלום לזה אומר אמלא כמ"ש ובדעת חדרים ימלאו גו'. יש הוא חו"ב ואוצרותיהם אמלא בדעת כמ"ש ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים וכן תרין אחסנתין ותרין עטרין והוא סוד שם השפי שסך' כולל ב' כפי"ן של מנצפ"ך ועוד אוצרותיהם הוא ד' של כס והוא סוד הדגש שבתוכה והוא סוד השם המחבר ב' השמות וטלד מכפלן יש הוא סוד י' הנחיל בסוד ה"א וא"ו וכן אוצרותיהם אוצרות י' ה' ס' ואוהבה כתיב בה' הוא כו' גלופי גלופין דהבהין ואוהב הוא גלופין וזהו ואוהבה אהב וכן בסוד ב"כ שהפסוק ושמי הוא רביעי לכלם הפסוקים והוא ג"כ בפ"ע בסוד ה' דאתקפל בסוד המאור הגדול המאור הקטן: **כב) ה' קנני ראשית גו'** וכן כאן הל"ב נתיבות שכלולין בבראשית וזהו ראשית וראשית הוא ראשית השמות של מ"ב ההון ושער הנ' של בינה כלולה כאן. **ה' קנני ראשית דרכו** זהו בראשית כמ"ש ואין ראשית גו'. **קדם מפעליו מאז** הוא ברא הוא בסוד התשובה שממנה נבראו ונצע ירו הכל: **כג) מעולם נסכתי** הוא אלהים באני הודעתי אלהותו בעולם. **מראש** הן אבהן את השמים. **מקדמי ארץ** זהו את הארץ וכן שבעה קדומין לארץ כמ"ש

בגמרא

כד באין־תהמות חוללתי באין מעינות נכבדי־מים : כה בטרם
הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי : כו עד־לא עשה ארץ וחוצות
וראש עפרות תבל : כז בהכינו שמים שם אני בחקו חוג על־פני
תהום : כח באמצו שחקים ממעל בעזוז עינות תהום : כט בשומו
לים חקו ומים לא יעברו־פיו בחוקו מוסדי ארץ : ל ואהיה אצלו
אמון ואהיה שעשועים יום יום משחקת לפניו בכל־עת :
לא משחקת בתבל ארצו ושעשעי את־בני אדם : לב ועתה בנים
שמעו

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

בגמרא שבעה קדמו לארץ תורה תשובה ג"ע וגיהנם וכסא הכבוד ובהמ"ק ושמו של משיח בראשית ברא כל"ל את הוא גן עדן וגיהנם ימין ושמאל וזהו א' ת' השמים הוא השמים כסא ו' הוא שמו של משיח א"ת הוא בהמ"ק ששם מקום כפות רגליו ובירושלמי וב"ר חשיב במקום ג"ע וגיהנם אבות וישראל והן את אבות שיעקב יושב אוהלים כלול משניהם והארץ הוא ישראל כמ"ש כי תהיו אתם ארץ חפץ כמ"ש בכפרא דצניעותא שהארץ תניינא לאו בחושבנא שהוא קודם לוהארץ : כד) באין תהומות גו' הוא על פני תהום . נכבדי מים הוא על פני המים : כה) בטרם הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי הוא תהו ובוהו : כו) עד לא עשה ארץ הוא והארץ . וחוצות הוא חושך כמ"ש ישת חושך סתרו כו' . וראש עפרות תבל הוא ורוח אלהים מרחפת כמ"ש בס"י אחת רוח אלהים גו' : כז) בהכינו שמים גו' הוא ויאמר אלהים יהי אור כמ"ש מן המאורות שנבראו ביום ראשון ולא נתלו עד יום רביעי וכ"ש למ"ד שנגנז מן הכנה למאורות שביום רביעי . בחוקו חוג על פני תהום הוא סוד ויבדל כמ"ש במ"ב : כח) באמצו שחקים ממעל הוא מ"ש יהי רקיע ואמרו יחזקו הרקיע ואע"פ שפשוטו של מקרא הוא על בריאת הרקיע מ"מ דבריהם אמת שבבריאת זה הרקיע נתחזקו השמים שלמעלה מהן וזהו באמצו שחקים ממעל לו . בעזוז עינות תהום הוא מ"ש ויהי מבדיל בין מים למים ויהי כן ואמרו כמה בין מים למים כמלא נימא והן עינות תהום שלמעלה ונאמר שוקיו עמודי שש והן דע"י והן ו' ימים של י"ב ועיקר גלויין בב' ימים הראשונים: כט) בשומו לים חוקו הוא יקוו המים . ומים לא יעברו פיו והוא אל מקום אחד כמ"ש יהמו גליו לא יעברנהו וכמ"ש מגערתך ינוסון גו' יעלו הרים גו' אל מקום זה יסדת גבול שמת בל יעבורון . בחוקו מוסדי ארץ הוא ותראה היבשה ואמר מוסדי ארץ שהן העמודים כמ"ש על מה אדניה הטבעו : ל) ואהיה אצלו אמון הוא תדשא הארץ גו' ויטע ה' אלהים גן בעדן מעשה ידי אמן . ואהיה שעשועים יום יום הן יהי מאורות כמ"ש יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת . משחקת לפניו בכל עת זה ישרצו המים גו' ויקרא גו' כמ"ש לויתן זה יצרת גו' : לא) משחקת בתבל ארצו זהו תוצא הארץ והוא הקיגיא שעתיד הקב"ה לעשות לעולם . ושעשועי את בני אדם זהו נעשה אדם בצלמינו כדמותינו את הוא מאמר הנה נתתי לכם כמ"ש בשעה שישראל כו' ושמחים כו' וייטב לבו כו' זה השלחן גו' ובפרקי ר"א אמרו מאמר עשירי הוא לא טוב היות אדם לבדו גו' וזהו את : לב) ועתה בנים שמעו לי היינו התורה השמעו . ואשרי דרכי ישמרו מי שישמור את התורה לקיימה : לג) שמעו מוסר וחכמו כי
לדרכי

שמעו־לי ואשרי דרכי ישמרו : לג שמעו מוסר וחכמו ואל־
תפרעו : לד אשרי אדם שמע לי לשקד על־דלתתי יום יום
לשמר מזוזת פתחי : לה כי מצאי מצא חיים ויפק רצון מיי :
לו וחטאי חמס נפשו כל־משנאי אהבו מות :
ט א חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה : ב טבחה
טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה : ג שלחה
נערותיה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לדרכי ה' צריך ב' דברים מוסר וחכמה כמ"ש לאמר לאסירים גו' וזהו מוסר וחכמה . ואל תפרעו כלומר תחילה שמעו ואח"כ אל תפרעו לא יפירו את המוסר והחכמה שלקיימן . והענין שעכשיו לפי שמסיים את הספר חוזר לראש הספר שאמר שם ג' דברים מוסר וחכמה ובינה ואמר שם אחר כך גם במעשה לקחת גו' להבין כו' תלת כלילן בתלת ואמר ג"כ כאן בנים שמעו לי הוא בינה כמ"ש כי אם לבינה תקרא שמעו מוסר וחכמו ואמר ג"כ במעשה אשרי דרכי ישמרו ואל תפרעו תלת כלילן בתלת : לד) אשרי אדם שומע לי כלומר ללמוד ע"מ לקיים . לשקוד על דלתותי יום יום הן בתי מדרשות שצריכין ללמוד כל היום וכל הימים וזהו יום יום . לשמור מזוזות פתחי הן בתי כנסיות וזהו לשמור וכמ"ש אקדימו ואחשיכו לבי כנישתא כי היכי דתורכי חיי כמ"ש אח"כ כי מוצאי מצא חיים . והענין שדלתי תורה הן צדקה ומשפט כמ"ש לעיל בארח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט וכמ"ש מ"ע פשוטי כרעיה דגימ"ל לדל"ת שכן דרכי גומלי חסדים לרוץ אחרי דלים וכן במשפט כמ"ש ר' אמי ור' אסי הוו מטפחי אעיברא דדשי ואמרי כל מאן דאית ליה דינא ליעול (ונלע"ד שני עניני דלים הם בפנימיות ובחיצוניות היינו בתורה ובממון והן צדקה ומשפט כי משפט הוא תורה כמ"ש למעלה וכמ"ש בגמרא דינא היינו תורה וזהו לשקוד על דלתותי על הב' דלים להאיר עיניהם בפנימיות ובחיצוניות וזהו יום יום והמשכיל יבין שהן עמוקים ומתוקים) . מזוזות פתחי הן אהבה ויראה כמ"ש בזוהר פ' ויקרא מאי שני פתחים אהבה ויראה מעון ומכון כו' וכמ"ש עבדו ה' ביראה עבדו ה' בשמחה וכמ"ש צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך וכמ"ש ענן וערפל סביביו צדק ומשפט מכון כסאו והן ה' דרגין דמסיימתא ד' רגלין דכסא והכסא ואמר שומע ולשקוד שהוא הולך ועושה : לה) כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה' כי מוצאי מצא חיים היא התורה שהיא עץ חיים למחזיקים בה והחכמה תחי' את בעליה . ויפק רצון מה' הוא תפילה כמ"ש ואני תפלתי לך ה' עת רצון יהיו לרצון אמרי פי תקבל ברחמים וברצון את תפלתינו : לו) וחוטאי חמס נפשו הוא היפוך יפק רצון הוא חומס רצונו שהוא הנפש מה שהי' לו להפק . כל משנאי אהבו מות הוא היפוך של מוצאי מצא חיים וכן בתורה ובמצות כי התורה היא חיים כמ"ש לעיל והמצות הן רצון כמשחז"ל עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו ואמר ג' דרגין מוצאי מצא חיים כל א' כלול מג' כי מוצאי כלול מג' שלובין וכן מצאי בי' וחיים הוא ידוע שהן ב' שמות ויפק רצון מה' הוא אי"ה או"ה והן בכללן שלום כו' (*) :

ט א חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה . אמר חכמות כי ג' חכמות הן כמ"ש לעיל וכולן אחד לכן אמר חכמות ביתה . ביתה הוא ידוע בסוד בחכמה יבנה בית והוא ג' דרגין כמ"ש לעיל בית יסוד תקרה וכן ג' ספירן שכל
אחד

נַעֲרֹתֶיהָ תִקְרָא עַל־גַּפֵּי מְרֹמֵי קָרֶת: ד מִי־פֶתִי יָסֻר הֵנָּה חֲסַר־
לֵב אָמְרָה לוֹ: ה לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי וּשְׁתוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי: ו עִזְבוּ
פתאים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

אחד כולל ג' וכן בג' עלמין שמים וארץ ואויר וכן אמ"ש והוא כוללן בחלופין ועיין בז"ח רים שיר השירים והוא ב' ראשית נקודא בסיכלא וכן ראש בית כמ"ש לעיל וראש הוא ד' חותמות שנחתם בהן שמים וארץ כמ"ש בישעיה והנשאר מהן הוא בית וכן הנשאר מעקידת מחכמה עם קוצו של יו"ד שהוא חכמה ובית הוא הנשאר מעתה או ותמלא מלואת וז"ש בחכמה יבנה בית. **חצבה עמודיה** אלו שבע עמודין שהעולם עומד עליהם האמורים ברים פרשת ועתה ישראל גו' ומלאת גו': **ב) טבחה טבחה מסכה** יינה הן ג' דרגין של התורה מקרא משנה גמרא טבחה טבחה מסכה הוא מקרא משנה כמ"ש לכו לחמו בלחמי. ושתו ביין מסכתי שהן אכילה ושתיה ואמר מסכה יינה שהרוצה לשתות יין הוא מערב חזק ברפה. וכמ"ש ביין התירו לערב כו' מפני שמשביח הענין שהמשנה כולל כמה דינים שבתורה במשנה א' כמו שמיכה של אחת כתובה בפ' לבדה ובמשנה כוללן בחד ואמרו כל הקרבנות טעונין סמיכה חוץ כו' וכן דיני נזיקין כל אחד כתובה בפ' בפ"ע ובמשנה כוללן ד' אבות נזיקין כו' וכן י"ג דברים נאמר בנבלת עוף טהור וכמ"ש למה נקרא שמם סופרים שעושין התורה ספורות ספורות רק שאין לסורות מן המשנה כמ"ש כל המורה הלכה כו' וזהו אף ערכה שולחנה הוא הגמרא שבה היא ערכה השולחן כל הדינין כמ"ש במכילתא אשר תשים לפניהם כשולחן ערוך כו' ולכן אמר אף ערכה כו' כמ"ש אף חכמתי עמדה לי חכמה שלמדתי כו' והן הג' דרגין של הדעת והוא כנגד מ"ש כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו ועשיתיו הוא הגמר והנקרא בשמי ולכבודי היא חכמה בנתה ביתה ואמר טבחה אחר חצבה לפי שהוא מתפשט בהן והן ט' וז' כמ"ש לעיל: **ג) שלחה נערותיה** הן משה ואהרן ומרים וכל הנביאים כמ"ש ואשלח את משה ואהרן ומרים ואשלח את כל עבדי הנביאים ואמרו נמשלו הנביאים לנשים כו'. **תקרא** כמ"ש לעיל הלא חכמה תקרא כו' ואמר בנביאים קרא כמ"ש קרא בגרון כו'. **על גפי** סוד הדעת כמ"ש כי עוף השמים גו' ובעל כנפים גו' שש כנפים שש כנפים לאחד. **מרומי קרת** שהן חו"ב כמ"ש למעלה בראש מרומים לפי קרת והן למעלה למעלה: **ד) מי פתי יסור הנה חסר לב אמרה לו** כלומר הפתי שהוא נתפתה מחמת שרוצה לילך בטוב יסור הנה ויראה טובת התורה ששולחנה גדול משולחנו כו' אבל החסר לב אינו מועיל לו מה שיראה הנאת התורה לכן ואמרה לו שצריך לאמר לו ולרכך לבו בדברים: **ה) לכו לחמו בלחמי** הוא תורה שבכתב שהוא לחם כנ"ל כמו שהלחם הוא מתוקן כל צרכו ואין חסר אלא לאכול כך התורה כבר מתוקן כל צרכה. **ושתו ביין מסכתי** הוא תורה שבע"פ מפני שמערב הכל כמ"ש למעלה ולכן נקרא מסכתי לפי שמעורב הכל כמ"ש מסכה יינה ביין מסכתי והיינו שכבר הערכתי לפניכם הכל. והנה התורה שבכתב ותורה שבע"פ נתחברו בי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן בסוד אחד והן כלול משניהם בסוד כ"ו דרכים הידועים ב' פעמים י"ג ה' אחד ושמו אחד והן פו"א דיודין ודאלפין ב' מזלות וזהו בלחמי ביין: **ו) עזבו פתאים וחיו** גו' תעזבו את הפתאים אפילו להוכיח אותם שילכו בדרך הישר כי פן ימשו אותך להיות כמותן. **ואשרו בדרך בינה** אלא תרגיל עצמך לילך בדרך ת"ח ולהתאבק בעפר רגליהם (נלע"ד מ"ש ואשרו והיינו כדי לארגיל א"ע הוא סגולה לאשר ולשבח את הדרך ועי"ז יהי' הדבר חביב בעיניו ויראה לילך בו וזהו ואשרו בדרך בינה): **ז) יוסר לץ לוקח לו קלון** כי ב' מיני
רשעים

פְתָאיִם וִחְיוּ וְאִשְׁרוּ בְּדֶרֶךְ בִּינָה: ז יֹסֵר לֵץ לֹקֵחַ לוֹ קָלוֹן וּמוֹכִיחַ
לְרָשָׁע מוּמוֹ: ח אַל־תּוֹכַח לֵץ פֶּן־יִשְׂנָאֶךָּ הוֹכַח לְחָכָם וְיֶאֱהָבֶךָּ:
ט תֵּן לְחָכָם וְיֶחְכַּם עוֹד הוֹדַע לְצַדִּיק וְיוֹסֶף לֶקַח: י תְּחִלַּת חָכְמָה
יִרְאַת יְיָ וְדַעַת קְדֹשִׁים בִּינָה: יא כִּי־בִי יִרְבּוּ יָמֶיךָ וְיוֹסִיפוּ לְךָ
שנות

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

רשעים הן בדבור ובמעשה וזהו אשר בדבור נקרא לץ והדך הלץ לבזות את חבירו וזהו אם תיסר ללץ תקח לך קלון כי יבזה אותך. **ומוכיח לרשע מומו** זהו להרשע במעשה אם תוכיח אותו תקח לך מום כלומר עושה לך רע בפועל ואמר אצל לץ יוסר ואצל רשע מוכיח שהלץ אינו כ"כ רע שיבזה אותך עד שתיסר לו ביסורין אבל לא בתוכחת דבור בעלמא אבל הרשע בפועל אפילו כשתוכיח בדבור בעלמא ג"כ מומו: **ח) אל תוכח לץ** אף שהלץ אינו מבזה אלא א"כ מיסרין לו אעפ"כ אל תוכח אותו אפילו בדברים כי פן ישנאך. **הוכח לחכם** חכם הוא בתורה והוא היפוך הלץ כמ"ש שנים שיושבו ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים ואמר אע"פ שהוא חכם ויודע עבירה אעפ"כ תוכיח אותו כי דרך הצדיקים התוכחה להם כמראות המוצאות שהאשה רואה וכל מראה שמראה לכלוך ופיגוף דק לגדול הוא טוב יותר מפני שרוצה להעבירה ועי"ז תסי' מעבירה אפילו טינוף דק וקטן ותהי' מחמת זה נקיה ויזכה מאוד כן הצדיקים חפצים ואוהבים למי שמגדיל להם העבירה שעשה אף שהוא באמת דק וקטן כי עי"ז יהיו זכים ונקיים אפילו מעבירות קטנים וכל מי שמגדיל להם מה שעשו אוהבים אותו יותר וזהו ויאהבך: **ט)-תן לחכם ויחכם עוד** כי כמו שרשעים הן ב' בדבור ובמעשה כן בצדיקים הן ב' בדבור ובמעשה והוא חכם וצדיק חכם הוא היפוך הלץ כנ"ל וצדיק הוא היפוך הרשע שהוא במעשה וכמו שאמר שם אצל הלץ ב' דברים בדבור ובמעשה יוסר ויתוכח כן אמר כאן אצל החכם ג"כ ב' דברים בדבור ובמעשה וכמו שאמר אצל הרשע הוכח בדבור כן אמר אצל הצדיק הודע ג"כ בדבור וזהו תן לחכם במעשה והכל בתורה. **הודע לצדיק** צדיק הוא בעל מעשים טובים לכן אמר שתודיע לו המצות ויוסיף לקח כלומר ליקח עוד מצות כמ"ש למעלה שהלקח הוא מצות כמ"ש חכם לב יקח מצות והן בסוד עץ הדעת טו"ר והטוב הן ג' דרגין כשר- וטהור ומותר וכן ברע פסול וטמא ואסור ולכן אמר כאן ג' דרגין: **י) תחילת חכמה יראת ה'** כלומר שתחלת החכמה הוא היראה וכמ"ש אם אין יראה אין חכמה ואם אין חכמה אין יראה והקשו איזה מהן קודם והענין כי במחשבה הוא התכלית תחילה ואחר כך החכמה היאך לעשות והיראה הוא התכלית ולכן במחשבה הוא היראה תחילה ואם אין יראה אין חכמה ובמעשה הוא חכמה תחילה וזהו אם אין חכמה אין יראה ויו"ד בתחילתה ויו"ד בסופה וכמ"ש בזוהר וז"ש בתחילה עלה במחשבה להבראות שנים ולבסוף לא ברא אלא א' וכי ח"ו יש שינוי אלא שמה שברא הקב"ה את האשה להיות לו לעזר וכי מה תועלת בה כשהן גוף אחד ועיקר התכלית הי' שיהיו שנים אך מה שברא הקב"ה תחילה אחד כדי שיהא אהבה ואחוה ביניהם יותר מאחיו ושאר קרוביו שיהיו גוף אחד ממש וזהו מתחילה דהיינו במחשבה עלה תחילה להבראות שנים שכן הוא התכלית ואח"כ ברא תחילה אחד במעשה וכן הוא בכ"מ שאמרו בתחילה עלה במחשבה וז"ש כאן תחילת חכמה פי' במחשבה הוא התחלת החכמה היא היראה. **ודעת קדושים בינה** כלומר ודעת קדושים היא התחלה של הבינה כמ"ש אם אין דעת אין בינה אם אין בינה אין דעת וכנ"ל שבמחשבה הוא דעת תחילה(*) : **יא) כי בי** כלומר כשתדבק בי. **ירבו**

שְׁנוֹת חַיִּים׃ יב אִם־חָכַמְתָּ חָכַמְתָּ לָּךְ וְלַצְתָּ לְבַדְּךָ תִשָּׂא׃
יג אֵשֶׁת כְּסִילוּת הֹמִיָּה פְּתַיּוּת וּבַל־יָדְעָה מָּה׃ יד וְיָשְׁבָה לְפֶתַח
בֵּיתָהּ עַל־כִּסֵּא מְרֹמֵי קָרֶת׃ טו לִקְרֹא לְעֹבְרֵי־דָרֶךְ הַמְיַשְּׁרִים
אֹרְחוֹתָם׃ טז מִי־פֶתִי יָסֻר הֵנָּה וַחֲסַר־לֵב וְאָמְרָה לּוֹ׃ יז מַיִם־
גנובים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ימיך כלומר שימיך יהיו מרובין . ושנות חיים הם שנות של חיים שהם שנים טובים יוסיף לך ה' וכמ"ש איזה שנות כו' . כי בי ירבו הוא שם מ"ב דמרגלא ימיך הוא שבת ימים כחושבן ימיך וז"ש ואם בגבורות שמונים שנה כי בי גו' הוא בכפלן כ' ב' יודי"ן י' ב' הסי"ן וכן בכולן כמ"ש בר"מ י' אתחבר בו' וכן כולם כי בי ס' ו"ס דאתפתחו והן סוד ראש וסוף של התורה . שנות חיים הן י"ב צרופין דאימא וג' הוא דכר ונוקבא סוד חיים וז"ס גיכ"ק טועמיה חיים זכו ועוד שנות ודכ"ק רעב ושבע והן מתמקין יחד וז"ש שאמרו אלו שנות אדם שנתהפכו מרעה לטובה : יב) אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא כלומר שהתורה אמרה לו שיהא הולך לבדו ולא בדרך הרשעים אפילו להוכיח אותם ויהי' יושב בפרישות תמיד וזהו אם חכמת כלומר אם תשב לבדך ותלמוד יהיה הלימוד ושכרה לך ואם ישבת בין בני אדם ולצת לבדך תשא אפילו מה שהם מתלוצצים אתה לבדך תשא עונש וזהו לבדך תשא : יג) אשת כסילות הומיה כלומר כי היא ג"כ אומרת כמו התורה אך החילוק שהיא הומיה תמיד אבל התורה דברה פעם אחת ברמז ולא מזכיר עוד אבל היא הומיה תמיד בכל שעה ובכל רגע ועוד פתיות שהתורה קשה לקנותה כמ"ש בזוהר שצריך טהרה וקדושה ופרישות אבל היא מפתה תמיד ואיך אפשר שיהי' זה דבר טוב כי לדבר טוב אין צריך פיתוי . ובל ידעה מה כלומר כי בתורה מה שהיא מגלה עצמה לבני אדם מבינין אותן הבני אדם ומה שהיא נעלמת אלהים הבין דרכה גו' אבל היא במה שהיא מדברת לא ידעה מה היא מדברת ואיזה טובה יצא ממנו : יד) וישבה לפתח ביתה כלומר שהתורה היא כל כבודה בת מלך פנימה ושולחת את נערותיה אבל היא בעצמה יושבת בפתח ביתה . על כסא מרומי קרת כי התורה יושבת לבדה בפנים כמ"ש על גפי כו' כמו אם בגפו יבא גו' וקוראה את האדם לישב אתה ג"כ בגפו ובפרישות כמ"ש לעיל והזונה יושבת על כסא מרומי קרת ברים גליא וקוראת את האדם להיות יושב ג"כ רים גליא ומה שיעשה יעשה בגלוי אפילו בתורה שיעשה בגלוי במרומי קרת : טו) לקרא לעוברי דרך המישרים אורחותם כלומר כמ"ש בזוהר פ' וישב ויהי כהיום הזה יומא דהילה"ר שלטא בעלמא כו'- אימתי יומא דאתי בר נש לאתבא תיובתא על חובי כו' וכדין בהאי זימנא נחתת בגין לאסטאה בני עלמא וזהו לקרא שהיא קוראת לאותן שכבר עברו דרך ועשו עבירות ורוצין למישרים אורחותם לעשות תשובה קוראת אותן : טז) מי פתי גו' התורה אומרת ג"כ כלשון הזה אך החילוק שבתורה כתוב אמרה לו והיינו להחסר לב אבל להפתי שיש לו שכל רק שהוא נתפתה אינה אומרת כלל רק שיסור שם וכיון שיסור לשם יראה את טובת התורה מעצמו אבל כאן כתיב ואמרה לו היינו גם להפתי אף שכבר יסור לשם אינו רואה שם שום טובה בתכלית : יז) מים גנובים גו' כלומר שהתורה אמרה טבחה טבחה גו' והיינו דברים שהן טובים בעצם אבל היא אינה אומרת אלא לחם ומים שהן אינם טובים בעצם אלא מעלתן שהוא שהן גנובים וסתרים והיא עושה זאת למתוק ואמר אצל מים ימתקו ואצל לחם ינעם כי ינעם הוא בלא הנאת הגוף אלא במראה הוא נעים כן בלחם שהוא דבר ממש ושייך בו

מראה

גְּנוּבִים יִמְתָּקוּ וְלֶחֶם סְתָרִים יִנְעָם׃ יח וְלֹא־יָדַע כִּי־רְפָאִים שָׁם
בְּעִמְקֵי שְׁאוֹל קְרֻאֶיהָ׃
י א מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח־אָב וּבֵן כְּסִיל תּוּגַת אִמּוֹ׃
ב לֹא־יוֹעִילוּ אוֹצְרוֹת רֶשַׁע וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת׃
ג לֹא־יַרְעִיב יְיָ נֶפֶשׁ צַדִּיק וְהַוַּת רְשָׁעִים יֶהְדֹּף׃ ד רָאשׁ עֹשֶׂה כַף־
רמיה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מראה אמר ינעם שאינו טוב אלא במראה אבל המים שאין שייך בהם הנאה כי אם הנאת הגוף לכן אמר ימתקו בטעם וכן תאוה וחמדה מים הוא תאות זנות וכמ"ש שבשעה שהיא אשת איש אז מים גנובים ולחם הוא חמדה בממון ושאר דברים : יח) ולא ידע כי רפאים שם בעמקי שאול קרואיה כלומר כשמרפה עצמו מד"ת תיכף הוא ברפאים ורפאים הוא הכרת שיכרת מארץ החיים ועוה"ב והוא נגד החמדה . בעמקי גו' כלומר ואותם שכבר נקראים אצלה וישבו עמה הם בעמקי שאול כמ"ש כי שוחה עמוקה אשה זונה ולכן אמר עמקי שאול והשאול הוא הכולל של הז' מדורין דגיהנם ומי שהוא נידון שם צריך לעבור כל השבעה אבל הקרואים להתורה הם הנצלים בשבעה דרגין כמ"ש ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה וסוכה היא אימא עלאי והוא נגד רפאים שהולך בדרכי הזונה הוא נכרת מארץ החיים כנ"ל אבל ההולך בדרכי התורה וסוכה תהי' לצל יומם גו' :

י א משלי שלמה. שלמה הוא שלם ה' שבימיו היתה הה' בשלימות ומשלי הוא שלש י' והוא חכמת שלמה והספר הזה הוא בסוד הדעת והוא נגד מוסר שאמר בתחילת הספר ממש כי אמר שם ג' דברים חכמה ומוסר ולהבין אמרי בינה ואמר כנגדן ג' משלי ומשלי הזה הוא נגד מוסר ולכן כאן ע"פ רוב בכל פסוק ב' ענינים דבר והפוכו בסוד עה"ד טו"ר ורמז בשיר השירים ג"כ על משלי כמ"ש ולך ישלם נדר והיינו שה"ש כמ"ש בז"ח שהר"ת של הד' פסוקים הראשונים הוא ישלם וכן אותיות משלי . בן חכם ישמח אב שאביו הוא בבהמ"ד וכשהבן חכם יושב אתו ג"כ בבהמ"ד ואביו שומע תמיד חדושיו ישמח בו משא"כ אמו שאינה שומעת אבל כשהבן כסיל ואינו הולך אל בהמ"ד אלא יושב בטל בביתו ואמו רואה תמיד כסילותו ושטותו ולכן תוגת אמו . ועוד בן חכם גו' שכתבו המקובלים שבאדם הוא ב' כחות כח האב וכח האם וכשגובר כח האב הוא חכם וצדיק אבל כשגובר כח האם הוא כסיל ולכן כשהבן חכם ישמח האב שהוא מכחו וכשהוא כסיל תוגת אמו שהוא מכחה . ועוד בן חכם גו' שמ"ע הוא מספרא דאבא ול"ת מספרא דאמא כמ"ש למעלה והצדיק אינו נתהלל רק במ"ע וכן הרשע אינו נתבזה רק במצות ל"ת שעובר וזהו בן חכם ישמח אב כלומר ישמח בזה שבא מספרא דאבא שהוא מ"ע ובן כסיל תוגת אמו מחמת דבר הבא מספרא דאמא : ב) לא יועילו אוצרות רשע שהממון הוא לג' דברים טוב וערב ומועיל טוב הוא לצדקה או ג"ח עם הבריות ערב הוא לאכילה או לשאר הנאות עוה"ז המתוקים ומועיל הוא שמאסף ממון בכדי שיועיל לו בעת צרה וזהו לא יועילו זה המאסף אוצרות בכדי להועילו לא יועילו לו אם יעשה האוצרות מרשע ועול . וצדקה תציל ממות אבל צדקה לא די שהוא טוב בעצם אלא גם מועיל יותר מכל דבר שמציל אף ממות ואין מועיל בעולם יותר מזה : ג) לא ירעיב נפש צדיק הוא נגד ערב אמר שלא ירעיב נפש היינו הרצון של הצדיק וממלא רצונו

וזהו

רְמִיָּה וְיַד חָרוּצִים תַּעֲשִׁיר׃ ה אֹגֵר בַּקַּיִץ בֵּן מַשְׂכִּיל נִרְדָּם בַּקָּצִיר
בֵּן מֵבִישׁ׃ ו בְּרָכוֹת לְרֹאשׁ צַדִּיק וּפִי רְשָׁעִים יְכַסֶּה חָמָס׃ ז זֵכֶר
צדיק

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וזהו עיקר הערב שנתמלא רצונו ותאותו. והות רשעים יהדוף אבל הרשע אף שעושה הות היינו עולה שגוזל וחומס בשביל שימלא רצונו ותאותו והקב"ה יהדוף ממנו ולא ישיג תאותו: ד) ראש עושה כף רמיה כלומר מה שעושה כף רמיה כדי שיתעשר והדרכה הכף רמיה עושה אותו לראש ומתרושש. ויד חרוצים שזה שוקל באמת תעשיר. ועוד שקאי על הצדקה מי שעושה כף רמיה שהכף הוא עד האצבעות ויד הוא כל היד האצבעות עם הכף וזהו ראש עושה כף רמיה, כלומר מי שכופף האצבעות לתוך הכף והכל אצלו כף והיינו שקופץ ידו מליתן צדקה זהו עושה אותו לראש אבל ויד חרוצים תעשיר מי שידו פתוחה לכל עי"ז מתעשר. ועוד שקאי על התורה שהכף רמיה מי שלומד ברמיה והיינו שאינו לומד הפרטי דינין רק הקיצור דינים בכדי להראות שהוא יודע כל הדינים זה עושה אותו לרש כי לסוף שישכח גם אותם מחמת שאינו יודע שרשן אבל יד חרוצים מי שלומד הדין עם שרשו ויודע כל דת ודין תעשיר שידע הכל: ה) אוגר בקיץ גו' פי' שהמשכיל מאסף התבואה אף בקיץ שהוא אחר הקציר כמ"ש לעיל אבל המביש אף בקציר הוא נרדם אף שאז הוא הזמן לאסוף ואם לא באותו זמן אימתי יאסוף אעפ"כ הוא נרדם והענין שקאי על התורה שהמשכיל לומד אף בקיץ שהוא סוף ימיו כשהוא זקן ותש כחו ואינו יכול להוסיף עוד בלימודו הוא אוגר ומאסף מה שלמד כבר אבל המביש אינו לומד אפילו בקציר דהיינו בנעוריו שהוא חזק בכח ויכול ללמוד. ועוד אוגר גו' שהוא מלאכות שבפת המפורש במס' שבת ד' ראשונות מהם הן נגד חב"ד כמ"ש בישעיה וקוצר ומעמר שניהם בדעת כי הדעת כולל שניהם ימין ושמאל וקוצר הוא ימין ומעמר הוא שמאל וזהו שהמשכיל עושה משמאל ימין ובן מביש עושה מימין שמאל. ועוד אוגר בקיץ גו' פי' כמ"ש דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות גו' פי' כי יש שני עניני ת"ח א' הוא העושה איזה פירוש כמו רש"י ז"ל וכדומה והב' הוא שמקבץ כל מאמרי חז"ל ומוציא מהם הדין כמו הרמב"ם וכדומה וזה דברי חכמים כדרבונות פי' דר בינה הוא מראה לעם להבין את התורה והם כמסמרים נטועים והב' הם בעלי אסופות שמאספים הדינים וז"ש אוגר בקיץ גו' הוא נגד בעלי אסופות גו'. נרדם בקציר גו' הוא נגד המפרש לעם שהוא דומה לקוצר ונותן לפניהם: ו) ברכות לראש צדיק פירש שהצדיק הוא מברך תמיד לכל אדם כמ"ש טוב עין הוא יבורך אל תקרא גו' ולכן מברך הקב"ה אותו וינוחו ברכות על ראשו אבל הפה של רשעים יכסה את עצמו בחמס דהיינו שמחרף את כל אדם ומדבר עליו דברים רעים ומקלל אותם והקללות באין על עצמו וזהו נקרא ג"כ חמס כמ"ש כי מלאה הארץ חמס ואמרו שגם הגזל הי' לו חמס דברים שהי' מחרף את הגזלן ואמר אצל צדיק לראש ואצל רשעים פי כי מחשבה טובה מצרף הקב"ה למעשה ולכן אמר לראש צדיק כלומר תיכף כשהי' מחשבתו בראשו לברך תכף ינוחו ברכות עליו אבל הרשעים אינו מכסה עצמו בחמס עד שיאמר בפיו כי מחשבה רעה אין הקב"ה מצרף למעשה. ואמר צדיק לשון יחיד ורשעים לשון רבים כי במחשבה חושב אדם לבדו אבל המדבר מדבר לחבירו וז"ש רשעים. ועוד ברכות לראש צדיק הוא שני פעמים ח"י ברכאן בלחם ובקול והוא שני פעמים שדי וכן שני פעמים שבע ברכאן אוך ונר והח"י ברכאן הן ג' שמות דחב"ד ס"ת קס"ת שהן ח' שלובין הידועין דע"ב
המיוחדין

צַדִּיק לִבְרָכָה וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב׃ ח חֲכַם־לֵב יִקַּח מִצְוֹת וֶאֱוִיל
שְׂפָתַיִם יִלָּבֵט׃ ט הוֹלֵךְ בַּתֹּם יֵלֶךְ בֶּטַח וּמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו יִוָּדֵעַ׃ י קֹרֵץ
עַיִן יִתֵּן עַצָּבֶת וֶאֱוִיל שְׂפָתַיִם יִלָּבֵט׃ יא מְקוֹר חַיִּים פִּי צַדִּיק וּפִי
רשעים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

המיוחדן וז"ש בר"מ מרכבתא שלימתא ור"ת הן ב' שמות דהו"ג: ז) זכר צדיק לברכה ושם גו' זכר הוא מה שזוכרין מה שהי' מקדם דהיינו אחר מותו של צדיק שאינו רק זכר הוא ג"כ לברכה אבל הרשעים אפילו שם דהיינו בחייהם נמי מקללין אותן. ועוד זכר גו' ושם גו' זכר הוא מ"ע ושם הוא מצות ל"ת כמ"ש זה שמי וזה זכרי וכמ"ש בזוהר שמי עם י"ה שס"ה וזכרי עם ו"ה רמ"ח ולכך כשמשבח את הצדיק אין משבח אותו רק במ"ע ומע"ע שבידו והרשע אינו נקרא רשע רק על מצות ל"ת שעבר וזהו זכר גו' פי' שהזכר שהן המ"ע הוא לברכה להצדיק ושם שהוא הל"ת הוא רקבון של רשעים וז"ש שם רשעים ירקב: ח) חכם לב גו' פירש כמ"ש בגמרא שמסקנא אפילו כלפי שמיא מהגיא דהיינו שאם יאמר למחר אעשה בבקר ללמד הוא יהיה נכשל בזה ולא יעמוד וזהו החכם לב יקח מצות תיכף כשבא לידו ואינו משהה אותם. ואויל גו' פירוש אבל מי שהוא אויל ואינו עושה תיכף אלא אומר בשפתיו שיעשה אח"כ או למחר. ילבט פירש יהיה נכשל בזה ולא יעשה כלל: ט) הולך בתום ילך בטח כי ההולך בערמה שרוצה לעשות לחבירו רעה ומראה בעצמו לחבירו שאוהב אותו צריך שילך בדרך עקש שלא יודע מזה חבירו אבל ההולך בתום ואינו חורש רעה על חבירו הוא ילך בטח ואינו מתיירא מפני כל שכל דרכיו באתגליא. ומעקש דרכיו יודע אבל זה החורש רעה בלבו ובשפתיו מדבר מרמה וטובות הוא מעקש דרכיו כשהולך לעשות לחבירו הרעה שבלבו מעקש דרכיו בכדי שלא יודע דבר זה לחבירו שהוא עושה לו רעה אבל ממילא יוודע הדבר לחבירו שהקב"ה מפרסמו: י) קורץ עין יתן עצבת כי דרך המדבר אחד בפה ואחד בלב כאשר מרמה את חבירו הוא מגלה זאת לחבירו השלישי שרימה את חבירו והיינו אם חבירו הג' עומד ג"כ שם כאשר מרמה אותו אז מרמז בעיניו אליו להראות שרימה אותו ואם לא הי' שם אז הוא מדבר בדבור ממש שרימה את חבירו ומחשבתו לרעה שיפול בה ע"י עצתו וזה המרמז בעיניו אם יתגלה לחבירו הדבר שרימז בעיניו הוא מתנצל ואומר שלא לדבר זה רימז בעיניו אבל מ"מ לבו עצב למה שנתגלה הדבר לחבירו ופן ישים חבירו הדבר על לבו ויזהר עוד ממנו וזהו קורץ עין יתן עצבת. ואויל שפתים ילבט אבל זה שדבר ממש לחבירו הג' שחורש עליו רעה ורימה את חבירו זה הדבר אם יתגלה לחבירו הוא ילבט בפועל שירצה חבירו לשלם גמולו אשר זמם עליו מפני שיודע בבירור שרצונו הי' לרעה: יא) מקור חיים פי צדיק שהתורה ומצות הם חיים לעושיהם כמ"ש כי היא חייך גו' והצדיק מלמד לאחרים להגות תמיד בתורה ומצות הרי הפה של הצדיק מקור של החיים. ופי רשעים יכסה חמס כלומר יכסה את כל העולם בחמס שמחרף לחבירו וחבירו אינו יכול לעמוד על עצמו וחוזר ומחרף אותו או שמוליך רכילות מאחד לחבירו הרי פיו ממלא כל העולם בחמס דבריו (ומה שאמר צדיק לשון יחיד ורשעים לשון רבים נראה לפי עניות דעתי שהפה של הצדיק הוא מקור חיים אף שהוא ביחידות כי מזה שלומד הוא יודע דרך חיים ומלמד את עצמו לילך בו וגם אחרים ילמדו ממנו אבל הרשע כשהוא ביחידות אי אפשר לכסות העולם בחמס אך כאשר יתחבר עם חבירו אז מריבין זה עם זה ומחרפין זה את זה או שמוליך
דברים

לשון צדיק לב רשעים כמעט: כא שפתי צדיק ירעו רבים ואוילים
בחסר־לב ימותו: כב ברכת יי היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה:
כג כשחוק לכסיל עשות זמה וחכמה לאיש תבונה: כד מגורת
רשע היא תבואנו ותאות צדיקים יתן: כה כעבור סופה ואין

רשע

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ולב רשעים כמעט ואילו שאינן חוזרין בתשובה אף ששמעו דברי הצדיק אינו מחמת חסרון של דברי הצדיק ח"ו אך הוא מחמת שלבן של הרשעים הוא רך ואינו נכנע מדבריו אלא לשעה מועטת ואח"כ חוזר להיות כבראשונה וזהו כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם כי הברזל קשה לעשות בו נקב אך אם עשו בו נקב אינו נסתם הנקב מפני שהוא נעשה בדבר קשה משא"כ אם נעשה נקב בדבר רך תיכף אח"כ הנקב נסתם וחוזר להיות כבתחילה וזהו מעלת ישראל כי עם קשה עורף הוא וזהו שלב רשעים אינו אלא לשעה מועטת ולכן אח"כ הם כבראשונה ולא מחמת גרעון הצדיק ח"ו: כא) שפתי צדיק ירעו רבים כלומר שהצדיק הוא מדריך בדבורו לרבים לגדולים שרבים נקראים ת"ח והיינו שהצדיק מדריך אפילו להת"ח בשפתיו מפני שהם מבינים דבריו שהם טובים לכן הם רצין אחריו שיהא מדריכן. ורשעים בחסר לב ימותו כלומר הרשעים שאין רודפין אחר הצדיק שידריכן היינו מפני שהם חסרי לב ואין מבינין דברי הצדיק ימותו בחסר לב: כב) ברכת ה' וגו' שעצבון הוא ב' משמעות א' לשון טרחה והב' לשון דאגה והכל א' מי שיש לו טרחה וצריך ליגע הרבה הוא בדאגה כענין מרבה נכסים מרבה דאגה וזהו ברכת ה' כאשר הקב"ה מפרנס ומברך את האדם אותה ברכה היא מעשרת אותו ולא כאשר עשירות שצריך לטרחה ויגיעה רב ויהי' תמיד בדאגה אלא ולא יוסיף עצב עמה ע"י הברכה והעשירות שיתן לו הש"י לא יוסיף מחמת זה דאגה וטרחה אלא בלא יגיעה וטרחה שיושב בביתו בשלוה והקב"ה יברך בכל מעשה ידיו. ועוד שהוא נגד התורה כמ"ש לאוקמי גירסא סייעתא דשמיא היינו שלא ישכח מה שלמד וכמ"ש מתוך שחסידים היו תורתן משתמרת בקרבן ולא עוד אלא שיהי' כמעין הנובע ולא יהי' צריך ליגיעה וזהו ברכת ה' כאשר הקב"ה מברך את האדם בתורה היא תעשיר שלא ישכח ממה שלמד כלל ויהי' לו תורה הרבה וגם לא יוסיף עצב עמה שלא יהיה צריך ליגיעה אלא יהיה כמעין הנובע: כג) בשחוק לכסיל עשות זימה וחכמה וגו' כלומר כמו השחוק בא פתאום על האדם בלי הזמנה שאין אדם מזמין א"ע לשחוק אלא שבא על האדם פתאום שאין יכול לעמוד על עצמו מלשחוק כן הזימה בא על הכסיל לעשות פתאום וכמו כן החכמה לאיש תבונה ג"כ בא פתאום איזו פירוש או איזה דבר חכמה: כד) מגורת רשע היא תבואנו כי הרשע מתיירא מן העבירות שבידו והעבירה עצמה משלמה לו. ותאות צדיקים יתן הקב"ה כלומר שאם הי' המצוה משלמת לו השכר הי' השכר בתכלית וגבול כמו המצוה אבל הקב"ה בעצמו יתן לו השכר וכמו שהוא בלי תכלית כן השכר יהיה בלי תכלית והעבירות הוא בתכלית וגבול כי העבירה עצמה משלמת לו הגמול והעבירה היא בתכלית. ואמר אצל העבירות תבואנו ואצל המצוה יתן כי שכר המצות הוא לאחר זמן אמר יתן אבל גמול העבירות דרכה של הקליפה לרדוף תיכף ותדיר לכן אמר תבואנו: כה) כעבור סופה ואין רשע כמו סופה שעובר מהרה כן תפלת הרשע הוא כהרף עין ולא יתמהמה יום אידו מלבא. וצדיק יסוד עולם אבל הצדיק לא יעבור לעולם אלא יהיה יסוד עד עולם. ועוד כעבור סופה כאשר עובר סופה

רשע וצדיק יסוד עולם: כו כחמץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל
לשלחיו: כז יראת יי תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה:
כח תוחלת צדיקים שמחה ותקות רשעים תאבד: כט מעז לתם
דרך יי ומחתה לפעלי און: ל צדיק לעולם בל־ימוט ורשעים לא

ישכנו

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שהוא עת צרה וזעם לא יומלט הרשע ויהיה כלא הי' וזהו ואין רשע כמו שלא הי'. וצדיק יסוד עולם כלומר אף אחר מיתתו הוא יסוד עולם שמגין על העולם. סוד סופה ב' בתי דינין של מעלה ושל מטה וצדיק יסוד עולם כמ"ש אם עונות תשמר י"ה ה' מי יעמוד וצדיק הוא ח"י עלמין ב' עולמות ב' שמות דאו"א חסר אות אחרונה שהוא בתשיעי כמ"ש ט' מלמעלה למטה וט' מלמטה למעלה יסוד עולם וכמ"ש כי כל בשמים ובארץ וכן כולל גילופין של ששה שמות של ו"ק בסוד יוסף הצדיק שהוא ג' פעמים ח"י עלמין והוא בי"ב תחומין צרופין של הדעת והוא בסוד צדיקים ירשו ארץ ב' שמות חו"ג והוא בסוד ה' חפץ למען צדקו והוא י"ה פשוט וכפול: כו) כחומץ לשינים וגו' כלומר כמו שאדם רוצה לפתוח מעיו בכדי שיתאוה לאכילה ושותה חומץ או אוכל דבר מחומץ ומקהה את השינים שלא די שלא יתאוה לאכול אלא שאינו יכול לאכול מחמת קהוי השינים. וכעשן לעינים כמו שהאדם הרוצה שיאיר לו ומדליק מדורה וכאשר מדליק עצים לחים המעלין עשן הרבה שלא די שאין מאירין לו אלא שמכהה את העינים שהיו לו: כן העצל לשולחיו שלא די שאינו מביא לו מבוקשו אלא שיש לו מחלת לב מן התוחלת הממושכה שממתין עליו שיבא ומכלה את עיניו לראות אם הולך שוא וכאשר בא הוא בא ריקם והוא כחומץ לשינים שאין לו מה לאכול (*): כז) יראת ה' תוסיף ימים כאשר האדם תמיד ביראה ופחד חייו אינם חיים ויכול למות מן הדאגה בימים מועטים אבל יראת ה' תוסיף ימים ואינו כשאר היראות ופחדים. ושנות רשעים תקצורנה כלומר והרשעים אע"פ שהן יושבים בשלוה ואין פחד אלהים נגד עיניהם וראוי להם להאריך ימים אעפ"כ תקצורנה וגם מחמת שהם רשעים ופורקין מעליהם עול מלכות שמים שנותם מתקצרין. (ועוד יראת ה' תוסיף ימים ושנות כו' הענין כמה שאמר הכתוב להנחיל אוהבי י"ש והיינו ימין ושמאל נגד מ"ע ול"ת וכן בעוה"ז ימים שנים ולכן השנים נכללין בימים כי השמאל נכלל בימין וימים הם ימי טובה וזהו והאברהם זקן בא בימים שהוא אצלו הכל ימים ימי טובה ושנים הן בהפוך וז"ש ושנות חיים שנתהפכו מרעה לטובה וזהו יראת ה' תוסיף ימים כלומר שמוסיף גם ימים שיהיו ימי טובה אבל להרשעים לא יהיו רק שנות ואפילו אלו השנות תקצורנה): כח) תוחלת צדיקים שמחה תוחלת הוא שאדם מצפה שיבא הא"ז וכמ"ש תוחלת ממושכה והקוה הוא מה שהאדם מצפה שיבא לו תיכף ובזמן קרוב הוא מצפה והיינו שהצדיקים אינם מצפים ליטול שכרם בעוה"ז רק מיחלים לאלהים שיתן להם שכר טוב בעוה"ב וזה שהתוחלת צדיקים לשמחה כמ"ש אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. ותקות רשעים תאבד מהם שהם מקוים ליקח תיכף אף זה תאבד כי דרך רשעים תאבד: כט) מעוז להם דרך ה' ומחתה לפועלי און כלומר שדרך ה' הוא מעוז לאותן ההולכין בתמימות אבל מחתה הוא הדרך ה' לאותן שחושבין און והוא מחיתה להם כמ"ש כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בם ופשעים יכשלו בם, ואמר לפועלי און כי פועל הוא בנסתר כלומר במחשבתם וכמ"ש ואת פועל ה' לא יביטו ואת מעשה ידיו לא ראו ועיין בפרושי על ישעיה וכמ"ש טיגא היא בלבם: ל) צדיק

למולדי

יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ׃ לא פִּי־צַדִּיק יָנוּב חָכְמָה וּלְשׁוֹן תַּהְפֻּכוֹת תִּכָּרֵת׃
לב שִׂפְתֵי צַדִּיק יֵדְעוּן רָצוֹן וּפִי רְשָׁעִים תַּהְפֻּכוֹת׃
יא א מֹאזְנֵי מִרְמָה תּוֹעֲבַת יְיָ וְאֶבֶן שְׁלֵמָה רְצוֹנוֹ׃ ב בָּא

זדון

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לעולם בל ימוט כלומר אע"פ שלפעמים הצדיק מט לפני רשע אבל הוא לפי שעה ולא לעולם כמ"ש כי שבע יפול צדיק וקם. ורשעים לא ישכנו ארץ אבל הרשעים אם התחילו לנפול לא ישכנו עוד בארץ ולא יוסיפו לקום, ועוד אף שעתה הם שוכנים בארץ לא ישכנו לעולם: לא) פי צדיק ינוב חכמה הפה של הצדיק תמיד מדבר חכמות והוא כמעין הנובע (ונלע"ד שניב שפתים שהוא הדבור נקרא ניב שהוא מלשון נובע והוא ג"כ מלשון מים תבעה אש ולכן לשון ניב משמש לדיבור ולנובע והכל א' שהוא מדבר תמיד חכמות והוא תמיד כמעין הנובע) ואינו פוסק לעולם כי הכל רצין אחריו לשמוע תורה וחכמה מפיו. ולשון תהפוכות תכרת אבל מי שאינו אומר תורת אמת הוא מדבר תמיד תהפוכות וחוזר ממה שאמר תחילה והכל רואין שאין ממש בחכמתו ועוזבין אותו וממילא תכרת: לב) שפתי צדיק ידעון רצון שהצדיק אם פעמים יזדמן שחטא נגד חבירו וצריך לרצות אותו הוא יודע איך לרצות וכמ"ש ישור על אנשים ויאמר חטאתי וגו' וכמחז"ל שמביא ג' אנשים ומבקש ממנו מחילה בפניהם באמת ובלב שלם וכשחבירו רואה שהוא מתחרט בעצמו על שחטא נגדו ולא ישוב עוד לדרך זה גם הוא מוחל תיכף. ופי רשעים תהפוכות כלומר אבל כשהרשע בא לרצות את מי שעשה רעה או שחירף הוא מדבר תהפוכות כלומר א' בפה וא' בלב ושקרים (ומ"ש אצל הצדיק שפתי ואצל הרשעים פי היינו שהצדיק אפילו במקום שצריך להשפתים שהוא שפתי חלקות כלומר לדבר א' בפה וא' בלב הם יודעין הרצון ומדברין באמת אבל הרשעים אפילו פיהם כלומר במקום שאינו צריך לדבר אחד בפה וא' בלב אלא שיהא פיו ולבו שוין אעפ"כ הוא מדבר תהפוכות ומ"ש צדיק לשון יחיד ורשעים לשון רבים כלומר אף שהוא לבד צדיק וחבירו רשע ואפילו באותו חטא הוא צדיק נגד חבירו הוא הולך לבקש מחילה באמת כענין מעשה דרב וההוא טבחא במס' יומא והכל מחמת שהצדיק יודע הרצון של הקב"ה והרשעים אע"פ ששניהם רשעים כל אחד מדבר תהפוכות בלבו):

יא א מאזני מרמה תועבת ה' כשאדם עובר עבירה הוא נתעב לה' כמ"ש כי כל העושה מכל התועבות האלה ולכן מאזני מרמה שעושה מאזנים שיהא יכול לרמות בני אדם הוא מתועב לה'. ואבן שלמה רצונו כי האדם שאינו עושה עול הוא אינו מתועב אבל מ"מ אינו ממלא רצון הקב"ה בזה אך מי שאצלו אבן שלמה כלומר שמוכר תמיד על אבן שלמה ואינו מוכר על אבן שאינו שלמה אפילו ביותר שינכה מן הדמים שלפי היושר נראה שרשאי לעשות כן וכשהוא אינו עושה כן זהו רצונו של הקב"ה וז"ש בב"ב (פ"ט א') ומניין שאין מוחקין במקום שגודשין כו' ת"ל איפה שלמה וצדק ומנין שאם אומר הריני מוחק כו' ואכנה לו מן הדמים כו' ת"ל איפה שלמה והיינו שצדק הוא מי שאינו עושה עול ולכן דייקי ממלת צדק שאין מוחקין במקום שגודשין ומן איפה שלמה דייק שלא יאמר הריני מוחק ואכנה לו מן הדמים שאין בו עול אך שאינו מוכר על איפה שלמה וכצ"ל גם בגמרא כמ"ש ובנוסחה שלנו בגמרא הוא בהיפך מנין שאין מוחקין במקום שגודשין כו' ת"ל איפה שלימה ומנין שאם אומר הריני מוחק

ואכנה

זָדוֹן וַיָּבֹא קָלוֹן וְאֶת־צְנוּעִים חָכְמָה׃ ג תֻּמַּת יְשָׁרִים תַּנְחֵם וְסֶלֶף
בֹּגְדִים יְשָׁדֵּם׃ ד לֹא־יוֹעִיל הוֹן בְּיוֹם עֶבְרָה וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת׃

צדקת

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ואכנה לו מן הדמים כו' איפה שלימה וצדק ע"ש אלא כמ"ש והאמת יורה דרכו והבן. ועוד מאזני מרמה תועבת ה' הוא המקיל לעצמו ומחמיר לאחר שזהו רשע ערום או העושה כקולי ב"ש וכקולי ב"ה שהוא רשע והוא תועבת ה'. ואבן שלמה רצונו כלומר שרצונו אינו אלא ההולך בשלימות כב"ש כקוליהון וחומריהון או כב"ה כקוליהן וכחומריהן ואפילו כחומרי ב"ה וחומרי ב"ש הוא כסיל ואין זה רצונו אלא שיהלוך בשלימות: ב) בא זדון ויבא קלון כאשר הזדון בא לבהמ"ד בין התלמידים והזדון הוא מי שאינו רוצה ללמוד לידע האמת רק לנצח לכן כאשר בא הזדון לבהמ"ד יבא קלון שמבזה את כולם. ואת צנועים חכמה שעיקר החכמה הוא בהצנועים ששותקין מלומר תורתם ודעתם רק שומעין מרבותם כי כאשר הוא יאמר דבריו לא יוסיף לו כלום אבל כאשר ישמע מרבו יוסיף לו דברים. וז"ש החכם תועלת הדבור הוא לא לו אבל תועלת האזנים הוא לאין זולתו ולכן העינים הם ב' והאזנים הם ב' לראות בתורה שבכתב ולשמוע בתורה שבע"פ אבל הפה הוא אחד וזהו מלה בסלע ושתוקא בתרין כי השתיקה הוא תועלת כפל מן הדבור כי מה שידבר בפה אחד ישמע בב' אזנים ויראה בב' עינים וז"ש ואת צנועים חכמה מפני שהוא שומע תמיד חדושים מרבו: ג) תומת ישרים תנחם כבר כתבתי למעלה שתם הוא ההולך בתמימות בדרך התורה וישר הוא השם מדותיו בשכלו וזה הישר יכול ליפול ברשת היצה"ר כי שכל אנושי יוכל לטעות וצריך הישר ג"כ להתמימות בדבר שהוא נגד התורה שלא יסמוך על שכלו וזהו תומת ישרים מה שהישרים הולכין בתמימות ג"כ זהו תנחם. וסלף בוגדים ישדם סלף הוא היפוך התם שהוא לשון עקום ובוגדים הוא היפוך הישר שהולך הכל בדרך התורה וישר וזה בוגד בהתורה והיינו מה שנתעקם השכל וגם אינו הולך בדרך התורה וסומך על שכלו זה ישדם. (ונלע"ד לשון ישדם כי שכלו נתעקם ובדרך התורה אינו הולך לכן אינו יודע באיזה דרך הוא הולך והוא מעורב וזהו ישדם מלשון משדד המערכה): ד) לא יועיל הון ביום עברה כלומר ביום המיתה כאשר הוא נידון אחר מיתתו שאז מדיינין לו כמ"ש למעלה. וצדקה תציל ממות הוא הגיהנם שהוא ג"כ נקרא מות כמה שאמר מות ואבדון אמרו באזנינו כו'. ולעיל מה שאמר לא יועילו אוצרות רשע הוא קודם המיתה שאז מדיינין אם יחיה ואם ימות וצדקה תציל ממות הוא מות עצמה. כאן קאי הכל על אחר המיתה ולכן אמר שם לא יועילו אוצרות רשע אבל אם לא יהי' אוצרות רשע אלא נותן צדקה מממונו יועילו ומציל אותו אפילו ממות וכאן אומר סתם לא יועיל הון ביום עברה שאחר המיתה אינו מועיל לו אפילו הממון שאינו של רשע רק אם עשה צדקה זה תציל מגיהנם והן ב' דינין מהג' דינין שעוברין על האדם אחר מיתתו שהן כף הקלע וגיהנם ומיתה כמה שאמר ריב"ז שאם כועס עלי כעסו כעס עולם ואם אוסרני אסורו איסור עולם ואם ממיתני מיתתו מיתת עולם. כעס הוא אש של גיהנם אוסרני הוא כף הקלע שבזה נכלל סוד הגלגול שמאסרין אותו במקום שאין יכול לצאת משם משימין האדם במסמר ומשימין בסד רגליו שאין יכול לזוז ממקום ההוא ממיתני הוא מיתה וזה שאמר בפסחים כ"ח א"ר יוסף היינו דאמרי אינשי כפא דחטא פרא בגווה נשרף חרדלא אמר אביי סדנא בסדנא יתיב מדוויל ידיה משתלם רבא אמר גירא בגירא מקטיל מדוויל ידיה משתלם והיינו רב יוסף אמר עד שריפת הגיהנם כנגד

מדחו

ה צִדְקַת תָּמִים תְּיַשֵּׁר דַּרְכּוֹ וּבְרִשְׁעָתוֹ יִפֹּל רָשָׁע: ו צִדְקַת יְשָׁרִים
תַּצִּילֵם וּבְהַוַּת בֹּגְדִים יִלָּכֵדוּ: ז בְּמוֹת אָדָם רָשָׁע תֹּאבַד תִּקְוָה
וְתוֹחֶלֶת אוֹנִים אָבָדָה: ח צַדִּיק מִצָּרָה נֶחֱלָץ וַיָּבֹא רָשָׁע תַּחְתָּיו:

בפה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מדתו ממש ואביי אמר נגד הגלגול סדנא בסדנא יתיב ג"כ מדה כנגד מדה ורבא אמר נגד המיתה והיינו שכל דינים דקב"ה הכל מדה כנגד מדה ופועל אדם ישלם לו וזהו כי הצלת נפשי ממות הוא המיתה את עיני מן דמעה הוא הגיהנם כמ"ש עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו שמורידין דמעות כמעין. את רגלי מדחי הוא גלגול הנפשות בדצח"מ ואמר כאן הג' מהם שהם הגיהנם והמיתה והיינו שביום עברה אינו מועיל לו כלום כאשר משפטו להיותו בגיהנם אך הצדקה שכבר עשה בחייו המה מצילין אותו אפילו ממשפט המות. וזהו שאמר ריב"ז ואיני יכול לפייסו בדברים ולשוחדו בממון שהן התורה וצדקה לומר שעכשיו אקיימם רק אם עשה מתחלה וזהו ההון וצדקה כמה שאמר לעיל שהון הוא סוד תורה: ה) צדקת תמים תישר דרכו תם הוא ההולך בתמימות כמ"ש למעלה וזה ההולך בתמים אינו סומך על שכלו כלל ולדרך התורה צריך גם השכל כמה שאמרו חז"ל לעולם יהא אדם ערום ביראה ועי"ז אפשר להיות שיכשל אך צדקתו מגין עליו שתישר דרכו שיהא דרכו בשכל ג"כ אף שהוא תם. וברשעתו יפול רשע והרשע שנופל ונכשל בדרכי תורה הוא ע"י הרשעה שעשה מתחלה זה גרם לו שיטעה ויפול כמ"ש באלישע אחר ובדואג ואחיתופל שמינא הי' בלבם ועי"ז נפלו ורשע הוא היפוך התם כמ"ש למעלה וכמ"ש תם ורשע הוא מכלה: ו) צדקת ישרים תצילם ישר הוא ההולך בשכלו אך בדרך הישר שלא סר מן דרך התורה ימין ושמאל אלא שם מדותיו בשכלו וזהו ההולך בשכלו בקל יוכל לנטות מהתורה מחמת שהוא סומך על שכלו אך צדקתו עומדת עליהם ותצילם שלא ילכדו. ובהוות בוגדים ילכדו בוגדים הוא היפוך ישרים שסומך על שכלו ובוגד בה' (*). וזהו בהות בוגדים שזה הבוגד ההולך בשכלו אף שסובר גם הוא המדות באותה השבילה עצמה ילכדו מפני שהוא בוגד ולשון הות הוא מלשון שבירה כמו הוה על הוה תבא גו' ואמר כאן ילכדו ואצל התם אמר יפול שהתם הוא בתמימות ואינו הולך במקום שהרשת יצה"ר פרושה לכן אי אפשר לו שילכד אך אפשר שיפול שלא במתכוין וכן הרשע שהיפוך התם הוא נופל שלא במתכוין שטועה בדבר והוא מחמת רשעת שהי' בו תחילה כנ"ל. אבל הישרים שהולכים בדרך השכל ושכל אנושי קרוב מאוד לרשת היצה"ר שינטה מדרך התורה ובקל יכול להלכד ברשתו ולכן הומר ילכדו: ז) במות אדם רשע תאבד תקוה כבר כתבתי שתקוה הוא בזמן קרוב ותוחלת הוא בזמן רחוק וזה האדם רשע מקוה שיהי' הטוב לו לעצמו וזהו תקוה שמקוה שיהי' לו תיכף וכשימות יאבד התקוה ותוחלת אונים אבדה ומה שהי' מיחל שיהי' טוב גם לבניו שישארו אחריו וזהו תוחלת שהוא לזמן רחוק וגם הבנים מצפין שיבא הטוב להם וזהו תוחלת אונים מה שהאונים שהם בניו מיחלים או מה שהוא מיחל שיהי' לאונים שהם בניו אבדה במותו וסוד במות אדם רשע וגו' הוא סוד על שלשה פשעי ישראל וגו' וכמ"ש בתקונים: ח) צדיק מצרה נחלץ הצדיק אע"פ שבא עליו צרה הוא נחלץ מהצרה (ונלע"ד שאמר לשון נחלץ שלא די שניצול מן הצרה אלא שיהי' נחלץ כמה שאמר ועצמותיך יחליץ שיהי' כגן רוה כמו מרדכי שמן הצרה עלה לגדולה ודניאל וחנניה ומישאל ועזריה וכן שארי צדיקים). ויבא רשע תחתיו ואותו הצרה אינו חוזרת ריקם אלא הרשע בא תחתיו באותה הצרה עצמה כמו המן ואותן

שהלשינו

ט בְּפֶה חָנֵף יַשְׁחִת רֵעֵהוּ וּבְדַעַת צַדִּיקִים יֵחָלֵצוּ: י בְּטוּב צַדִּיקִים
תַּעֲלֹץ קִרְיָה וּבַאֲבֹד רְשָׁעִים רִנָּה: יא בְּבִרְכַּת יְשָׁרִים תָּרוּם קָרֶת
וּבְפִי רְשָׁעִים תֵּהָרֵס: יב בָּז לְרֵעֵהוּ חֲסַר־לֵב וְאִישׁ תְּבוּנוֹת
יַחֲרִישׁ: יג הוֹלֵךְ רָכִיל מְגַלֶּה־סּוֹד וְנֶאֱמַן־רוּחַ מְכַסֶּה דָבָר:

באין

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שהלשינו על חנניה מישאל ועזריה: ט) בפה חנף ישחית רעהו משחית נקרא בעבירות שבין אדם למקום כמ"ש שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים וכמ"ש נואף אשה חסר לב משחית נפשו גו' והבא להדיח הוא בפה חנף כי זולת זה אי אפשר לו להדיח ולכן רוב מינים טובים בטבע כי גונב לב רעהו ומשחית אותו וזהו בפה חנף ע"י הפה חנף ישחית את רעהו. ובדעת צדיקים יחלצו רק הצדיקים שעוסקין תמיד במצות ה' ויודעין דרכי ה' המה יכירו פיתויו שדבריו סרים מדברי ה' ומבינים שמה שמדברין דברים טובים הוא חנף ומחמת זה יחלצו: י) בטוב צדיקים תעלוץ קריה כי כאשר הקב"ה מציל את עמו ישראל מצריהם העומדים עליהם מתחילה גואל אותם ומטיב להם ואחר כך נוקם את נקמתם מהצרים כמו במצרים שמתחילה גאל אותם ואח"כ אבדם בים סוף וכן בהמן מתחילה הטיב למרדכי ואח"כ הפיל את המן ויתלו אותו בכדי שיהא הוא בעצמו רואה גדולת ישראל ושיהו"ה הוא אלקים בכל הארץ וכאשר הוא מיטב לצדיקים אז כל העיר שמחה אבל עדיין אין מרננין ומשבחין להקב"ה אך אח"כ כאשר נוקם מהעומדים עליהם אז הם מרננין ומשבחים להקב"ה וזהו בטוב צדיקים תעלוץ קריה כמה שאמר והעיר שושן צהלה ושמחה ואח"כ כאשר נקם הקב"ה מאויביהם אז הי' הרנה כמו בים סוף ובפורים והסוד הוא כמה שאמר בזוהר שמחה בצפרא רנה ברמשא אברהם יגל יצחק ירנן ולכן בטוב צדיקים שהוא סוד החסד אז תעלוץ קריה. ובאבוד רשעים שהוא הדין אז הרינה שהוא ברמשא: יא) בברכת ישרים תרום קרת כאשר הקב"ה מברך את הישרים כלומר הצדיקים ובעלי שכל אז תרומם הקרת כי הם מדריכים את העם בדרך ישרה וממילא יתרומם העיר. ובפי רשעים תהרס כלומר וכאשר הרשעים מדריכין ומושלים על העיר הם מהרסין אותה ואמר אצל הישרים ברכת ואצל רשעים ובפי והיינו כמה שאמר למעלה שמחשבה טובה הקב"ה מצרף למעשה אבל מחשבה רעה אין הקב"ה מצרף למעשה ולכן הישרים תיכף בברכתם שמושלין ורוצין להדריכן בדרך טובה וישרה הקב"ה מרומם אותה אבל הרשעים שאין מחשבתם עושה רושם כלל אין מהרסין אלא בפיהם שע"י דבורם ומעשיהם תהרס הקריה: יב) בז לרעהו חסר לב כי הלב מבין ומי שאינו מבין הסוף נקרא חסר לב כמ"ש למעלה ומי שמבזה לרעהו לאותו שהוא רעהו ובטוב עמו הוא חסר לב שאין מבין כלל ואינו חושב הסוף שאין אדם שאין לו שעה ומכ"ש שהוא רעהו ולא עשה לו רעה כלל. ואיש תבונות יחריש אבל האיש תבונות לא די שאינו מבזה לרעהו אלא כאשר אחר מבזה אותו ואפילו אינו רעהו אעפ"כ הוא מחריש לכן אמר תבונות לשון רבים כלומר תבונה הרבה (*): יג) הולך רכיל מגלה סוד כלומר המגלה סוד הוא דומה להולך רכיל ועונש שוה. ונאמן רוח מי שיש לו רוח קיים וחזק שיכול לעמוד על עצמו מלגלות. מכסה דבר אפילו דבר נגלה ואינו סוד אינו מגלה וכן הוא בתורה שהמגלה סודות התורה הוא הולך רכיל אבל הנאמן רוח מכסה אפילו דבר שהוא נגלה נקרא דבר כמה שאמר משכיל על דבר ימצא טוב אף עפ"כ אינו מגלה אלא למי שראוי לזה:

באין

יד בְּאֵין תַּחְבֻּלוֹת יִפָּל־עָם וּתְשׁוּעָה בְּרֹב יוֹעֵץ: טו רַע־יֵרוֹעַ כִּי־
עָרַב זָר וְשֹׂנֵא תֹקְעִים בּוֹטֵחַ: טז אֵשֶׁת חֵן תִּתְמֹךְ כָּבוֹד וְעָרִיצִים

יתמכו

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

יד) באין תחבולות יפול עם כשאין עושין תחבולות למלחמה איך להעמיד החיל ושארי דברים יפול אפילו מי שיש לו עם רב . **ותשועה ברוב יועץ** כי אם יהי' אחד על כל אנשי המלחמה שעל פיו יצאו ועל פיו יבואו ולא אחרים זולתו רק א' הוא לבדו אינו טוב כי שכל אנושי אפשר לטעות ועולה בשכלו שהוא טוב ובאמת הוא אינו טוב ואם יהיו הפחתים והסגנים רבים שלא יצאו ויבואו רק ע"י כולם בפה אחת זה ג"כ אינו טוב כי אין דעתן דומה זה לזה ואין שכל אדם שוה זה לזה וזה יהיה אומר שעצתו טוב וזה אומר שעצתו הוא טוב לכן אינו טוב רק שיהיו רבים שיתיעצו וזה אומר עצתו וזה אומר עצתו ואח"כ יהי' מזומן להם עוד א' שהוא יראה כל העצות של כולם ויברר מכל העצות עצה טובה ונכונה ועל פיו יבואו ועל פיו יהי' כל המלחמה וזהו ותשועה אינו רק ברב כלומר על ידי רבים ועליהם יועץ אחד ולכן אמר ברב יועץ ולא יועצים (ונלע"ד שזהו לשון מלך שהוא לשון יועץ והענין הוא בתורה ובמלחמת יצה"ר כלומר שיתייעץ בלבו תחילה ובלב הוא עצת רבים כי לבו של אדם נוטה לכאן ולכאן ולדרכים רבים וכל דרך איש ישר בעיניו ולכן אחר כך יראה בתורה ולא יסמוך על עצמו שכל מה שהתורה מסכמת יעשה וזהו בי מלכים ימלוכו כלומר כל העצות בי מתייעץ) : **טו) רע ירוע כי ערב זר** כמ"ש חז"ל רעה אחר רעה תבא על מי שערב בעד זר והיינו כמה שאמר למעלה שיש שני מיני ערבות ערב סתם וערב קבלן והן נגד המלמדים תורה לבני ישראל ודייני ישראל והן שרי חמשים ושרי מאות כמ"ש בחגיגה שר חמשים זה היודע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה ומי שמכניס עצמו ללמוד עון התלמיד שיעשה שלא כהוגן מחמת הוראתו תלוי בו והוא ערב בעדו אך הוא דוגמת ערב סתם שכל זמן שיש ללוה אינו משתלם מן הערב כן הוא כאן שכל זמן שלא יעשה התלמיד מעשה ע"י טעות הוראתו אין נפרעין ממנו אך הדיין הוא ערב קבלן שמוציא ממון מזה ונותן לזה ואין רואין להבעל דין כלל להפרע ממנו רק מהדיין שתיכף כשפסק הוציא מזה ממון שלא כדין ונתן לזה וזהו רע ירוע כי ערב זר הוא המכניס עצמו ללמוד תורה לרבים כי פן יטעה והתלמיד יעשה כמו שטעה והעון יהי' תלוי בו . **ושונא תוקעים** הוא הערב קבלן שהוא נקרא שלוף דוץ לכן נקראים תוקעים שנתקע בעד חבירו באותו דבר הוא בוטח ואינו מתירא . (ומ"ש רע ירוע הענין שלמעלה כתיב אם ערבת לרעיך והיינו שללמוד אינו מחויב רק לתלמיד הגון שהוא רעיך ואעפ"כ הוא רעה לו פן יטעה כנ"ל וכאן אמר זר והיינו שאינו ריעו ואינו הגון לכן רע ירוע רעה אחר רעה למי שערב זר) . ושונא תוקעים אבל מי ששונא להיות דיין לזר שהוא מחויב לדון אף לזר שבדין אין חילוק ואעפ"כ הוא שונא . **בוטח** כמה שאמרו חז"ל החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל כו' הרי בטוח מן שונאים : **טז) אשת חן תתמוך כבוד** כי האשה עזר לאדם כמ"ש אעשה לו עזר כנגדו ואמרו במה אשה עוזרתו אדם מביא חטין חטין כוסס פשתן פשתן לובש וזהו כאשר יש להאדם אשת חן היא תתמוך לו הכבוד שהיא עוזרתו ור"י קרא למאני מכבדותא וכלום הוא פשתן לובש . **ועריצים** וכאשר יש לו עבדים ובני ביתו זריזים הם יתמכו לו עושר . והענין אשת חן תתמוך כבוד . שע"י התורה אדם זוכה לב' דברים עושר וכבוד כמ"ש עושר וכבוד והן נגד דרוש וסוד והכבוד אינו רק אם יש בו מדות טובות וז"ש ר"י קרא למאנא מכבדותא שידוע שהמדות הן הלבושין

והיינו

יִתְמְכוּ־עֹשֶׁר: יז גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי:
יח רָשָׁע עֹשֶׂה פְּעֻלַּת־שָׁקֶר וְזֹרֵעַ צְדָקָה שֶׂכֶר אֱמֶת: יט כֵּן־צְדָקָה
לְחַיִּים וּמְרַדֵּף רָעָה לְמוֹתוֹ: כ תּוֹעֲבַת יְיָ עִקְּשֵׁי־לֵב וּרְצוֹנוֹ
תְּמִימֵי דָרֶךְ: כא יָד לְיָד לֹא־יִנָּקֶה רָּע וְזֶרַע צַדִּיקִים נִמְלָט:

נזם

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

והיינו שהמדות הן מן הנפש הדבקה אל הגוף והן לבושין להנפש העליונה שהוא הנפש השכלית וע"י הנפש השכלית הן נעשין מדות טובות והן נותנין חן לבעליהן ולכן הנפש הבהמית הדבקה אל הגוף נקרא אשת חן (ונ"ל דמדות טובות נקראין חן מפני שהן י"ג מדות והן כפולין כמ"ש למעלה והן בסוד כ"ו דרכי ה' ול"ב מדות וזהו חן) והיא תתמוך להכבוד שע"י יכבדוהו בני אדם וכן הוא תמך הכבוד שהוא ל"ב נתיבות חכמה שהוא סודות התורה ורמז . **ועריצים יתמכו עושר** שהוא דרושי תורה העריצים הם תומכין והם תלמידים חריפים שעל ידם נעשה עושר שממילא רווחא שמעתתא וכמ"ש ומתלמידי יותר מכולם : **יז) גומל נפשו איש חסד** כלומר מי שגומל חסד לבריות הוא גומל חסד לעצמו כי גם אחרים יגמלוהו עמו וכן הקב"ה ישלם גמולו . **ועוכר שארו אכזרי** ומי שהוא אכזר לבריות הוא עוכר שארו שגם אחרים יהיו בו אכזרים . ועוד גומל נפשו איש חסד . כלומר איש שכל מחשבותיו לגמול חסד ולעשות מצוה זה האיש אפילו מה שגומל לנפשו כלומר שאוכל או שאר דבר שיש בו הנאות הגוף גם זה נחשב לו למצוה כי כל כוונותיו לשם שמים ולכן כל אכילותיו ג"כ מצוה והיא נחשבת כקרבן . ועוכר שארו אכזרי אבל מי שעושה מעשים זרים כל מה שעושה להנאת גופו הוא רק כדי למלאות תאותו לכן הוא עוכר שארו לא די שאינו נחשבים לו למצוה אלא מעכר את שארו הן הקרומין המתאוין כמ"ש למעלה שהן יקבלו עונש ע"ז שזהו חיבוט הקבר כמ"ש למעלה ואמר אבל חסד איש ואבל אכזרי לא אמר איש כי איש חסד הוא כמו בעל חסד והיינו במחשבה טובה שמחשבה טובה הקב"ה מצרף למעשה אבל לא כן מחשבה רעה לכן לא אמר איש רק אכזרי כלומר בפועל שהוא באכזרי עושה מעשה : **יח) רשע עושה פעולת שקר** פעולה הוא בדבר שאין חסר לבעל מלאכה בעת עשייתה כמו הקונה סחורה ומוביל לכל מדינה אין בו חוסר כי בשעה שנותן המעות נוטל הסחורה וכאשר מוכר הסחורה הוא נוטל מעות אך בסחורה אפשר להטעות אותו וגם הריוח אינו הרבה אבל הזורע תבואה יש בו חסרון שבעת שזורע אינו נוטל כלום והתבואה מרקבת אך אח"כ הריוח הרבה וזהו רשע עושה פעולת שקר שעושה ונוטל שכר תיכף בעוה"ז אעפ"כ הוא שקר שאין בו ממש . **וזורע צדקה שכר אמת** אבל הצדקה הוא דומה ממש לזריעה שבעת שנותן אינו נוטל כלום והשכר אינו אלא לאחר זמן אבל השכר הוא אמת שלא ירקב שהכון לעד ולא לפי שעה ולא כמו הפעולות רשע שהוא רק עד ארגיעה : **יט) כן צדקה לחיים** כלומר מי שהוא כן ורגל לצדקה והיינו שמסייע לעושה צדקה הוא ג"כ לחיים . **ומרדף רעה** כלומר שמרדף אחר לעים ומסייע אותם שיעשו רעה הוא למותו כי להנרדף אין חילוק שהרבה שלוחים למקום ואם הוא לא יעשה יהי' ע"י אחר רק הוא למותו שהוא עושה עבירה : **כ) תועבת ה' עקשי לב** כי המודה ועוזב ירוחם והמעקש לבו ואינו שב בתשובה הוא תועבת ה' . **ורצונו תמימי דרך** אבל רצונו אינו אלא במי שהלך מתחילה בתמימות ולא חטא כלל אלא הלך בתמימות ועשה מצות ומע"ט : **כא) יד ליד לא ינקה רע** העושה רע לא ינקה מלהיות

לו

כב נֶזֶם זָהָב בְּאַף חֲזִיר אִשָּׁה יָפָה וְסָרַת טָעַם׃ כג תַּאֲוַת צַדִּיקִים
אַךְ־טוֹב תִּקְוַת רְשָׁעִים עֶבְרָה׃ כד יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסָף עוֹד וְחוֹשֵׂךְ
מִיֹּשֶׁר אַךְ־לְמַחְסוֹר׃ כה נֶפֶשׁ־בְּרָכָה תְדֻשָּׁן וּמַרְוֶה גַּם־הוּא יוֹרֶא׃

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לו יד ליד כלומר גמול ידיו מדה כנגד מדה ולא ינקה מרע. וזרע צדיקים נמלט מי שהוא זרע צדיקים נמלט הוא מן הרעה והיינו מלעשות רע ומלבא עליו רע והוא כמ"ש צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק צדיק ורע לו צדיק בן רשע ולכן אמר זרע צדיקים כי אפילו הוא הצדיק עדיין אינו נמלט מלבא עליו רעה עד שהוא צדיק בן צדיק ואמר צדיקים לשון רבים כמ"ש פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים ולכן אינו נמלט מרעה עד שהוא זרע צדיקים מד' דורות וזהו וזרע צדיקים נמלט: כב) נזם זהב באף חזיר כי החזיר היא מפרסת פרסה ואינה מעלת גרה והיא טומנת את אפה ופיה באשפה ומגלה טלפיה להראות שהיא כשרה וכאשר הנזם זהב על אפה היא מלכלכת ומטנפת גם את הנזם זהב כן האשה יפה וסרת טעם שכבר כתבתי שהמדות הן בנפש הדבקה אל הגוף וכאשר יש לה גם נפש השכלית שהוא מן התורה אז היא אשה יפה כי המראה של אדם הוא תלוי בלב כמ"ש מדוע פניך רעים אין זה כי אם רע לב לכן מי שיש לו מדות טובות הוא נקרא יפה מראה כמו שכתבתי בשה"ש ובישעיה ובמגילת אסתר ובכמה מקומות אך העיקר הוא המעשה ואלו הג' הן טוב ערב ומועיל כמ"ש בישעיה הוי אומרים לטוב רע ולרע טוב שמים אור לחושך וחושך לאור שמים מר למתוק ומתוק למר כי המצות הן טוב כמ"ש אמרו צדיק כי טוב ומתוק הוא נגד המדות שהן מתיקו דמלכא והוא נגד אהבה והוא ערב ואור הוא התורה כמ"ש ותורה אור והוא מועיל והכל תלוי במעשה שאם עושה מע"ט שהן מצות אז הוא אשה יפה ומטה את המע"ס הכל לטוב אבל כאשר מעשיו רעים אז הוא מהפך גם המדות והתורה להרע וזהו אשה יפה וסרת טע"ס שמהפך המע"ס להרע ואומרים לטוב רע גו' והיינו מפני שאפה הוא כאף חזיר שהאף רומז על רוח חכמה כמ"ש אכן רוח הוא באנוש וכמ"ש ויפח באפיו גו' והיינו שטומנת את שכלה באשפה ועי"ז היא סרת טעם והבן: כג) תאות צדיקים אך טוב כלומר שהצדיקים אינן מתאוין לא לדבר הערב ולא לדבר המועיל אך לדבר שהוא טוב בעצם והן המצות ומדריכין את המדות והתורה לקיום המצות. ותקות רשעים עברה שהרשעים אינן חפצים רק שיהא להם ערב תיכף לכן אמר תקוה שתקותן שיהא להם ערב בעוה"ז אבל אפילו בעוה"ז תקותם עברה שאינן משיגין תאותן: כד) יש מפזר ונוסף עוד שב' מדות באדם כילי ופזרן ושניהם אינם עוה"ט אך מדות ותרעות יש לפעמים שמפזר ונוסף עוד לו עי"ז כמ"ש במדרש שפעם א' נתן א' לעני דינר בשני בצורת ולא הי' לו מה לאכול והלך ואסף את כל האתרוגין שזרקו בהו"ר והלך בספינה ובא למקום שהכריזו שמי שיש לו אתרוג יביא למלך ויעשיר אותו ונתעשר לכן יש מפזר ונוסף לו עוד. וחושך מיושר אך למחסור אבל מי שהוא כילי ביותר ואינו על היושר הוא אינו רק למחסור לעולם: כה) נפש ברכה ידושן כי ידושן הוא משמועה טובה ומחמת זה שמח לבו וידושן עצמותיו כמ"ש שמועה טובה תדשן עצם וזהו נפש ברכה כלומר מי שמברך לכל אדם והפץ בטובתם ואינו מקנא בהם ומחמת זה ישמח לב של בני אדם וידשן עצמי שומעיו המתברכין לכן גם הוא ידושן היפוך המקנא ורקב עצמות קנאה. ומרוה גם הוא יורא ומי שמשכיל ומשביע לכל אדם גם הוא יורה שיתן לו הש"י שישבע גם הוא כלומר שיתברך

כו מֹנֵעַ בָּר יִקְּבֻהוּ לְאוֹם וּבְרָכָה לְרֹאשׁ מַשְׁבִּיר׃ כז שֹׁחֵר טוֹב
יְבַקֵּשׁ רָצוֹן וְדֹרֵשׁ רָעָה תְבוֹאֶנּוּ׃ כח בּוֹטֵחַ בְּעָשְׁרוֹ הוּא יִפּוֹל
וְכֶעָלֶה צַדִּיקִים יִפְרָחוּ׃ כט עוֹכֵר בֵּיתוֹ יִנְחַל־רוּחַ וְעֶבֶד אֱוִיל
לַחֲכַם־לֵב׃ ל פְּרִי צַדִּיק עֵץ חַיִּים וְלֹקֵחַ נְפָשׁוֹת חָכָם׃ לא הֵן צַדִּיק

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

במעיו לבד העשירות שהוא שכר הצדקה: כו) מונע בר יקבוהו לאום מי שמונע תבואה יקבוהו אפילו התינוקות שבמעי אמן שאינן צריכין עדיין לאכול אעפ"כ הם אורכין אותו. וברכה לראש משביר ולמי שגורס שיהא תבואה מצויה כולם מברכין אותו והענין שקאי על התורה והיינו מי שמונע מתלמידים תורה אורכין אותו אפילו עוברין שבמעי אמן שהן נקראין לאום כמ"ש לאום מלאום יאמץ. וברכה לראש משביר למי שלומד עם כולם ונקרא משביר כמ"ש לכו שברו וגו' והחילוק שבין בר לשבר היינו בר כאשר הם בקליפתן עדיין כמ"ש כשם שא"א לבר בלא תבן ושבר הוא אחר עחינתן וכן בתורה כאשר אינו לומד כלל ומונע אפילו הבר שהוא הלכה בלא סברא אז יקבוהו התינוקות וברכה לראש משביר אבל הלומדין עם בני אדם הלכה מבוררת תינוקות מברכין אותו: כז) שוחר טוב יבקש רצון כלומר מי שרודף ומקדים לעשות טובות לבריות הוא כמבקש רצונו עי"ז יבא עליו ברכת טוב. ודורש רעה תבואנו אבל מי שדורש לעשות רעה לאחרים זו הרעה עצמה תבואנו עליו וכן הוא נגד הקב"ה אם הוא שוחר טוב לעשות מצות שנקרא טוב הוא כמבקש רצונו מהקב"ה כי ע"י שמניח מלבקש רצונו ועוסק במצות ה' הקב"ה עושה רצונו כמ"ש בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך. ודורש רעה לעשות עבירות היא עצמה תבואנו כי פועל אדם ישלם לו. ואמר אצל הטוב יבקש ואצל הרעה תבואנו כי הקדושה צריך יגיעה רבה להמשיך עליו לכן אמר יבקש אבל הרעה כאשר הוא דורש היא תבואנו תיכף. ואמר אצל הטוב שוחר ואצל הרע דורש כי המבקש רצון יתברך הוא מעורר השחר ומבקש בבקר אבל הדורש רעה צריך לדרוש מחבירין הרשעים איך לעשות וזה א"א בבקר שהם ישנים אז: כח) בוטח בעשרו הוא יפול כי העושר עשרו עיקר ולכן כאשר יפול העשירות שכן דרך לחזור תמיד כמ"ש גלגל חוזר בעולם ואז גם הוא יפול כי העיקר שלו נפל. וכעלה צדיקים יפרחו אבל הצדיקים להם העושר רק כעלה של אילן ואינו עיקר ודרך העלה אע"פ שנפל בימות הגשמים אח"כ בימות חמה חוזרין ויפרחו ולכן הצדיקים אע"פ שנפלו כעלה יפרחו וכמ"ש כי שבע יפול צדיק וקם: כט) עוכר ביתו ינחל רוח כי בית והון נחלת אבות ולכן עוכר ביתו הוא מחמת ינחל רוח שאין לו מקום לדור. ועבד אויל לחכם לב כי זה העוכר ביתו הוא מחמת שאין חושב הסוף שיחרב הבית ולא יהי' לו במה לדור והוא נקרא אויל כמ"ש למעלה ולכן אח"כ כאשר לא יהי' לו במה לדור יהי' צריך להיות עבד לזה שיש לו בית והוא חכם לב היפוך האויל שהלב מבין. ועוד עוכר ביתו ינחל רוח מי שאינו לומד עם בני ביתו שהם אצלו תמיד ינחל רוח שישכח ולא יהי' לו מי שיזכיר אותו אבל הלומד עם בני ביתו הם אצלו תמיד ויזכרוהו. ועבד אויל לחכם לב הלומד בד בבד כמ"ש ולא עוד אלא שמטפשין הוא יהי' עבד למי שמחכים אחרים והוא חכם לב כי יצטרך לו לשאול ממנו מה שאינו יודע: ל) פרי צדיק עץ חיים הם הבנים שכל מי שמניח בן הרי הוא כאלו חי ועוד כי הצדיק מלמד לאחרים שיעשו מצות ה' אשר יעשה אותם האדם וחי ולכן הפרי

בָּאָרֶץ יְשֻׁלָּם אַף כִּי־רָשָׁע וְחוֹטֵא׃

יב א אֹהֵב מוּסָר אֹהֵב דָּעַת וְשׂוֹנֵא תוֹכַחַת בָּעַר׃ ב טוֹב יָפִיק רָצוֹן מֵיְיָ וְאִישׁ מְזִמּוֹת יַרְשִׁיעַ׃ ג לֹא־יִכּוֹן אָדָם בְּרֶשַׁע

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

של הצדיק עץ חיים. ולוקח נפשות חכם שהתלמידים הם יותר טוב מבנים שהם בנפש וכן מי שלומד תורה לעם לוקח נפשות כי מצות הוא נגד הגוף ותורה הוא נגד הנפש והוא נגד עוה"ז ועוה"ב ולכן הפרי של הצדיק הוא עץ חיים שהוא הגוף של אדם כמ"ש כי האדם עץ השדה אך עץ חיים כנ"ל אבל החכם הוא לוקח נפשות שהוא בנשמה: לא) הן צדיק בארץ ישולם וא"ת א"כ למה הרשעים יבלו בטוב ימיהם והצדיקים חייהם אינן חיים ולמה אינן אוכלין פירותיהן בעוה"ז לזה אומר הן צדיק בארץ ישולם שהוא צריך להיות נשלם כאן בעוה"ז ואין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא לכן יש לו יסורין בעוה"ז וא"כ אדרבה אם הצדיק [מתיסר] על דבר על שעשה כך. אף כי רשע וחוטא שיהי' להם יסורין כמ"ש אם לעושי רצונו כך לעוברי רצונו עאכ"ו ואמר רשע וחוטא כי רשע הוא היפוך הצדיק וחוטא הוא החסר ממ"ע והוא הלומד תורה שהוא מ"ע וזהו היפוך צדיק וחכם שאמר למעלה. ועוד הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא הענין כמ"ש ע"כ לא יקומו רשעים במשפט וחטאים בעדת צדיקים היינו כי הרשע הוא שעבר על ל"ת לכן לא יהי' לו תקומה במשפט אבל החטאים הן חסרין ממ"ע אבל לא עברו על ל"ת ויקומו במשפט כי אעשה לא מענשינן אך לא יקומו בעדת צדיקים שהן עשו מ"ע וזהו הן הצדיק שעשה מ"ע אך אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ממ"ע אחת ובארץ הוא נשלם מכ"ש מי שהוא רשע וחוטא. ועוד הן צדיק בארץ ישולם שהוא נשלם בארץ ואמר בארץ ולא על הארץ כי נשלם מחבוט הקבר וזהו בארץ:

יב א אוהב מוסר אוהב דעת כי אין התורה נתנה אלא ע"י יסורין כמשחז"ל שלשה מתנות כו' לכן א"א לידע התורה אלא אם יקבל עליו יסורין ולכן האוהב יסורין אוהב דעת ושונא תוכחת ומי ששונא אפילו תוכחה בדבור הוא נמשל איש בער לא ידע כלום: ב) טוב יפיק רצון מה' כי המצות הם רצון ה' ורצונו של הקב"ה וע"י המצות שהם רצון ה' מקבלין גם את רצונו שהוא להטיב לכן המצות נקראים טוב וזהו טוב מי שהוא צדיק ועושה מצות ה' הוא יפיק רצון מה' כמ"ש בטל רצונך מפני רצונו כדי כו' (ולעת"ד דהיינו מפני שרצונו של הקב"ה א"א לקבל לפי שהוא בב"ת וכן הוא רצונו ולכן נתן לנו הקב"ה תורה ומצות ומדות שע"י נהיה יוכל לקבל רצונו כפי הגבול אשר אנחנו מקיימין מצותיו וזהו במדה שאדם מודד מודדין לו וזהו טוב מי שהוא טוב כפי אותו הטוב כן מפיק ומוציא רצון ה'). ועוד טוב יפיק רצון מה'. הענין כמ"ש רבב"ח א"ל ההוא טייעא' תא ואחוי לך היכי דנשקא ארעא ורקיע אהדדי כו' הענין שההוא טייא הוא סינה"ר א"ל לרבב"ח אחוי לך דרך שתנחול ב' עולמים עוה"ז ועוה"ב והיינו שיעסוק בפרנסה וגדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים דכתיב אשריך וטוב לך אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב שקיל לסילתאי אנחתא בכוותא דרקיע אדמיצלנא והיינו כי מן השמים הוא הפרנסה ואמרו מה יעשה אדם ויעשיר יעסוק באמונה ואמרו והלא הרבה עשו כן ולא הועילו אלא יתפלל למי שהעושר שלו וזהו אדמיצלנא בעיתא לא אשכח' אעפ"כ לא הי' לי די מחסורי א"ל איכא גנבי הכא היינו כי מזונות האדם הולך דרך כל העולמות ובכל עולם הוא נידון אם ראוי לזה ולפעמים דרך הלוכו בסיבת חטאיו נגנב ממנו וניתן לאחר

בְּרֶשַׁע וְשֹׁרֶשׁ צַדִּיקִים בַּל־יִמּוֹט׃ ד אֵשֶׁת חַיִל עֲטֶרֶת בַּעְלָהּ וּכְרָקָב בְּעַצְמוֹתָיו מְבִישָׁה׃ ה מַחְשְׁבוֹת צַדִּיקִים מִשְׁפָּט תַּחְבֻּלוֹת רְשָׁעִים מִרְמָה׃ ו דִּבְרֵי רְשָׁעִים אֱרָב־דָּם וּפִי יְשָׁרִים יַצִּילֵם׃ ז הָפוֹךְ רְשָׁעִים וְאֵינָם וּבֵית צַדִּיקִים יַעֲמֹד׃ ח לְפִי שִׂכְלוֹ יְהֻלַּל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לאחר אמר האי גלגלי רקיע דהדר כי בני חיי ומזוני במזלא תליא וגלגל חוזר בעולם נשר עד למחר שהיום לעשותם ומחר לקבל שכרם ומשכחת לה אך אם האדם הוא טוב מאד אז מטיבין לו ומהפך את המזלות כי הוא מקבל מה' עצמו ולא מן המזלות וזהו טוב יפיק רצון מה' עצמו ולא מן המזלות ואיש מזימות ירשיע ומי שחושב מחשבות רעות אע"פ שניתן לו מזונות אך ירשיע אותם בהלוך דרך העולמות כאשר יעמוד במשפט ולא ניתן לו. ואיש מזימות ירשיע מי שיש לו מחשבות רעות ורצונו לרשע הוא ירשיע והוא היפוך ההצלחה כלומר לא יצליח כלומר בכל דבר הוא עושה נגד רצונו ומפיק היפוך רצונו שמרשיע והבן: ג) לא יכון אדם ברשע כלומר שלא יהי' כן ובשים לאדם שהולך ברשע ולכן אע"פ שעומד והיינו שטוב לו הוא רק לפי שעה. ושורש צדיקים בל ימוט כלומר אבל הצדיקים אע"פ שנפלו שרשם לא ימוט וכל זמן שהשורש בארץ גזעו מחליף ולכן הצדיקים שימוטו לא לעולם הוא אלא לפי שעה: ד) אשת חיל עטרת בעלה כלומר שמגינה על בעלה שלא יבא עליו דבר רע. וכרקב עצמות מבישה כלומר כהרקב אשר בעצמות אשר לא תוכל להרפא והרקב מרקיב גם המקום החי כן הוא מבישה פי' רעתה שמביאה עליו רעות. והענין שג' נשים הן אשת חן שהיא יפה מראה ואשה יפה היא יפת תואר ואשה משכלת והוא סוד ענס מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת כמ"ש בתיקו' אך העיקר היא האשה משכלת שהיא אשה יראת ה' כמ"ש שקר החן והבל היופי אשה גו' והיא אשת חיל שהן המ"ח דברים שהתורה נקנית בהם ותמיד האשה היא סוד המקיף בסוד נקיבה תסובב גב"ר וכאשר יש לו האשה משכלת אז היא עטרת בסוד ועטרותיהן בראשיהן וזהו אשת חיל עטרת בעלה וכרקב בעצמות מבישה כי עונותיו חקוקין על עצמותיו ומעלה רקבון בעצמות כי האשת חיל עלית על כלנה וכאשר אין לו האשת חיל אז רקבון תעלה גם בהעצמות: ה) מחשבות צדיקים משפט כי בהצדיקים מה שהם חושבין הוא משפט ואין עולה על מחשבתם דבר שאינו כמשפט. ותחבולות רשעים מרמה אבל הרשעים כל תחבולותם אף מה שהם מדברים דברים טובים תחבולותם לרמות בני אדם בדברים טובים שלהם. ומ"ש אצל צדיקים מחשבות ואצל רשעים תחבולות כי מחשבות טובות הקב"ה מצרף למעשה אבל מחשבות רעות אין הקב"ה מצרף למעשה עד שיעשה תחבולות: ו) דברי רשעים ארב דם הרשעים מדברים בודאי הכל לארוב דם אף שהם מדברים דברים טובים האון טמון בלבם כמו האורב שמטמין א"ע בכדי לארוב על הדם כן האון טמון בלבם. ופי ישרים יצילם הפי של ישרים שהולך בדרך היושר ומדברין תמיד יושר זה יצילם מהדברי רשעים. ועוד ופי ישרים כלומר כאשר תראה שגם הישרים מדברים עמהם כפי דבריהם היינו מפני שכוונתם להצילם מן הדברי רשעים לכן גם הם מדברים עמהם בכדי שיהיו יכולין להצילם כמו חושי הארכי שנתן ג"כ עצה לאבשלום: ז) הפוך רשעים ואינם וכאשר יצילם ה' ויתהפך מחשבות הרשעים לא די שהצדיקים ינצלו אלא מה שיתהפך מחשבותם

יְהֻלַּל־אִישׁ וְנַעֲוֵה־לֵב יִהְיֶה לָבוּז׃ ט טוֹב נִקְלֶה וְעֶבֶד לוֹ
מִמִּתְכַּבֵּד וַחֲסַר־לָחֶם׃ י יוֹדֵעַ צַדִּיק נֶפֶשׁ בְּהֶמְתּוֹ וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים
אַכְזָרִי׃ יא עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם וּמְרַדֵּף רֵיקִים חֲסַר־לֵב׃

חמד

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מחשבותם על רעהם וזהו הפוך רשעים שיתהפך על הרשעים ויהיו אין כלא היו וזהו מלת אין שלא נשארו מהם לא שורש ולא ענף כאין . ובית צדיקים יעמוד אבל הצדיקים אף שיפולו יעמוד ביתם כלומר זרעם אף אחר מיתתם : ח) לפי שכלו יהולל איש כי אדם אע"פ שהוא ירא שמים בסתר ואין מי ששמעו תורתו אעפ"כ יהולל לפי שכלו כי התורה מכרזת עליו מבחוץ . ונעוה לב יהיה לבוז כלומר אפילו שמעוות בלבו ואינו מגלה אעפ"כ יהי' לבוז שהקב"ה יפרסם קלונו . ועוד לפי שכלו יהולל איש הענין כמ"ש למעלה שג' נשים הן וכן בעוה"ב הן ג' עונשים בג"ע שכל הלומד לשמה אז יש לו השמ"ח דברים שהתורה נקנית בהם ויהי' לו אשת חיל עטרת בעלה אבל כאשר אינו לומד לשמה רק ע"מ לקבל פרס יש לו חופה בג"ע אך הוא נכוה מחופתו של חבירו שלמד לשמה והב' שלמד ע"מ שיקרא רבי והיינו בשביל כבוד יתבייש שם מעצמו ומי שלמד לקנטר יתבזה מאחרים שם וזהו שא"ר יוחנן (ב"ב ע"ה א') עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות לצדיקים כו' א"ר חנינא מלמד שכל א' נכוה מחופתו של חבירו אוי לאותה בושה אוי לאותה כלימה ולכאורה אינו מובן ושלא הם דברים מיותרים והיינו שהן ג' דינין בג"ע נכוה ובושה מעצמו וכלימה מאחרים כמ"ש עשר פעמים תכלימוני וזהו לפי שכלו יהולל איש ע"י האשה משכלת יהולל האיש שהיא תהי' לו עטרת תפארת אבל נעוה לב היינו הלומד לקנטר יהי' לבוז שיתבזה מאחרים : ט) טוב נקלה ועבד לו טוב לאדם שיתבזה מעצמו ויהי' עבד לעצמו להמציא פרנסתו אף. שהוא מלאכה בזויה . ממתכבד וחסר לחם ממי שיתנהג עצמו ברבנות ובכבוד ובעבור זה הוא חסר לחם וכן בתורה טוב להתבזות א"ע ויהי' לעצמו עבד כמ"ש אם נבלת בהתנשא ממתכבד א"ע ומתבייש לשאול דבר ועושה עצמו שמבין ויודע הכל ובעבור זה הוא חסר שלא ידע מאומה : י) יודע צדיק נפש בהמתו כי הצדיק יודע כמה צריך בהמתו ואינו נותן לה יותר וגם אינו מכביד עליה לעשות מלאכתו יותר מיכולתה וכחה כי הוא יודע נפש בהמתו אבל רחמי רשעים שמאכילין את בהמתן יותר מצרכה הוא אכזרי כי אח"כ עושין עמה יותר מכחה ויכולתה . והענין שהצדיק יודע נפש הבהמיות שלו המתאוה ואינו מרחם על עצמו למלאות תאותו אך מה שהוא מן המוכרח ואינו אוכל רק לשובע נפשו אבל רחמי רשעים שהם מרחמין על עצמן ואינן שוברין תאותן אכזרי כי מרבה בשר מרבה רימה וכן מחמת זה יורד לגיהנם : יא) עובד אדמתו ישבע לחם כמ"ש בח"ה משל לב' בני אדם שהי' להן קרקע וראו שאינן יכולין לפרנס את עצמן באותו קרקע לבדו והוצרכו לעבוד בקרקעות אחרים א' הניח לעבוד קרקע שלו ולא עביד רק קרקעות אחרים ובסוף שלא הי' לו לעבוד קרקע אחרים מת ברעב והב' עבד ב' ימים בקרקע אחרים עד שיהי' לו כדי מזונתו ואח"כ הולך לעבוד אדמתו ולכן אח"כ אע"פ שלא הי' לו קרקע אחרים אכל מקרקע שלו וזהו עובד אדמתו קרקע שלו ישבע לחם . ומרדף רקים כלומר שרודף תמיד אחר קרקעות אחרים הוא חסר לב שאינו חושב על הסוף . והענין כי בתורה לבדו א"א להתקיים בעוה"ז כי נצרך גם לאכילה ושתיה וכדומה שארי דברים הנצרכים והחכם הוא אוכל לשובע נפשו כפי חיותו וכן בשארי דברים שבעוה"ז וכל יום ולילה הוא עוסק בתורה

ומצות

יב חָמַד רָשָׁע מְצוֹד רָעִים וְשֹׁרֶשׁ צַדִּיקִים יִתֵּן׃ יג בְּפֶשַׁע שְׂפָתַיִם
מוֹקֵשׁ רָע וַיֵּצֵא מִצָּרָה צַדִּיק׃ יד מִפְּרִי פִי־אִישׁ יִשְׂבַּע־טוֹב וּגְמוּל
יְדֵי־אָדָם יָשִׁיב לוֹ׃ טו דֶּרֶךְ אֱוִיל יָשָׁר בְּעֵינָיו וְשֹׁמֵעַ לְעֵצָה חָכָם׃

אויל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ומצות וזהו עובד אדמתו כלומר גופו והיינו שאוכל בשביל קיום גופו ואח"כ ישבע לחם שהוא התורה אבל הרואה שח"ה זולת עוה"ז הוא מניח חיי עולם ורודף הכל אחר השבל וריק למלאות תאותו והרי הם מדות אחרים כי המותרות הם אינן אדמתו והוא חסר לב שאינו חושב על הסוף . ועוד עובד אדמתו שהוא הג"ע כמ"ש בזוהר לך לך מארצך כו' שהוא הג"ע והקב"ה ברא אותו לעבדה ולשמרה וקודם חטא אדה"ר הי' אדה"ר בג"ע ועבד אותה ועכשיו אנו עובדין אותה במצות שאנו עושין וזהו עובד אדמתו שהוא הג"ע בהמ"ע הוא ישבע לחם שהוא השכר כמ"ש מלחם אביה תאכל וכמ"ש בזוהר . ומרדף רקים ומי שהולך אחר הבל וריק הוא חסר לב שמחסר את לבו . ועוד עובד אדמתו וגו' כמ"ש תוצא הארץ נפש חיה וכמ"ש בזוהר תוצא הארץ דא שכינתא וזהו עובד אדמתו כמ"ש וייצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה. ישבע לחם וגו' ומרדף וגו' כנ"ל : יב) חמד רשע מצוד רעים כי הרשע הוא התאוני בעבירות שבין אדם למקום ודרך הרשע שבין אדם למקום שטבעו הוא טוב ואמר אע"פ שבטבעו לפי הנראה הוא טוב אבל באמת הוא חומד גם להמצוד של הרעים כלומר מה שהרעים עושין ולכן אומר חמד שהרעים הן גוזלין וחומסין והוא אינו הנאת הגוף . ושורש צדיקים יתן אבל מי שבא מגזע צדיקים טבעם באמת ליתן לכל אדם ולעשות טובות . ואמר שורש צדיקים כי צדיק שאינו מגזע צדיקים אין טבעו ליתן אלא שובר א"ע ונותן אבל מי שהוא מגזע צדיקים טבעם ליתן ולכן אמר יתן כלומר שחפץ בטבע ליתן תמיד : יג) בפשע שפתים מוקש רע שהרוצה לעשות רע לחבירו הוא אורב עליו בכדי שלא ידע חבירו ואח"כ עושה הרע והקב"ה עושה שנכשל בשפתיו ויגלה שרוצה לעשות רע ומחמת זה יצא מצרה הצדיק שישמור א"ע ממנו והענין כמ"ש בדניאל ואחרי חזית רביעאה דחילא גו' ופום ממלל רברבין גו' באדין מן קל מליא רברבתא די קרנא ממללא חזה הוית די קטלת חיותא גו' וזהו בפשע שפתים מוקש רע ויצא מצרה צדיק כמ"ש שם אח"כ חזו הוית גו' כבר אינש ועד עתיק יומין מטה והוא משיח אשר הוא עכשיו בצרה וחרפה בעונותינו וכאשר יקטלית חיותא רביעאה אז יצא מצרה הצדיק: יד) מפרי פי איש ישבע טוב וגמול גו' הענין שחילוק בין איש לאדם שאיש הוא שר כמ"ש למעלה אליכם אישים אקרא וכמ"ש הלא איש אתה וכמ"ש מי שמך לאיש שר ושופט וכמוהו רבים ואומר שלעולם ירצה אדם להוכיח את חבירו על דבר שעושה לא טוב כי אם ישמע לו ויטיב את מעשיו אז כל המצות שיעשה הם על ידו יטול שכר כמו העושה בעצמו ואם לא ישמע לו אזי יטול את הטוב ממנו כמ"ש האריז"ל והוא בסוד זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע והרשע נוטל חלקו בגיהנם וזהו מפרי פי איש כלומר מן הפרי של פיו של האיש והיינו מן מה שמוכיח אע"פ שאין שומע לו הוא ישבע טוב כי נוטל הטוב ממנו ואם ישמע לו אז כל הגמול של ידי אדם כלומר כל מעשיו הטובים שעושה אותו האדם ע"י ישיב לו כי נחשב עליו כמו שהוא העושה וטפל ג"כ אותו הגמול : טו) דרך אויל ישר בעיניו שהאויל הוא מבוהל ומה שעולה על לבו ישר בעיניו ואינו שומע לעצה אבל החכם שומע לעצה ואינו עושה שום דבר אם אינו מתיישב ושואל לעצה מחכם ואינו סומך על עצמו כי מחשבות אדם עצמו רק רע כל היום

ויצר

טז אֱוִיל בַּיּוֹם יִוָּדַע כַּעְסוֹ וְכֹסֶה קָלוֹן עָרוּם׃ יז יָפִיחַ אֱמוּנָה יַגִּיד
צֶדֶק וְעֵד שְׁקָרִים מִרְמָה׃ יח יֵשׁ בּוֹטֶה כְּמַדְקְרוֹת חָרֶב וּלְשׁוֹן
חֲכָמִים מַרְפֵּא׃ יט שְׂפַת־אֱמֶת תִּכּוֹן לָעַד וְעַד־אַרְגִּיעָה לְשׁוֹן
שָׁקֶר׃ כ מִרְמָה בְּלֶב־חֹרְשֵׁי־רָע וּלְיֹעֲצֵי שָׁלוֹם שִׂמְחָה׃ כא לֹא־

י אונה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ויצר לב האדם רע מנעוריו לכן הוא שומע עצה מחכם ואמר אצל אויל עיניו ואצל חכם שומע כי עין ואוזן הוא תורה שבכתב ושבע"פ תורה שבכתב תלוי בעין ושבע"פ באוזן וכן דו"ל כי עין הוא דכר שבא מהם השגחה לראות ואוזן הוא נוק' שבהם מקבל דבור מאחרים ועוד להיות מן המקבלים ממן המשפיעים כמ"ש למעלה ואת צנועים חכמה וכמ"ש הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים וזהו שדרך אויל ישר בעיניו שחפצו להיות מן המשפיעים אבל החכם שומע לעצה וחפצו להיות מן המקבלים ושומע לעצה: טז) אויל ביום יודע כעסו מי שמבולבל תיכף כאשר ירע לו שום דבר או שמכעיסין אותו בדברים אותו יום יודע כעסו כי אינו יכול להתאפק א"ע. וערום כוסה קלון אבל מי שהוא ערום וזה א"א אלא אם יכול להתאפק א"ע שערום הוא הידוע בערמומיות ולכן הוא היפוך אויל והוא כוסה קלון אפילו מה שחבירו מחרף אותו הוא מכסה ועושה עצמו כלא ידע ואינו מגלה כלל אפילו לרעהו כי זהו קלונו ופעמים אף כאשר יודע חבירו מזה גם הוא יבזה אותו בזה: יז) יפיח אמונה יגיד צדק אמונה הוא בפנימות כמ"ש ומצאת את לבבו נאמן לפניך ולכן אמר יפיח אמונה והוא סוד קול הפנימי בסוד ויפח באפיו נשמת חיים והוא קול גדול ולא יסף וצדק הוא הדבור חיצוני וכן מתניו הוא בחצוניות וחלציו הוא בפנימיות לכן כתיב והי' צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו ולכן כתיב יפיח אמונה בפנימיות הוא בודאי יגיד צדק. ועד שקרים מרמה אבל מי שברוחו רמיה וחפץ לרמות את בני אדם יהי' עד שקרים ומ"ש עד לשון יחיד ושקרים לשון רבים שמי שחפץ לרמות בני אדם יאמר בעדות אחת שקרים הרבה כי יגיד לזה כך ולחבירו דבר אחר: יח) יש בוטה כמדקרות חרב כמ"ש לשונם חרב חדה. ולשון חכמים מרפא שהתורה רפואה ללשון הרע כמ"ש מאי תקנתי' יעסוק בתורה וכמ"ש מרפא לשון עץ חיים ועוד יש בוטה שב' עניני מוכיחים הן א' שמוכיח לעם ואומר להם דברים קשים מאוד ואינו אומר להם איך להתנהג ולתקן העוות והב' הם שמורין דרך לעם איך לתקן ולרפאות מה שעיוותו וזהו יש מוכיחים שבוטים כמדקרות חרב שמוכיחים על החטאים שעשו אבל הוא כמדקרות חרב שאין לו רפואה אבל לשון חכמים מרפא שהחכמים אינן אומרין רק מה שצריך לרפואה בכדי שירפאו כמו שמצינו באבות: יט) שפת אמת תכון לעד שפת הוא הדברים שמדברים מן השפה ולחוץ ואין אלו הדברים שתכלית ולשון הוא העיקר הדברים ואמר שאצל האנשי אמת אפילו שפתם מה שדברו מן השפה ולחוץ ואין כוונתם העיקר ע"ז אף זה תיכון לעד ואצל הבעלי שקר אף הלשון שלהם שהוא העיקר אף זה אינו רק עד ארגיעה כי יתגלה שקרם: כ) מרמה בלב חורשי רע כי המדברים מרמה הם נקראים חורשי רע כמו החורש קרקע בכדי שיוציא פירות כן הוא נותן עצה בכדי שיצא מזה הרע ומחמת שהם חפצים שלא יודע הרע שבלבם הם תמיד בדאגה ואותו המרמה תמיד בלבם פן יתגלה הדבר ולא יתקיים עצתם. וליועצי שלום שמחה אבל אותן הנותנין עצות לשלום בלי שום מרמה הם תמיד בשמחה כי לבם נכון ובטוח ואינו מתיראין

מהגלות

יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל־אָוֶן וּרְשָׁעִים מָלְאוּ רָע׃ כב תּוֹעֲבַת יְיָ שִׂפְתֵי־
שָׁקֶר וְעֹשֵׂי אֱמוּנָה רְצוֹנוֹ׃ כג אָדָם עָרוּם כֹּסֶה דָּעַת וְלֵב כְּסִילִים
יִקְרָא אִוֶּלֶת׃ כד יַד־חָרוּצִים תִּמְשׁוֹל וּרְמִיָּה תִּהְיֶה לָמַס׃ כה דְּאָגָה
בְלֶב־אִישׁ יַשְׁחֶנָּה וְדָבָר טוֹב יְשַׂמְּחֶנָּה׃ כו יָתֵר מֵרֵעֵהוּ צַדִּיק

ודרך

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מהגלות לבם: כא) לא יאונה לצדיק כל און און הוא בדבור ובמחשבה בדבור כמ"ש למעלה וכמ"ש וידבר און. במחשבה כמ"ש און יחשוב על משכבו וזהו לא יאונה אפילו במקרה לצדיק כל און אפילו במחשבה לכן אמר כל און וכ"ש בדבור או מעשה. ורשעים מלאו רע כלומר מלאו תמיד בקביעות ולא במקרה ולא און אלא רע בפועל ממש: כב) תועבת ה' שפתי שקר הענין שיש ב' מיני שקרים והוא שקר ודבר כזב שקר דבר שמתחילה הוא שקר אבל כזב מתחילה היתה כוונתו לעשות הדבר וחזר בו והוא מלשון אשר לא יכזבו מימיו ותועבה הוא מחמת דבר הגרוע מאוד אבל אינו נקרא מקיים רצונו אלא בדבר המעולה שאין בו אפילו נדנוד עבירה וזהו תועבת ה' שפתי שקר שהמדבר שקר מתחילה ולכן אמר שפתי שאין פיו ולבו שוין ומדבר בשפתי חלקות. ועושי אמונה רצונו אבל אינו נקרא מקיים רצונו ית' אלא אם מקיים במחשבתו באמונה הוא בפנימיות בלב כמ"ש ומצאת את לבבו נאמן לפניך: כג) אדם ערום כוסה דעת החכם כוסה אפילו מה שיודע ומסתיר חכמתו ואינו מגלה. ולב כסילים יקרא אולת כלומר האולת שלו שנכנס במושכל ראשון שלו תיכף יקרא בקול להשמיע לכל. ואמר כאן ג"פ אדם במות אדם רשע וגו' לא יכון אדם ברשע וגו' אדם ערום גו' כמ"ש על שלשה פשעי וגו' כשהוא במדרגת אדם צריך לכסות את עצמו מאוד שאז מתקנאין בו להפילו שלא יהי' לו תקומה ח"ו וכמ"ש בתז"ח הנה נא ידעתי כי אשה יפה מראה את וגו' אמרי נא וגו' לך לך מארצך וגו' ומבית אביך וגו' הוא ג' חיות הקודש אל הארץ אשר אראך היא הרביעית והוא נקרא בת שבע ולכן ברך אותו בשבע ברכות וכמ"ש שם מארצך זה שינוי מקום וממולדתך וגו' תלת אלפין מתלת שמהן וכו' ויאמר אל שרי אשתו דא גופא כו' מה אמר לה כו' נופה רשע לצדיק כו' ובג"ד ראה רעה ונסתר אדהכי הא עמודא דנהירא כו' בית והון נחלת אבות כו' והענין בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן בדעת חדרי' ימלאו כל הון יקר ונעים וזהו בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת היא הרביעית הנ"ל: כד) יד חרוצים תמשול חרוץ הוא החריף ועוז בדרכי ה' אע"פ שעכשיו בעה"ז הוא בצער מ"מ אח"כ היא תמשול. ורמיה תהיה למס כלומר החנף שהוא היפוך העז שאינו חוצף לבריות אלא הולך באמת ובתום וזה החנף אע"פ שעכשיו הוא מושל בחלקות פיו יהי' למס (*): כה) דאגה בלב איש ישחנה כאשר האדם בדאגה זו הדאגה משפיל את הלב מאוד אך מי שבא ומדבר לו דברים טובים ותנחומים ישמחנה הדברים את הלב וזהו ודבר טוב ישמחנה. ועוד ודבר טוב ישמחנה אין טוב אלא תורה כי כל הנותן עליו עול תורה פורקין ממנו הדאגות כמ"ש באדר"נ כל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו הרהורי חרב והרהורי זנות והרהורי שטות וכל הנותן עליו עול תורה פורקין ממנו הרהורי חרב והרהורי זנות והרהורי שטות וזהו ודבר טוב ישמחנה (ונלע"ד אלו הג' הוא התאוני וכעסני וגאוה כי כל גאה שוטה והוא נגד תורה ומ"ע ול"ת): כו) יתר מרעהו צדיק כי דרך הצדיקים להסתיר מעשיהם ולהצנע לכת אך מי שרוצה להיות צדיק ולילך בדרכי ה' הוא מרגל

מצדיק

וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תַּתְעֵם׃ כז לֹא־יַחֲרֹךְ רְמִיָּה צֵידוֹ וְהוֹן־אָדָם יָקָר
חָרוּץ׃ כח בְּאֹרַח־צְדָקָה חַיִּים וְדֶרֶךְ נְתִיבָה אַל־מָוֶת׃
יג א בֵּן חָכָם מוּסַר אָב וְלֵץ לֹא־שָׁמַע גְּעָרָה׃ ב מִפְּרִי פִי־אִישׁ
יֹאכַל טוֹב וְנֶפֶשׁ בֹּגְדִים חָמָס׃ ג נֹצֵר פִּיו שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ
פושק

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מצדיק חבירו דרכיו ללכת בהם והוא מלשון ויתורו את ארץ כנען . ודרך רשעים תתעם אבל הרשעים דרכם באיתגליא וזהו מה שבאיתגליא זו תתעם כי א' לומד א"ע מחבירו וז"ש רשעים לשון רבים : כז) לא יחרוך רמיה צידו כמשחז"ל אם אינו יחרוך את כנפי העוף שלא יברח ממנו כל מה שצד אינו רק רמיה כי לא ישאר בידו מאומה כי ברוח יברח מידו וכן בתורה אם לומד ואינו חוזר תמיד בכדי שיזכור תמיד כל מה שלומד אינו אלא ברמיה כי לא ישאר בידו מאומה . והון אדם יקר חרוץ אבל ההון של אדם כלומר אם יש בידו הון רב אז הוא יקר וחרוץ כי יש דבר שהוא יקר מאוד אך אינו חריף למכור שאין עליו קופצים ויש דבר שיש עליו קופצים אבל אינו יקר אבל זה שיש בידו הון בודאי בידו יקר וחרוץ . והענין יקר הוא תורה וחרוץ הן המצות כמ"ש למעלה טוב פריי מחרוץ והיינו מי שיש בידו הון שהוא התורה והיינו שחוזר תמיד וסוד הון הוא ה' חומשי תורה ו' ש"ס משנה ן' שערי בינה שיש בתורה וכן סוד נר"נ כמ"ש למעלה בסוד נו"ה ומי שיש בידו כל זאת הוא יקר וחרוץ : כח) באורח צדקה חיים כי דרך הצדיקים הכל באתכסיא ובפרט צדקה צריך ליתן בסתר שלא לביים כידוע לכן אמר באורח צדקה חיים כמו שהוא מחיה את העני כן נותנין ומוסיפין לו חיים וכעובדא דבנימין הצדיק . ודרך נתיבה אל מות אפי' מי שהולך דרכו ובתוך דרכו יש נתיבה כלומר נתיב שלא והיינו של צדקה באותו דרך אז לא יהי' מות מחמת אותו הצדקה כי צדקה תציל ממות :
יג א בן חכם מוסר אב שמה שהבן חכם הוא מחמת מוסר אב שאביו הי' מייסרו ומדריכו בדרך ישרה ולא חשך שבטו ממנו . ולץ לא שמע גערה ומה שהבן הוא לץ הוא מחמת שלא שמע גערה מאביו מעולם כי דרך הנער שלא יקבל טוב עד שמייסרהו אבל מ"מ לא הי' לץ אם הי' שומע גערה וע"כ לא גער אביו בו ועזבו לילך בדרך לבו ולץ הוא היפוך של חכם כי חכם הוא הלומד תורה ולץ הוא היפך הלומד כמ"ש שנים שיושבין ואין ביניהן דברי תורה כו' וכמ"ש לעיל : ב) מפרי פי איש יאכל טוב שהפירות של הצדיק אין נותנין לעוה"ז אא"כ הוא טוב לבריות אז נותנין לו הפירות וזהו מפרי פי איש שהצדיק נקרא איש כמ"ש איש צדיק תמים כו' ועיקר הפירות הוא מת"ת שהוא כנגד כולם לכן אמר מפרי פי איש יאכל אם הוא טוב . ונפש בוגדים חמס אבל הבוגדים יאכלו החמס אשר בפיהם והוא החמס דברים כי מה שמחרפין לחבריהן הוא נקרא ג"כ חמס כמ"ש כי מלאה הארץ חמס ואמרו במדרש גם הגזל הי' מלא חמס שהי' מחרף והי' מלא חמס דברים כלומר כאשר הוא רע לבריות אז יאכלו החמס בעוה"ז כמ"ש אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו . ואמר ונפש בוגדים לומר שהעיקר החמס דברים יאכל הנפש שהוא בעוה"ב וכאן מעט מפירותיהן : ג) נוצר פיו שומר נפשו כיון שהנפש בוגדים יאכל החמס אשר בפיהן לכן הנוצר פיו שומר נפשו ועוד שהפיו הוא השמירה לכל הנפש ולכן אמרו המקובלים כאשר האדם בכעס ילך ממנו הנפש הטוב וז"ש שמור פיך מכל חטא ועי"ז תתקדש ותטהר עצמך מכל עון . ופושק
ספתיו

פֹּשֵׂק שְׂפָתָיו מְחִתָּה־לוֹ׃ ד מִתְאַוָּה וָאַיִן נַפְשׁוֹ עָצֵל וְנֶפֶשׁ חָרֻצִים
תְּדֻשָּׁן׃ ה דְּבַר־שֶׁקֶר יִשְׂנָא צַדִּיק וְרָשָׁע יַבְאִישׁ וְיַחְפִּיר׃ ו צְדָקָה
תִּצֹּר תָּם־דָּרֶךְ וְרִשְׁעָה תְּסַלֵּף חַטָּאת׃ ז יֵשׁ מִתְעַשֵּׁר וְאֵין כֹּל
מִתְרוֹשֵׁשׁ וְהוֹן רָב׃ ח כֹּפֶר נֶפֶשׁ־אִישׁ עָשְׁרוֹ וְרָשׁ לֹא־שָׁמַע
גְּעָרָה׃ ט אוֹר־צַדִּיקִים יִשְׂמָח וְנֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ׃ י רַק־בְּזָדוֹן
יתן

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שפתיו מחתה לו אבל מי שמרחיב ספתיו הע"פ שיש לו נפש טוב ועושה מצות הרבה וכמה גדרים הפיו יהי' לו מחתה לכל: ד) מתאוה ואין נפשו עצל כלומר שהעצל מתאוה אבל אין ממש בתאותו כי לא ישיג אפילו חפצו ורצונו . ונפש חרוצים תדושן אבל הזריזים לא די שישיגו רצונם ויתהנה נפשם אלא אף העצמות שלהם ידשנו : ה) דבר שקר ישנא צדיק הצדיק שונא דבר שקר אפילו לשמוע מכל וכל . ורשע יבאיש ויחפיר אבל הרשע אם שומע דבר על אדם צדיק אף שהוא באמת שקר הוא יבאיש ויחפיר . הענין של יבאיש ויחפיר כי מתחילה הוא מבאיש אותו בעיני הבריות ואח"כ כשרואה אותו הוא מחפיר ומבייש אותו : ו) צדקה תצור תם דרך כלומר הצדקה תצור את ההולך בדרך תמים שלא יכשל כי התם מחמת שהוא הולך בתמימות מחמת הסרון ידיעה אפשר שיכשל אבל הצדקה שעושה היא תצור אותו לבל יכשל . ורשעה תסלף חטאת הוא כמ"ש כי כשלת בעונך כלומר מחמת העון אשר כבר עשה מתחילה זה מביאתו לידי חטאת שהוא שגגה וכן הוא כאן ורשעה שעשה מתחילה היא תסלף אותו ומביאתו לידי חטאת . ועוד ורשעה תסלף חטאת כמ"ש הוי מושכי עון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה כי חטא הוא חסרון מ"ע ומ"ע אינן רודפין אחריהן רק הצדיקים אבל עבירות אינן עוברין אפילו מי שאינו צדיק לכן אומר אבל עון בחבלי השוא ואבל חטאת כעבות העגלה שמה שלא עשה מ"ע הן הרבה מאוד וזהו הרשעה תסלף חטאת כלומר מה שעושה רשעה היינו משום שהוא כבר רגיל לבטל ממצות עשה הרבה פעמים ומזה בא גם לעבור עבירות : ז) יש מתעשר ואין כל כלומר שמראה א"ע שהוא עשיר ואין לו מאומה . מתרושש והון רב וכן יש מי שעושה עצמו כאלו הוא רש ויש לו הון רב וכן בתורה יש שמראה א"ע שהוא ת"ח גדול ואין כל באמת ויש שמתרושש שעושה עצמו כאלו הוא אינו יודע מאומה ויש לו הון רב וסוד הון כבר כתבתי למעלה : ח) כופר נפש איש עשרו כי לפעמים הקב"ה נותן לאדם הממון בכדי שיפדה א"ע ויתן כפר נפשו את הממון והיינו שמביא עליו יסורין ופודה א"ע על ידי הממון . ורש לא שמע גערה אבל הרש שאין לו ממון הקב"ה אינו מביא עליו היסורין כלל שאין לו במה לפדות ולא די שאינו מביא את היסורין אפילו שום גערה אינו שומע אלא שליו ושוקט . ועוד כופר נפשו גו' כי אפילו צדיק גמור צריך לילך דרך גיהנם אך מצותיו פודין אותו מלשלוט בו אבל מי שהי' עליו דקדוקי עניות לא ישמע גערה כלל ולא ילך : ט) אור צדיקים ישמח היום נקרא אור כמ"ש ויקרא אלהים לאור יום כמשחז"ל בריש מס' פסחים ועוה"ב דומה ליום ועוה"ז דומה ללילה ומה שמאיר בלילה הוא הנר וצדיקים עיקרן האור שהוא עוה"ב ורשעים עיקרן עולם הזה שהוא הנר וזהו אור צדיקים ישמח שאורם יתחדש תמיד (ומ"ש ישמח לשון יחיד שתמיד האור שלמעלה משתוקק שיתוסף לו עוד אור וזהו האור של הצדיקים מה שכבר השיגו זה האור ישמח מפני שיתוסף תמיד עוד אור ולכן ישמח תמיד)
ונר

יִתֵּן מַצָּה וְאֶת־נוֹעָצִים חָכְמָה׃ יא הוֹן מֵהֶבֶל יִמְעָט וְקֹבֵץ עַל־יָד
יַרְבֶּה׃ יב תּוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה מַחֲלָה־לֵב וְעֵץ חַיִּים תַּאֲוָה בָאָה׃
יג בָּז לְדָבָר יֵחָבֶל לוֹ וִירֵא מִצְוָה הוּא יְשֻׁלָּם׃ יד תּוֹרַת חָכָם מְקוֹר
חַיִּים לָסוּר מִמֹּקְשֵׁי מָוֶת׃ טו שֵׂכֶל־טוֹב יִתֶּן־חֵן וְדֶרֶךְ בֹּגְדִים אֵיתָן׃

כל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ונר רשעים ידעך שהרשעים עיקרן העוה"ז שדומה ללילה וכן הנר שהוא הגוף (שהוא רמ"ח אברים וג' ידים כמ"ש בזוהר) אבל נרם ידעך שהם עושין עבירות בגופם ואין להם אור שהוא הנשמה כלל. ועוד אור צדיקים ישמח כמ"ש עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה לכן הצדיקים שעוסקין בתורה תמיד יתוסף אורם ואף שלפעמים עשו עבירה אין עבירה מכבה תורה ולכן אור שהוא התורה של צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך אבל הרשעים אינן עוסקין בתורה ואף שלפעמים עושין מצוה שהיא נקראת נר כמ"ש כי נר מצוה גו' נר רשעים ידעך כי עבירה מכבה מצוה והרשעים מלאו רע לכן ידעך נרם: י) רק בזדון יתן מצה זה קאי למעלה שאמר אור צדיקים ישמח שהוא התורה כמ"ש ואמר עכשיו רק מי שילמוד בזדון היינו לקנטר הוא יתן מצה כי רוצה דוקא שיעמוד על דברו ועושה מריבה תמיד. ואת נועצים חכמה אך מי שרוצה החכמה צריך להתיעץ עם כל אדם ולשאול ממנו כמ"ש איזהו חכם הלומד מכל אדם וזהו ואת נועצים כלומר עם אותן שמתייעצין תמיד עמהן החכמה: יא) הון מהבל ימעט אפילו מי שקבץ הון רק שהוא מהבל ולא מיגיע כפו ימעט כי כמו שבא לו בקל כך ילך ממנו בקל. וקובץ על יד ירבה אבל מי שקובץ מעט מעט ביגיע כפו ירבה וכן בתורה כמ"ש חז"ל אף חכמתי עמדה לי חכמה שלמדתי באף עמדה לי ולכן אפילו מי שיש לו הון כשהוא מהבל ואינו ביגיעה ימעט כי ישכח מהרה וקובץ על יד ירבה אבל מי שיגע וטרח הרבה על למודו אף שהוא מעט כי א"א לו ללמוד הרבה אעפ"כ ירבה כי כל מה שלמד יהי' בידו ולא ישכח כלל ותמיד יתוסף לו: יב) תוחלת ממושכה מחלה לב הענין שאמרו רז"ל שקאי על עיון תפלה ואמרו שם מאי תקנתי' יעסוק בתורה והיינו שתפלה הוא חיי שעה שאינו רק על עוה"ז אבל תורה הוא חיי עולם שהוא דרך על עוה"ב ובעוה"ז אפשר שלא יתן לו הקב"ה אף אם יתפלל ולא יהי' רק מחלה לב וע"ז אמרו מאי תקנתיה יעסוק בתורה שהוא חיי עוה"ב ובודאי יבא לו תאותו ורצונו וזהו ועץ חיים שהיא התורה תאוה באה: יג) בז לדבר יחבל לו כי יש רמ"ח אברים באדם וכנגדן רמ"ח מ"ע וכן כל דבר יש לו כח חיוני מן המצות ולכן הבז לשום דבר מצוה הוא מחבל א"ע כי הוא נעשה חסר מכח החיוני מאותו דבר. וירא מצוה ישלם אבל הירא מלעזוב שום מצוה ורוצה לקיים כל דבר יהי' שלם בכל אבריו: יד) תורת חכם מקור חיים כי כמו המצות הם נותנין כח להאברים ויושלם ע"י המצות האברים של אדם והוא בחצוניות כן התורה היא עצם חיים כמ"ש כי היא חייך גו' אך התורה של החכם כמ"ש למעלה שכוונתו הוא לידע האמת בכדי שיהא יודע ממה להזהר וזהו שתורת חכם הוא מקור ושורש של החיים מפני שכוונתו לסור ממוקשי מות בכדי לידע להזהר מהפוך החיים ובפסוק הזה מתחיל בתי"ו ומסיים בתי"ו ובו חיים ומות והיינו תי"ו תחיי' כו' והכל בתורה כמ"ש צדיקים ילכו בם וגו'. ועוד תורת חכם מקור חיים כי החכמים ע"י חכמתם אפשר להם לידע דרך התורה כמ"ש חז"ל א"א קיים אפילו ע"ת והכל ע"י חכמתו אך אי אפשר

לו

טז כָּל־עָרוּם יַעֲשֶׂה בְדָעַת וּכְסִיל יִפְרֹשׂ אִוֶּלֶת׃ יז מַלְאָךְ רָשָׁע
יִפֹּל בְּרָע וְצִיר אֱמוּנִים מַרְפֵּא׃ יח רֵישׁ וְקָלוֹן פּוֹרֵעַ מוּסָר וְשׁוֹמֵר
תּוֹכַחַת יְכֻבָּד׃ יט תַּאֲוָה נִהְיָה תֶּעֱרַב לְנָפֶשׁ וְתוֹעֲבַת כְּסִילִים סוּר

מרע

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לו להזהר ממוקשי מות אך התורה של החכם הוא המקור של חיים וגם ידע ממנו איך לסור ממוקשי מות: טו) שכל טוב יתן חן מי שיש בו שכל שהוא התורה וגם הוא טוב במדות טובות יתן חן שהכל מתפארין בו כמ"ש אשרי מי שלמדו תורה וכו'. ודרך בוגדים איתן אבל הדרך של הבוגדים אם יש בהם קצת תורה איתן הן הולכין בעזות ובחוזק ומשתררין בתורתן. ועוד שכל טוב גו' כמ"ש ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם והיינו חן בעיני הבריות ושכל טוב בעיני אלקים כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב שהם השכל טוב ואמר שאם יהי' לאדם שכל טוב בעיני אלקים יתן הקב"ה לו חן גם בעיני הבריות ומקרבן להקב"ה אך דרך בוגדים איתן שאינן רוצין להתקרב א"ע: טז) כל ערום יעשה בדעת ערום הוא המבין ערמומיות כמ"ש למעלה וכל מי שמבין ערמומיות אינו עושה שם דבר רק אם יודע בדעת על בוריו. וכסיל יפרוש אולת כסיל מי שהוא בלא דעת הוא יעשה כפי המושכל ראשון שלו שהוא אולת והוא היפוך הערום ואמר יפרוש שלא די שעושה האולת אלא שמפרסם אולתו לכל: יז) מלאך רשע יפול ברע כששולחין שליח רשע וכשבא לדבר שיש לטעות יפול ברע. וציר אמונים מרפא אבל מי שהוא ציר אמונים כלומר שהי' כבר כמה פעמים שליח והי' נאמן בשליחותו זה יכול לרפאות מה שעוות המלאך רשע כמו כלב ופנחס שהיו ציר אמונים ותקנו מה שעוותו המרגלים שנפלו ברע: יח) ריש וקלון פורע מוסר כי ג' דרכי ה' הם כמ"ש למעלה והן צדק ומשפט ומשרים צדק מימין משפט משמאל ומשרים הוא שממוצע ומחבר שניהם יחד והיינו שצריך האדם לעשות טובות וצדקות לבריות והוא צדק. ומשפט הוא זה שצריך לעשות יסורין וסיגופין לעצמו לשבור תאותיו. ומשרים הוא הממוצע ודרך הישר וז"ש אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד והיינו בימינה כלומר ההולכין בדרכה מימין שעושין חסדים וצדקות עם הבריות להם אריכת ימים כמ"ש בארח צדקה חיים כן צדקה לחיים וגו' בשמאלה ההולכין בדרכה משמאל והיינו שעושין סיגופין ויסורין לעצמן לשבור תאותן להעמידן על דין תורה הרי מצער את גופו ונפשו שהן פנימיות וחיצוניות לכן להם יהי' עושר מבחוץ וכבוד הוא בפנים שכבוד הוא שמחה ולכן הפורע מוסר שמיפר היסורין ואינו חפץ לשבור תאותו להם העונש ריש וקלון היפוך עושר וכבוד. ושומר תוכחת יכובד אבל מי ששומר מתחילה הדבור שמוכיחין אותו והוא אינו צריך להשחית גופו ע"י יסורין רק שבר נפשו ותאותו ושמר עצמו מתחילה שלא יבא לידי זה לכן שכרו שיכובד שהוא הפנימיות: יט) תאוה נהיה תערב לנפש נהיה הוא לשון נשבר והוא מלשון הוה על הוה וגו' כלומר התאוה כאשר היא נשברת אח"כ היא תערב לנפש אף שבשעה שהי' תאותו מתגבר עליו והוא שובר אותה הוא מצטער מ"מ אח"כ היא תערב לנפש ונהנה מזה מאוד ואמר לשון נהי' כי כאשר האדם שובר תאותו ורצונו מפני כבוד ה' בכדי לעשות רצונו הקב"ה עושה רצונו כמ"ש בטל רצונך מפני רצונו כו' ולכן כתיב נהיה כלומר כאשר ישבר תאותו תאותו נהי' שהקב"ה יעשה רצונו. ותועבת כסילים סור מרע אבל הכסילים שאין בהם דעת לא די שאין שוברים תאותם שהתאוה אינו רע גמור אלא אפילו הרע גמור לסור מן הרע הוא תועבה אצלם וגם לא די שלא תערב להם השברת

הרע

מֵרָע׃ הוֹלֵךְ אֶת־חֲכָמִים יֶחְכָּם וְרֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ׃ כא חַטָּאִים
תְּרַדֵּף רָעָה וְאֶת־צַדִּיקִים יְשַׁלֶּם־טוֹב׃ כב טוֹב יַנְחִיל בְּנֵי־בָנִים
וְצָפוּן לַצַּדִּיק חֵיל חוֹטֵא׃ כג רָב־אֹכֶל נִיר רָאשִׁים וְיֵשׁ נִסְפֶּה בְּלֹא

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הרע אלא תועבה אצלם: כ) הולך את חכמים יחכם כמ"ש חז"ל הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים וזהו הולך את חכמים כלומר טפל להם ומתאבק בעפר רגליהם ומחמת זה יחכם כי תשמע מהם חכמתם ותראה מעשיהם ודרך האדם להיות נמשך במדותיו ומעשיו אחר מי שיתחבר עמו. ורועה כסילים ירוע אבל מי שהוא רועה דהיינו ראש וקצין אצל כסילים והכסילים תועבה להם הסור מרע ולכן גם הוא ירוע שנעשה רע כמותם. או ירוע ישבר עמהם כאשר הקב"ה יביא עליהם אידם גם הוא ירוע: כא) חטאים תרדף רעה כמ"ש למעלה ורשעה תסלף חטאת מחמת שהוא חסר ממ"ע זו הסיבה מביאה לו לידי רשעה כן הוא כאן מחמת החטאים שהן חסרון מ"ע תרדף אחריהן עד שמביא אותו לידי רעה שהוא ל"ת. ואת צדיקים ישלם טוב כלומר ולצדיקים יתן ה' ית' שכרם הטוב והיינו שיעשו עוד מצות שהן נקראין טוב כמ"ש למעלה וכמ"ש שכר מצוה מצוה. ועוד חטאים תרדף רעה לאותן שחטאים תרדף אחריהן הרעה ונוטל אותן בלא זמנן כמ"ש בחגיגה על פסוק ויש נספה בלא משפט והיינו בשביל חטאים כמ"ש בזוהר ימות זכאי כו' והטוב שלהם שהם השנים שלהם ינתנו לצדיקים כמ"ש שם והנך שני מאי עבדת בי' מוסיפין אנורבא מרבנן כו'. ועוד הרעה של הצדיקים תרדף אחר החטאים והיינו לאותן החטאים שהוכיחו אותם הצדיקים ולא שמעו אליהם. ואת צדיקים ישלם טוב כלומר והטוב שלהן ישלם הקב"ה להצדיקים שהוכיחו אותם כמ"ש למעלה. ועוד חטאים תרדף רעה כמ"ש למעלה שהש"א תרדף תיכף לשלם לאדם הרעה שעשה וזהו שהרעה תרדף אחריהם שיבא עליהם תיכף. ואת צדיקים ישלם טוב אבל להצדיקים ישלם הקב"ה הטוב שלהם בסוף אחר שנשלם ואין בו שום דופי משלים להם בהטוב: כב) טוב ינחיל בני בנים כי לעוה"ז אינו ניתן רק הפירות ולא הקרן כמ"ש שאוכלין פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב וגם הפירות אין אוכלין בעצמן הצדיקים כי אם הבנים שלהם כמ"ש במדרש אלמלא אכלו אבות את הפירות לא היינו באין לעולם וכמ"ש רשע וטוב לו הוא רשע בן צדיק והיינו מפני שהפירות נקראין טוב כי מה שהצדיק אוכל הפירות בעוה"ז היינו אם הוא טוב לבריות כמ"ש בישעיה אמרו צדיק כי טוב כי פרי גו' וזהו טוב ינחיל בני בנים והיינו טוב שהוא הפירות ינחיל הצדיק לבני בנים וכ"ש לבנים. וצפון לצדיק חיל חוטא כלומר ועל הקרן שהוא צפון לעוה"ב עוד צפון לו גם החיל חוטא הם החסרין ממ"ע ואינן נוטלין חלקן בג"ע ונוטל הצדיק חלקם ומ"ש צפון כי שנות רשעים תקצורנה ומת הרשע קודם הצדיק ולכך הטוב צפון עדיין בשביל הצדיק ועוד בשביל שכל זמן שהצדיק חי אינו ניתן לו כי בקדושיו לא יאמין לכן צפון לצדיק עד שימות (והיינו מפני שכתב למעלה ואת צדיקים ישלם טוב ואמר כאן טוב ינחיל בני בנים לא תאמר זה הטוב שנטל מן החוטא הוא צפון לצדיקים בעצמן) ואמר חוטא היינו אותן שאין רודפין אחר מ"ע ינתן שכרן לצדיקים שרודפין תמיד אחר מ"ע: כג) רב אוכל ניר ראשים שיש לאדם ליתן לעניים ולא יאמר אם הקב"ה חפץ בהם שיתן העשיר להם למה אינו נותן להם בעצמו כמו שאמר טורנוסרופוס הרשע לר"ע והאומר שדרכי העולם הוא מה שהם עניים לפי שהם לא היו חורשין ועושין מלאכות אחרים וזהו שרוב העולם

אוכלים

מִשְׁפָּט׃ כד חוֹשֵׂךְ שִׁבְטוֹ שׂוֹנֵא בְנוֹ וְאֹהֲבוֹ שִׁחֲרוֹ מוּסָר׃ כה צַדִּיק
אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ וּבֶטֶן רְשָׁעִים תֶּחְסָר׃
יד א חַכְמוֹת נָשִׁים בָּנְתָה בֵיתָהּ וְאִוֶּלֶת בְּיָדֶיהָ תֶהֶרְסֶנּוּ׃
ב הוֹלֵךְ בְּיָשְׁרוֹ יְרֵא יְיָ וּנְלוֹז דְּרָכָיו בּוֹזֵהוּ׃ ג בְּפִי־
אויל:

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

אוכלים הניר של ראשים והענין שהעניים סובלין יסורין אנשי דורם וכל העולם ניזון בשביל עולם שנושאים הראשים כלומר בשביל היסורין שסובלים העניים. ויש נספה בלא משפט ועוד יש טעם שיש ליתן לעניים כי מחמת שאינם נותנים את משפטם מה שצריך ליתן להם הקב"ה קובע את קובעיהם נפש: כד) חושך שבטו שונא בנו מי שמונע את שבטו הראוי להכותו בשבט ומחפה עליו ואינו מייסר אותו בשבטו הוא שונא בנו כי לסוף יצא לתרבות רעה ולכן אמר חושך שבטו כלומר הראוי לו. ואוהבו שחרו מוסר כלומר אבל מי שאוהב את בנו לא שמייסר אותו על הראוי לו אלא שחרו מוסר שדורש עליו פן עשה נדנוד קל ומייסר עליו ע"ז כמ"ש בעל העקידה משל לאשה שרואה במראה כשהיא מתקשטת ומרחצת טנופיה היא בוררת מראה היותר יפה שמראה את כתמיה הדקין לגדולים והיינו מפני שרוצה להסיר אף כתמיה הדקים מאוד בכדי שתהא נראת יותר יפה כן האוהבו יותר דורש יותר על אולתו אשר עשה ומייסר אותו ע"ז בכדי שלא יעשה עוד אף הדבר הקטן ולכן אמרו במסכת מכות אפילו גמיר נמי מצוה קא עביד מה שמכה איתו והיינו שלא יהי' בו נדנוד רע כלל: כה) צדיק אוכל לשובע נפשו שהצדיק אינו אוכל רק כדי חיותו בכדי שבעו. ובטן רשעים תחסר כלומר שלהרשעים חסר להם בטן שקטן בטנם מהכיל אכילתם. ועוד צדיק אוכל לשובע נפשו כי הצדיק באמונתו יחי' ובוטח בה' ולכן לא ירעיב את נפשו. ובטן רשעים תחסר שהן מתייראין שמא לא יהי' להם מחר לאכול כי כל מה שיש להם הוא מעט אצלם ואין להם בטחון בה' ומקמצין אכילתם ולכן בטנם חסר וכן בתורה צדיק אוכל לשובע שלומד בכדי שיהא שבע ואינו רואה אם מעט ואם הרבה רק שיהא יודע על בוריו וישבע נפשו ויקיים אך בטן רשעים תחסר כי אין כוונתם רק להתגדל בעיני הבריות וקובלין הרבה בפעם א' והוא אינו יכול לבלוע כ"כ הרבה ע"ז יהי' בטנם חסר כמ"ש כי נעים כי תשמרם בבטנך ובהם יהי' בטנם חסר כי לא ישתייר בהם מאומה:

יד א **חכמות** נשים בנתה ביתה אמר חכמות לשון רבים ובנתה לשון יחיד כלומר החכמניות שבנשים היא רואה שיהא ביתה בנויה כלומר קיימת. ואולת בידיה תהרסנו בעצמה היא תהרסנה את ביתה והענין שכבר כתבתי למעלה שאצל הצדיקים העולם הזה הוא נוה לפי שעה ועיקר הבית שלהם העולם הבא וכמו שכתוב לחרוב ביתך וליתוב או אושפיזך והנשמה נקראת אשה כמ"ש בזוהר חדש רות ומקומה הראשון הוא בעוה"ב וזהו חכמות נשים החכמניות שבנשים היא רואה שיבנה ויתקיים ביתה שהוא העולם הבא והאולת בידיה תהרסנה בב' ידיה כף זכות וכף חוב מצות עשה ול"ת שעושה בידיה בזה היא תהרס את ביתה (עוד חכמות נשים הם נפש ורוח שנקראו נשים כמו שכתוב שם בז"ח רות בנתה כן נראה לי. ואולת בידיה וגו' הוא נפש הבהמיות כשעושה מעשיה שהוא התאוני והכעסני שהן מימין ושמאל לא תרצח ולא תנאף בזה היא תהרסנה את ביתה כמאחז"ל במס' סוטה זנותא

בביתא

אֱוִיל חֹטֶר גַּאֲוָה וְשִׂפְתֵי חֲכָמִים תִּשְׁמוּרֵם׃ ד בְּאֵין אֲלָפִים אֵבוּס
בר

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

בביתה כקריה לשומשמי תוקפא בביתא כקריה לשומשמי וה"מ באיתתא כו'. ועוד חכמות נשים וגו' כמ"ש עלתי תקוס וכל חפני העשה והקשו והלא ה' צבאות יען ומי יפר והלא כולם כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו לו ומי יאמר לו למה פעלת זאת והענין שרצונו של הקב"ה להטיב לברואיו ונתן הבחירה בידי אדם שיעשה המצוה ויטלו שכר טוב בעולם כפי רצון בוראו או לילך נגד רצון קונו ופועל אדם ישלם לו וע"ז אמר שעלתי תקוס וע"כ אתה תיטול שכר טוב ואם יחטא ימית אותו הקב"ה ונוצר פעם שנית וכן פעמים שלש עם גבר עד שיתקן מה שעוות ונתן אותו בגיהנם עד שיזדכך ויעבור ממנו הזוהמא וזהו עלתי תקוס וגו' אך החילוק בינו ובין אותו שהיה טוב מתחילה כי הטוב מתחילה גופו ג"כ לעוה"ב ויטול שכר טוב בעצמו אבל אותו שתיקן הגופים הראשונים הרעים הם כלים ונאבדים וזהו חכמות נשים התכמניות שבנשים בנתה ביתה היא רואה שיהא ביתה שהוא גופה ג"כ קיים. אבל האולת בידיה תהרסנה את הגוף ואף שהוא יהיה מוכרח להזדכך מ"מ הגוף הזה יהיה כלה ונאבד: ב) **הולך בישרו ירא ה'** כי כל אדם צריך לילך בדרכו הצריך לו כי אין מידת בני אדם שוים זה לזה ומחמת זה הוא רגיל בעבירה הבא באותו מידה וצריך לגדור עצמו מאוד בזה ומה שאין חבירו צריך לזו השמירה וחבירו צריך לדבר אחר ולכן הולך בישרו בדרך הישר שלו אע"פ שבעיני הבריות הוא רע כי אין יודעין מה שהוא צריך ואעפ"כ הוא הולך בישרו הוא ירא ה' כי מתיירא הוא שלא יבא לידי עבירה מחמת טבעו הרגיל בו. **ונלוז דרכיו** אבל מי שמעקש דרכיו הצריכין לו בשביל להתגאות בעיני הבריות לעשות דבר הישר בעיניהם אעפ"י שאליו הוא רע ובא מחמת זה לידי עבירה. **בוזהו** הקב"ה יודע מה שהוא צריך והוא אינו עושה הצריך לו ועושה הישר בעיני הבריות הרי עליו יראת בשר ודם ואין עליו יראת ה' והוא כמ"ש למה החמירה בגנב יותר מגזלן כי זה השוה כו' וזה לא השוה כו'. ועוד מי שהולך בדרך הישר יבא לידי יראה ומי שמעקש דרכיו יבא לבזות ה' כי הכל תלוי במדות והבן: ג) **בפי אויל חוטר גאוה וגו'** ע"פ מה שכתבתי כמה פעמים שלשון אויל הוא לשון מן אולת ופי' ראשית דברי אויל בחוטרו מתברך בלבבו להכות למי שיעבור על דבריו במקלו אבל שפתי חכמים תשמורם פי' שהחכמים ניצולים ממנו מחמת שהם סוגרים שפתותיהם מלענות לו דבר ועי"ז הם נצולים: ד) **באין אלפים אבוס בר** כשאין לו נוגה ואלפים גם האבוס בר רק אין בו תבואה כי מי יפתח לו וישדד אדמתו להוציא בר אבל רב תבואות נמצא למי שיש לו כח שור לאכול ולעבוד עבודתו והענין הוא כי אלפים הוא לשון למוד ואמר באין אלפים כשאין לו תלמידים עם מי ללמוד אז גם האבוס הוא בעצמו נעשה בר ורק מן הכל ורב תבואות בכח שור פי' שיתרבה לו תורה כשיש לו כח שור דהיינו תלמיד הגון ואמר לשון שור ע"ד שאמרו רז"ל לעולם יהיה אדם כחמור למשא וכשור לעול ויש בזה שלשה פירושים אחד כמ"ש למעלה ע"פ עץ חיים היא וגו' כי יש שני מיני מחזיקי ידי לומדי תורה אחד בגוף ואחד בממון וזהו חמור ושור חמור למשא דהיינו שיעבוד לת"ח בכל כח גופו וכשור לעול שנושא עליו עול ת"ח ליתן לו די סיפוקו אשר יחסר לו והפי' הב' כחמור למשא לנשוא עליו עול מצות ולהדר אחריהן לעשותם וכשור לעול הוא עול תורה והג' כחמור למשא כי יש בתורה פשטי תורה להבין הענין הפשט אחר הטיב ויש ג"כ פלפול לברר וללבן הענין בקושיות ותרוצים ובעלי לומדי תורה בפשט הפשוט המה נקראים חמורים והלומדים בפלפול המה נקראים שורים כשור בעל קרנים וכמ"ש רז"ל נגחו הוין לו בנים
שנוגחים

בָּר וְרָב־תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר׃ ה עֵד אֱמוּנִים לֹא יְכַזֵּב וְיָפִיחַ כְּזָבִים
עֵד שָׁקֶר׃ ו בִּקֶּשׁ־לֵץ חָכְמָה וָאָיִן וְדַעַת לְנָבוֹן נָקָל׃ ז לֵךְ מִנֶּגֶד
לְאִישׁ כְּסִיל וּבַל־יָדַעְתָּ שִׂפְתֵי־דָעַת׃ ח חָכְמַת עָרוּם הָבִין דַּרְכּוֹ
ואולת

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שנוגחים בתורה וזהו שצריך האדם לשני הדברים ללמוד פשטי התורה ולחזור עליהם תמיד וגם לפלפל בלימודו כדי שיצא הענין מזורז ומלובן בלי קושיא וז"ש ורב תבואות הוא בא מכח אותו תלמיד שהוא כשור בעל הקרנים וחריף גדול בפלפול כי הוא מקשה והוא מפרק וממילא רווחה שמעתתא. ועוד באין אלפים כי החילוק בין אלפים לשור הוא שהאלפים הם שאוכלים ואינם עושים שום מלאכה ושורים הם העומדים למלאכתם לעשות עבודתם לחרוש וזהו באין אלפים כשאין לו אלפים האבוס מלא בר ותבן אבל רב תבואות בא בכח שור העומד למלאכה כי אף שצריך לאכול ולנוח אבל התבואה מתרבה יותר ויותר כי הוא חוזר למלאכתו עבודת אדמה וכן הוא הענין בענין התלמידים כשאין לו תלמידים שילכו בטלים אבוס בר ההלכה היא מבוררת באין סיג כלל אבל רב תבואות הוא בא מכח אותו שכחו כשור בעל קרנים לפלפל ולברר הדבר באר היטב כנ"ל: ה) **עד אמונים לא יכזב** כזב הוא שאינו מקיים דבריו כמ"ש למעלה ושקר הוא מה שמתחילה הוא מדבר דבר שמתחילתו שקר וזהו עד של אמונים הם המקיימין דבריהם כמ"ש ותקעתיו יתד במקום נאמן מי שלא יכזב אפילו ורוצה לקיים דבריו. **ויפיח כזבים** הוא מי שמחשבתו שלא לקיים לסוף יגיד אפילו עדות שקר. ועוד עד אמונים גו' כי בק"ש ע' שבשמע הוא גדול וכן ד' שבאחד שזהו שאנחנו מעידין על אחדותו ית' וה' אלקינו הוא נגד אנכי ולא יהי' לך גו' שהן כלליות המ"ע ול"ת כלומר שאנחנו מקבלין עלינו מ"ע ול"ת לקיימן וכן בפרטות יש בק"ש י"ג מצות כמ"ש בזוהר פר' תרומה וזהו עד אמונים מי שהוא עד בקיום וחוזק לא יכזב וירצה לקיים כל המצות. **ויפיח כזבים** כלומר שמחשבתו אינו לקיים אלא שחושב תיכף שלא לקיים הוא עד שקר שמעיד עדות שקר בעצמו: ו) **בקש לץ חכמה ואין** שהאדם צריך לג' דברים חב"ד והיינו חכמה הוא שלומד מרבו ובינה הבנת דבר מתוך דבר ודעת הוא לידע הדבר על בוריו ולץ הוא המתלוצץ מכל דבר ואינו מתפחד מפני כל והוא היפוך החו"ב שמפחד כי פחד הוא מבינה כמ"ש לריק יגיעה בלי פחד ולא חלק לה בבינה וגו' וזהו שהלץ שהוא היפוך התורה שהוא חו"ב אח"כ יבקש את מה שלמד מרבו ולא ימצא וכ"ש שלא ידע מעצמו אבל להנבון אפילו דעת נקל: ז) **לך מנגד וגו'** כשתלך נגד איש כסיל תיכף לא תדע שפתי דעת ומה שאמר לשון שפתי פי' אפילו שהדברים לא יהיו דברי דעת רק שהם מאיש דעת לא תדע ומ"ש מנגד במ"ס כלומר אע"פ שאתה חוזר ממנו ואינך רואה בדרכו אעפ"כ בל ידעת גו' ועוד מנגד כלומר אפילו כשלא תסכים דעתך לדעתו ואדרבה שתהי' מנגד לו אעפ"כ לא תדע: ח) **חכמת ערום הבין דרכו** שהאדם צריך להיות ערום כמ"ש למעלה כי הנחש הוא ערום ומסבב כמה סיבובין ופיתוין עד שמכשיל את האדם וצריך האדם להיות ערום להבין ערמיותו ולהזהר מן טבעו שיכול לבא מזה לידי עבירה וזהו עיקר והתכלית של חכמתו של ערום וזהו חכמת ערום הוא כדי להבין דרכו וטבעו בכדי להזהר א"ע שלא יבא לשום חטא בעולם. **ואולת כסילים מרמה** אבל הכסילים שאין יודעין ועושין כאולתן תיכף ואינן רוצין להבין הוא מחמת זה מרמה אותן היצה"ר והן עושין כאולתן. ועוד מרמה כלומר לא די שהן עושין כאולתן אלא שמרמין גם לאחרים שיהיו כמותו ולכן אמר כסילים לשון רבים כלומר שהאולת מרמה את
הכסילים

וְאִוֶּלֶת כְּסִילִים מִרְמָה: ט אֱוִלִים יָלִיץ אָשָׁם וּבֵין יְשָׁרִים רָצוֹן: י לֵב
יוֹדֵעַ מָרַּת נַפְשׁוֹ וּבְשִׂמְחָתוֹ לֹא־יִתְעָרַב זָר: יא בֵּית רְשָׁעִים יִשָּׁמֵד
וְאֹהֶל יְשָׁרִים יַפְרִיחַ: יב יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי־אִישׁ וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי־
מָוֶת: יג גַּם־בִּשְׂחוֹק יִכְאַב־לֵב וְאַחֲרִיתָהּ שִׂמְחָה תוּגָה: יד מִדְּרָכָיו

ישבע

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הכסילים שמי שהוא כסיל ומעשיו באולת מרמה את חבירו שג"כ כמותו: ט) אוילים יליץ אשם האויל מחמת שהוא מדבר בלי ישוב הדעת מה שבא לפיו אפילו מה שנוגע לחבירו שאינו לכבודו ואח"כ הוא צריך להמליץ מה שאשם בנפשו ותמיד הם מתחילה עושים אשם ואח"כ ממליצין בעד האשם. ובין ישרים אבל כשישרים מדברין הן מתיישבין בעצמן תחילה איך לדבר שלא יגע בחבירו וביניהן רצון: י) לב יודע וגו' הענין שלע"ל יבואו כל האברים אל הלב ויאמרו הלא כולנו בני איש אחד נחנו ולמה שמחתך יותר משמחתנו ויאמר הלב הלא בצרתו מי מכם אשר הי' מצטער עמו כמותי ולכן גם בשמחתו ג"כ אני שמח יותר מכל האברים וזהו לב יודע מרת נפשו ולכן גם בשמחתו אל יתערב זר וכן בתורה אל יאמר אדם הלא אנכי יגעתי ונצטערתי עליה והלמוד עם האדם אשר לא יגע ולא טרח והיינו מפני כאשר הוא בעצמו טרח כן בשמחתו כאשר יקבל שכר טוב בעמלו לא יתערב זר כמ"ש יהיה לך לבדך וגו': יא) בית רשעים ישמד ואהל גו' כמ"ש וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא והיינו שכל ימי השבוע אדם עסוק במלאכתו בשדה ועושה לעצמו שם אוהל ואח"כ ביום השבת בא לביתו ובשדה שם רגילין חיות רעות וליסטים וזהו וידעת כי שלום אהלך הוא מן החיות וליסטים ואח"כ ביום השבת ופקדת נוך ולא תחטא כלומר שלא יהי' חסר כלום כי בביתו שם כליו מונחים וימצא שאינו חסר כלום ואמר נוך שהוא אצלו ג"כ במקרה כמ"ש למעלה וכבר כתבתי למעלה שאצל הרשעים העוה"ז בית שלהם הוא הקביעות ואצל הצדיקים הוא אוהל עראי וזהו שבית רשעים שהוא עוה"ז שהוא עיקר שלהם הוא ג"כ ישמד ואוהל צדיקים שאצליהן הוא אוהל עראי אעפ"כ יפריח: יב) יש דרך ישר לפני איש וגו' כלומר שיש דרך שידמה האדם בלבו שהוא דרך אחד וגלוי שהוא ישר. ואחריתה דרכי מות וסופה שבא מזה כמה דרכים וכולם למות ולכן צריך האדם לזהר מאד ולא להשען על שכלו כלל כי אפשר שידמה לו שהוא בודאי דרך ישר ואעפ"כ הוא בא לדרכי מות ואמר לפני איש אפילו לפני ת"ח שנקרא איש אעפ"כ אין לו להשען על שכלו: יג) גם בשחוק וגו' הפסוק הזה אין להבין באמרו גם מאי גם וגם לשון ואחריתה אינו מובן כלל אך הענין הוא שאין לאדם בעוה"ז שום שמחה בעולם כי מה יש לאדם שמחה יותר לאב מבנים ולעת גידול בנים קשה מכולם וכן אמרו ז"ל במדרש מעשה שהביאו למלך שולחן אחד שאין כמוהו בכל העולם ושמח המלך מאוד ושאל אחר כל חכמיו ושאלם על השולחן ומתפאר עצמו בו מאוד וענה חכם אחד שהשולחן הוא לו רק ליגון ואנחה פעם אחת ירד המלך בספינה ומחמת שדעתו הי' קשור בו נטל אותו ג"כ ונפל השולחן לתוך המים וקפצו כל יורדי הים וכל יודעי משוט להעלות אותו ולא יכלו ומחמת גודל הצער חלה המלך וענה אותו החכם הלא זה הוא דברי אשר שמתי בפיך שאין זה אלא יגון ואמר לו המלך הנביא אתה שאתה יודע כל זאת וענה ואמר לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אבל כך מקובלני לפי ערך השמחה כן יהי' גודל היגון כי כאשר יקרה בו דבר מה היגון גדול מאוד וכן הוא ג"כ בשחוק אך בשחוק יש עוד דבר גדול מן השמחה שבשמחה בו שמח עכ"פ בשעת השמחה אבל בשחוק

פעמים

יִשְׂבַּע סוּג לֵב וּמֵעָלָיו אִישׁ טוֹב: טו פֶּתִי יַאֲמִין לְכָל־דָּבָר וְעָרוּם
יָבִין לַאֲשֻׁרוֹ: טז חָכָם יָרֵא וְסָר מֵרָע וּכְסִיל מִתְעַבֵּר וּבוֹטֵחַ:
יז קְצַר־אַפַּיִם יַעֲשֶׂה אִוֶּלֶת וְאִישׁ מְזִמּוֹת יִשָּׂנֵא: יח נָחֲלוּ פְתָאיִם
אִוֶּלֶת וַעֲרוּמִים יַכְתִּרוּ דָעַת: יט שַׁחוּ רָעִים לִפְנֵי טוֹבִים וּרְשָׁעִים

על

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

פעמים לבו כאב וזהו גם בשחוק אף באמצע השחוק לבו כאב ואחריתה פירש האחרית של השחוק וגם האחרית של השמחה של שניהם הוא תוגה: יד) מדרכיו ישבע סוג לב כמ"ש בישעיה על פסוק אמרו לצדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו והיינו כאשר הצדיק טוב לבריות אז נוטל הפירות בעוה"ז וכאשר אפשר לעשות מן הפירות קרן אז אין נותנין אפילו הפירות רק העלין כמ"ש ברבה בר נחמני נטל טרפי' דאילנא כו' וכמ"ש ירחמו עלייהו על אשכליהו אבל הרשע אין לו פירות כלל וכאשר נוטל בעוה"ז הוא כל הקרן וזהו מדרכיו כלומר מכל דרכיו שהוא הקרן ישבע סוג לב מי שיש בלבו סיגים שהוא הרשע מפני שלבו מלא סיגים. ומעליו איש טוב אבל איש שהוא טוב גם לבריות ואיש הוא צדיק הוא אינו נוטל רק מעליו שהן העלין: טו) פתי יאמין לכל דבר כמ"ש אל תאמין בריע ואמרו חז"ל אל תאמין ביצה"ר שיאמר תחטא והקב"ה ימחול לך אל תאמין בו אבל פתי מי שדרכו להתפתות הוא מאמין לכל דבר ואינו חושב על הסוף. וערום יבין לאשורו אבל מי שהוא ערום ויבין ערמומיות יצה"ר אינו מאמין לו מה שהוא אומר שהוא מצוה אלא יבין מעצמו דבר היושר והוא מלשון אשרו דרך: טז) חכם ירא וסר מרע כלומר החכם ירא מן המכשול שלא יבוא לידי דבר רע וסר מן הדבר שבא לידי רע. וכסיל מתעבר ובוטח אבל הכסיל עובר במקום שיש לטעות ובוטח בה' שלא יבא לידי רע והוא במחון הכסילים. ועוד חכם ירא וסר מרע החכם ירא מפחד תמיד ולכן סר מלהרע שום אדם כי אין לך אדם שאין לו שעה וינקום נקמתו ממנו אבל הכסיל מתעבר הוא מתכעס נגד חבירו ומריע לחבירו ובוטח שלא יוכל לעמוד נגדו לעולם. ועוד חכם ירא את ה' וסר מרע מלעשות עבירה ממש וכסיל מתעבר שעובר עבירה ובוטח בה' שימחול כמ"ש אל תבטחו באלוף ואמרו אל תבטחו בהקב"ה שימחול לו: יז) קצר אפים יעשה אולת שיש שני מיני רשעים רע ומרמה כמ"ש למעלה והיינו מי שהוא קצר אפים הוא יעשה אולתו תיכף בלי ישוב הדעת והוא הרע גמור. ואיש מזימות ישנא אבל המרמה חושב מחשבות רעות בלבו ולא יגלה לחוץ מחשבתו ואעפ"כ ישנא אף שאין אדם יודע מה שבלבו של אדם הוא ישנא כי כמים הפנים אל פנים וגו': יח) נחלו פתאים אולת הענין כי שלשה שותפין באדם הקב"ה אביו ואמו ומהן באין לאדם תרין עטרין ותרין אחסנתין והנגלה הן סוד בי"ת והון הן סוד תורה ומצות ת"ב וההרין עטרין הוא סוד הדעת והוא חלק מהקב"ה שנותן לו דעה והשכל שיודע מעצמו וז"ש צדיקים יורשין ועטרותיהן בראשיהן וזהו נחלו פתאים אולת שלהפתאים אפילו הנחלה שלהם אולת שהאולת הוא ירושה שלהן. וערומים יכתירו דעת ערום הוא היפך פתי כמ"ש למעלה הם יכתירו דעת כלומר שמעטרין ומכתירין את מה שיודעין בעצמן וגם שמעטרים א"ע בהדעת שלהם כמ"ש ועטרותיהן בראשיהן והן סוד התרין עטרין ומפני שהדעת מקורו בכתר כידוע לכן אמר יכתירו דעת: יט) שחו רעים לפני טובים והיינו כמ"ש למעלה שהצדיק וטוב לבריות אוכלין פירותיהן בעוה"ז אבל הצדיק שאינו למקום אם אינו טוב לבריות הוא אינו אוכל פירותיו בעוה"ז והרשע כאשר הוא רע לבריות הוא

נופל

עַל־שַׁעֲרֵי צַדִּיק׃ כ גַּם־לְרֵעֵהוּ יִשָּׂנֵא רָשׁ וְאֹהֲבֵי עָשִׁיר רַבִּים׃
כא בָּז לְרֵעֵהוּ חוֹטֵא וּמְחוֹנֵן עֲנָוִים אַשְׁרָיו׃ כב הֲלוֹא יִתְעוּ חוֹרְשֵׁי
רָע וְחֶסֶד וֶאֱמֶת חוֹרְשֵׁי טוֹב׃ כג בְּכָל־עֶצֶב יִהְיֶה מוֹתָר וּדְבַר
שפתים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

נופל גם בעוה"ז אבל בין אדם למקום לפעמים יבלה בטוב ימיו וזהו שחו רעים אותם שהן רע לבריות לפני טובים לפני הטובים לבריות והיינו בחייהם בעוה"ז . ורשע לפני שערי צדיק אבל הרשע שהינו למקום שנקרא רשע הוא יפול לפני שערי צדיק כלומר אצל השערי ג"ע בעוה"ב אבל לא בעוה"ז כמ"ש זה השער לה' וגו' . ועוד שחו רעים לפני טובים כמ"ש בישעיה שהקב"ה בתחילה הוא אמת ולבסוף ורב חסד והיינו דכתיב בתורה כרת על הונאות שבת וכדומה הכל שצדיק ה' בכל דרכיו כי כל דרכיו באמת ויושר אעפ"כ כשמשלם גמולו אינו משלם כפי הדין ממש כי חסיד בכל מעשיו ואינו משלם לרשע כגמולו ממש אך יד ליד לא ינקה רע כלומר הרע לבריות אין מנקין לו כלל רק משלמין לו יד ליד ממש כפי רשעתו נמצא הרע לבריות יושב בגיהנם יותר מהרשע לשמים לבד והיינו שאין הרע עולה מן הגיהנם עד שילך הצדיק דרך הגיהנם ואז מעלה אותו הצדיק משם וזהו שחו רעים לבריות לפני טובים כשיעברו דרך הגיהנם ורשעים שהן לשמים לבד לא ימתינו עד שיעבור הצדיק דרך הגיהנם אלא יעלו תחילה מן הגיהנם אך לא יבואו לג"ע עד שיבקשו כאשר יבא הצדיק לג"ע וזהו ורשעים על שערי צדיק : כ) גם לרעהו ישנא רש שהרש שונא אותו אפילו רעהו . ואוהבי עשיר רבים אפילו אינם רעיו הם אוהבים להעושר . וכן בתורה מי שהוא רש שונא אותו אפילו רעהו ומתרחק ממנו אבל להת"ח הכל אוהבין אותו ומתפארין בו וסוד רבים כבר כתבתי למעלה רב רבי רבן והבן : כא) בז לרעהו חוטא כשאדם מבזה אפי' לרעהו חוטא יהיה חסר מאותו אוהב שלא יהי' לו עוד לאוהב ואמר לרעהו כלומר בפניו . ומחונן כלומר שיעשה שיהיו אחרים חונן לענוים אחריו כלומר אחרי בעוה"ז כמ"ש אחריך בעוה"ז ואמר לענוים כלומר שהם לא ישלמו לו גמול בעד זה אעפ"כ הוא רואה שיהיו מחוננין להם אחריו : כב) הלא יתעו חורשי רע החורש רע על חבירו הקב"ה עושה שיתעו עצמן בזו הרע ויפלו בהם כענין מעשה דהמן . וחסד ואמת לחורשי טוב החילוק שבין חסד לאמת כבר כתבתי למעלה שחסד הוא מה שאדם עושה לחבירו שאינו מחויב לעשות כלל ואמת הוא מה שכבר מחויב שגם הוא עשה לו טובה וזהו תתן אמת ליעקב חסד לאברהם כי לאברהם הי' ההבטחה בתורת חסד כי אינו מחויב לעשות לו אבל ליעקב כבר הבטיח לאברהם ומחוייב לקיים הבטחתו לכן הוא אמת ולכן העושה לחבירו טובה הוא צריך לעשות לו טובה יותר ממה שעשה לו מפני שחבירו עשה לו חסד כי לא הי' מחויב כלל לעשות אבל הוא אם יעשה לו כמו כן הרי אינו עושה לו רק אמת שהוא מחויב לשלם גמולו וא"כ אינו עושה כמו שחבירו עשה לכן צריך לעשות טובה היותר גדולה ממה שחבירו עשה לו וזה המותר הוא חסד ושחז"ל המאכיל את חבירו עדשים אל יאכיל אותו עדשים אלא קטניות שהוא יותר טוב מעדשים וזהו חסד ואמת לחורשי טוב לאותן שדורשין טוב תמיד הקב"ה ישלם שכרם חסד ואמת הגמול וגם עוד יותר שהוא חסד כנ"ל : כג) בכל עצב יהיה מותר בכל מעשה אשר יעשה האדם מלאכה יש בו מותרות וריוח לפעמים . ודבר שפתים אך למחסור אבל דבורים רבים לא די שלא יהי' מותרות וריוח אלא יהי' רק למחסור וכן בתורה בכל עצב שעושה תיכף ולא יחמיצנה
במהירות

שְׂפָתַיִם אַךְ לְמַחְסוֹר׃ כד עֲטֶרֶת חֲכָמִים עָשְׁרָם אִוֶּלֶת כְּסִילִים
אִוֶּלֶת׃ כה מַצִּיל נְפָשׁוֹת עֵד אֱמֶת וְיָפִחַ כְּזָבִים מִרְמָה׃ כו בְּיִרְאַת
יְיָ מִבְטַח עוֹז וּלְבָנָיו יִהְיֶה מַחְסֶה׃ כז יִרְאַת יְיָ מְקוֹר חַיִּים לָסוּר
מִמּוֹקְשֵׁי מָוֶת׃ כח בְּרָב־עָם הַדְרַת־מֶלֶךְ וּבְאֶפֶס לְאוֹם מְחִתַּת
רזון

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

במהירות בעת שיזדמן לידו הוא למותר אבל מי שמדבר בשפתים שיעשה אח"כ אך למחסור כי מחשבה מועלת אפי' כלפי שמיא : כד) עטרת חכמים עשרם שלהחכמים העטרת ומגן להם העשירות שזה נאה להם ולא יהי' בזיון בעיני ההמון כמ"ש נהנה מהם דומה ככלי חרס כיון שנשתברו אין להם תקנה לכן עשרם להם העטרת וכן בתורה העטרת של חכמים עשרם מה שלמדו הרבה ותורה ענייה במקום זו ועשירה במקום אחר. ואולת כסילים אולת הכסיל שלא ידע אינו אומר רק אולת כי אינו יודע ממקום אחר רק מה שיעלה להם כאן במושכל ראשון בזה הם מתפארין והמה כזבים ואולת : כה) מציל נפשות עד אמת פירש העד אמת מציל ב' נפשות נפש הנגזל מעשקו ונפש הגזלן ג"כ הוא מציל מדינה של גיהנם והצלתו מעולה יותר מהנגזל כי הצלת נגזל הוא בממון לבד לא כן הצלת הגזלן הוא לנשמתו וז"ש בגמרא האי מאן דשקיל מיניה גלימא בבי דינא ליזמר וליזל כי נטלו גזילה מידו והצילוהו מעון הגזל וזהו מציל נפשות ב' נפשות העד האמת . ויפיח גו' אבל היפיח כזבים דהיינו שמבטיח להעיד לחבירו שקר או אמת ואח"כ מרמה אותו שאינו מעיד לו ויוצא מב"ד בפחי נפש כי אין לו מי להעיד לו. וזהו ויפיח כזבים הוא מרמה אותם. ועוד מציל נפשות כי הגוזל דבר מחבירו ולא החזירו עד כלות ימיהם מוכרחים שניהם לבוא בגלגול הגזלן והנגזל ולכך כשמחמתו יוחזר הגזילה לבעלים הוא מצילם מגלגול וזהו מציל נפשות כו' : כו) ביראת גו' פירש כמ"ש טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים והפסוק הזה בעצמו אין לו פירוש לכאורה והענין כי יש שני חלקי בטחון אחד שהקב"ה מבטיחו לתת לו הון רב ועושר כמו שמצינו שהבטיח לו הש"י לאברהם שיעשירו וזה נקרא בטחון . וחלק הב' הוא שהקב"ה אין מבטיחו אך האדם בעצמו שם בטחונו בה' וזה נקרא חסיון וכמ"ש גור חסיו בו שהגור הוא למחסה לאדם מזרם וממטר כאשר יגוח שם בעצמו אך הגור לא הבטיחו שיהי' לו למחסה וז"ש טוב לחסות בה' הוא חלק הב' כלומר שמעצמו ישים וישליך יהבו על ה' אף שלא הבטיח לו ה' ממה שישים בטחונו באדם אף לאחר שהבטיח האדם לו לעשות הטוב וזהו מבטוח באדם וז"ש כאן ביראת ה' כלומר מחמת היראת ה' יגיע שהקב"ה יבטיחנו לעשות לו טוב וכשהקב"ה יבטיחנו הוא מבטח עוז וחזק וגם לבניו שלא הבטיח יהי' להם למחסה שיגן עליהם ה' צבאות : כז) יראת ה' גו' עכשיו קאי על התורה ולעיל אמר על המצות והן ב' יראות והמצות הן בגוף והתורה הוא בנפש לכן על המצות אמר שיהי' מבטח ומחסה הוא בגוף ועל התורה שהוא בנפש אמר שהוא מקור חיים והמצות אגוני מגני ולא מצלא לכן אמר מבטח ומחסה שהוא אגוני והתורה אמר שהיא מקור חיים וגם מצלת אותו לסור ממוקשי מות כי התורה מגינה ומצלת ולכן אמר תחילה ביראת ה' ביראת הוא תרי"ג נגד התרי"ג מצות ואח"כ אמר יראת ה' שהוא תורה ג"י יראת : כח) ברב עם שבישראל יש ב' מושלים והן נקראים שרים ומלכים מלכים הם הת"ח כמ"ש מאן מלכי רבנן ושרים הם בעלי עבודה ותפלה כמו רחב"ד וחביריו ודרך בני המדינה בבואם לבקש דבר מהמלך בוחרין להם חכם א' שילך לפניהם אל המלך לבקש עליהם ולהשתדל בעבורם וכשהמלך שואל אותו עליהם איך הם בעצמם אז משיב
להמלך

רָזוֹן׃ כט אֶרֶךְ אַפַּיִם רַב־תְּבוּנָה וּקְצַר־רוּחַ מֵרִים אִוֶּלֶת׃ ל חַיֵּי
בְשָׂרִים לֵב מַרְפֵּא וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה׃ לא עֹשֵׁק דָּל חֵרֵף עֹשֵׂהוּ
וּמְכַבְּדוֹ חֹנֵן אֶבְיוֹן׃ לב בְּרָעָתוֹ יִדָּחֶה רָשָׁע וְחֹסֶה בְמוֹתוֹ צַדִּיק׃

בלב

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

להמלך הנה גם הם אחרי יבואו וכאשר לא יבואו אחריו והוא נשאר לבדו אז כועס המלך עליו ג"כ וז"ש בגמרא בשעה שהקב"ה בא לבהכ"נ ולא מצא שם עשרה מיד (פירש שאין שם תיכף עשרה) הוא כועס גם על אותן שבאו שנאמר מדוע באתי ואין איש כי איש הוא לשון שר כמ"ש מי שמך לאיש שר ושופט כו' פי' כ"א יש עשרה בבה"כ אותו שבא ראשון לכולם נקרא שר כי הוא נוטל שכר כנגד כולם אבל כשאין עשרה אין איש כי בלא מנין אין כלום קראתי הוא שבבהמ"ד כמ"ש בראש הומיות תקרא ואין עונה וכמ"ש שם הקצר קצרה ידי מפדות האין בי כח להציל פי' כי ההבדל בין פודה ומציל הוא זה פודה הוא שיפדה אותו מצרותיו ברצון הצורר אותו ומציל הוא שמציל אותו מיד שונאו ביד חזקה ובזרוע נטויה ופודה הוא מחמת התפלה כמ"ש פדה בשלום נפשי כי ברבים היו עמדי ומציל הוא מחמת תורה כמ"ש כל הקובע מקום לתורתו אויביו נופלים תחתיו לכן אמר הב' דברים אלו שאם היו עשרה בבהכ"נ והיו לומדין בבהמ"ד הייתי פודה ומציל. ונחזור לעניננו כי כאשר אין עשרה בבה"כ הוא מחיתה גם לאותו שבא ראשון אבל אם אין תלמידים לרב בזה אין מחיתה לרב מחמתם אלא כשיש לו הרבה תלמידים זהו כבודו והדר גאונו וכשאין לו תלמידים אז נעדר כבודו ומלת עם מורה על החכמים כמ"ש בפי' על ישעיה כמה פעמים ולאום הן ההמון עם וזהו ברב עם שיש הרבה חכמים בישיבה הוא הדרת מלך זהו הרב שנקרא מלך אבל אם אינם הרבה אין הדרת מלך אבל אין מחיתה לו אבל באפס לאום פי' שאין עשרה בבה"כ אז מחיתה גם להרזון שהוא השר דהיינו אותו שבא ראשון כי בלא מנין אין כלום: כט) ארך אפים גו' פי' המאריך אפו ואינו כועס הוא חכם גדול וזהו רב תבונה אבל הקצר רוח שהוא הכעסן לא די שעושה האולת אלא מרים האולת שעשה שצועק בקול שישמעו כולם האולת שעשה: ל) חיי בשרים גו' פי' כי הלב הוא טוב שמרפא אותו בעת שא' כועס עליו ולבבו יבין שאותו האיש הכועס עליו צדיק ברבו ואומר שהדין עמו שכועס עלי ושב ורפא בשתיקתו לאותו איש ואז הוא מחיה אף להבשר אבל המקנא לחבירו נותן רקבון אף להעצמות ובשר הוא נקיבה ועצם הוא זכר וכאן שינה הלשון לומר בשרים לשון זכר ועצמות לשון נקיב"ה כי ו"ת הוא סימן נקבה וסי' זכרי"ם נקיבו"ת והוא לפי שהטוב הוא זכר והרע הוא נקיבה כמ"ש בז"ח רות ואמר שהטוב מהפך את הנקיבה לזכר והרע מהפך מזכר לנקיבה: לא) עושק דל כו' פי' כמ"ש בז"ח או יחזיק במעוזי יעשה שלום לי פי' כשאין מחזיקין ידי עני ועושקין את חוקם הצריך ליתן להם אז הוא צועק להקב"ה על גריעתו ופחיתתו מכולם במה שהוא עני ומדבר נגד ה' ית' ובאמת הכל בצדק וישר ולא עולתה בו ולכן מעניש את העני על דבריו נגדו וזהו כשאתם מחזיקין במעוזי שהוא העני שאני צריך להיות לו לעזר ולמעוז כמ"ש כי הוא מעוז לדל יעשה שלום לי שהוא אינו מדבר נגדי ואח"כ שלום יעשה לי שאין מענישו וזהו עושק דל ומחמת זה העני מחרף עושהו ומכבדו להקב"ה הוא מי שחונן אביון ואביון הוא המתאוה לדבר ואין שייך עושק רק שצריך לתת לו אף שאין ראוי לפי הדין כי מה לעני להתאוות תאוה ולכן אמר חונן: לב) ברעתו גו' פי' ברעת עצמו שיתחזק על הצדיק בה יפול בעצמו כמו המן שעשה עץ לתלות מרדכי

הצדיק

לג בְּלֵב נָבוֹן תָּנוּחַ חָכְמָה וּבְקֶרֶב כְּסִילִים תִּוָּדֵעַ׃ לד צְדָקָה תְּרוֹמֵם
גּוֹי וְחֶסֶד לְאֻמִּים חַטָּאת׃ לה רְצוֹן־מֶלֶךְ לְעֶבֶד מַשְׂכִּיל וְעֶבְרָתוֹ
תִּהְיֶה מֵבִישׁ׃

טו א מַעֲנֶה־רַּךְ יָשִׁיב חֵמָה וּדְבַר־עֶצֶב יַעֲלֶה־אָף׃ ב לְשׁוֹן
חֲכָמִים תֵּיטִיב דָּעַת וּפִי כְסִילִים יַבִּיעַ אִוֶּלֶת׃
ג בְּכָל־מָקוֹם עֵינֵי יְיָ צוֹפוֹת רָעִים וְטוֹבִים׃ ד מַרְפֵּא לָשׁוֹן עֵץ חַיִּים

וסלף

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הצדיק ונתלה בעצמו עליו וזהו ידחה רשע בתחבולות עצמו להרע להצדיק בה עצמה ידחה. וחוסה במותו צדיק אבל הצדיק אף במותו חוסה עליו צדקו ועוד שצדקו חוסה על בניו אף לאחר מותו: לג) בלב גו' פי' מי שיש לו לב נבון בלבו תנוח החכמה כי הבינה הוא הכלי של חכמה ואם יש לו בינה תנוח בו החכמה והיא טמונה בלבו ולא יודע לשום אדם אבל הכסילים חכמה ובינה אין בהם ואף המקצת דעת שיש בקרבם תודע לכל כי אין להם חכמה ובינה לטמון אותה ואיסתרא בלגינא קיש קיש קריא וכן ג"ר חב"ד והחכמה אף שהיא במוח מ"מ לא שריא אלא בלבא לכן אמר בלב נבון גו' והבינה הוא בלב ודעת בקרביים וזהו ובקרב כסילים תודע: לד) צדקה גו' פי' כשהגוי עושין צדקה אותו הגוי יתרומם כמ"ש פזר נתן לאביונים קרנו תרום בכבוד. וחסד גו' וכשעושין חסד אז לא די שהן מתרוממין אלא שהוא גם חטאת לשונאיהן של ישראל שמחמת זה יהי' נחסרה זכותם של ישראל כי הקב"ה צריך לשלם גמולם בעוה"ז ושכר מצוה הוא רב כמו שמצינו אצל נבוכדנצר שבשכר ג' פסיעות השליטו על כל העולם והחריב בהמ"ק והרג את חסידנו והכל כדי שיתמלא רצונו ויהי' שכרו משלם: לה) רצון גו' פי' כי חמת מלך ממ"ה הקב"ה הוא המלאך המות ואיש חכם וצדיק יסירו ממנו אף דבר המלך אין להשיב אלא הוא שולח את המלאך המות על איש אחר שנקרה לפניו שהש"י שונא אותו וזהו רצון מלך כשהמלך בכעס נתרצה ע"י עבד משכיל ומסירו ממנו החמה והוא עברת מ"ה ועברתו שלח תהי' על בן מביש על כסיל שנקרה לפניו:

טו א מענה רך כו' פי' כי ההבדל בין אף וחמה הוא כי אף במחשבה ודיבור והוא התחלת הכעס וחמה הוא במעשה והוא סוף הכעס וזהו מענה רך ישיב חמה שעלה לעשות או שעשה הוא משיב החמה בזה שהוא מענה בדברים רכים על כעסו להשיבו. ודבר גו' ומי שמדבר דברים עצבים ורעים הוא מעלה אף מה שלא הי' בתחילה כלל הוא מעלה עכשיו האף וז"ש כאן דבר ויעלה ולעיל אמר מענה וישיב: ב) לשון חכמים כו' פי' לשונם מיפין את דעתם שיודעים ואומרים ביטוב הדעת דבר דבור על אופניו ואז ע"י לשונם ניכר טוב דעתם איך ידעו טוב. אבל הכסילים לא די שאומרין אולת מחמת חסרון דעתם אלא שגם זאת אינם אומרים ביטוב ותמיד נובע אצלם וזהו יביע אולת: ג) בכל כו' פי' אל יעלה בדעתך לומר שהש"י ב"ה אינו משגיח על הרעים כי עיני ה' טהורים על זה אמר בכל מקום כו' רעים וטובים. ד"א בכל מקום כו' שאל יפלא בעינך מדוע דרך רשעים צלחה כי תדע שבכל מקום עיני ה' צופות וצופה הוא מלשון הבטה למרחוק כלומר שהקב"ה רואה התכלית והסוף של הרעים וטובים ומחמת זה הוא נותן לו טובה כי רואה שיצא ממנו זרע טוב או לאבדו בחלקו לעוה"ב וזהו השכר למקצת מעשים הטובים שעשה: ד) מרפא לשון פי' למי שחטא בלה"ר או

רכילות

וְסֶלֶף בָּהּ שֶׁבֶר בְּרוּחַ׃ ה אֱוִיל יִנְאַץ מוּסַר אָבִיו וְשֹׁמֵר תּוֹכַחַת
יַעְרִם׃ ו בֵּית צַדִּיק חֹסֶן רָב וּבִתְבוּאַת רָשָׁע נֶעְכָּרֶת׃ ז שִׂפְתֵי
חֲכָמִים יְזָרוּ דָעַת וְלֵב כְּסִילִים לֹא־כֵן׃ ח זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֲבַת יְיָ
וּתְפִלַּת יְשָׁרִים רְצוֹנוֹ׃ ט תּוֹעֲבַת יְיָ דֶּרֶךְ רָשָׁע וּמְרַדֵּף צְדָקָה
יֶאֱהָב׃ י מוּסָר רָע לְעֹזֵב אֹרַח שׂוֹנֵא תוֹכַחַת יָמוּת׃ יא שְׁאוֹל
ואבדון

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

רכילות הרפואה עץ חיים שידבר תמיד בתורה . וסלף בה פי' המסלף לשונו שבר ברוח כי אינו מתאוה לדבר מצוה וכל הגדרים שעשה לו יהיו בטלים כי הוא מסלף : ה) אויל ינאץ כו' כבר כתבנו שמוסר הוא במעשה ותוכחה הוא בדבור ותועלת המוסר הוא שיסור מדרך רע ולא ילך אחר תאות לבו והתוכחה הוא מביא לידי דרך טובה וז"ש גו' פי' ממאס אפילו המוסר של אביו אלא הולך בדרכיו הרעים והשומר תוכחת מה שמדברין לו להוליכו בדרך טוב הוא יערים שנעשה חכם ויודע באיזה דרך לילך ויהיה ערום כמ"ש למעלה : ו) בית צדיק חוסן רב היא ירושה גדולה לו אבל כשבא לשם תבואות של רשע נעכרת כל הבית וענין הפסוק הוא היפוך הכתוב למעלה נחלו פתאים אולת וערומים יכתירו דעת דהיינו נגד מה שאמר למעלה שהנחלה הוא בית כמ"ש בית והון נחלת אבות וחכמות נשים בנתה ביתה ואולת בידיה תהרסנה ולכן אמר לעיל נחלו פתאים אולת שהנחלה של פתאים הוא אולת המהרסין ביתו וערומים יכתירו דעת אבל ערומים רוצין שיהיו להם גם העטרין היפוך הפתאים שהנחלה של הפתאים גם הוא אולת והן ההכסנתין שלו לכן אמר שלהצדיק הבית חוסן רב שלו והן חו"ב כמ"ש בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן בה והעטרין שהוא הדעת כמ"ש וערומים יכתירו דעת אמר שבתבואת רשע נעכרת כי הדעת ממלא כל הבית כמ"ש ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים וכאשר בזה מתערב התבואות של הרשע נעכרת כל היקר והנעים. ועוד בית צדיק חוסן רב כמו בית דוד שכל מלכי בית דוד היו צדיקים ועמדו ביתם זמן רב והכל בזכות דוד . ובתבואת רשע נעכרת וכאשר נתערב בהם התבואות של הרשע והיא עתליה המרשעת נעכרת כל הבית כי הרגה כל מלכי בית דוד : ז) שפתי וגו' כלומר מה שיודעין מעטרין אותם ומייסרין דבריהם שיהא ערב ומתוק לשומעם ויזרו מלשון זר ולב כסילים לא די שאין יכולים לדבר הדעת נכון אלא אפילו בלבם אין להם כן ורגל שיבינו זאת . ואין להדעת מקום כלל בלבם : ח) זבח וגו' זבח הוא שלמים כמ"ש ואם זבח שלמים וגו' ואין רצון הש"י שיביא האדם קרבן חטאת על רוע מעלליו כי אין רצונו שיחטא האדם שיביא אח"כ עליה חטאת אבל שלמים הם רצונו כי לא על חטא יובאו וז"ש זבח רשעים תועבה אפילו הזבח של הרשעים מתועב אצלו מפני שהם ממרים לרצונו ותפלת וגו' כי התפלה הוא במקום הקרבן שלמים וגם במקום החטאת וזהו אף התפלות שהן במקום קרבן לבד וגם במקום החטאת אעפ"כ הוא רצונו : ט) תועבת וגו' תעב אצלו דרך רשע ומרדף צדקה המרדף את אחרים וממשיכם למצות הצדקה וירב עמהם יאהב לפניו זו הדרך וכמ"ש יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד : י) מוסר וגו' מוסר הוא יסורין כלומר שהש"י מביא יסורין מכוערין למי שהלך בהורת והוא דרך קטן ודחוק והוא שסיגף נפשו ואח"כ מעצמו עזב אותו התורה ומפני זה שולח ה' יסורים עלין על שעוזב מעצמו מוסר טוב ושונא וגו' תוכחת הוא הדבור ובנפש לכן אמר ימות
ושוכר ·

וַאֲבַדּוֹן נֶגֶד יְיָ אַף כִּי־לִבּוֹת בְּנֵי־אָדָם׃ יב לֹא־יֶאֱהַב לֵץ הוֹכֵחַ לוֹ
אֶל־חֲכָמִים לֹא יֵלֵךְ׃ יג לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִב פָּנִים וּבְעַצְּבַת־לֵב רוּחַ
נְכֵאָה׃ יד לֵב נָבוֹן יְבַקֶּשׁ־דָּעַת וּפִי כְסִילִים יִרְעֶה אִוֶּלֶת׃ טו כָּל־
ימי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ומוסר הוא במעשה ובגוף ולכך מוסר רע שהוא יסורי הגוף : יא) שאול וגו' שהשאול ואבדון הם בתחתית הארץ ואעפ"כ הם נגד ה' מכ"ש לבות בני אדם . ד"א שאול וגו' בא להזהיר האדם שלא יאמר הש"י שהוא טהור עינים מראות ברע וכל יראה ברעתי שאינו משגיח במקום טמא ומגואל לזה אמר שאול וגו' שהן עיקר הטומאות בכללם ואין בכל הטומאות כמותם ואעפ"כ הם נגד ה' ואף כי פי' כ"ש לבות ב"א . והענין כי השאול הוא ששה מדורי גיהנם הנקראים כולם שאול ואבדון הוא השביעית והן דו"כ ימין ושמאל וכנגדן באדם יצ"ט ויצה"ר וז"ל חז"ל צדיקים יצ"ט שופטן שניהם טוב ורשעים יצה"ר שופטן שניהן רע ובינונים זה וזה שופטן וז"ש שאול ואבדון וגו' אף כי לבות וגו' שני הלבבות . ד"א שאול וגו' כי השאול הוא שם מדור הו' כמ"ש בגמרא ואבדון הוא מדור הז' ומשניהם אין עולין כלל כמ"ש כן יורד שאול לא יעלה ומ"ש מוריד שאול ויעל הוא כמ"ש שם ה' ממית ומחיה שאינו עולה עד תחיית המתים ולכן קרח ועדתו שנאמר בהם וירדו חיים שאולה אמרו חז"ל שהן באין בכל שבוע למשיח ושאלו אימתי יבוא אבל מן האבדון אינם עולין כלל לעולם כי כשמו כן הוא לאבדם עולמות ולכן בשאול יש פתח אחד והוא סגור ובאבדון אין פתח כלל וכנגדן בלב האדם ב' נקבים אחד מלא דם ואחד סגור ברוח וכמ"ש ואקרע את סגור לבם וכנגד אותו נקב שמלא דם כתיב כל הגוים ערלי לב וז"ש שאול ואבדון נגד ה' וגו' : יב) לא יאהב וגו' כמ"ש אל תוכח לץ וגו' הוכיח לחכם ויאהבך תן לחכם ויחכם עוד פי' כי יש ב' בחינות תוכחה צריך לילך לבית העושה עול ולהוכיחו וללמוד אינו צריך לילך להרוצה ללמוד אלא כשיבוא אליו אז מצוה על הרב ללמדו וזהו הוכח לחכם פירש שתלך לו להוכיח ויאהבך תן לחכם כשיבא לך תן לו ויחכם וגו' וזהו לא יאהב לץ הוכח לו אף כשבאין לביתו וגם אל חכמים לא ילך ללמוד מהם וגם לא די שלא ילמוד אלא אף לא ילך וכמ"ש ד' מידות בהולכי בהמ"ד הולך כו' ואמר שגם זה אין אתו : יג) לב שמח וגו' מי שלבו שמח בעצמו ייטיב פניו שלו. ובעצבת לב כי השתוקקת האדם למצוה לעשותה או ש"ד הוא בא מהרוח כמ"ש למעלה אבל מי שלבו עצב הרוח שלו נכאה פי' שבורה וקצר רוחו בכל דבר ואינו עושה כלל . וכן בתורה הוא פרד"ס ובכל א' פנים בפ"ע כמ"ש פנים אימות למקרא פנים שוחקות כו' פנים מסבירות למשנה כו' וכן פנים אל פנים דיבר ה' עמכם והיינו לכל פנים שבתורה הסביר להם פנים וזהו לב שמח ייטיב פנים ובעצבת לב רוח נכאה כמ"ש רוחי אשר עליך גו' : יד) לב נבון מי שלבו נבון הוא מבקש עוד דעת להשיגה ורואה להשיג. ופי כסילים והכסילים לא די שבלבם תמיד יגות אולתם אלא אף בפיהם שוכן תמיד אולתם והם הרועים של האולת בפיהם ידברו אולת : טו) כל וגו' כמ"ש חז"ל איזהו עשיר וכו' וא"כ העני הוא מי שנפשו רחבה שאינו מסתפק בכל אשר לו וכל תאלי דעלמא לא יספיקו בדעתו ולכן כל ימיו רעים כי אינו באפשרי שישיג כל חפצו וימלא דעתו וכמ"ש אין אדם מת וחצי כו'. וטוב לב אבל מי שמספיק במה שיש לו לבו שמח תמיד כמו האיש אשר משתה בביתו שלבו שמח בעת שהוא שתוי יין עד שאז אפילו המלך אינו שוה לו אך לאחר הפיגו יינו אינו בשמחתו שהי' תחילה משא"כ הטוב לב הוא תמיד שמח כעת שמחת השתוי בעת
המשתה

יְמֵי עָנִי רָעִים וְטוֹב־לֵב מִשְׁתֶּה תָמִיד: טז טוֹב־מְעַט בְּיִרְאַת יְיָ מֵאוֹצָר
רָב וּמְהוּמָה בוֹ: יז טוֹב אֲרֻחַת יָרָק וְאַהֲבָה־שָׁם מִשּׁוֹר אָבוּס
וְשִׂנְאָה־בוֹ: יח אִישׁ חֵמָה יְגָרֶה מָדוֹן וְאֶרֶךְ אַפַּיִם יַשְׁקִיט רִיב:
יט דֶּרֶךְ עָצֵל כִּמְשֻׂכַת חָדֶק וְאֹרַח יְשָׁרִים סְלֻלָה: כ בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח־
אָב וּכְסִיל אָדָם בּוֹזֶה אִמּוֹ: כא אִוֶּלֶת שִׂמְחָה לַחֲסַר־לֵב וְאִישׁ תְּבוּנָה
יְיַשֶּׁר־לָכֶת: כב הָפֵר מַחֲשָׁבוֹת בְּאֵין סוֹד וּבְרֹב יוֹעֲצִים תָּקוּם:

שמחה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

המשתה: **טז) טוב מעט וגו'** המעט שיאסוף האדם ביראת ה' הוא טוב יותר ממה שיאצור רב ומהומה בו מלא מרמות וגזילות והענין הוא להורות בדרכי לימוד תורת ה' תמימה כי לפעמים ילמוד אדם הרבה מאוד אבל מלא פניות לכבוד וגאוה ומרמות וקנטור ודומיהן ובתוך הרוב שלומד יקרה מעט שלמד ביראת ה' אותו מעט הוא יותר טוב מכל האוצר שקבץ ולמד ומהומה בו: **יז) טוב ארוחת וגו'** ארוחה הוא מזונות כמ"ש וארוחתו ארוחת תמיד וז"ש שטוב לאדם שיהי' לו כדי מזונו ולא יותר וגם אותו המזונות יהיה מאכילת הירק אך אהבה שם והוא בתורה ג"כ מורה להלומד מאהבת הש"י ב"ה ממה שיהיה לו שור שלם וגם יהי השור אבוס ושנאה שם: **יח) איש חמה וגו'** מדון התחלת הריב כמ"ש פוטר מים ראשית מדון ונקרא מדון מלשון דין כי כאשר יתחיל לריב עם מי עושה עמו דין וחושב מה שעשה לו מקדמת דנא וריב הוא תוך ואמצע הריב וזהו איש חמה יגרה מדון פי' מתחיל לריב מה שלא הי' מתחילה אבל ארך אפים ישקיט אפילו ריב שהי' כבר: **יט) דרך עצל וגו'** דרך הוא הרחב כמ"ש ואורח הוא אורח דחוק וקטנה וכמ"ש המשל הגיע לפרשת דרכים כו' וכמ"ש לקמן והוא כי יש ב' דרכים א' תחלה רחב ואחר כך מלא קוצים וברקנים והשניה אף שהיא תחילתה מצער אבל אחריתה ישגה מאוד ויהי' דרך סלולה וזהו דרך כלומר הדרך רחב של העצל הוא אח"כ משוכת חדק מלא קוצים וברקנים ואורח ישרים כלומר הישרים שהולכים תחילה בדרך דחוקה וצערה וקצרה נפשם אבל היא קצרה וארוכה שאח"כ יהיה דרך סלולה. ואמר כאן ד' דברים כמ"ש ועתה ישראל מה ה' שואל ממך כי אם ליראה ללכת בדרכיו ולאהבה את ה' אלהיך ודרכיו הן ב' שהן המדות והן תאוני וכעסני וזהו טוב מעט ביראת ה' הוא נגד יראה טוב ארוחת ירק ואהבה בה הוא נגד אהבה איש חימה גומר הוא נגד כעסני דרך עצל גו' הוא נגד תאוני כי העצל הוא מתעצל מחמת שהוא חפץ שישב בשלוה והשקט: **כ) בן חכם וגו'** בן הוא קטן ואמר אצל החכם בן להורות שאף בקטנותו משמח אביו ואמר אב להיותו אצל אביו בבית מדרשו ומשמרהו שם בלמודו וכסיל אדם אף בגדלותו שנקרא אז אדם הוא בוזה אמו שאומרים העולם ארור שזה גדל ארור שזה ילד וכמ"ש ליט וביזה דהדין מניקתה ואמר כאן בוזה אמו ולמעלה אמר תוגת אמו כי למעלה נאמר בן כסיל שמורה על קטן יושב אצל אמו ויגונה בעיניה תמיד וזהו תוגת אמו וכאן אמר אדם שהוא גדול יושב במקום אחר ובוזה אמו אף בלתי ראותה אותו ועוד אדם כמ"ש במות אדם רשע וגו': **כא) אולת וגו'** כי החכם כאשר יזדמן שעושה פעמים אולת נפשו עליו תאבל אבל החסר לב שמח באולתו תמיד אבל איש תבונה שמח כשימצא דרך ישרה ללכת בה: **כב) הפר וגו'** כלומר מחמה שלא נטל סוד הוא עצה מחכמי היועצים לכן מופר מחשבותיו אבל ברוב יועצים כאשר מרוב יועצים יתור הדבר תקום ואמר סוד ולא עצה להורות

גם

כג שִׂמְחָה לָאִישׁ בְּמַעֲנֵה־פִיו וְדָבָר בְּעִתּוֹ מַה־טּוֹב: כד אֹרַח חַיִּים
לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל לְמַעַן סוּר מִשְּׁאוֹל מָטָּה: כה בֵּית גֵּאִים יִסַּח יְיָ וְיַצֵּב
גְּבוּל אַלְמָנָה: כו תּוֹעֲבַת יְיָ מַחְשְׁבוֹת רָע וּטְהֹרִים אִמְרֵי־נֹעַם:
כז עֹכֵר בֵּיתוֹ בּוֹצֵעַ בָּצַע וְשׂוֹנֵא מַתָּנֹת יִחְיֶה: כח לֵב צַדִּיק יֶהְגֶּה
לַעֲנוֹת וּפִי רְשָׁעִים יַבִּיעַ רָעוֹת: כט רָחוֹק יְיָ מֵרְשָׁעִים וּתְפִלַּת

צדיקים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

גם על שאם מגלה סודו לכל אדם יופר מחשבותיו: **כג) שמחה וגו'** כי החכמה תעוז לחכם בב' עתים שונות א' בעת ישאלו אותו דבר מה ימצא מענה בפיו ואז תעלוזנה כליותיו וישמח בקרבו. ב' שצריך לידע בעצמו ולומר בעתו ומועדו כמו הלכות פסח בפסח ודומיהן. עוד יש דבר שצריך לומר אף בלא זמנו והוא פיקוח נפש כדי שלא יהיה בכלל שופך דמים כאשר לא ילמד העם הדלך וז"ש במס' שבת ל' ע"א שאיל שאילתא לעילא כו' פתח ואמר אנת כו' ולכאורה תמוה למה פתח בדברי אגדה מה שלא נמצא כזה בשאר ההלכות והדינים והוא כמ"ש חז"ל בענין פיקוח נפש הנשאל הוא שופך דמים וכאשר ראה שואלים אותו פיקוח נפש אמר מסתמא אינם יודעים העם שפיקוח נפש דוחה שבת ואז פתח באגדה להמשיך העם בכללם כדי שישמעו כולם וידעו זה וזהו שמחה במענה פיו כשימצא מענה בפיו בעת ישאלו אותו ודבר בעתו מה טוב כלומר ומה שטוב שהוא פיקוח נפש בזה הוא ג"כ שמח שאז שמח לעצמו ג"כ: **כד) ארח חיים וגו'** האדם נקרא הולך שצריך לילך תמיד מדרגא לדרגא ואם לא יעלה למעלה ירד מטה מטה ח"ו כי בלתי אפשר שיעמוד בדרגא חדא וזהו אורח חיים למעלה וגו' למען וגו' כדי שלא יטה לרדת למטה שאולה ומחמת האורח חיים יסור משאול: **כה) בית גאים וגו'** כמ"ש ברכות בפרק הרואה הרואה ביתו של כ"נ אומר ברוך שמחריב כו' והרואה ב"י בישובן אומר מציב גבול אלמנה והוא בעת שנתיישב ירושלים בבית שני אז גם נתיישבו כל גבולי א"י וזהו בית גאים וגו' בית כ"נ שנתגאה במה שאמר אעלה על במתי עב וגו' יסח ה' ויצב וגו' וכן בית גאים הוא אדום יסח ה' כמ"ש המה יבנו ואני אהרוס ויצב גבול וגו' שעתיד לעשות חומות ירושלים עד דמשק ולהרבות גבולי א"י. ועוד בית גאים וגו' כי גאים הוא מנין המן הכתובים במגילה בית גאים הם עשרת בני המן כמנין אותיות שבי' בני המן וז"ש ותשם אסתר את מרדכי על בית המן: **כו) תועבת וגו'** כלומר כל מחשבות הרשע אף על הרעים תועבת ה' הם. וטהורים אלו אמרי נועם אף הדומים לחנופה ואינם בתכלית הטוב הם טהורים: **כז) עוכר ביתו וגו'** פירש הבוצע בצע שמאסף תמיד ממון שאינו שלו סופו שגם ביתו יוטל ממנו ונעכר אבל מי שנוטל מתנות אף שאינו עוכר ביתו אך מחמת שהוא מצפה ועיניו ייחלו לעת יוקרב לפניו מנחת נדבה ומתנה טובה וכאשר מתחלתו יומשך ופעמים שלא יובא לו יושב בצער וזהו שונא מתנות יחיה שחייו חיים היפוך האוהב ומצפה למתנות שחייו אינם חיים: **כח) לב צדיק וגו'** שהצדיק אין בפיו מענה שקר ולכן הגיון לבו איך לענות שלא יהי' בדבריו סיג ושקר אבל הרשעים אשר פיהם מלא שוא ואינם חושבים איך לענות ומפיהם יביע רעות מלשון נובע: **כט) רחוק וגו'** כי באדם יש ב' דברים עין רואה ואוזן שומעת ורואיה הוא מרחוק ושמיעה הוא מקרוב שיהא יכול לשמוע קולו וזהו רחוק מרשעים ה' שאף השגחתו הוא מסיר מאתם אבל להצדיקים כ"כ הוא קרוב עד שישמע תפלתו כמ"ש קרוב ה' לכל קוראיו וגו' וכמ"ש שהקב"ה קרוב לצדיקים כמו מפה לאוזן:

מאור

צַדִּיקִים יִשְׁמָע : ל מְאוֹר־עֵינַיִם יְשַׂמַּח־לֵב שְׁמוּעָה טוֹבָה תְּדַשֶּׁן־
עָצֶם : לא אֹזֶן שֹׁמַעַת תּוֹכַחַת חַיִּים בְּקֶרֶב חֲכָמִים תָּלִין : לב פּוֹרֵעַ
מוּסָר מוֹאֵס נַפְשׁוֹ וְשׁוֹמֵעַ תּוֹכַחַת קוֹנֶה לֵּב : לג יִרְאַת יְיָ מוּסַר
חָכְמָה וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה :
טז א לְאָדָם מַעַרְכֵי־לֵב וּמֵיְיָ מַעֲנֵה לָשׁוֹן : ב כָּל־דַּרְכֵי־אִישׁ
זך

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ל) מאור וגו' כי מהראי' טובה יבא שמחה ללב אבל השמועה טובה תדשן גם עצמותיו והענין כי תורה שבכתב נקרא ראיה שצריכין לראות בתורה וכמ"ש בישעיה אבל תורה שבע"פ נקרא שמיעה לשמוע מרבו ועיקר הסודות גנוזים בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ הם ההלכות וזהו מאור עינים כשמוציא אור הסודות שבתורה שבכתב התלוים בעינים ישמח לב כי עיקר הסודות מיוחסים ללב ששם נתיבות חכמה וכמ"ש שאין מגלותם לכל אדם לכן משמח לבו וכשמוציא שמועה טובה דהיינו הלכה או איזה דבר טוב הוא אומר לחבירו ולתלמידו ומדשן לו עצמותיו וזהו תדשן לאחרים : לא) אזן וגו' כי תועלת הולכי לבהמ"ד לישב שם ואין להם שכל ללמוד הוא לב' דברים א' שאזנם שומעת תוכחת חיים מהאחרים שלומדים ותועלת הב' שהוא בקרב חכמים תלין ג"כ עמם בבהמ"ד וזהו שאמרה רות לחמותה באשר תלכי אלך ובאשר תליני אלין באשר תלכי אלך הוא במ"ע ובאשר תלין הוא במל"ת וזהו אוזן וגו' בקרב חכמים תלין לבל יעבור במל"ת אף שלא יעשה מעשה מ"ע ועוד שבקרב חכמים תלין הוא בעה"ב בין אותם שאין עוברים על ל"ת כי שם בפסוק באשר תלין הוא ו' דברים נגד ששה דרגין והוא יהי' ביניהם באותה דרגא דבקרב תלין שהוא ל"ת : לב) פורע מוסר מואס נפשו כבר כתבתי כי מוסר מה שמייסר א"ע בשביל רצון קונו ואז מחמת זה גם הש"י עושה רצונו כמ"ש בטל רצונך מפני רצונו כדי כו' והמוסר הוא במעשה ובגוף ותועלתו הוא לסור מדרך רע ותוכחה הוא בדבור ותועלתו הוא לידע באיזה דרך להלוך וזהו פורע מוסר מואס נפשו כלומר רצונו שאין הקב"ה יעשה רצונו כאשר אינו מבטל רצונו מפני רצון הקב"ה . ושומע תוכחת יקנה לב כי ידע באיזה דרך להלוך ע"י זה שישמע התוכחה : לג) יראת ה' מוסר חכמה כלומר יראת ה' מביא לידי מוסר וחכמה כמ"ש למעלה שאוילים חכמה ומוסר בזו ועוד כמ"ש אם אין חכמה אין יראה אם אין יראה אין חכמה יראת העונש מביאה לידי חכמה וחכמה מביא לידי יראת הרוממות וזהו יראת ה' מוסר זהו יראת העונש מביא לידי חכמה ולפני כבוד ענוה כי יראת הרוממות הוא ענוה והוא לפני כבוד שהוא ל"ב נתיבות חכמה והוא חכמה עילאה מדות התורה ואמר ולפני כבוד גו' כי יראת ה' מוסר חכמה אין לו הכרע אם יראת ה' הוא המביאו לידי מוסר חכמה או יראת ה' בא ע"י מוסר חכמה כענין ורב יעבוד צעיר שאין לו הכרע אם הרב יעבוד את הצעיר או לרב יעבוד הצעיר ושניהם אמת זכה ורב יעבוד את הצעיר לא זכה לרב יעבוד הצעיר כן כאן שניהם אמיתים שהחכמה בא ע"י יראה ויראה בא ע"י החכמה היינו יראת העונש ויראת הרוממות אך הכבוד אינו בא רק אם הוא עניו ובורח מן הכבוד לכן אמר ולפני כבוד :

טז א **לאדם** מערכי לב בעת שיצטרך לדבר לפני מלך ולפני שר אין לו רק לערוך לבבו לה' ומה' יהי' מענה לשונו וכל אשר ישים ה' בפיו אותו ידבר וכן הוא בתורה רחמנא ליבא בעי וכאשר ישים מגמת נפשו לעיין בתורת ה' בכל לבבו ובכל
נפשו

זַךְ בְּעֵינָיו וְתֹכֵן רוּחוֹת יְיָ : ג גֹּל אֶל־יְיָ מַעֲשֶׂיךָ וְיִכֹּנוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ :
ד כֹּל פָּעַל יְיָ לַמַּעֲנֵהוּ וְגַם־רָשָׁע לְיוֹם רָעָה : ה תּוֹעֲבַת יְיָ כָּל־גְּבַהּ־
לב

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

נפשו ובכל מאודו ה' יתן לו דעה ובינה והשכל ללמוד וללמד : ב) כל דרכי איש כל דרכי האדם נמשכים אחר הרצון הראשון וכמו שעולה על רוחו ברצון הראשון הם זכים וישרים בעיניו אך תוכן רוחות ה' והוא יודע אם לא הי' ברוחו רמיה כלומר ברצון הראשון אם לא הי' שום פניה כלל והוא זך וישר : ג) גל אל ה' מעשיך ויכונו מחשבותיך כלומר וכיון שכל דרכי איש ישר בעיניו לכן אין לסמוך כלל על שכלך האנושי אך תראה שיהי' מעשיך לפי רצון ה' ויכונו מחשבותיך שיהי' ג"כ לפי רצונו : ד) כל פעל ה' למענהו שהכל ברא לכבודו . וגם את הרשע ברא בשביל היום רעה לענוש בו להסרים ממצותיו ועוד שקאי אלעיל ומהו רצון ה' אומר שתדע שכל מה שפעל הוא למענהו כלומר למען ה' ו' תורה שבכתב ושבע"פ ה' חמשה חומשי תורה ו' ש"ס משנה והן מ"ע ול"ת ות"ש בא דוד והעמידן על אחת עשרה וחושב שם ה' מצות ל"ת ו' מ"ע ומסודרים שם במזמור מי יגור גו' וא"ת כיון שאין רצונו רק בההולכין בתורתו ולמה ברא את הרשע וז"ש וגם רשע ליום רעה לענוש בו להעוברים על רצונו. וסוד הענין של הד' פסוקים הם דרך להאדם איך להתנהג ולילך ברצונו יתברך ועלה טובה כי לכל אדם ואדם יש לו דרך בפ"ע לילך בו כי אין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומין זה לזה ואין טבע ב' בני אדם שוים וכשהיו נביאים היו הולכין אצל הנביאים לדרוש את ה' והי' הנביא אומר ע"פ משפט הנבואה דרכו אשר ילך בה לפי שורש נשמתו ולפי טבעת גופו וזהו לאדם מערכי לב שלו לא הי' רק לערוך לבבו לדרוש את ה' בכל לבבו ומה' הי' מענה לשון על ידי הנביא איך יתנהג וכשבטלה הנבואה הי' רוח הקודש בישראל ואיש רוחו הוא יודיעגו איך להתנהג ורוח הקודש יש לכל אדם ואדם אך אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון ואין ברוחו רמיה כלומר כי מחשבות אדם הוא מד' טבעות אמר"ע והן נגד ד' רוחות השמים והן נגד ד' אותיות ה' וכאשר יש באדם רוח שלם שכל הד' רוחות וכן הד' יסודות הן מרכבה לד' אותיות ה' ואין ברוחו שום דופי אז תוכן רוחות ה' וכל דרכי איש זך בעיניו וזהו רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום אבל מי יאמר זכיתי לבי שאין ברוחו רמיה כלל ואין טבעו מתאוה ונוטה חוץ מדבר רצונו ית' כמ"ש בזוהר פ' וארא כי זה שאין ברוחו רמיה זה דבוק ממש במדותיו של הקב"ה אבל אם ח"ו יש בלבבו שורש קטן שפורה ראש ולענה אז יש ברוחו רמיה אם יהי' מתנהג ע"פ רוחו ודרכי איש זך וישר בעיניו ויפול משמים לארץ עד אשר לא יוכל לקום ויסור מדרכי ה' ומצותיו ולא ידע בעצמו וזהו גול אל ה' מעשיך כלומר עכשיו אין לנו להלוך בגדולות ונפלאות אך לראות שיהי' מעשינו אל ה' היינו לפי רצונו ית' ויכונו מחשבותיך כלומר המעשים עצמן שהן מ"ע בקיומן וזהירות מל"ת הם יכונו מחשבותיך כי כל פעל ה' למענהו כלומר שעיקר רצון ה' הם התורה והמצות וכל מה שפעל הכל למען ה' ו' שהן מ"ע ול"ת תורה שבכתב ותורה שבע"פ ואמר פעל שהוא נסתר והוא השכר טוב הצפון כלומר מה שנסתר הכל הוא למען ה' ו' שהוא התורה והמצות שבנגלה והן עיקר הכל וגם הרשע שהוא הס"א המענשין הוא ליום רעה למי שעובר על מצותיו ולכן לא תזוז מהם והם יכונו אף מחשבותיך ואמר כל פעל גו' וגם רשע גו' כי נ' שערי בינה נבראו בעולם ושער הנ' לא נתגלה עד ביאת הגואל שהוא סוד עלמא דחירות והיינו כי להס"א אית רק מ"ט שערי טומאה שער הנ' אין לו וכאשר נתגלה
כל

לב יד ליד לא ינקה: ו בחסד ואמת יכפר עון וביראת ה' סור
מרע: ז ברצות ה' דרכי־איש גם־אויביו ישלם אתו: ח טוב
מעט בצדקה מרב תבואות בלא משפט: ט לב אדם יחשב
דרכו וה' יכין צעדו: י קסם | על־שפתי־מלך במשפט לא ימעל־

פיו

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כל המ"ע שלו אז יתבער הוא מן העולם כי יבער כאשר יבער הגלל עד תומו ולכן יתגלה שער הכ' ויתבער הוא מן העולם וזהו כל פעל גו' הוא גם"ב וגם רשע גו' הוא מ"ע שערי טומאה ליום רעה כי בפרוח רשעים גו' להשמדם גו': ה) תועבת ה' כל גבה לב אפילו מי שיש בלבו גבהות הוא מתועב ומשוקץ לפני ה'. ויד ליד לא ינקה כי הקב"ה חסיד בכל מעשיו ואינו מענים כפי הדין והיושר אלא מכנים לפנים משורת הדין אך להגבה לב לא ינקה כלל ומענים אותו יד ליד ואין מנכין לו כלל: ו) בחסד ואמת יכופר גו' כי כאשר האדם רוצה לשוב אל ה' מן רוע מעלליו צריך ב' דברים א' תשובה על העבר ב' לקבל על עצמו על להבא לסור מרע ואמר שעל העבר בחסד ואמת יכופר שהוא גדול וטוב מכל הסיגופים לעסוק בתורה ובג"ח כמ"ש בגמרא חסד זו ג"ח אמת זו תורה ובזה יכופר עונו ועל להבא אמר עלה לסור מרע והיינו שישים יראת ה' נגד פניו שהקב"ה מלא כל הארץ כבודו ועומד עליו ורואה מעשיו המגועלים ואיך לא יבוש מפניו לעבור על רצונו בפניו ממש וזהו ביראת ה' סור מרע: ז) ברצות ה' גו' וקאי אלעיל שלא יאמר אדם איך אשוב מדרכי הרעה הלא יש לי ג' מניעות והן יצר תינוק ואשה והיינו יצה"ר שהוא המקטרג עלי למעלה ותינוק הם הדרכים שהלכתי בהן מנעורי והוא נפש הבהמית שהלכתי אחריה תמיד והורגלתי בהם ואשה רעה ממש כי גם הנפש הבהמית ג"כ נקראת אשה וכאשר הורגל בדרך רע היא נקראת אשה רעה וז"ש אל תירא מהם כי ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו ואמרו גם אויביו הוא אשה רעה גם אויביו הן המקטריגין וגם הנפש הבהמית כמ"ש בזוהר פ' שלח לך כי לחמינו הם כמ"ש ואת העורבים כו' ע"ש וכולם יהי' לו לטוב ושלום: ח) טוב מעט גו' טוב לאדם שיעסוק מעט בעוה"ז ויקבץ ממון ויעשה צדקה כי כאשר יש לאדם ממון מעט הוא יוצא מדין חיוב צדקה בקל ואפשר הוא נותן יותר מהראוי לו. **מרב תבואות בלא משפט** משפט הוא מה שאדם צריך ליתן ע"פ החוב והדין כמ"ש וזה משפט הכהנים מאת העם והיינו ממה שיהי' לו רב תבואות ולא נתן כמשפטו הצריך ולכן אמר תחילה צדקה ואח"כ משפט וכן בתורה טוב שילמוד מעט מעט בצדקה (והיינו שידע כל דבר על בוריו שבזה יעשה צדקה לכ"י כמ"ש בזוהר) מתבואות רב ולא במשפט ממה שיקבץ על יד הרבה אך לא במשפט שאין יודע־הדין על בוריו: ט) לב אדם יחשב דרכו גו' הענין שיש באדם ב' שכליים שכל המחשבה ושכל המעשה וצריך האדם תמיד לחשוב על דרכו אשר דרך בה אם יש בה עון להרחיקה ולא ידרוך בה עוד ויבקש מהקב"ה לסייעו שיכין צעדו כי מה' מצעדי גבר והיינו שיציל מכל רע וימנע הרע ממנו וזהו וה' יכין צעדו: י) קסם על שפתי מלך הדבור של המלך הוא כמו קסם אף שמרמין אותו יקרה ה' דבר בפיו שיהא משפטו אמת וזהו שבמשפט לא ימעל פיו והענין מאן מלכי רבנן שפתותיהם כמו קסם אף שיטעו לפי המחלה מ"מ במשפט לא ימעל פיו כלומר בהדין עצמו לא יטעו כי בסוף יתגלה שלא כן הי' המעשה כמ"ש בגיטין ע"ז ב'. ההוא ש"מ כו' איכסיף כו' לסוף איגלי כו': יא) פלס וכו' הוא

נגד

פיו: יא פלס | ומאזני משפט לה' מעשהו כל־אבני־כיס:
יב תועבת מלכים עשות רשע כי בצדקה יכון כסא: יג רצון
מלכים שפתי־צדק ודבר ישרים יאהב: יד חמת־מלך מלאכי־
מות ואיש חכם יכפרנה: טו באור פני־מלך חיים ורצונו כעב

מלקוש

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

נגד ג' כיתות ב"א צדיקים ורשעים ובינונים נגד צדיקים שעושין מצות ונתוסף בהם תמיד עשיות המצות אמר פלס ששוקלין בו אף מעט כמו הרבה אלא שנתוסף תמיד ונגד הבינונים שהם שוקלין העבירות נגד הזכיות כמו במאזנים ששוקלין בשוה א' נגד חבירו אמר מאזנים ונגד הרשעים אמר אבני כיס שהכל בהם אבנים והן בפרודה כי בצדיקים הקב"ה מצרף מחשבתם למעשה ובהן המחשבה והמעשה הכל אחד לטוב אבל ברשעים אינו מצטרף המחשבה למעשה וכל מעשה הוא בפ"ע והן בפרודה והן נקראין אבני כיס. ועוד פלס ומאזנים ואבני כיס מורה על ג' מיני מצות פלס הן המצות שכולן טוב לש"ש לבד ואין בהם שום פני' אחרת ח"ו והוא כמו הפלס שהוא הכל אחד ומאזני הוא שיש בהם טוב ורע וז"ש במס' שבת בפ"ב אם יש מלאך מליץ כו' אפילו תשע מאות וצ"ט באותו מלאך לחוב וחלק האלף לזכות כו' והוא כי בכל מצוה בורא מלאך והיה באותה מצוה ט"מ וצ"ט חלקים לשם פני' אחרת וחלק האלף לש"ש ניצל ואבני כיס הם המצות שכולן אבנים ואין בהם אף מעורב טוב כלל. ועוד פלס ומאזני ואבני גו' פלס כי המצות בעת שעושה אותן האדם הן הולכין למקום אחד בג"ע ומתחברין שם ולהיפוך העבירות בגיהנם וזהו פלס שהן מחוברין יחד כמו הפלס שכולו א'. מאזנים הוא כי ביום הדין אח"כ הם באים לפני הקב"ה ואז שוקל הכל עבירות נגד מצות באותו יום הדין הגורא וזהו מאזנים והמעשיות עצמית הם אבני כיס ובעת ששוקלין שוקלין הכל אף העבירות הקלות וז"ש חז"ל עבד ששוקלין לו קלות כחמורות ולכאורה תמוה השופט כל הארץ אשר תמים פעלו ולא עולתה בו יענוש בעד עבירה קלה כמו בעד חמורה אך האמת בזה כי דרך השוקלים כששוקל הרבה מאוד ובתוכן דבר מועט אינו שוקל אותו המועט אבל הקב"ה א"כ אלא שוקל הקלות ג"כ כמו ששוקל החמורות ואינו מוותר וזהו כל אבני כיס ששוקל גם הקלות: יב) תועבת וגו' כלומר שהללו תועבה העושין רשע כי כאשר בני עמו עושין צדקה יתרומם מלכותו בפי כל. ד"א תועבת וכו' שתועבה אצלם לעשות רשע כי כאשר יעשו חסד וצדקה עם הכל יתרומם ויטו שכם אחד לעבדו ברצון ויכון הכסא באמרם שהוא מלך חסד: יג) רצון וגו' פירוש רצון המלכים באותן המדברים זכות על חבריהם ובאותן המדברים ביושר הוא אוהבם אפילו וכן רצונו של השי"ת באותן המלמדין זכות תמיד ואותן המדברין ביושר כפי הצריך אוהב ג"כ וכן למעלה בפסוק הקודם: יד) חמת וגו' כשהמלך בכעס אז חמתו מלאכי מות ששולח שלוחים להמית אבל החכם יכפרנה בחכמתו וכן בהקב"ה בעת יעלה חרון אפו וחמתו הוא המלאך המות אבל כשיש איש חכם יכפרנה כי מחמת אהבתו להחכם בעת רואהו לא יעיר כל חמתו כמ"ש בנגף ויבא אהרן ויכפר על העם כמ"ש שמשלו לו לאדם בעת שכועס מכניסין בנו הקטן לפניו שמחמת אהבתו נשתכך כעסו: טו) **באור** פני וגו' כשהמלך באור הפנים של שמחה אז חיים לעמו ולמדינתו ורצונו כשהוא ברצון הוא טוב לעמו כעב מלקוש והוא גשם הבא בניסן שהוא מאוחר שבגשמים שהוא בא על תבואה בשולה וטובתו רבה מאוד כן רצונו טוב להם. והענין הוא כי יש תורה ותפלה תורה

הוא

מַלְקוֹשׁ׃ טז קְנֹה־חָכְמָה מַה־טּוֹב מֵחָרוּץ וּקְנוֹת בִּינָה נִבְחָר
מִכָּסֶף׃ יז מְסִלַּת יְשָׁרִים סוּר מֵרָע שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ נֹצֵר דַּרְכּוֹ׃
יח לִפְנֵי־שֶׁבֶר גָּאוֹן וְלִפְנֵי כִשָּׁלוֹן גֹּבַהּ רוּחַ׃ יט טוֹב שְׁפַל־רוּחַ
אֶת־עֲנָוִים מֵחַלֵּק שָׁלָל אֶת־גֵּאִים׃ כ מַשְׂכִּיל עַל־דָּבָר יִמְצָא־טוֹב
וּבוֹטֵחַ בַּיְיָ אַשְׁרָיו׃ כא לַחֲכַם־לֵב יִקָּרֵא נָבוֹן וּמֶתֶק שְׂפָתַיִם יֹסִיף
לקח

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הוא אור הפנימיות של מלך ותפלה היא רצונו וזהו באור וגו' מי שזכה באור פני מלך שהוא התורה לו חיים כי עץ חיים היא למחזיקים בה ומי שעושה רצונו והוא התפלה או מצות הוא כעב מלקוש פי' לבסוף כי תפלה הוא חיי שעה ותורה היא חיי עולם לכן השעה הטובה ניתן לבסוף וזהו כעב מלקוש אבל שכר התורה שהוא חיי עולם אין שייך לבסוף שהיא עולמית: טז) קנה חכמה מה טוב מחרוץ גו' כי החכמה היא נעלמת מעין כל חי והיא נגלית ע"י הבינה ומחמת הבינה יכול האדם להסבירה והבינה נכללת בחכמה אך בהעלם וכן החילוק בין כסף לזהב שהכסף נכלל בזהב אך בהעלם והזהב אינה להוצאה רק גנוז באוצרותיו אבל לא נתנה להוצאה וכסף הוא מטבע לכן היא נבחרת איזה היא מטבע טובה כמ"ש למעלה כסף נבחר גו' וידוע שהחכמה הוא אחדות הפשוט רק ע"י גבולי הבינה הן נחלקין וזהו קנה חכמה לשון יחיד מה טוב בהעלם מחרוץ וקנות לשון רבים בינה נבחר מכסף כלומר מהכסף נבחר היא נבחרת יותר: יז) מסילת ישרים סור מרע כי מסילה נקרא הדרך שמפנין מאבן כמ"ש סולו סולו פנו דרך גו' וישרים הן הבעלי שכל כמ"ש למעלה וזהו שהישרים רוצין לפנות הדרך ולעשות מסילה ודרכם לסור מהרע אך היושר השם מדותיו אפשר לטעות בשכלו והרוצה לשמור נפשו שלא יכשל ח"ו נוצר דרכו כעיר נצורה ועושה גדרים לעצמו שלא לבא לידי רע ח"ו: יח) לפני וגו' כי גאון הוא שמתגאה על הציבור וחפץ להשתרר עליהם וגבה רוח הוא בלב ושבר הוא שנשבר ע"י דבר אחר וכשלון הוא מעצמו וזהו שבר להגאון שהי' לו על אחרים וכשלון מעצמו על גבה רוח שהיה לו מעצמו: יט) טוב שפל רוח את ענוים גו' בכ"מ הקרי הוא נגלה והכתיב הוא נסתר אך במקומות מועטים הוא בהפוך שהכתיב הוא נגלה והקרי הוא נסתר כמ"ש אשר לא נשא לשוא נפשי וכן הוא כאן פי' שטוב להיות שפל רוח ולהיות יושב עם עניים מחלק שלל עם גאים וכמו מעשה דר"ע שמצא העשיר יושב בין עניים כו' ועוד כי תכלית העשירות הוא למלאות רצונו וחפצו ולמי שמתגאה אין מספיק לו כל העולם ואין מת וחצי תאותו בידו לכן טוב לו להיות יושב עם עניים שיסתפק במה שימצא א"ע ואמר שפל רוח ועניים שהוא דכא ושפל רוח שהן היפוך של רוח גבוה ונפש רחבה שהן גאים ומחלק שלל שהוא עשירות לפי שתמיד הן רצין לחלק שלל שאין אדם מת וחצי תאותו כו': כ) משכיל וגו' כי המשכיל א"ע בתורה ויגע בה ימצא טוב אבל בעניני עוה"ז אינו כן אלא בוטח בה' אשריו והן עוה"ז ועוה"ב וכן בתורה ותפלה בתורה הוא משכיל וגו' ובתפלה יבטח בה' ולא לכוונת עצמו כי המעיין בה הוא תוחלת וגו': כא) לחכם וגו' כי בחכמה יש ג"כ תבונה והוא להבין החכמה על בורי' כמ"ש למעלה וזהו לחכם לב מי שיבין החכמה על בוריה יקרא נבון. ומתק וגו' היכול למתק יופיה ולהראות מתיקות התורה מחמת זה הוא עצמו יוסיף לקח וגם אחרים יוסיפו לקח מחמת זה כי רואין מתיקות התורה: כב) מקור וכו' השכל הוא מקור חיים לבעליו כמ"ש והחכמה תחיה
את

לֶקַח׃ כב מְקוֹר חַיִּים שֵׂכֶל בְּעָלָיו וּמוּסַר אֱוִלִים אִוֶּלֶת׃ כג לֵב
חָכָם יַשְׂכִּיל פִּיהוּ וְעַל־שְׂפָתָיו יֹסִיף לֶקַח׃ כד צוּף־דְּבַשׁ אִמְרֵי־
נֹעַם מָתוֹק לַנֶּפֶשׁ וּמַרְפֵּא לָעָצֶם׃ כה יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי־אִישׁ
וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי־מָוֶת׃ כו נֶפֶשׁ עָמֵל עָמְלָה לּוֹ כִּי־אָכַף עָלָיו פִּיהוּ׃
כז אִישׁ בְּלִיַּעַל כֹּרֶה רָעָה וְעַל־שְׂפָתָיו כְּאֵשׁ צָרָבֶת׃ כח אִישׁ
תַּהְפֻּכוֹת יְשַׁלַּח מָדוֹן וְנִרְגָּן מַפְרִיד אַלּוּף׃ כט אִישׁ חָמָס יְפַתֶּה
רעהו

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

את בעליה ועוד שכל הוא שמשכיל בדרכי ה' כמ"ש ויהי דוד וגו' וזהו השכל שמדריך בעליו הוא לו מקור חיים. ומוסר כלומר היסורין הבא על האוילים הוא מן האולת עצמה כמ"ש חטאים תרדף רעה וכמ"ש כי מוקש הוא לך שהחטא עצמו הוא המוקש לו: כג) לב חכם וגו' שרואה תחילה כל דבר שמוציא מפיו להבין על בוריו וגם על שפתיו שרואה שיהי' על שפתיו וחוזר תמיד הרבה ג"כ ואח"כ הוא יוסיף לקח: כד) צוף דבש וגו' כל דבר המתוק נקרא דבש וצוף הוא מתוק מאוד כמ"ש ונופת צופים והוא יותר טוב מדבש עצמו כי הדבש הוא מתוק אבל אינו טוב לגוף אבל הצוף הוא טוב גם לגוף וזהו שאמרי נועם דומים לצוף שהוא מתוק לנפש וגם מרפא לעצם שהוא עיקר הגוף. והענין שיש ב' דינין העוברין על האדם אחר מיתתו גיהנם וחיבוט הקבר גיהנם לנפש וחיבוט הקבר הוא לגוף ואמרי נועם מציל מכל והוא ההיפוך מהכתובים למעלה נופת תטופנה וגו' ואחריתה מרה כלענה הוא גיהנם לנפש. חדה כחרב פיות הוא לגוף: כה) יש דרך וגו' אבל הס"א גם היא נדמה לאיש שהיא ישרה כמ"ש נופת וגו' אבל אחריתה דרכי מות שאול צעדי' וגו' שיש לה הרבה דרכים וכולם למות: כו) נפש עמל וגו' אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת והיינו שלומדין לאדם בבטן אמו כל התורה מה שיהי' ביכולת האדם להשיגה כל ימי עמדו בזה העולם וזהו כי לכך נוצרת וז"ש יגעת ומצאת תאמין כי מה שהי' ואבד יוכל להמצא וזהו כי אכף עליו פיהו כלומר פיהו שלמד כל התורה קודם בואו לאויר העולם הוא מכיפו ומכריחו שיעמול במע"ט הרבה כי צריך לעשות הרבה יותר מלימודו כמ"ש יותר מלימודך עשה כל הלומד תורה ואינה מקיימה כו' ועוד שפיהו מכריחו ללמוד תמיד למצוא אבידתו: כז) איש בליעל וגו' כלומר האיש הנעדר מיראת ה' והוא נקרא בליעל כלומר בלי עול הוא כורה רעה תמיד. ועל שפתיו הוא שדיבוריו כאש צרבת כמ"ש שדוקרין זא"ז בחרבות שבלשונם וכאן ג' דברים מחשבה דבור ומעשה. בליעל הוא מחשבה כורה הוא במעשה ועל שפתיו הוא בדיבור: כח) איש וגו' מי ששמו איש תהפוכות כלומר שמהפך א"ע לכל איש ואיש לעשות כרצונו הוא משלח מדון שאומר לזה על זה וכן לחביריהם עד שיתחילו להתקוטט ביניהם והכל בשליחותו שלח המדון. ונרגן וגו' המתחבר ריב הוא מפריד אלוף הבעל מאשתו והסוד הוא כי אלוף הוא ימין ושמאל וזה סוד אלוף נעורי אתה: כט) איש חמס וגו' שרצונו לגזול ולחמוס ממון חבירו הוא מפתהו תחילה ואח"כ מוליכו בדרך לא טוב ובג"פ אלו אמר ג"פ איש נגד ג' דברים מחשבה דיבור ומעשה והם נגד גוף ונפש וממון. איש בליעל הוא במחשבה ובנפש איש תהפוכות בדיבור והוא בגוף איש חמס הוא במעשה ובממון והן כנגד ג"ד הכתובים בפ' מי האיש החפץ וגו' נצור וגו' איש בליעל
הוא

רֵעֵהוּ וְהוֹלִיכוֹ בְּדֶרֶךְ לֹא־טוֹב׃ ל עֹצֶה עֵינָיו לַחְשֹׁב תַּהְפֻּכוֹת
קֹרֵץ שְׂפָתָיו כִּלָּה רָעָה׃ לא עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת שֵׂיבָה בְּדֶרֶךְ צְדָקָה
תִּמָּצֵא׃ לב טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר וּמֹשֵׁל בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר׃

בחיק

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הוא נגד לשונך מרע איש תהפוכות הוא נגד מרמה איש חמס נגד סור מרע : ל) עצה עיניו וגו' כי תחילה עוצה עיניו לחשוב בתהפוכות ואח"כ הולך ומדבר לחבירו וקורץ בשפתיו על חבירו ואחר כך כלה הרעה בעת שמתחבר ריב ביניהן והן גם כן מחשבה דיבור ומעשה עצה עיניו לחשוב וגו' מחשבה קורץ שפתיו דבור כלה רעה במעשה : לא) עטרת וגו' שם השיבה הוא בא לאדם כאשר יזכהו הש"י להנהיג ישיבה של תורה בזקנותו ועטרת נאה היא מאוד והיא נמצאת במי שהלך בדרך צדקה. עטרת תפארת שיבה הן ג' דרגין שהן מעשים ותורה וחכמה ממטה למעלה וכמ"ש ז"ל כשם שהקטין עצמו וכו' וכמ"ש מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך פי' ממי שעובד ה' והן ממעלה למטה ובקטנותו הוא עטרת כמ"ש עטרת זקנים בני בנים וכשבא בימים הוא תפארת וכמ"ש תפארת בנים אבותם ואח"כ שיבה ושיבה הוא ב' דרגין שיבה וזקנה בן ששים לזקנה בן שבעים לשיבה וז"ש בדרך צדקה תמצא שהן ד' דרגין כמ"ש צדיק אמנים ד' קדושות ק' ברכות ה' חומשי תורה שהן ד' דרגין ברכה יחוד וקדושה ותורה : לב) טוב ארך וגו' גבור הוא בעת אשר יגבר על זולתו שיהי' אתו במקום א' ועליו יעלים בכחו להתגבר נגדו ולוכד העיר נקרא הסובב כל העיר וגם כי המתגבר על זולתו תלוי בגבורת הכח לא כן הלוכד העיר תלוי בשכל התחבולות כמ"ש בתחבולות תעשה לך מלחמה וכן הוא באדם שתול מקורי המדות המונעים לעבוד הש"י והם ב' כעסני ותאוני כעס הוא בכבד ולא יהנו שאר איברים מזה ולכבוש זה א"צ כ"א גבורה ולהיות אביר והתאוה באה מן הרוח וממנו יוטעו כל התאות ולזה צריך לחשוב בענין שכלו תחבולות גדולות כי הם אתו מיום הולדו וכמ"ש עיר קטנה ואנשים בה מעט כלומר מעט שלא שמעו להמלך ובא עליה מלך גדול כלומר שהכל שומעין לו ולכן נקרא מלך גדול ובנה עליה מצודות גדולות אלו פחי היצר מהתאות שכל י"ג שנה נמשך אחר התאוה ונשרשה בו ואז קשה לו להפרד ממנה ולכן ישים תחבולות גדולות לזה וגם כי כל האיברים יהנו מזה התאוה ולכן המושל ברוחו הוא טוב יותר מלוכד עיר וזהו נגד התאוה אמר שהמושל על מדת התאוה בהמצאו תחבולות הוא טוב מהלוכד כו' ע"י תחבולות ועל הכעס אמר טוב ארך אפים מגבור הוא גבורה נגד הכעס טוב מגבור . ועוד נקרא מושל ברוחו המושל על דיבורו כמ"ש הוי זהיר ברוחך כו' הוא טוב יותר מלוכד וגו' שהשומר לשונו יגרם שמירת נפשו לטוב. ועוד מושל ברוחו הוא במחשבתו הוא טוב יותר מלוכד עיר שכל מעשה האדם הולכים אחר מחשבתו ורוחו הוא מחשבה כמ"ש ותוכן רוחות ה' וז"ש בזוהר תלת רוחין איגון מד"ע וכל הג' כלולין כאן . ועוד טוב ארך אפים מגבור גו' כי הרוצה להתגבר על חבירו הוא תלוי בכח והיינו שהוא יכול להפיל ולהרוג את חבירו אבל הרוצה ללכוד את העיר ולהשאירם בחיים כי אינו חפץ ללכוד עיר ושיהיה כולם מתים כי מה תועלת יהי' לו בהעיר לזה צריך גבורה יותר להתגבר עליהם ושישארו בחיים וכן הוא בהמדות כי כעס צריך לכבוש עד התכלית אבל התאות הן נצרכין לעבודת ה' ולקיום הגוף וצריך לשבור אותם וגם שישארו אלו לכן טוב הארך אפים מגבור סתם שאין צריך לזה גבורה אך המושל ברוחו שהן

התאוה

לג בַּחֵיק יוּטַל אֶת־הַגּוֹרָל וּמֵיְיָ כָּל־מִשְׁפָּטוֹ׃
יז א טוֹב פַּת חֲרֵבָה וְשַׁלְוָה־בָהּ מִבַּיִת מָלֵא זִבְחֵי־רִיב׃ ב עֶבֶד
מַשְׂכִּיל יִמְשֹׁל בְּבֵן מֵבִישׁ וּבְתוֹךְ אַחִים יַחֲלֹק נַחֲלָה׃
ג מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב וּבֹחֵן לִבּוֹת יְיָ׃ ד מֵרַע מַקְשִׁיב עַל־
שְׂפַת־אָוֶן שֶׁקֶר מֵזִין עַל־לְשׁוֹן הַוֺּת׃ ה לֹעֵג לָרָשׁ חֵרֵף עֹשֵׂהוּ

שמח

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

התאוה הוא טוב יותר מלוכד עיר ולכן הוא נקרא מושל ברוחו שמושל בם ונוטל להדברים הנצרכים ושובר המותרות : לג) בחיק וגו' אל ידמה האדם ברעיוניו כי כחי ועוצם ידי עשה החיל הזה אלא אף מה שמטילין גורל על מה שבחיקו מה' כל משפטו היה מתחילה מי יזכה :

יז א טוב פת וגו' פת הוא פתיתין כלומר דבר מועט וגם חריבה אך שלוה בה מבית מלא וגם זבחים והוא בריב וכן בתורה טוב ללמוד מעט בתורה וחוזר תמיד ובנחת ולשמה מללמוד הרבה ובריב לקנטר וכמ"ש בז"ח איגון דעסקי באורייתא כו' ונבחין ככלבא ומקשין קושיא כו' וצועקין הב הב כו' : ב) עבד וגו' פי' שהוא אפילו עבד רק שהוא משכיל ימשול אף בבן כשהוא מביש ונוטל חלקו בירושה וגם בין אחים של אביו הוא יחלוק נחלה ירושת אבי אביו. והענין כי בישראל יש ג' דרגין עבד כמ"ש כי עבדי אתם עבדי אתה וגו' ובנים כמ"ש בנים אתם וגו' ואחים כמ"ש למען אחי רעי כו' והוא כי עבדים הם העוסקין בתפלה ומצות כרחב"ד וחביריו והם כעבדים לפני המלך ובן הוא העוסק בגנזי אוצרות המלך ואחים הם המשיגין בחכמה וזהו עבד משכיל אף מי שהוא בדרגא דעבד שעסקו בתפלה הוא ימשול אף במי שעוסק בתורה כשהוא מביש וגם יבוא לידי שבתוך אחים יחלוק נחלה : ג) מצרף לכסף פי' שהבחינה להכסף הוא במצרף ובחינת הזהב הוא בכור אבל בוחן לבות הוא ה' לבדו ואין אדם יכול להבחין זה. והענין כי כסף הוא המצות וזהב הוא התורה וכולן יכול האדם להבחין אם הוא כמצותה אבל הלב בחינתו לה' הבוחן לבות כי האדם יראה לעינים וכו' ועוד מצרף לכסף הוא תורה שבע"פ וכור לזהב הוא תורה שבכתב כמ"ש בתיקונים תיקון כ"ב זכאין איגון דמלכא בנייהו והוא עד"א דכליל מתרין תורין תורה שבכתב ותורה שבע"פ דאיתיהבת מימינא ומשמאלא דבי' נגחין קרביא כו' מצרף לכסף וכור לזהב אבל העיקר הוא בוחן לבות ה' שהוא הלב עד"א וז"ש שם בתיקונים תיקו' ס"ט מצרף לכסף דא אברהם וכור לזהב דא יצחק ובוחן לבות ה' דא יעקב : ד) מרע מקשיב על שפת און שקר מזין גו' הענין שיש רע ומרמה כמ"ש למעלה ואמר כאן שהרע מקשיב ג"כ לקבל איך להיות שפת און ולרמות אותם בכדי שיכול להרע אותם ששפתי הוא מרמה כמ"ש למעלה והשקר שהוא המרמה מזין על לשון הוות כלומר על הרע בפועל ללמוד ממנו דרכיו ומ"ש אבל המרמה מזין מפני שהמרמה אינו חפץ בהגלות לבו ומדבר בסתר ללמוד דרכיו לכן אמר מזין שהוא הטיית אוזן לדבר בסוד שלא ידעו בני אדם מזה שחפץ להרע : ה) לועג וגו' רש הוא עני מיום הולדו כי כן חייבה גזירת ה' שיולד במזל שיהי' עני והלועג עליו הוא מחרף עושיהו כלומר לעושה הרש. ושמח לאיד הוא על מי שהיה עשיר ובא עליו איד והוא שמח לזה גם הוא לא ינקה מלהשבר ולא אמר גם כאן חרף עושהו כי זהו מחמת עונותיו בא עליו האיד וזה ע"י עצמו כמ"ש ברעתו ידחה רשע חטאים תרדף רעה ואמר שגם

הלועג

שָׂמֵחַ לְאֵיד לֹא יִנָּקֶה: ו עֲטֶרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים וְתִפְאֶרֶת בָּנִים
אֲבוֹתָם: ז לֹא־נָאוָה לְנָבָל שְׂפַת יֶתֶר אַף כִּי־לְנָדִיב שְׂפַת־שָׁקֶר:
ח אֶבֶן־חֵן הַשֹּׁחַד בְּעֵינֵי בְעָלָיו אֶל־כָּל־אֲשֶׁר יִפְנֶה יַשְׂכִּיל:
ט מְכַסֶּה־פֶּשַׁע מְבַקֶּשׁ אַהֲבָה וְשֹׁנֶה בְדָבָר מַפְרִיד אַלּוּף: י תֵּחַת
גְּעָרָה בְמֵבִין מֵהַכּוֹת כְּסִיל מֵאָה: יא אַךְ־מְרִי יְבַקֶּשׁ־רָע וּמַלְאָךְ
אכזרי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הלועג ע"ז לא ינקה ועל אלו הב' אמר מעוות לא יוכל לתקן וגו' מעוות הוא שהיה עשיר ובא אידו ועוותו לא יוכל לתקן וחסרון הוא הרש מעודו עד היום לא יוכל להמנות וכן בתורה יש ג"כ ב' הנ"ל רש הוא ע"ה מתחלתו מחסרון שכלו והלועג עליו חרף עושיהו שכך עשהו ושמח לאיד הוא שמח למי שנכשל בדבר הלכה או זקן ששכח תלמודו לא ינקה. ועטרת וגו' לפי שהזקן כשיש לו בני בנים וגם כי חננו ה' בהרבה צאצאיו כשתילי זיתים סביב לשולחנו ויעוטר בהם והם אף עטרת להזקנים ותפארת וגו' כלומר פאר שמתפארים הבנים הוא באבות אך לא עטרת כי לא לאבן אבות שנים. (ועוד עטרת זקנים כי הבן מגין על אביו כמ"ש ברא מזכה אבא אבל אביו על בנו אינו מגין רק הוא מתפאר באבותיו לכן הבני בנים מעטרין ומגינים להזקנים ומכ"ש לאביהם אבל אבות אפילו על בנים אינו רק התפארות אבל לא ההגנה) : ז) לא נאוה וגו' נדיב הוא שר והיפוכו הוא הנבל שאינו נדיב כמ"ש בהקדמת ז"ח ודרך השר למעט בדיבורו אף האמת וידוע ששקר אף מעט גרוע מהמדבר אמת אף הרבה וזהו לא נאוה לנבל שפת יתר הוא לדבר הרבה אף כי אמת ידבר. אף כי מכ"ש לנדיב שדרכו היה צריך להיות במעוט הדיבור אפילו אמת ומכ"ש שלא נאה לו שפת שקר. ועוד שינה לומר שפת שקר כאן כי אצל הנדיב יחלו רבים פני נדיב שיבטיח להם דבר הצריך להם והם מבטיח ואינו עושה הוא שפת שקר משא"כ לנבל שאינו מבקשים ממנו הבטחה אך הוא שפת יתר : ח) אבן חן וגו' כי הספר הזה הוא מגנה את העבירות שבתורה ומודיע את הרע אשר יגיע מזה וכמ"ש שמע בני מוסר אביך והוא תורה מצווה שלא לעשות דבר זה בלתי טעם ואל תטוש וגו' הוא דברי קבלה ותורה שבע"פ שפורש ענפי העבירה ועונשיה ואמר כאן גנות השוחד שהוא נותן חן בעיני בעליו אל כל אשר יפנה ישכיל כלומר איך שיטעון יצליח ועוד מורה לנו בזה ליתן שוחד לעובדי גלולים כמ"ש בירושלמי וכן זהו סוד השעיר דיה"כ : ט) מכסה וגו' המבקש האהבה תמיד יכסה פשע אבל השוגה תמיד בדבר פשע הוא מפריד אף בין אלוף והוא בין איש לאשתו כמ"ש אלוף נעורי אתה והענין החושק לאהוב ולשוב בכל לבבו ומאודו הוא מכסה פשע כמ"ש על כל פשעים תכסה אהבה אבל השוגה בדבר עבירה הוא מפריד אלוף בינו לאלופו של עולם כמ"ש האומר אחטא ואשוב וכו' : י) תחת וגו' תחת הגערה יותר במבין ממאה הכאות לכסיל והענין כי יש ב' בחי' תוכחה והוא בדיבור ומוסר והוא ייסורין ממש ואמר שהתוכחה מהדבור משבר לבו של אדם המבין יותר מהכות כסיל מאה כמ"ש טובה מרדות אחת בלבו כו' : יא) אך מרי וגו' כמ"ש והבור רק אין בו מים וגו' ממשמע כו' מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו כלומר מים הוא התורה וכשמים אין בו והוא רק מהתורה הנקרא מים תיכף נחשים ועקרבים כו' והוא רע ומרמה כי עקרב הוא רע ונחש הוא מרמה כמ"ש בזוהר וכמ"ש והנחש היה ערום וז"ש אך מרי וגו' בעת
מרותו

אַכְזָרִי יְשֻׁלַּח־בּוֹ: יב פָּגוֹשׁ דֹּב שַׁכּוּל בְּאִישׁ וְאַל־כְּסִיל בְּאִוַּלְתּוֹ:
יג מֵשִׁיב רָעָה תַּחַת טוֹבָה לֹא־תָמוּשׁ רָעָה מִבֵּיתוֹ: יד פּוֹטֵר מַיִם
רֵאשִׁית מָדוֹן וְלִפְנֵי הִתְגַּלַּע הָרִיב נְטוֹשׁ: טו מַצְדִּיק רָשָׁע
וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק תּוֹעֲבַת יְיָ גַּם־שְׁנֵיהֶם: טז לָמָּה־זֶּה מְחִיר בְּיַד־
כְּסִיל לִקְנוֹת חָכְמָה וְלֶב־אָיִן: יז בְּכָל־עֵת אֹהֵב הָרֵעַ וְאָח לְצָרָה
יִוָּלֵד: יח אָדָם חֲסַר־לֵב תּוֹקֵעַ כָּף עֹרֵב עֲרֻבָּה לִפְנֵי רֵעֵהוּ: יט אֹהֵב
פֶּשַׁע אֹהֵב מַצָּה מַגְבִּיהַּ פִּתְחוֹ מְבַקֶּשׁ־שָׁבֶר: כ עִקֶּשׁ־לֵב לֹא
ימצא

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מרותו בתורה לעזבה ולנטשה אינו מבקש אלא רע ולכן ישלח בו מלאך אכזרי כמ"ש צרה ומשלחת מלאכי רעים והוא כאשר יבקש אדם על חבירו שיהי' בצרה ישלחו בו מלאכי רעים וכן הוא כאן : יב) פגוש וגו' דוב הוא רגזן מאוד וכ"ש בעת שנקרא שכול והוא בעת שהורגין בניו וכ"ש אותו האיש שהרג בניו בעת שיפגשנו ודאי סכנתו עצומה מאוד מ"מ טוב יותר לפגוש את הדוב מלפגוש הכסיל בעת שהולך לעשות אולתו או כשעוסק באולתו : יג) משיב וגו' כי חסד ה' מלאה הארץ ומי שנתן לו ה' הון רב וחסדו רב אהו צריך לעבוד ה' יותר בכל מאודו אבל העושה עבירות בממונו שהנחילו ה' הוא משיב רעה תחת טובה ולכן לא תמוש וגו' : יד) פוטר וגו' מדון הוא התחלת הריב וריב הוא האמצע ומדון דומה לנחלי מים שיתקבצו במקום א' ואח"כ כשפותחין בו פתח קטן שוטף בחזקה כן הוא ראשית מדון ולכן לפני התגלע הריב הוא האמצע נטוש אותה כי אח"כ יתגדל ולא תוכל לנטשו : טו) מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' וגו' ואמר גם שניהם שאף המחזיק ידיו הוא ג"כ תועבה : טז) למה זה וגו' מה תועלת הכסיל במחירו שהוא ממונו שהוא רוצה לקנות לו חכמה הלא החכמה בל תנוח אלא בלב נבון וכמ"ש בלב נבון תנוח חכמה וכשאין לו לב למה לו המחיר שבידו : יז) בכל עת וגו' כמו שדרשו רז"ל שג' אוהבים יש לאדם ממונו ואוהביו וג"ח כו' וב' הראשונים אינן אתו בתמידות אלא באין אצלו לפי שעה אף בעוה"ז וכ"ש לעוה"ב שלא יהיו כלל אתו אך והלך לפניך צדקך וגו' וזהו שאמר כאן תמיד תאהב להרע א' מפני שהוא תמיד עמך ועוד שאח לצרה יולד כשבא צרה על האדם ח"ו בעוה"ז או בעוה"ב לא יועילו לו ב' הראשונים כמ"ש אח לא פדה יפדה איש לא יתן כפרו בממון אבל הג"ח אח לצרה יולד : יח) אדם וגו' תוקע כף הוא ערב שלוף דוץ עורב ערובה הוא כי המלוה לא יגוש תחילה להערב אלא תחילה יתבע מן הלוה וכשלא יפרע לו אז יחזור לתבוע מהערב אך כשהערב אומר ממי שתרצה תגבה וזהו עורב אותה ערובה שחייב לשלם לפני רעהו דהיינו לפני הלוה יתבענה המלוה. ועניינו כבר כתבתי למעלה תוקע הכף הוא הדיין והב' הוא המכנים א"ע ללמוד עם חבירו ע"ש : יט) אוהב וכו' האוהב מצה הוא אוהב למרוד ולפשוע ברעיו. מגביה פתחו כלומר מכניס ריעים רבים לפתח ביתו מבקש שבר כמ"ש איש רעים להתרועע. ועוד מגביה פתחו הוא פיו שהפותח פיו לדבר סרה הוא מבקש שבר שזה מחיתה לו : כ) עקש לב וגו' מי שיש לו לב עקום וסר מדרך טוב והוא עשיית המ"ע לא ימצא בו טוב כמ"ש חטאתיכם מנעו הטוב מכם. חטא הוא שאינו עושה מצות והוא מלשון חסרון כמ"ש למעלה ולכן נחסר ממנו הטוב אבל גם רע אין בו אבל מי שנהפך בלשונו והוא איש תהפוכות שעושה רע בדיבורו
הוא

יִמְצָא־טוֹב וְנֶהְפָּךְ בִּלְשׁוֹנוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה׃ כא יֹלֵד כְּסִיל לְתוּגָה
לוֹ וְלֹא יִשְׂמַח אֲבִי נָבָל׃ כב לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִב גֵּהָה וְרוּחַ נְכֵאָה
תְּיַבֶּשׁ־גָּרֶם׃ כג שֹׁחַד מֵחֵק רָשָׁע יִקָּח לְהַטּוֹת אָרְחוֹת מִשְׁפָּט׃
כד אֶת־פְּנֵי מֵבִין חָכְמָה וְעֵינֵי כְסִיל בִּקְצֵה־אָרֶץ׃ כה כַּעַס לְאָבִיו
בֵּן כְּסִיל וּמֶמֶר לְיוֹלַדְתּוֹ׃ כו גַּם עֲנוֹשׁ לַצַּדִּיק לֹא־טוֹב לְהַכּוֹת
נְדִיבִים עַל־יֹשֶׁר׃ כז חוֹשֵׂךְ אֲמָרָיו יוֹדֵעַ דָּעַת יְקַר־רוּחַ אִישׁ
תבונה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הוא יפול ברעה שעושה : כא) יולד וגו' כי רבו שלומדו תורה נקרא אביו בנפש כמ"ש אבי אבי וגו' וזהו יולד כסיל שלומד תורה לכסיל הוא לתוגה לו שאח"כ חולק על רבו ומבזהו בדברים אשר לא כן יאות לו. ולא ישמח אבי וגו' הוא אביו ממש בגוף וכשבנו נקרא נבל והוא ההולך בטל ומדבר שפת יתר הוא נקרא נבל : כב) לב שמח וגו' גהה הוא הפנים . והענין שיש באדם ד' דברים עור ובשר וגידים ועצמות עור הוא מבחוץ וגרוע מכולם ולפנים ממנו בשר ואח"כ גידים ואח"כ עצמות פנימיות מכלם וכן ד' נשמות נר"נ חיה וליחידה אין מי שיזכה ואף לע"ל לא יזכו ליחידה אלא יחידי סגולה וכאשר נאסף האדם לבית עולמו תחילה נשתנה העור ואח"כ נרקב הבשר ואח"כ יפרקו גידיו ואח"כ העצמות ואמר שהלב שמח יטיב אפילו גהה שהוא העור והרוח נכאה תיבש אפילו הגרם ומ"ש גרם ולא עצם כי עצם הוא מבחוץ וגרם הוא החלל שבפנים העצם ששם המוח ואמר שאף שם תיבש : כג) שוחד וגו' מוסב אלמעלה על רוח נכאה שגם זאת עושה שנוטל שוחד מרשע להטות משפט ובאמת אף שלא להטות אלא להצדיק הצדיק אין ליטול שוחד כמ"ש ושוחד על נקי וגו' : כד) את פני וגו' כלומר המבין אינו רואה לקפוץ אלא מבין מה שלפניו אבל הכסיל עיניו לקצוי ארץ בעת יתחיל ללמוד עיניו ייחלו לסיים הש"ס או המסכת. והענין שבעולם יש ג' דברים טוב ערב ומועיל ערב הוא בתענוגי עוה"ז הערבים לגוף וטוב ומועיל הם שניהם כא' טובים אך מועיל הוא שאחר זמן יועילו ועתה בעת שאוכל זה אינו טוב לו כמו רפואה שהיא מר לו בעת יקחנה ואח"כ יועיל לו וטוב הוא שבשעת מעשה הוא טוב ג"כ וכן בענייני עוה"ב ערב הוא הלומד כדי שיקראוהו רב טוב ומועיל הוא העוסק בתורה כדי לידע כל דין לאמיתו זה הלומד אין טוב לו בשעת עסקו אלא אח"כ כשידע הדין אבל הלומד כדי לקיים מצות בוראו ית' טוב לו ג"כ בעת שלומד ועושה מצות הבורא יתברך במה שלומד וז"ש אין טוב לאדם פי' הטוב אינו באדם שיאכל וישתה שיעסוק בתורה ובמצות והראה את נפשו טוב בעמלו פי' אח"כ הוא מראה לנפשו שיהיה טוב לו בעמלו עצמו דהיינו שיהיה כוונתו לקיים מצות הש"י ואז טוב לו ג"כ אף בעת עמלו וז"ש את פני מבין חכמה שהמבין רואה את חכמה שלפניו ונהנה ממנה מפני שכוונתו לקיים מצות בוראו אבל עיני הכסיל שלומד כדי לידע דינים עיניו על קצוי ארץ שאינו נהנה עד שילמוד מה שלבו חפץ ויגמור אותה : כה) כעס וגו' במה שהבן כסיל סורר נגד אביו הוא מכעיסו כי סורר הוא ממ"ע. וממר ליולדתו ומורד נגד אמו והוא נגד ל"ת כמ"ש למעלה : כו) גם ענוש וגו' אח"כ כשאותו הבן נתגדל ושורר על העולם אז מענים גם צדיק כדי שילך על דרך לא טוב וזהו ענוש כי אינו יכול בפרהסיא לומר שילך בדרך אשר לא טובה אך שמענישו בצנעה ומכה את הנדיבים הם השרים השופטים את
הארץ

תְּבוּנָה׃ כח גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ חָכָם יֵחָשֵׁב אֹטֵם שְׂפָתָיו נָבוֹן׃
יח א לְתַאֲוָה יְבַקֵּשׁ נִפְרָד בְּכָל־תּוּשִׁיָּה יִתְגַּלָּע׃ ב לֹא־יַחְפֹּץ
כְּסִיל בִּתְבוּנָה כִּי אִם־בְּהִתְגַּלּוֹת לִבּוֹ׃ ג בְּבוֹא
רָשָׁע בָּא גַם־בּוּז וְעִם־קָלוֹן חֶרְפָּה׃ ד מַיִם עֲמֻקִּים דִּבְרֵי פִי־אִישׁ
נַחַל נֹבֵעַ מְקוֹר חָכְמָה׃ ה שְׂאֵת פְּנֵי־רָשָׁע לֹא־טוֹב לְהַטּוֹת צַדִּיק
בַּמִּשְׁפָּט׃ ו שִׂפְתֵי כְסִיל יָבֹאוּ בְרִיב וּפִיו לְמַהֲלֻמוֹת יִקְרָא׃ ז פִּי
כסיל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הארץ הוא מכה אותם בפרהסיא על שעשו יושר באמור להם שזהו עול: כז) חושך וגו' מי שמונע אפילו דבריו הצריכים לו הוא יודע דעת. יקר רוח כלומר מי שאצלו יקר אף מחשבה שאינו רוצה לבטלה הוא איש תבונה : כח) גם אויל וגו' השומע ועושה אע"פ כחרש אשר לא ישמע הוא לחכם יחשב. ואוטם שפתיו הוא השומע ואוטם שפתיו ושותק הוא נבון ואמר כאן ד' דרגין דעת ותבונה וחכמה ובינה ודיבור עם כל א' וא' כי הדיבור כלול מכולם ואמר אבל אויל ב' דרגין שיחשב לחכם ולנבון אבל חושך אמריו יבא לידי דעת ותבונה :

יח א לתאוה וגו' כלומר תיכף כאשר האדם נפרד מן התורה הוא רודף אחר התאוה ומבקש אותה כי התורה הוא משבר את התאוה כמ"ש למעלה וכשהוא נפרד מן התורה הוא רודף אחר התאוה . בכל תושיה יתגלע פי' שיתגלה קלונו בכ"מ כמ"ש בגמרא שנקרא בר מלחך פנכי ואמר בכל תושיה כמ"ש שם שגורם שם רע לו ולרבו ולמשפחתו ולבניו ולב"ב עד סוף הדורות ולשון יתגלע כמו יתגלה ומורה לשונו על התגלות יותר מלשון יתגלה : ב) לא יחפוץ וגו' הכסיל כשבא גם הוא לבהמ"ד לא בא ללמוד תורה כי לא יחפוץ בזה אלא להתגלות מה שבלבבו לפרסם חכמתו : ג) בבוא וגו' כשבא רשע לבהמ"ד אינו בא אלא לשמוע מי שטעה בכדי שיבזהו אח"כ ואמר גם בוז לומר שתחילת ביאתו הוא רק למצוא דבר לבזות אך הבזיון בא אח"כ כשמוצא דבר מה הולך ומבזה . ועם קלון חרפה וכשבא הקלון ונבזה לבהמ"ד בא עמו מיד החרפה שמחרפם בפניהם תיכף וזהו ועם קלון חרפה : ד) מים עמוקים וגו' איש הוא השר והוא הלומד לשמה דברי פיו מים עמוקים . נחל וגו' הוא כנחל אשר נובע תמיד והן ג' דרגין חב"ד שזוכה להם מים עמוקים הוא בסוד הדעת שכלול מב' עמוקים עמוק עמוק מי ימצאנו נחל נובע הוא בסוד בינה כמ"ש ונהר יוצא מעדן וגו' מקור חכמה כמשמעו והן הג' דברים שאמרו במשנה כל הלומד תורה לשמה כו' מגלין לו רזי תורה שהוא בסוד מים עמוקים ויהיה כמעין המתגבר הוא מקור חכמה וכנהר שאינו פוסק הוא נחל נובע ומ"ש והוי ענו וארך רוח ומוחל על עלבונו ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים הוא היפוך ממ"ש למעלה דהיינו והוי ענו הוא היפוך ממ"ש לא יחפוץ כסיל וגו' כי אם בהתגלות לבו אבל הוא יהיה ענו. וארך רוח היפוך ממ"ש ועם קלון חרפה שמחרף תיכף אבל הוא ארך רוח ומוחל על עלבונו הוא היפך ממ"ש בא גם בוז אבל הוא לא די שאינו מבזה אלא שהוא מוחל על עלבונו ונגד מ"ש בכל תושיה יתגלע קלונו ברבים אבל הוא מגדלתו ומרוממתו על כל המעשים : ה) שאת פני וגו' לא טוב לישא פנים לרשע אפילו בדבר תורה או בכל דבר כי אם תשא פניו פעם א' יבוא לידי כך שיטה אפילו צדיק במשפט עמו : ו) שפתי וגו' הכסיל בא תמיד בריב עם חביריו ומסתמא לא ישתקו לו כי מחרפם תמיד ומי יכול
ליסא

כְּסִיל מְחִתָּה־לוֹ וּשְׂפָתָיו מוֹקֵשׁ נַפְשׁוֹ׃ ח דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים
וְהֵם יָרְדוּ חַדְרֵי־בָטֶן׃ ט גַּם מִתְרַפֶּה בִמְלַאכְתּוֹ אָח הוּא לְבַעַל
מַשְׁחִית׃ י מִגְדַּל־עֹז שֵׁם יְיָ בּוֹ־יָרוּץ צַדִּיק וְנִשְׂגָּב׃ יא הוֹן עָשִׁיר
קִרְיַת עֻזּוֹ וּכְחוֹמָה נִשְׂגָּבָה בְּמַשְׂכִּיתוֹ׃ יב לִפְנֵי־שֶׁבֶר יִגְבַּהּ לֵב־
איש

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ליפא זאת ויבא לידי הכאות וזהו שפיו יקרא למהלומות שיכהו ועוד שבעון לה"ר נגעים באים וזהו ופיו שמדבר לה"ר יקרא בעצמו עליו המהלמות והם הנגעים : ז) פי גו' ע"י פיו בא מחיתה לו וע"י שפתיו מוקש לכל נפשו ופי' כמ"ש מי האיש החפץ חיים וגו' מרמה כי רע הוא היפוך מטוב והרע בא מהלשון ומרמה הוא מהשפתים הוא בא לידי מות שהוא ההיפוך מן חיים וזהו פי כסיל שהוא לשונו הוא מחיתה לו שמביא רעות עליו בממון או בס"ד ושפתיו מוקש לכל נפשו כי מביאתו לידי מות : ח) דברי וגו' כי דברי המחרחר ריב והם דברים קשים וחדים שדוקרים לגוף כחרבות הם כמתלהמים כמכות לגוף . והם וגו' כי הדיבור הרע קשה לאדם יותר מהכאה כי ההכאה אינו אלא בגוף וזהו יורד גם לנפש ועוד שהכאה יתרפא אבל דיבור לא יתרפא וזהו והם וגו' שהם קשים יותר ממתלהמים כי דיבורם יורד לחדרי בטן שהוא לנפש ואמרו חדרי בטן כי דבר שבא לחדרי בטן אין לשכוח מהר ואינו מתרפא ולכן נקרא מי שהוא שיגי כריסו רחבה בתורה : ט) גם מתרפה וגו' כמ"ש לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית וגו' פי' לא ירפך נגד מ"ע ולא ישחיתך נגד ל"ת ולא ישכח ברית נגד תורה וז"ש גם מתרפה במלאכתו הוא במ"ע אח הוא לבעל משחית הוא העובר על ל"ת וז"ש נואף אשה חסר לב משחית נפשו הוא יעשנה ואמרו הלומד תורה לפרקים פי' כי הלומד תורה לפרקים הוא מרפה עצמו מד"ת ולכן הוא דומה למשחית נפשו ומי שרוצה להשחית נפשו הוא יעשנה : י) מגדל עוז וגו' כלומר שם ה' הוא מגדל עוז בו ירוץ הצדיק שבטח בשם ה' ושי' ה' מבטחו וירוץ בדרך סיפר ובל יכשל וזהו צדיק במ"ע ונשגב הוא מיצה"ר בלא תעשה. ועוד מגדל עוז שהמגדל הוא גבוה מאוד והיושב עליו הוא ברתא דמלכא היא עוז שוחק מכולם כי מי יוכל לעלות שמה והוא מלשון עז כנמר בו ירוץ צדיק ונשגב בתוכו ירוץ הצדיק ונשגב וכן ד' דרגין המפורשין במשנה הוי קל כנשר ועז כנמר ורץ כצבי וגבור כארי מגדל הוא קל כנשר לבוא על המגדל-עז הוא עז כנמר ירוץ צדיק הוא רץ כצבי ונשגב הוא גבור כארי וכן תורה ותפלה ועשה ול"ת קל כנשר הוא תפלה דצלותא יתבי על מגדלא ותורה היא עוז ורץ כצבי וגבור כארי הם עשה ול"ת ואלו הד' הוא שם הוי' ב"ה בד' אותיות וזה שם ה' : יא) הון עשיר וגו' כי ב' יצה"ר יש לאדם א' מבחוץ וא' בפנים מבחוץ הוא העולם בעת שישים מגמת נפשו לעבודת הש"י ילעגו עליו ובפיהם ידברו למה לך זה והוא היצה"ר מבחוץ וכמ"ש לפתח חטאת רובץ ולכן נקבע מזוזה על פתח ביתו להגן עליו כשיצא ובפנים הוא היצה"ר הפנימי שלו וזהו העשיר שיש לו הון אותו הון שהוא התורה הוא לו קרית עוזו מבחוץ שאינו פונה ללעג העולם וישחק להם ואינו מתיירא ממנו אף שיצא לחוץ וזהו עוזו ובמשכיתו שהוא בפנים הוא חומה נשגבה נגד היצה"ר שלו ולכן אמר נשגב כמו למעלה : יב) לפני שבר וגו' מסתמא היה לו תחילה גבהות הלב ולכן בא עליו השבר . ועוד לפני שבר וגו' כשהקב"ה רוצה לנקום באדם כדי להתגדל ויתקדש שמו בעולם הוא מגביהו מתחילה ואח"כ משפילו כדי שיהיה נקמתו רב וגם מחמת זה יתגדל שמו כמו בהמן שהגביהו עד
שהיה

אִישׁ וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה׃ יג מֵשִׁיב דָּבָר בְּטֶרֶם יִשְׁמָע אִוֶּלֶת הִיא־
לוֹ וּכְלִמָּה׃ יד רוּחַ־אִישׁ יְכַלְכֵּל מַחֲלֵהוּ וְרוּחַ נְכֵאָה מִי יִשָּׂאֶנָּה׃
טו לֵב נָבוֹן יִקְנֶה־דָּעַת וְאֹזֶן חֲכָמִים תְּבַקֶּשׁ־דָּעַת׃ טז מַתָּן אָדָם
יַרְחִיב לוֹ וְלִפְנֵי גְדֹלִים יַנְחֶנּוּ׃ יז צַדִּיק הָרִאשׁוֹן בְּרִיבוֹ וּבָא רֵעֵהוּ
וַחֲקָרוֹ׃ יח מִדְיָנִים יַשְׁבִּית הַגּוֹרָל וּבֵין עֲצוּמִים יַפְרִיד׃ יט אָח
נפשע

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שהיה משנה למלך כדי שיתלוהו בגבהותו ואז היה הנס בפרסומו גדול מאוד וכשאותו איש הוא שר בלא זה מתחילה אז הקב"ה נותן לו בלבו גבהות מאוד ואח"כ משפילו ונקמתו רב וזהו לפני שבר של איש שהוא שר יתן לו הקב"ה שיגבה לבו ולפני כבוד ענוה כמ"ש כל המשפיל כו' כמ"ש למעלה : יג) משיב וגו' מוסב אלמעלה שאמר ולפני כבוד ענוה אבל המשיב דבר בטרם ישמע והוא מחמת רוב גאותו חפץ לגלות לבו ונבהל להשיב כדי שלא ישיב חבירו זאת יבוא לכלימה כי לפעמים רוצה רבו לומר דבר אחר שאינו עולה לתשובתו כלל או שרבו סותר בדבריו שלא יעלה תשובתו וגם אולת היא לו כי הוא בין השבעה דברים שבגולם נבהל להשיב : יד) רוח איש וגו' כמ"ש למעלה שהשמחה בא ע"י הרוח וזהו רוח איש כשהאיש תמיד בשמחה הוא יכלכל מחלהו אף שיבא עליו מחלה חס ושלום הוא יכלכל מחלהו בשמחתו יבטלנה אבל מי שיש לו רוח נכאה והוא עצבון מי יכול לישא את זאת : טו) לב נבון גו' מי שיש לו בינה הוא יקנה דעת ואזן חכמים האוזן ששומע לחכמים כי חכמה תלויה באזן אף שהוא לא יכול עדיין לקנות דעת כי אין לו בינה ואם אין בינה אין דעת אעפ"כ הוא מבקש איך למצוא הדעת : טז) מתן אדם וגו' מה שאדם יתן צדקה לעניים אז הקב"ה נותן לו פרנסתו בהרחבה כמ"ש עשר בשביל שתתעשר ולפני גדולים ינחנו כי הוא מספיק לומדי תורה ולכן הוא לפניהם ינחנו ועוד מתן אדם מה שנותן צדקה ירחיב לו מקום בג"ע ולפני גדולים הם בעלי חכמה ינחנו כי בצל החכמה בצל הכסף ואמר לפני גו' כי הם לפני החכמים כמ"ש שמעון אחי עזרי' הרי עזרי' עיקר ושמעון טפל לו. מתן אדם כמ"ש שחורה אני ונאוה פני אדם הוא עיר קטנה אות י' ומתן אדם ירחיב לה וכולן כלילן בגוה כמ"ש אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך וגו' וכמ"ש הרחיבי מקום אהלך וגו' ובשעתא דאיהי נקודא חדא וכו' שם אלהים בארמנותיה נודע למשגב והיא קרית מלך רב והיא סלקא בריש אבהן וז"ש ולפני גדולים ינחנו כמ"ש מתחילה והנה שלשה אנשים נצבים עליו ואח"כ והוא עומד עליהם והיא סלקא ברזא ג' גבר שקדמה לה וכולן מתקנין בצדקה כמ"ש וחטאיך בצדקה פרוק וגו' : יז) צדיק הראשון וגו' היצה"ר בא ראשון בעת הולדו והוא צדיק בעיניו ואח"כ בא רעהו והוא יצ"ט לכן תראה לחקרו היטב אע"פ שדומה בעיניך שדבריו זרים חקרם ותראה שנכונים הם וישרים : יח) מדינים וגו' ב' בני אדם מתקוטטים ריב על חפץ א' זה אומר שלי הוא וז"א שלי הוא ומטילין גורל ואז ישבות הריב ובין עצומים בין אותם שבהם ידין כל דאלים גבר כשמטילין גורל הוא יפריד הריב ביניהם : יט) אח נפשע וגו' ע"י הגורל אזי אח נפשע והולך להפרד מבני משפחתו ואח מחבירו ומקרית עוזו מחמת הגורל הולך נמי לילך ממקומו שהיה בתחילה ללכת אל עיר אחרת . ומדינים כבריח ארמון פי' כמו הבריח של ארמון המלך שהוא חזק מאוד ומי שנחבא שם ויסגר הדלת בעדו לא יכול חבירו לבוא אליו כן מפריד הגורל שלא יבא א' לחבירו ומורה לנו שלא יריב אדם
עם

נִפְשָׁע מִקִּרְיַת־עֹז וּמִדְיָנִים כִּבְרִיחַ אַרְמוֹן: כ מִפְּרִי פִי־אִישׁ
תִּשְׂבַּע בִּטְנוֹ תְּבוּאַת שְׂפָתָיו יִשְׂבָּע: כא מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד־לָשׁוֹן
וְאֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ: כב מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְיָ:
כג תַּחֲנוּנִים יְדַבֶּר־רָשׁ וְעָשִׁיר יַעֲנֶה עַזּוֹת: כד אִישׁ רֵעִים לְהִתְרֹעֵעַ
וְיֵשׁ אֹהֵב דָּבֵק מֵאָח:

טוב

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

עם חבירו על שום דבר כיון שכן נגזר מה' כמו שהגורל הוא מפריד כן הוא מה' כמ"ש בחיק יוטל גורל ומה' כל משפטו ולמה יריב וז"ש בגמרא מכאן אמר ב"ע בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך ואין אדם נוגע למה שמוכן לחבירו ואין מלכות כו' אמר ה' דברים נגד ה' דברים הכתובים. כאן בשמך יקראוך הוא אח נפשע שמו הוא ע"ש משפחתו ובמקומך כו' הוא נגד קרית עוזו ומשלך כו' הוא מדינים ישבית ואין אדם כו' הוא בין עצומים כו' ואין מלכות כו' נגד בריח ארמון: כ) מפרי פי וגו' ממה שמחדש בתורה שהוא פרי תשבע בטנו כי זה מתקיים בידו וזוכר. התבואות שפתיו הוא מה שחוזר תמיד ישבע מהם: כא) מות וחיים וגו' כמ"ש ת"ת כנגד כולם וכמ"ש כי היא חייך וגו' והיפוך הוא מות והוא מדבר דברים בטלים או לגנות והאוהביה האוהב שתיקן החיים או המות הוא לבדו יאכל פריה אם חכמת גו' אף שלמדת עם תלמידים אתה לבדך תטול חלקך בחיים וגם נגד חלקם ואם לצת בחבורה אתה לבדך תשא עון כלם וזהו יאכל לבדו פריה סוד תי"ו שם הדעת טו"ל תי"ו והתי"ו הוא מתהפך תחיה וגו' וז"ש מות וחיים בן כ"ז אותיות ומ"נ הוא הקשין שצריכין טחינה והוא יד של לשון נוקבא והוא בסוד כי יד על כס יה כס הוא השמים כסאי: כב) מצא וגו' הוא המע"ט ועוד מצא אשה הוא המידות ועוד מצא אשה הוא המצות ועוד מצא אשה הוא עבודת ה' מצא טוב הוא התורה ויפיק רצון מה' הוא התפלה שיעשה ה' בקשתו: כג) תחנונים וגו' כלומר בתפלה שהוא תחנונים צריך האדם להיות בעיניו כרש כמ"ש תפלה לעני וגו' ועשיר וגו' הרב שלומד תורה צריך להיות עז כמ"ש חז"ל כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח כו'. ועוד תחנונים וגו' התלמיד ידבר תחנונים כמ"ש כל תלמיד היושב כו' ואין שפתותיו נוטפות מר כו' והוא הנקרא רש בתורה שלומד עדיין ועשיר הוא הרב צריך לענות עזות כמ"ש זרוק מרה בתלמידים. ועוד תחנונים וגו' התלמיד ידבר תחנונים אף שהעשיר יענה עזות והוא שרבו כועס עליו וכמ"ש כל תלמיד שרבו כועס עליו פעם כו' ושותק זוכה כו': כד) איש רעים גו' איש המרבה רעים בביתו הוא ישבר כמ"ש אל ירבה אדם רעים בתוך ביתו כו' ויש אוהב וגו' כלומר כשיש לו אוהב אבל אינו אצלו אלא במקום שהוא אוהבו מ"מ דבק לו יותר מאח וכמ"ש ותדבק נפש יהונתן בדוד אף שלא היה אצלו מ"מ דבקה נפשו בו והתדבקות האוהב הוא יותר מאח כי אהבת האחים הוא מחמת בואם ממקום א' ועתה הם נפרדים אבל האוהב הוא דבק עמו תמיד. והענין הוא כמ"ש למעלה שיש ג' רעים לאדם א' ממונו וב' קרוביו והג' ג"ח ומע"ט וזהו איש רעים שרודף אחר ב' הרעים והוא ממון והקרובים הוא ישבר כי לא עמו בקבר יבואו ואף בעת נטותו למות ויפול למשכב ויחלה חלי גדול הם לא יועילוהו באהבתם ולא יצילוהו מגזירתו למות אך יש אוהב כלומר שאינו אצלו אבל יש והוא דבק יותר אף מקרוב שבקרוביו והוא האח כי הוא תמיד עמו ויצילהו מכל צרה בעוה"ז ובעוה"ב כמ"ש בהתהלכך תנחה וגו' ודבק עמו בעוה"ז ובעוה"ב:

טוב

יט א טוֹב רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ מֵעִקֵּשׁ שְׂפָתָיו וְהוּא כְסִיל: ב גַּם
בְּלֹא־דַעַת נֶפֶשׁ לֹא־טוֹב וְאָץ בְּרַגְלַיִם חוֹטֵא:
ג אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעַל־יְיָ יִזְעַף לִבּוֹ: ד הוֹן יֹסִיף רֵעִים
רַבִּים וְדָל מֵרֵעֵהוּ יִפָּרֵד: ה עֵד שְׁקָרִים לֹא יִנָּקֶה וְיָפִיחַ כְּזָבִים

לא

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

יט א **טוב** רש וגו' טוב רש שהולך בתמימות ואינו רודף במרמה לעשות תחבולות להעשיר לאיש כזה יחסיר לו גם מזונו ופרנסת גופו כיון שהוא רש וגם הולך בתומו מ"מ טוב הוא יותר מעקש וגו' כלומר כמו שהיה כתוב מעשיר ועקש וגו' והוא מהכתובים הקצרים ואמר שהרש הוא טוב יותר מעשיר ועקש שפתיו והוא כסיל כי אף שהרש הוא חסר ממון מ"מ הוא שלם בשכל שהולך בתומו משא"כ הכסיל הוא רש שחסר שכלו והרי גם הוא עני בדעת: ב) גם וגו' כלומר אם אדם עושה מצות ואינו עוסק בתורה לא טוב כי פיתא הוא סעדא דליבא כמ"ש ולחם לבב וגו' כי אף יתענג האדם בכל המעדנים אם לא יאכל לחם יהיה נפשו רעב כן אף אם יעשה מצות כולם אם לא ילמוד התורה הנקראת לחם כמ"ש לכו לחמו וגו' לא טוב וזהו בלא דעת אז הוא נפש לא טוב כי היראת ה' בא מהתורה ואם לא ילמוד לא יהיה לו יראה. ועוד גם בלא וגו' כי הדעת הוא טוב וחילוף של נפש הוא טוב וכלומר נפש בא"ת ב"ש הוא טוב וכשהוא בלא דעת הנפש לא טוב. ועוד גם וגו' כשעושה מצות בלתי דעת הנפש לא טוב כי אין נהנה הנפש מזה מחמת שאינו יודע השורש ועושה בלא חשק. **ואץ ברגלים** וגו' רגלים הם המדות שכשירגיל האדם במדותיו הטובים נעשו לו כטבע אך שצריך לילך במדות מדרגא לדרגא כמו הולך בסולם ולא יקפוץ למדרגה שאינו ראוי לה וזהו אץ ברגלים שקופץ למדה גבוה אשר לא לו יגיע הוא חוטא וחסר מכל כי יפול ממנה. ועוד גם בלא וגו' נפש היא התפלה וכשהוא בלא דעת שהיא בלא כוונה לא טוב ואץ ברגלים כי תפלה הם רגלי האדם כמ"ש בזוהר וכשאץ בהם הוא חוטא: ג) אולת וגו' שהצרה שבאה על האדם הוא מחמת אולתו כמ"ש חטאים תרדף רעה והוא זועף על ה'. ועוד אולת וגו' כי אמרו ז"ל הבא לטהר מסייעין אותו ולפעמים אדם מתחיל ללמוד תורה ולעשות מצות ואח"כ פירש מחמת שקשה לו מאוד לפי שאין מסייעין לו וזועף על ה' למה לא סייעוהו ובאמת הוא מחמת אולתו והוא כי כל אדם צריך לילך לפי מדרגתו ולא יקפוץ כמ"ש למעלה ואז ילך לבטח בדרכו אף כי יסייעוהו אך שזה האדם לא התחיל לילך בדרכו לכך לא סייעוהו וזהו אולת אדם כלומר מחמת אולתו שעשה בלתי ישוב הדעת סילף דרכו והוא זועף על ה' למה לא סייעוהו: ד) הון וגו' כשאדם הוא עשיר יש לו רעים רבים אבל כשהוא דל אף מרעהו יפרד. ועוד כשהאדם עשיר בתורה יוסיף לו רעים רבים שלומד עם הרבה ב"א אבל הדל בתורה אפילו רעהו יפרד מאתו. ועוד הון יוסיף וגו' כשאדם הוא עשיר בתורה הוא יוסיף לו תמיד רעים רבים בעוה"ב כי בכל דיבור ודיבור שלומד הוא בורא מלאך קדוש והוא רעהו אבל הדל בתורה אפילו רעהו והוא נשמתו ג"כ יפרד ממנו והוא שנכרתת הנשמה מהגוף ונפרד ממנו: ה) עד וגו' ההבדל שבין שקר לכזב הוא כי שקר הוא שבעת שמדבר אין בדעתו כן וכזב הוא שמתחילה היה בדעתו לעשות ואח"כ נפסק ממנו כמו אשר לא יכזבו מימיו וכן הוא בתורה אלו הב' וכמו שאנו אומרים בתפלה למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה והוא כי שקר הוא שלומד ואינו מקיים והוא שבעת לימודו חושב רק למלאות פנייתו

ולקטר

אָבוֹת וּמֵיְיָ אִשָּׁה מַשְׂכָּלֶת׃ טו עַצְלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה וְנֶפֶשׁ רְמִיָּה
תִרְעָב׃ טז שֹׁמֵר מִצְוָה שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ בּוֹזֵה דְרָכָיו יָמוּת׃ יז מַלְוֵה
יְיָ חוֹנֵן דָּל וּגְמֻלוֹ יְשַׁלֶּם־לוֹ׃ יח יַסֵּר בִּנְךָ כִּי־יֵשׁ תִּקְוָה וְאֶל־הֲמִיתוֹ
אל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כלומר שיעשה מע"ט ע"י שכל. והוא שישים עיניו בכל דרכיו וז"ש בכל דרכיך דעהו וגו' ואמר דעהו דע ה"ו ר"ל כמ"ש השכל וידוע אותי לא כמ"ש ואמר מה אקרא כל הבשר חציר דאכלן תבואה בלא השכל וכל חסדו כציץ השדה כל מה דעבדין לגרמייהו עבדין אלא וידוע אותי והוא בזו"ג תורה ולשמה שהיא מצוה של תורה כי נר מצוה ותורה אור וכמ"ש והיה אמונת עתיך כו' אעפ"כ אי יראת ה' היא אוצרו כו' ואמרו הרוצה להחכים ידרים ור"ל שיעשה לשמה דעביד חסד עם קונו ואז יחכים כמ"ש רמ"א כל העוסק בתורה לשמה כו' נעשה כמעין המתגבר כו' וכתיב פיה פתחה בחכמה ותורת חסד כו' וכי יש תורה כו' והוא השכל וידוע הנ"ל ואלו הן נגד ל"ר של אדם אבל דרגא השלישי ומה' אשה משכלת זה אין ביד האדם כמ"ש והוא ודרך חיים כו' ליראה ואהבה פנימיות והוא מתת אלקים אלא כשאדם עושה שלו אז ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים שהוא תמים בכל וזהו והוא ייסר אורחותיך הוא דסתים וטמיר וגניז הוא ה"ו עם א' דמשתתף בהו אומנא דמשתתף עם ל"ר ושרי' בהו ואז מה' מצעדי גבר כוננו וזהו ייסר אורחותיך וצריך לשתף דע עם ה"ו והוא בשני הבריאות פה ומילה וכן בחשבון דעהו ה' טוב הא' בה' מוצאות הפה ופיתוחי חותם ובפסוק הזה ג' דרגין שהן כלל הכל תנ"ך מקרא מתניתין גמרא אורייתא תליתאה כו' וכמ"ש במקום אחר מזה בארוכה והנה כי נר מצוה ותורה אור הן בד' אהוון של השם ג"כ ודרך חיים הוא למעלה בע"ק וכמ"ש בסוטה משל לאדם כו' וחשיב ד' יסודות ואח"כ הגיע לפרשת דרכים כו' וכן הוא בהשכל וידוע ב' דרכים שהן ד' בהשכל הוא שיהא ע"פ חכמה ויהא ג"כ ע"י בינה בתורה שיהא מכוון מאד בפסוק או גמרא ויהא ג"כ מכוון לחכמה ואם לאו אינו דרך ישרה וכן במעשה שיהא לש"ש ויהא ע"פ התורה והן ד' דרגין ומ"מ כל הד' הן בזעיר ונו"ק ד' רגלי המרכבה והנה קו האמצעי לנו"ק מדת יעקב בלילה תפלת ערבית בהרבה מקומות ובינה הוא כתר ע"ג וזהו דעהו והוא כו' כנ"ל (וכל הפי' על פסוק בכל דרכיך דעהו עד סופו הוא מלשון אדמו"ר ז"ל בכ"י בפי' על מס' ברכות דרך נסתר בד' ס"ג ע"א) : טו) עצלה וגו' ע"י תרדמה ושינה הוא בה למדות העצלה ונפש רמיה שרוצה לאסוף הון ולמלאות אוצרותיו ברמיה תרעב וכן הוא בתורה ומצות ע"י תרדמה בא לידי עצלות ויושב ואינו עושה מצות ובטל מעסק התורה ונפש רמיה מי שלומד הרבה ואינו חוזר תמיד ורוצה לאסוף הרבה ירעב שלא ישאר בידו כלום : טז) שומר וגו' כי מצות הן בעוה"ב שהם ישמרוהו לבל יענש ובל יפול בשחת נפשו וזהו שומר מצוה הוא שומר נפשו מגיהנם ובוזה דרכיו והוא המדות שבהם צריך האדם להתנהג בעוה"ז לטוב והבוזה מדותיו שבעוה"ז ימות והוא שבמיתתו נעדר מזה העולם : יז) מלוה וגו' כי הנותן צדקה לעני או אביון עושה ב' דברים א' שנותן ממונו לזולתו והב' שמטיב לזולתו העני במה שנותן לו בעת צרכו וגומל חסד אתו ונגד שנותן ממונו אמר מלוה ה' חונן דל כלומר שאינו נותנו במתנת חנם אך שמלוה ה' וה' ישלם לו . וגמולו וגם נגד הגמילות חסד שגמל עמו ישלם לו בעד זה בפ"ע : יח) יסר וגו' הכה בנך ויסרהו כאשר אתה רואה שיש תקוה בזה שתייסרהו שייטיב דרכיו. ואל המיתו אל קול המייתו שהומה וצועק
אל

אַל־תִּשָּׂא נַפְשֶׁךָ׃ יט גְּרָל־חֵמָה נֹשֵׂא עֹנֶשׁ כִּי אִם־תַּצִּיל וְעוֹד
תּוֹסִף׃ כ שְׁמַע עֵצָה וְקַבֵּל מוּסָר לְמַעַן תֶּחְכַּם בְּאַחֲרִיתֶךָ׃
כא רַבּוֹת מַחֲשָׁבוֹת בְּלֶב־אִישׁ וַעֲצַת יְיָ הִיא תָקוּם׃ כב תַּאֲוַת
אָדָם חַסְדּוֹ וְטוֹב רָשׁ מֵאִישׁ כָּזָב׃ כג יִרְאַת יְיָ לְחַיִּים וְשָׂבֵעַ יָלִין
בַּל־יִפָּקֶד רָע׃ כד טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת גַּם־אֶל־פִּיהוּ לֹא יְשִׁיבֶנָּה׃
כה לֵץ תַּכֶּה וּפֶתִי יַעְרִם וְהוֹכִיחַ לְנָבוֹן יָבִין דָּעַת׃ כו מְשַׁדֶּד־אָב
יבריח

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

אל תשא כלומר אל תט אזניך לזה ועוד ואל המיתו כלומר אבל לא תמיתהו אלא תכהו מעט : יט) גדל חמה וגו' ואם תראה כי רבה חמתך עליו ולא תוכל להכותו מעט כי אם שתעיר כל חמתך עליו לכן נשא עונש מחול לו מכל וכל כי פן תמיתהו בהכותך אותו . כי אם וגו' כלומר שהכאתך לו לא תהיה אלא להצילהו מהעתיד ובל ימעוד עוד דרכיו אבל לא על העבר ולכן אל תרבה להכותו להמית . ועוד תוסיף ואח"כ תוסיף עוד להכותו מעט מעט ותדריכהו כן בנתיב האמת וכשרון המעשה אך לא הרבה בפעם א' אלא מעט מעט לפי דרכו תדריכהו : כ) שמע וגו' כי נפש אדם הגעל ותקון בב' דברים א' לעשות דבר שדעתו מורהו לסיפוק והב' מה שקשה לגופו וז"ש שמע עצה אף שאין דעתך כן מ"מ תשמע עצה לעשותה וקבל מוסר מה שתתייסר בו עבור כשלתך תקבל זה בשמחה וטוב לב כי מזה תחכם באחריתך ואמר עצה שהוא בפנים ומוסר שהוא בחוץ בגוף והן חכמה ומוסר ומזה תחכם : כא) רבות מחשבות וגו' בעת שרוצה האדם לעשות איזה דבר לצורכו יחשוב מחשבות רבות איך לעשות ומה ואימתי ושאר ספיקותיו אך כולם אינן כלום אבל עצת ה' מה שנותן לו הקב"ה עצה בלב לעשות היא תקום שתתקיים שעצה נקרא מה שמייעץ לחבירו או מה שיערוך ה' בלבבו ומחשבה הוא מה שאדם בעצמו חושב : כב) תאות וגו' כולם מתאוין לאיש עושה חסד אך שיש ב' מניעות מלעשות חסד א' שהוא רש והב' שהוא איש כזב מבטיח ואינו עושה וז"ש טוב רש אותה מניעה שהוא רש שע"ז לא יתרעמו על שאינו עושה חסד אתם כי אין לו במה לעשות מאיש כזב שעל זה יתרעמו שמבטיח ואינו עושה בלי טעם נכון אתו רק שהוא איש כזב בטבעו : כג) יראת ה' גו' כלומר שיראת ה' היא מביאתו לחיים וגם שיהיה שבע ילין ושלא יפקד רע כלומר בין הרעים והענין שנתן הקב"ה לאדם בטבעו שיישן כדי שיעלה נשמתו לישיבה של מעלה ושם מגלין לה רזי תורה מה שא"א לאדם ללמוד בשבעים שנה לומד שם בשעה אחת אך ואותו הלימוד אינו בא לו שום שכר כלל אלא שזהו הוא השכר בעצמו אבל מה שלומד ביום היא מביאתו לידי חיי עוה"ב וזהו יראת ה' מה שלומד תורה ביראת ה' כל היום מביאתו לחיים ושבע ילין פי' בלילה יהיה שבע מהתורה שלומד בישיבה של מעלה וזהו שבע ילין בלילה ואח"כ כשחוזר נשמתו לגופו אז לא יפקד בין הרעים כי אז המה רוצים לפגוע בה ולא יוכלו : כד) טמן עצל ידו בצלחת הוא שטומן ידו בחיקו ובין בגדיו לגופו . גם אל וגו' והענין שהעצל הוא חובק ידים לשכוב ואינו עושה מצות כלל ואינו רוצה כ"א מה שנוגע לגופו גם אל פיהו כי האדם צריך לעשות מצות יותר מתורתו כמ"ש יותר מלימודך עשה אבל העצל גם לשיסים שום מעשיו אל פיהו לא ירצה להשוותם יחד תורת פיהו עם מעשיו : כה) לץ תכה וגו' לץ הוא המדבר דברים בטלים ליצנות וש"ד
ואינו

יַבְרִיחַ אֵם בֵּן מֵבִישׁ וּמַחְפִּיר׃ כז חֲדַל־בְּנִי לִשְׁמֹעַ מוּסָר לִשְׁגוֹת
מֵאִמְרֵי־דָעַת׃ כח עֵד בְּלִיַּעַל יָלִיץ מִשְׁפָּט וּפִי רְשָׁעִים יְבַלַּע־אָוֶן׃

נכונו

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ואינו נהנה מזה כלל ויודע שאין לו תועלת מזה אף לגופו ולכן לא יפרידהו התוכחה מלגנותו כי גם הוא יודע שאין תועלת לו מדבריו המגונים ולכן לץ תכה ואז כשיראה שמחמדתו באה לידי יסורין יעזוב דרכו הרעה. ופתי יערים הוא איש המתפתה אחר תאותיו ומעדנים לנפשו ינעם ומחמת שיראה הכאתך להלץ אז יערים בדעת ויאמר מה לי לילך אחר הבל הזמן בתענוגים ומעדנים הלא הוא כלא עובר וכל התאות יומר למר ממות ולא יניח את עצמו להתפתות אבל להנבון לא תעשה שום דבר ולא תיגע בו יד אלא תוכיחהו והוא מעצמו יבין הדעת כי אם אין בינה אין דעת וכיון שהוא נבון יקרא יבין הדעת וכמ"ש תחת גערה במבין מהכות כסיל וגו' : כו) משדד אב וגו' כלומר שאביו הוא משדד בביתו ואמו מבריח מביתו אותו הבן שהוא מביש ומחפיר ואמר מביש ומחפיר כי ההבדל בין בושה לחפירה הוא כי בושה הוא בהסתר וחפירה בגלוי וז"ש בישעיה כי יבושו מאילים אשר גו' ותחפרו גו' הענין הוא כמ"ש שבושה בנסתר וחפירה בגלוי וז"ש וחפרה הלבנה ובושה החמה כי הלבנה היא ברקיע התחתון ויהיה חפירתה בגלוי לכן אמר וחפרה אבל החמה הוא ברקיע העליונה ויהיה הבושה בהסתר לכן כ' ובושה החמה. והענין הוא שלהם היה ב' ע"ז א' שעובדים לדבר המתקיים לעולם והם העובדים בשביל עוה"ב והב' העובדים בשביל עוה"ז ולדבר שאינו מתקיים והם האלים והגנות האלים הוא דבר המתקיים כי האילנות המה מששת ימי בראשית אבל הגנות הם אינן לעולם והעובדים בשביל עוה"ב יהיה הבושה לנשמה אחר המיתה אבל העובדים בשביל עוה"ז יבושו בעוה"ז כשלא יתמלא תאותם ורצונם וז"ש כי יבושו מאילים הם העובדים בשביל עוה"ב יהיה להם בושה נסתרת בעוה"ב שהבושה הזאת אינו אלא לנשמה אחר המיתה לכך אמר יבושו בלשון נסתר ואח"כ אמר ותחפרו לפי שכאן אמר על בושה להנשמה הנסתרת אבל מהגנות הם העובדים בשביל עוה"ז תחפרו בעוה"ז וזהו בושה גלויה ומ"ש אצל אלים חמדתם ואצל הגנות בחרתם כי עוה"ב הוא דבר נחמד לכל אבל עוה"ז הרשעים ואנשי בליעל המה יבחרו בעוה"ז ע"ש בפי' על ישעיה וז"ש כאן מביש ומחפיר מביש נגד אביו שמשדדו בביתו בהסתר ומחפיר נגד אמו שמבריחה מביתו וגלוי לעין כל שמחפירה. ועוד משדד אב קאי על הקב"ה ששדד אותו בחורבן בהמ"ק כמ"ש ושד בהמות יחיתן כי מה לו לאב שהגלה את בניו כלומר מה נשאר לו בעת יגלה בניו ויבריח אם כמ"ש ובפשעכם שולחה אמכם בן מביש לאביו בהסתר ומחפיר אמו לעין כל . ועוד משדד אב זהו בחורבן בהמ"ק ראשון יבריח אם בחורבן בית שני בן מביש שדורות הראשונים בעת חורבן בית ראשון היו עונש בהסתר כמ"ש בז"ח פרשת כי תבוא ומחפיר בבית שני שהיה עונש בגלוי כמ"ש שם פרשה ראשונה היה נ"ב פסוקים כו' ע"ש : כז) חדל וגו' כי מה שמייסרין הלץ הוא כדי שהפתי יערים וז"ש חדל בני לשמוע מוסר הלץ בשבילך ולשגות מאמרי דעת ומוסר הוא חכמה ואמרי דעת הוא בינה כמ"ש למעלה והוא כנגד אב ואם שכ' למעלה : כח) עד בליעל העד שקר שהוא בלי עול שמים עליו לעשות מצות בוראינו ית' הוא עושה מליצה בתורה על איזה דין ומצוה יאמר שאינו נוהג עכשיו או שאין פירושה כפשוטו לעשות המצוה אלא שמרמז בזה דבר אחר וזהו יליץ את המשפט שעושה מליצה בהמשפט . ופי רשעים שרוצין לעבור עבירות ולמרוד בה' ותורתו שאינו מועיל לזה מליצה אך מבלע את האון שאומר לא פעלתי און

ושאינו

כט נָכוֹנוּ לַלֵּצִים שְׁפָטִים וּמַהֲלֻמוֹת לְגֵו כְּסִילִים׃
כ א לֵץ הַיַּיִן הֹמֶה שֵׁכָר וְכָל־שֹׁגֶה בּוֹ לֹא יֶחְכָּם׃ ב נַהַם כַּכְּפִיר
אֵימַת מֶלֶךְ מִתְעַבְּרוֹ חוֹטֵא נַפְשׁוֹ׃ ג כָּבוֹד לָאִישׁ
שֶׁבֶת מֵרִיב וְכָל־אֱוִיל יִתְגַּלָּע׃ ד מֵחֹרֶף עָצֵל לֹא יַחֲרֹשׁ וְשָׁאַל
בַּקָּצִיר וָאָיִן׃ ה מַיִם עֲמֻקִּים עֵצָה בְלֶב־אִישׁ וְאִישׁ תְּבוּנָה יִדְלֶנָּה׃

רב

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ושאינו עבירה כלל : כט) נכונו ללצים שפטים בעה"ב ובנפש . ומהלומות לגיו וגו' לגוף בקבר . והענין הוא כמ"ש יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו פי' עונו הוא העונש כמ"ש גדול עוני מנשוא וכשהקב"ה גוזר עונש מתחילה בא לשמים ומן שמים לארץ והארץ עושה דין כמ"ש בישעיה ע"ש וז"ש יגלו שמים מתחילה העונש ואח"כ הארץ מתקוממה לו לעשות לו העונש והארץ היא דנה את הגוף ובשמים את הנפש וכתיב ה' בחכמה יסד ארץ כונן וגו' ולכן הלץ שהוא היפוך התורה שמן השמים דינו בשמים ובנפש והכסיל שהוא היפוך החכמה דינו בארץ ובגוף :

כ א לץ היין וגו' כי רוב לצנות הוא בעת אשר ישבו לשתות יין וזהו לץ היין זה שרודף אחר היין והומה שכר שנכנס אחר שכר למלא . וכל שוגה בו כלומר בליצנות לא יחכם כמ"ש יביע שמן רוקח למה נמשלה ד"ת לשמן מה שמן כשנכנס בו מעט מים יוצא השמן כן ד"ת משנכנס בה מעט ליצנות יאבד תורה הרבה וזהו לא יחכם : ב) נהם וגו' אף האימה של מלך בעת שעומדין לפניו כשהוא אינו בכעס הוא כנהמת כפיר והמתעברו הוא חוטא נפשו יחסיר נפשו כי חמת מלך מלאכי מות : ג) כבוד לאיש וגו' שהגון לאיש החשוב לשבת מריב ובל יריב . וכל אויל בעת ששני אוילים יריבו יחד כל אויל רוצה לגלות ולבזה חבירו וישאגו בקול גדול גם שניהם יחדיו כי כל אויל רוצה שישמעו לו יותר ויתגלה בזיון זולתו : ד) מחרף וגו' חורף הוא חצי כסליו וטבת וח"ש ומ"ש רש"י בחומש חצי כסלו וטבת וחצי שבט הוא קור ע"ש וצ"ל חורף וע' בגמרא ב"מ דף ק"ו ותיכף כשיגיע עת החורף שהוא קר מעט הוא לא יחרוש ואח"כ כשבא הקציר אין לו כלום. והענין שכנגד אלו הג' זמנים המפורשין בקרא הם ג' זמנים שבאדם ימי עלייה ועמידה וירידה ושלש קין והבל ושת וכלל כל המדות הרעות תאוני וכעסני וליצני ור"ל פריקת תורה ויראת שמים. ימי עליה הוא בעל תאוה ובימי עמידה נקרא הבל והולך אחר כבוד ועשירות והבלי עולם ובימי ירידה שובר את ליצנות וע"ז אמרו ד' מדות באדם חמור נוער הוא תאווני וכלבים נועקים הב הב והג' תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה כמ"ש מתלמידי יותר מכולם וכנגד זה ג' בכורות והד' מעשר כולל כולם וכנגד זה ד' גליות וברביעי כתיב במעשר לא ימכר ולא יגאל וז"ש כאן מחורף שהוא זמן עמידה שאז הוא בן ארבעים לבינה הוא לא יחרוש שאינו עוסק בתורה ועושה טוב ושאל לו בקציר שהוא זמן ירידה שאז זמן קצירה להיות בין מחלדא חקלא בעלי דעת ואין לו : ה) מים עמוקים וגו' עצה הוא דעת והוא מים עמוקים כמ"ש למעלה והוא עמוק בלב איש אבל מי שהוא איש ואינם יכולין להשיגה אך איש תבונות ידלנה שהוא מבין דבר מת"ד הוא ישיגנה שיבין זה מתוך זה עד שידע וכמ"ש משל לבור עמוק ולא היו יכולין לדלות כו' איש נבון וקשר חבל בחבל וחבל בדלי כו' עד שדלה וזהו איש תבונה ידלנה : ו) רב וגו' שהרבה ב"א רצין אחר איש עושה חסד אך איש אמונים שיקיים

דבריו

ו רב-אדם יקרא איש חסדו ואיש אמונים מי ימצא : ז מתהלך
בתמו צדיק אשרי בניו אחריו : ח מלך יושב על-כסא-דין מזרה
בעיניו כל-רע : ט מי-יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי : י אבן
ואבן איפה ואיפה תועבת יי גם-שניהם : יא גם במעלליו יתנכר-
נער אם-זך ואם-ישר פעלו : יב אזן שמעת ועין ראה יי עשה גם-
שניהם : יג אל-תאהב שנה פן-תורש פקח עיניך שבע-לחם :

רע

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

דבריו וחסדו לעולם מי ימצא : ז) מתהלך וגו' הצדיק שהולך בתום לב מאשרין את בניו אחריו והענין שג' דרגין הן כמ"ש איש צדיק תמים גו' את האלקים התהלך גו' וז"ש מי שיש לו אלו הג' דרגין מתהלך בתומו וצדיק אז מאשרין גו' : ח) מלך וגו' כלומר בעת שהמלך ממ"ה הקב"ה יושב על כסא דין וכל בני העולם לפניו יעברו כבני מרון אז מזרה מלשון זורה רוח כי כל הרשעים שעשו רע בעולם הם לפניו והרשעים לעבירותיהם הם בפירודא כמ"ש למעלה ואמר בעיניו כל רע הם עיני ה' משוטטות בכל הארץ כמ"ש והרע בעיניך עשיתי. ועוד מזרה וגו' פי' שזר בעיניו הרע ותועבה בעיניו : ט) מי יאמר וגו' כי מלעבור על מל"ת אפשר לאדם לשמור ולחשוך עצמו מזדון אבל ממה שבלב וממ"ע מי יאמר זכיתי גו' ואמר ג' דברים כמ"ש נקי כפים מלעבור על מל"ת ובר לבב הוא טהרת הלב מהרהורים ולא נשא לשוא נפשו כלומר שלא נתעלם מימי חייו לבל ילכו לשוא ולא ביטל ממ"ע ואמר ג"כ כאן אלו הג' מזרה גו' הוא עבירות מי יאמר זכיתי הוא בלב הרהורי עבירות טהרתי מחטאתי הוא מחסרון מ"ע כי מלת חטא מורה על התעלמו מלעשות מצוה ונחסר מאתו וכמ"ש והי' אני ושלמה בני חטאים מלשון חסרון ואמר טהרתי כי אף שלא עבר עבירה רק שלא עשה מצוה הטומאה שורה עליו : י) אבן ואבן וגו' שיש לו ב' משקלים א' לו וא' למכור לזולתו איפה ואיפה הוא מדה ג"כ כנ"ל תועבת וגו' והענין שהאדם צריך לילך בדרכו לאט לאט מדרגא לדרגא ואם הוא קופץ ונוטל דרך גבוה יותר מהצריך לו ונופל ממנה ונוטל לעצמו דרך אחרת היא תועבה אל ה' וכן איפה ואיפה מה שצריך בינו לבין הבריות והוא פעמים טוב ופעמים רע שניהם תועבה לה' ואמר גם שניהם שכל א' מכל הב' דרכים הם תועבה אל ה' : יא) גם במעלליו וגו' בא להזהיר האדם לבל יאמר מי יודע מה שבלבי כי הלא גם במעלליו מכירין את הנער קטן אם הוא זך בלבו ואם ישר פעלו במעשיו ומכ"ש הקב"ה היוצר עין הלא יביט והנוטע אוזן הלא ישמע ואמר גם שניהם כי שניהם ראית העין ושמיעת האוזן הכל ברא ה' כמ"ש במס' נדה שהקב"ה נותן שמיעת האזן וראית עין ואמר ג' דברים גם במעלליו גומר אוזן שומעת גו' ועין רואה גו' כנגד מחשבה דבור ומעשה וכמ"ש עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר כו' : יג) אל תאהב שנה וגו' כמ"ש ונומה תלביש קרעים כי אינו עושה מלאכה ואינו מתקן בגדיו ואמרו רז"ל כל הישן בבית המדרש תורתו נעשה קרעים שנאמר ונומה גומר והיינו כשמתנמנם וחביריו לא ימתינו עליו הוא ידלג ואח"כ לומד עוד ועוד כשיתנמנם ועליו לא ימתינו יצטרך עוד לדלג ויהי' תורתו קרעים אבל מי שישן כל העת אז תורם ולא תלמוד כלל. פקח עיניך וגו' כמ"ש למה תשקלו כסף בלא לחם ויגיעכם בלא לשבעה שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם כי הלומדים תורה יש מהן שלומדין בכסף ויש מהן שלומדין בעצמם ויגיעים בעצמן ובתורה הן ב' דברים תבן ודגן כמ"ש תבן בגליל ודגן ביהודא

ז"ש

יד רע רע יאמר הקונה ואזל לו אז יתהלל : טו יש זהב ורב-פנינים
וכלי יקר שפתי-דעת : טז לקח-בגדו כי-ערב זר ובעד נכריה
חבלהו : יז ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא-פיהו חצץ :

מחשבות

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וז"ש למה תשקלו כסף בלא לחם שאין אתם אוכלין אלא התבן ולא הלחם ויגיעכם בלא לשבעה כמ"ש יגעתי ולא מצאתי אל תאמן ואמרו ה"מ לחדודי אבל לאוקמי גירסא סייעתא דשמיא וז"ש ויגיעכם הוא לא לשבעה כי אין בכם סיוע ואתם עוסקים בתורה ביגיעה ואין בכם כלום כי לא נשאר בידכם אלא שמעו שמוע אלי ואכלו טוב כלומר הטוב של תורה שהוא הלחם וגם תתענגו בדשן נפשכם כמ"ש כי נעים כי תשמרם בבטנך אימת ד"ת נעים כשהם שמורין בבטנך ותענוג נפשכם יהי' במה שאתן לכם סייעתא דשמיא וז"ש פקח עיניך להקב"ה ויתן לך סייעתא גו' שתשבע וגם תאכל הלחם דאורייתא :
יד) רע רע וגו' בעת שאדם קונה הפך מגנה את החפץ ואח"כ כשהולך לו אז יתהלל בחפצו ויתפאר. והענין בעת שקונין תורה ומצות בעוה"ז רע רע יאמר הקונה כי יגיעתו רב וצערו גדול ע"ז בעת התגברו על יצרו לעשות וגם איך למצוא הדבר לעשות איכותה אבל כשאוזל והולך לבית עולמו אז יתהלל. ועוד רע וגו' כי בעת שאדם קונה איזה דבר הוא מגנה את מה שנותנין לו רהשוגה כדי שיתנו לו האחרת יפה הימנה ואח"כ כשהולך לו יתהלל במה שבחר כן העוסק בתורה ובמצות הכל מעט ורעים בעיניו בכדי שיתגבר לבחור ולעשות טוב יותר ויאמר רע רע ע"כ הבא לו רהשוגה כלומר שאין זה כלום ומעט הוא ולא זהו העבודה אשר בה בחר הש"י עד שקונה ובוחר לעשות טוב הרבה ואח"כ כשאוזל לבית עולמו אז יתהלל בו : טו) יש זהב וגו' כי מעלת הזהב הוא שבעדו יכול להגיע ולקנות כל צרכו ופנינים המה יקרים בערכם והמה כסגולה ואוצר ואמר רב פנינים כי פנינים המה קטנים מאוד ואותם הגדולים מעט יקרים מאוד יותר בערכם וזהו רב פנינים כלומר פנינים גדולים וכלי יקר המה כלים הצריכים לו לחפצו וגם הם טובים בערכם ויקרים מאוד ואלו הג' הם כלל הכל לצרכי האדם זהב ופנינים לכבוד וכלים לתשמישו ובכל דבר חום המובחר ואמר שכל אלו ג' היקרים הם בשפתי דעת והענין כי דעת כלול מג"ר : טז) לקח בגדו וגו' כי אסור להמלוה לילך לבית הלוה לחבלהו במשכון כמ"ש בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו גו' ואף השליח ב"ד לא יבוא לביתו לחבלהו אלא השליח ב"ד יכול לפשוט בגדו כשרואהו בחוץ ואמרו שדווקא בלוה הדין כן אבל להערב יכול המלוה לבוא לביתו אפילו וליטול ממנו משכון וכ"ש לפשוט בגדו בחוץ וז"ש לקח בגדו כלומר בחוץ כי ערב בעד זר ובעד נכריה כשערב בעד נכרי לך לביתו וחבלהו והענין הוא כמ"ש למעלה שערב נקרא אותו שמכניס א"ע להשגיח על בני האדם ולהדריכם בדרך הישרה וכשאינו משגיח עליהם להדריכם אז ינטל מעליו מדותיו הטובים וכן באדם ב' מדות לרע והם תאוה וחמדה תאוה הוא לעדן גופו ולישב בביתו וחמדה הוא לרדוף אחר ממון פעם בחוץ פעם ברחוב וכן נגדם יש באדם ב' מדות לטוב אחד מבפנים ואחד מבחוץ והוא אחד מה שבין אדם למקום והב' יש מה שבין אדם לחבירו ומה שבין אדם למקום הוא מבפנים ומה שבין אדם לחבירו הוא מבחוץ והמדות המה נקראים בגדים כמ"ש ולבש הכהן מדו וגו' כמדתו כמ"ש כ"פ וז"ש לקח בגדו לקח ממנו מדותיו הטובים שמבחוץ שבין אדם לחבירו פי' ערב זר בעד מי שרודף אחר החמדה בחוץ ולאותו הערב גם בעד נכרי' שהיא התאוה שנקראת נכריה כמ"ש בתחלת הספר חבלהו מדותיו הפנימים :
יז) ערב וגו' הלחם שמגיע לאדם ברוב עוולתו וערמותו ערב ומתוק לו מאוד אבל אח"כ

ימלא

יח מַחֲשָׁבוֹת בְּעֵצָה תִכּוֹן וּבְתַחְבֻּלוֹת עֲשֵׂה מִלְחָמָה׃ יט גּוֹלֶה־סּוֹד
הוֹלֵךְ רָכִיל וּלְפֹתֶה שְׂפָתָיו לֹא תִתְעָרָב׃ כ מְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ
יִדְעַךְ נֵרוֹ בֶּאֱשׁוּן חֹשֶׁךְ׃ כא נַחֲלָה מְבֹהֶלֶת בָּרִאשׁוֹנָה וְאַחֲרִיתָהּ
לֹא תְבֹרָךְ׃ כב אַל־תֹּאמַר אֲשַׁלְּמָה־רָע קַוֵּה לַיָי וְיֹשַׁע לָךְ׃
כג תּוֹעֲבַת יָיָ אֶבֶן וָאָבֶן וּמֹאזְנֵי מִרְמָה לֹא טוֹב׃ כד מֵיָיָ מִצְעֲדֵי־
גבר

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ימלא בעד זה פיהו חצץ והענין שמתוקין לאיש לומר דברים אשר לא טובים ופשעים שקרים ודבורים מפוארים וחילוקים בכדי להתפאר ולהתכבד אבל אח"כ ימלא גומר : יח) מחשבות וגו' המחשבה שנתייעץ בה עם חכמי היועצים תכון כמ"ש וברוב יועצים היא תקום. ובתחבולות וגו' כלומר שלמלחמה אינו מועיל עצה אלא צריך תחבולה וכן הוא בעבודת הבורא איך לילך בדרך ה' צריך להתייעץ עם חכמים וצדיקים ההולכים כבר בדרך ה' ולא התנגפו באבן נגף והוא היצה"ר וללחום עם היצה"ר צריך בעצמו לעשות תחבולות ואינו מועיל לזה העצה בלבד בלתי תחבולות : יט) גולה סוד וגו' כלומר אל תתערב עם אלו הג' הוא א' גולה סוד והב' רכיל והג' פותה שפתיו ועם כל אלו אל תתערב כי זה יגלה סודך וזה יפתך בשפתיו וכן ההולך רכיל יוליך רכילות ממך לזולתך ואמר הולך רכיל ולא והולך לומר שהגולה סוד הסוף שיהי' הולך רכיל. ואלו הג' הם היפוך מהכתובים למעלה יש זהב גו' : כ) מקלל וגו' אביו הוא מלמדו תורה, כמ"ש ולמדתם גו' ושננתם גו' ואמו היא המדרכת אותו לעשות מצות ולילך בדרך ישרה. והם אור ונר כי תורה היא אור ומצוה נר כמ"ש כי נר מצוה וגו' וכאשר האדם שרוי לפעמים במקום חושך אם יהיה אתו נר דלוק יאיר אף בחושך וז"ש מקלל אב ומבזהו ואת אמו ג"כ ואז אין לו לא תורה ולא מצות ואז ידעך נרו ונשאר באישון חושך ואפילה וכן הוא בתורה עצמה מקלל אביו ואמו הוא תורה ומצות שמבזה אותם ידעך וגו' : כא) נחלה מבוהלת וגו' כלומר שהוא בהול במלאכה ודרך הבהול בתחילתו רוצה שיוגמר וכשבא לסופה אז הוא אץ וממהר מאוד ואז לא יהי' אחריתה יבורך וכן בתורה הלומד איזה ספר או מסכת וכאשר יתחיל אז מגמתו שיסיים ויבהל ברוחו וממהר מאוד לא יבורך שבאחריתה לא ידע אף התחלתה ומגודל בהלתו לא יבורך : כב) אל תאמר גו' בעת שאחד רוצה להרע לך ויש לאל ידך לשלם לו רע אל תאמר אשלמה רע ואשר אתה ירא שיעשה אתך רע עכשיו כאשר לא אשלמה לו רע וגם אח"כ יעשה לי רעה אל תירא כי קוה לה' שלא יעשה לך מאומה שיגרע יכולתו מהרע לך וגם עכשיו יושע לך ה' מצרתך וכן הוא בעבודת הבורא ית' אל תאמר כבר כליתי כל ימי ברצון תאותי כאשר יעשה העבד הרע ואיך אשוב לה' אלא אשלם עכשיו הרע ואהנה מהאי עלמא אל תאמר כן אלא קוה לה' ויושע לך וכמ"ש מי שאכל שום וריחו נודף כו' : כג) תועבת ה' וגו' כלומר אותו האיש שיש לו ב' משקלים אחד שוקל בו לעצמו ואחד מה שמוכר בו לאחרים וכן מאזני מרמה הוא תעוב אצל הש"י וגם לא טוב לו בעוה"ז. והענין בעבודת הש"י העובד ה' ויש לו ב' דרכים אחד שבפני העולם מראה עצמו הולך בדרך טוב ובאמת און טמון בתוכו ובלבו מרמה ובלתי ראות האנשים את מעשיו אז הולך בדרך רעה זהו תועבת ה' וגם לא טוב בעוה"ז וכן מאזני לשקול את מדותיו במאזנים כי בתחילה צריך להפך מדותיו בעת שרוצה להרגיל איזה
מדה

גָּבֶר וְאָדָם מַה־יָּבִין דַּרְכּוֹ׃ כה מוֹקֵשׁ אָדָם יָלַע קֹדֶשׁ וְאַחַר נְדָרִים
לְבַקֵּר׃ כו מְזָרֶה רְשָׁעִים מֶלֶךְ חָכָם וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם אוֹפָן׃ כז נֵר
יָיָ נִשְׁמַת אָדָם חֹפֵשׂ כָּל־חַדְרֵי־בָטֶן׃ כח חֶסֶד וֶאֱמֶת יִצְּרוּ־מֶלֶךְ
וְסָעַד בַּחֶסֶד כִּסְאוֹ׃ כט תִּפְאֶרֶת בַּחוּרִים כֹּחָם וַהֲדַר זְקֵנִים שֵׂיבָה׃
ל חַבֻּרוֹת פֶּצַע תַּמְרוּק בְּרָע וּמַכּוֹת חַדְרֵי־בָטֶן׃
פלגי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מדה בנפשו ולהטות אל קצה השפכו כמו מכעס אל החמלה ומהגאוה הרמה אל תכלית השפלות עד שיגיע אל נקודה הממוצעת וז"ש רז"ל איזה ת"ח שיודע להפך חלוקו כדרכו והוא שיודע איך להפך מדותיו כמ"ש ולבש הכהן מדו בד כמדתו וכו' ואח"כ יעמוד אל המטרה כדרכו הנכונה בדרך הממוצע כמו משקל המאזנים ישקל מדותיו ועיין בפי' על שיר השירים ואמר כאן שיש לו מאזני מרמה שבפני האנשים מראה א"ע כאלו הכריע מדותיו לטוב ולבבו לא כן יחשב וזהו ג"כ תועבת ה' וגם לא טוב לו בעוה"ז : כד) מה' מצעדי וגו' ההבדל שבין אדם לגבר כבר כ' למעלה ואמר שמצעדי גבר והיא הפעולה עצמה היא מה' ואדם מה כלומר והאדם מה עושה ומה צריך לעשות. ואמר שא"צ אלא שיבין דרכו הצריכין לו וכאשר ישכיל ויבין דרכו ויסקל המסילה ויתחיל לילך בה אז מה' מצעדי גבר כמ"ש הבא לטהר כו' : כה) מוקש וגו' כשאדם נכשל בעבירה הוא מבלע הקודש שלו ומבלבלהו. ואחר וגומר ואח"כ צריך לבקר אם לא עשה נדרים תחילה ולכך בא המוקש וישלם. ועוד מוקש וגו' כשאדם נכשל בדבר מסתמא בלבל את הקודש שעשה עבירה מתחלה ולכך בא לידי כשלון כמ"ש בעיניך כו' וצריך לבקר אחר נדרים לשלמן כמ"ש את נדרי שלמתי נדרי לה' אשלם וגו' : כו) מזרה וגו' מלך חכם הוא ממ"ה הקב"ה או מלך חכם הוא כשהחכם נעשה שר הוא מזרה אותם תחלה ואח"כ וישב עליהם את אופן פירוש הגלגל כלומר שמשלם להם כפי גמולם מדה כנגד מדה : כז) נר ה' וגו' כי באדם יש מחשבה דבור ומעשה וכנגדן הן עיני ה' משוטטות בכל הארץ ורואין את כל מעשה ב"א ואזניו שומעים כל דבר היוצא מפי אדם ונשמת אדם היא כנר שחופש כל חדרי בטן המחשבות ואח"כ עולה ומעידה עליו. ועוד נר ה' נפש ורוח נשמת אדם היא נשמה וחיה הם חופשין כל חדרי בטן ואמר חופש כי הכל א' הוא : כח) חסד וגו' הם יסובו את המלך שעושה חסד עם מי שצריך לחסד ועושה אמת להצריך לאמת וההבדל שבין חסד ואמת כתוב למעלה ובפי' על יהושע. וסעד וגומר אף כסא הנכון למשפט אעפ"כ הוא סעד בחסד והענין שמלך הוא הקב"ה : כט) תפארת הבחורים הוא כחם והדר הזקנים הוא שיבתם. והענין שיש ב' ענינים בתורה תורה וחכמה של תורה והתורה נקרא כח כמ"ש ורב תבואות בכח שור והחכמה נקרא שיבה כמ"ש זקן ויושב בישיבה הי' כמ"ש מרבה ישיבה מרבה חכמה ואמר שהתפארת בחורים היא התורה עצמה כמ"ש עד ארבעים שנין מיכלי מעלי והדר זקנים הוא החכמה של התורה כמ"ש מכאן ואילך משתי מעלי וכמ"ש כשם שבקטנותו הקטין למי שגדול ממנו בתורה כך בזקנותו הקטין עצמו למי שגדול ממנו בחכמה והדר הוא הדרת התורה כמ"ש אין הדר אלא חכמה : ל) חבורות פצע המה באים על הרע וגם נלקה במכות חדרי בטן והם נגד ג' רעים שבמחשבה ודיבור ומעשה והן פצע וחבורה ומכה טריה. וכמ"ש בישעיה א' מכף רגל ועד ראש אין בו מתום פצע וחבורה ומכה טרי' לא זרו כו'. ופי' הפסוק הוא כי יש בישראל ששה דרגין והם ראשי העדה ופה העדה ועיני העדה וגוף העדה ולב העדה
ורגלי

כא א פַּלְגֵי־מַיִם לֶב־מֶלֶךְ בְּיַד־יְיָ עַל־כָּל־אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַטֶּנּוּ:
ב כָּל־דֶּרֶךְ אִישׁ יָשָׁר בְּעֵינָיו וְתֹכֵן לִבּוֹת יְיָ: ג עֲשֹׂה

צדקה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ורגלי העדה כמ"ש בזוהר וכנגדן יש ראשיכם שופטיכם וזקניכם ושוטריכם כל איש ישראל ראשיכם המה ראשי העדה שופטיכם הם עיני העדה וזקניכם הם לב העדה שהם לומדין תורה לישראל ולכן בזקניכם כלול ב' לב העדה ופה העדה נגד תורה שבכתב ושבע"פ כי תורה שבכתב היא בלב שהוא סתום מאוד כמ"ש גן נעול וגו' ע"ש ותורה שבע"פ מפרש התורה שבכתב וז"ש חז"ל לבא לפומא לא גליא כלומר שלא ניתן זאת לתורה שבע"פ לגלות מה שבתורה שבכתב ולכן בזקנים ב' דרגין פה ולב וז"ש לנביא היו קורין לפנים רואה מה שהיום יקרא נביא והיא מדרגא דפה כי נביא הוא מלשון ניב שפתים לפנים כי' בדרגא דעין והיו קורין אותו רואה ושוטריכם הם רגלי העדה ואמר שמכף רגל ועד ראש אין בו מתום פצע וחבורה כו' כי יש ג' מיני מכות פצע הוא מכה מגולה ופתוחה שהדם שותת וחבורה ג"כ מבחוץ אך אינו פתוחה אלא שנצרר הדם תחת העור ואינו יוצא לחוץ ומכה טריה הוא מכה שבפנים ואינו נראית כלל ואמר שג' אלו יש בישראל והם ג' מינים רשעים אחד רשעים בפרהסיא והב' העושים במחשך מעשיהם ושניהם במעשה והג' שהם רשעים במחשבתם ולא נראו לחוץ. לא זרו וגו'. והוא שיש ג' מינים רופאים אחד רופא חכם שנותן סם לגרש הדמים הרעים והב' שאינו יכול לגרש הדמים הרעים אלא שנותן התבושת על כל מכה ומכה ומרפא אותה מבחוץ והג' שאין יודע גם זאת אלא שיכול לרככה שלא יהי' כ"כ קשה. והענין שיש ג' דרכים בדרכי ה' אחד הוא שמזכך שכלו עד שימאס בכל תענוגי עוה"ז ותאות המגואלים ושאר מכשולי היצר וממילא לא יעשה כלל והב' שאין שכלו זך כ"כ למאס בדעתו כ"ז אלא שמרגיל א"ע בכל עת שיזומן לידו איזה עבירה או תאוה לשברה והרגלו נעשה טבעו ונקרא טבע שני ואף שמתאוה מ"מ ישבר עצמו מבחוץ כל עבירה שבא לידו. והג' שאינו יכול ג"כ לשבר אף מבחוץ אלא שמרכך יצרו בשעה שילחום עמו וידחיתו לעבור על אחת מכל המצות אשר לא תעשינה ואז מרככו שמדבר במוסרי המדות ומוסר זאת התאוה ויעמיד כנגדו עונש העבירה זו וזוכר על יום המות ובזה יכניע את יצרו בהזכרו גודל עונשו וז"ש לא זורו הוא נגד המגרשין יצרם הרע מכל וכל ולא חובשו נגד הב' שמחבשין כל מכה ומכה כמ"ש ולא רוככו נגד כת הג' ואומר שיש בהם כל אלו הג' מכות ורפואה א' אפילו אין בהם וז"ש כאן שכל אלו הג' יש ברע:

כא א פלגי וגו' כמו מים הנחלקים לשנים כן לב המלך ביד ה' אן לטוב אן לרע ואל כל אשר יחפוץ יטנו לבו. או לב המלך הם הת"ח ולבם ביד ה' כאשר יחפוץ האדם יטנו ג"כ מן השמים כמ"ש בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין. ועוד לב מלך הוא הת"ח הללו מטמאין והללו מטהרין והוא ביד ה' כי אלו ואלו דברי אלהים חיים כל אשר יחפוץ הקב"ה יטנו ויקבע הלכה כמותו כמ"ש בב"ה יצא ב"ק הלכה כב"ה וכי מאחר כו' מפני כו': ב) כל דרך וגו' מוסב אלמעלה שבדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו ואמר שכל הדרכים ישרים בעיני בעליו אך ה' הוא הבוחן לבות ויודע מחשבתו כי כל מעשה נגרר אחר המחשבה: ג) עשה צדקה כמ"ש הנה שמוע מזבח טוב ללכת בדרכיו וכתיב ושמרו את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט גו' הרי צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח. ועוד כמ"ש אל יתהלל החכם גו' כ"א בזאת השכל וידוע אתי גו' עשות צדקה ומשפט כי באלה חפצתי וכתיב כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות הרי חסד והשכל ואמר כאן גם על

צדקה

צְדָקָה וּמִשְׁפָּט נִבְחָר לַיְיָ מִזָּבַח: ד רוּם עֵינַיִם וּרְחַב־לֵב נִר
רְשָׁעִים חַטָּאת: ה מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ אַךְ־לְמוֹתָר וְכָל־אָץ אַךְ־
לְמַחְסוֹר: ו פֹּעַל אוֹצָרוֹת בִּלְשׁוֹן שָׁקֶר הֶבֶל נִדָּף מְבַקְשֵׁי־מָוֶת:
ז שֹׁד־רְשָׁעִים יְגוֹרֵם כִּי מֵאֲנוּ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט: ח הֲפַכְפַּךְ דֶּרֶךְ
אִישׁ וָזָר וְזַךְ יָשָׁר פָּעֳלוֹ: ט טוֹב לָשֶׁבֶת עַל־פִּנַּת־גָּג מֵאֵשֶׁת
מִדְיָנִים וּבֵית חָבֶר: י נֶפֶשׁ רָשָׁע אִוְּתָה־רָע לֹא־יֻחַן בְּעֵינָיו רֵעֵהוּ:
יא בַּעְנָשׁ־לֵץ יֶחְכַּם־פֶּתִי וּבְהַשְׂכִּיל לְחָכָם יִקַּח־דָּעַת: יב מַשְׂכִּיל

צדיק

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

צדקה ומשפט שגם נבחר מזבח ואמר אלו הג' נבחר מזבח הענין כי ג' מיני זבח יש נדר ונדבה ותודה וכנגדם אמר אלו הג' נבחר מזבח. נגד נדר אמר משפט ונגד צדקה נדבה ונגד חסד תודה על החסד שעשה עמו ה' ודעת אלהים הוא נגד עולות: ד) רום עינים וגו' כי ג"ד הוא מה שבין תלמידיו של אאע"ה לתלמידיו של בלעם הרשע והן עין רעה ורוח גבוה ונפש רחבה וכן הקנאה והתאוה והכבוד כו' וז"ש רום עינים הוא רוח גבוה ורחב לבב היא נפש רחבה נר רשעים הוא עין רעה והקנאה היא חטאת שמוציאין את האדם מן העולם ויהי' נחסר מן העולם: ה) מחשבות וגו' שמחשבות של החרוץ הוא לתכלית ולכן במעשה ידיו אין מחסור כלל כ"א מותר והיינו. ובל אץ הוא הנבהל שאינו צופה לתכלית הדבר בכל מעשה ידיו רק מחסור וכן הוא בתורה הלומד בשביל התכלית בידו תמיד מותר כי הוא חוזר תמיד ומוצא בה טעם תמיד כמ"ש למה נמשלה כו' כדד זו כו' אבל האץ בלימודו שקובץ הרבה ביחד הוא אך למחסור שנאבד כל און יקר מאתו: ו) פועל וגו' כלומר שבלשונו השקר שפוסק שקרים מחמת שלוקח שוחד הוא פועל אוצרות ממשהו אך האוצרות הם עלה נדף והבל שלא ישאר בידו מאומה והוא יהיה בין מבקשי מות כמ"ש ברעות נפשא לקטלא מזדבן: ז) שד וגו' שמחמת שפוסקים שקרים רבו רשעים השודדים כי אין להם שופט ודורש ואותן השודדים יבואו במגורתם כי הם בעצמם גרמו זה מחמת שמאנו לעשות משפט: ח) הפכפך וגו' כלומר מחמת שמאנו לעשות משפט לכן כל איש נהפך במדותיו מה שישר בעיניו יעשה וזה שנתרבה זרים הרודפים אחר החמדה מחמתם. וזך פי' ואינו ישר פעלו אלא מי שהוא זך בלבו ובר לבבו. או וזך פי' אבל הזך ישר פעלו שאינו פועל אוצרות בלשון שקר ועושה משפט: ט) טוב וגו' על פינת שהוא מקום צר מאוד ועל הגג שהוא מסוכן מאוד מאשת מדנים שצר לו עמה מחמת שמריבה עמו תמיד ובית חבר בין שכנים הרבה כי מה שידבר ידעו הכל וכן הוא בתורה מאשת מדנים ומי שלומד לקנטר ותמיד ריב וצר מאוד ללמוד בבית חבר במקום שרגילין בני אדם תדיר: י) נפש רשע וגו' שמתאוה להיות פועל רע ולראות ברעת זולתו. לא יוחן וגו' אף רעהו לא יוחן בעיניו ואף לרעת רעהו ישמח: יא) בענש וגו' כמ"ש לץ תכה ופתי יערים וכמ"ש שם ומשכיל וגו' כמ"ש והוכיח לחכם יבין דעת: יב) משכיל וגו' כלומר שהצדיק משכיל ומדריך בני ביתו של רשע שהם קטנים עדיין ואותם ישכיל בדרך טוב. מסלף וגו' הרשעים בעצמם אשר לא יסורו למשמעתו וילעגו לקול דבריו הוא מסלפם לרע שנוטל הטוב מהם כאשר לא ישמעו לו כמ"ש למעלה ונשארו כולם רע: יג) אוטם וגו' פשוטו כמשמעו ועניינו כי היצ"ט נקרא איש מסכן וחכם וכאשר אוטם אזניו משמוע קול זעקתו ובל יסור מעונותיו אח"כ גם הוא יקרא ולא

יענה

צַדִּיק לְבֵית רָשָׁע מְסַלֵּף רְשָׁעִים לָרָע: יג אֹטֵם אָזְנוֹ מִזַּעֲקַת־דָּל
גַּם־הוּא יִקְרָא וְלֹא יֵעָנֶה: יד מַתָּן בַּסֵּתֶר יִכְפֶּה־אָף וְשֹׁחַד בַּחֵק
חֵמָה עַזָּה: טו שִׂמְחָה לַצַּדִּיק עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּמְחִתָּה לְפֹעֲלֵי אָוֶן:
טז אָדָם תּוֹעֶה מִדֶּרֶךְ הַשְׂכֵּל בִּקְהַל רְפָאִים יָנוּחַ: יז אִישׁ מַחְסוֹר

אהב

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

יענה כמ"ש הלא חכמה תקרא וגו' יען נטיתי גו' אז יקראונני ולא אענה וגו': יד) מתן בסתר גו' אף הוא התחלת הכעס שלא יתחיל עליו כלל הכעס אבל הנותן שוחד בחיק הוא מעלה על עצמו חמה הוא מעשה הנעשה מסוף הכעס וגם שתסי' החמה עזה ובברייתא דל"ב מדות דר"י הגלילי תני שיכפה קאי גם על השוחד וא"א לפרש על הקב"ה דהא כתי' אשר לא יקח שוחד והאמת דה"פ שאם לא יתן מתן בסתר לעניי ישראל יצטרך ליתן לאהרים כדי לשכך שיכפה חמה עזה: טו) שמחה וגו' בעת שישפטו הרשעים וידונו על פשעיהם אז שמחה לצדיק כמ"ש יתפרדו כל פועלי און צדיק כתמר יפרח אבל אותו הדין הוא מחיתה לפועלי און: טז) אדם תועה וגו' ע"פ מ"ש רז"ל במס' ברכות דף כ"ח ע"ב ת"ר כשחלה ר"א גו' וכשחלה ריב"ז גומר נר ישראל ע"ה כו' שאם כועס כו' ואיני יכול לפייסו כו' עד הסוף ע"ש וז"ל אדמ"ו בפירושו על ברכות פ"ה כמ"ש הלא כה דברי כאש נאום ה' וכפטיש יפוצץ סלע דברי כאש זהו אור תורה הפנימיות שבה וכפטיש יפוצץ אות הלכות כמ"ש עוקר הרים כו' ושני עמודים היו יכין נגד מ"ע שהם מכינין את האדם לעוה"ב ועמוד השני בועז נגד ל"ת שצריך לכבוש את יצרו כמו בעז וזהו נר ישראל נגד אור התורה כמ"ש בזוהר ע"פ כי תורה אור בגי' ר"ז עמוד הימיני כו' כנ"ל והן ג' דרגין הימניים. נר ישראל בחכמה כמ"ש להעלות נר תמיד הוא המנורה. עמוד הימיני ידוע. פטיש החזק חסד כמ"ש ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב והן בג' שהן וג' דרגין שכוללין הכל ולפי שמי זאת עולה מן המדבר לכן אמר עמוד הימיני קודם. שאם כועס עלי כו' כי ידוע שיש ג' דינים לאחר מיתה א' בגיהנם וא' לא נידונין ולא חיין ג' שמחייבין אותו ליכנס אל האבן הדומם נגד ג' דרגין שלהם מרה כו' וזהו שאם כועס עלי נגד גיהנם כמ"ש פ' שואל בסופו כעס על הטפשין ואמר יכנסו לגיהנם כו' וכמ"ש כל המקיים ג' סעודות כו' כתיב יום עברה גו' ואם אוסרני זהו דומם וכף הקלע בשלשלת כו' ואם ממיתני מיתתו מיתת עולם זהו לא חיין ולא נדונין שזהו מיתת עולם וע"ז נאמר לאמור לאסורים צאו ולאשר בחשך גו' והן מוץ ותבן שכנגדן צריכין דישה וזירה. לפי שמ"ה הם נגד ג' עולמות וכן הקב"ה בג' דרגין דאצילות בסוד יב"ק וכן שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים כלן ג' תיבות וכאן י"ב תיבות ד' פעמים ג' סוד המרכבה וסוד שם המפורש וסוד שם הויה בצירוף זה. ואיני יכול לפייסו בדברים ולשחדו כו' פי' שאיני יכול לעשות תשובה ותפלה וצדקה אז שיעברו את הגזירה. ולא עוד פי' אפילו אם לא יעשו לי הנ"ל רק שיוליכו אותי בדרך זה אל הג"ע איך לא אבכה וכן ימין ושמאל שקודם עוה"ב. יהי רצון שתהא יראת כו' ברכם בברכה זו משני טעמים א' שהוא אוצר של הקב"ה וכמ"ש יראת ה' היא אוצרו וכמ"ש ויאמר לאדם הן גו' ועיין בפ"ב דשבת ועוד שדבר זה ניתן כולו אל האדם כמ"ש הכל בידי שמים כו' ולכן התפלל שיעזרם ה' לזה עכ"ל שם וז"ש רז"ל בפסחים כ"ח א' אר"י הד"א כפא דהטא נגרא בגוי' כו' רבא אמר גירא כו' ע"ש ולכאורה למה שינו לשונם וגם הענין אינו מובן והוא כמ"ש כפא דהטא הוא הגיהנם סדנא בסדנא כו' הוא אוסרני איסור עולם שהוא

הגלגול

אֹהֵב שִׂמְחָה אֹהֵב יַיִן וָשֶׁמֶן לֹא יַעֲשִׁיר: יח כֹּפֶר לַצַּדִּיק רָשָׁע וְתַחַת
יְשָׁרִים בּוֹגֵד: יט טוֹב שֶׁבֶת בְּאֶרֶץ מִדְבָּר מֵאֵשֶׁת מִדְיָנִים וָכָעַס:
כ אוֹצָר ׀ נֶחְמָד וָשֶׁמֶן בִּנְוֵה חָכָם וּכְסִיל אָדָם יְבַלְּעֶנּוּ: כא רֹדֵף

צדקה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הגלגול בדומם וזהו שאנו אומרים ברוך מתיר אסורים שאנו מברכים לה' ית' על שמתירם מגלגולם. גירא בגירא מיקטיל הוא המיתת עולם וז"ש כאן אדם תועה וגו' כמ"ש שאדם הוא במות אדם רשע על שלשה פשעים ועל פשע הד' נקרא אדם כשהוא אז תועה מדרך השכל ואינו מתקן מה שעוות בג' פעמים אז בקהל רפאים ינוח וימות מיתת עולם: יז) איש מחסור וגו' החסר מכל הוא אוהב שמחה לשמוח תמיד. אוהב יין גו' לא יעשיר כי אינו רואה פרנסתו להרויח אלא רודף אחר יין ושמן. והענין איש מחסור בתורה שאין בו שום ריח תורה הוא אוהב להיות תמיד בשמחה לשמוח בשחוק הכסילים כי התורה היא מחכימת פתי והוא חסר מתורה אוהב יין וגו' שרודף אחר תאות עולם הזה יין לשתיה ושמן לסיכה לא יעשיר בתורה. איש מחסור גו' הענין כי אין מחסור ליראיו ויראה הוא היפך השמחה כמ"ש בזוהר כתיב עבדו את ה' ביראה וכתיב עבדו את ה' בשמחה ולכן איש מחסור שאין בו יראה אוהב שמחה אוהב יין ושמן והיינו שהלחם הוא הלכות ויין ושמן הן אגדות שהן רמז וסודות והרוצה להלוך בגדולות ונפלאות ואינו רואה לקיים הדינים וללמוד אותם לא יעשיר כי איזהו עשיר השמח בחלקו ואינו הולך בגדולות ונפלאות קודם שממלא כריסו בלחם שהוא לבב אנוש יסעד וא"א לבא להסודות כי אם ע"י זה ולכן לא יעשיר שלא יהי' לו כלום: יח) כפר לצדיק וגו' צדיק ויושר כבר כ' למעלה שבדלם והיפוכם הוא רשע ובוגד. רשע הוא היפוך מצדיק ובוגד הוא היפך מיושר ואמר שהרשע הוא כופר להצדיק בעת יוגזר על הצדיק איזה רעה הרשע הוא כפרו שבא הגזירה על הרשע והצדיק לא ידע מגזירתו כלל ובעד צדיק א' רשע א' כפרו ותחת ישרים כשכבר נגזרה רעה לבוא על הישרים אז תחת הרבה ישרים יבוא בוגד א' כפרם והם נפדים מגזירתם. כי מחמת שהישרים הם מעולים מצדיקים לכן אף שבא עליהם הגזירה א"צ רק בוגד א' להיות תחתם: יט) טוב וגו' כי היושב עם אשת מדנים כל ימיו כעס ומכאובים והענין אשת מדנים הוא גופו כשרודף אחר תאותו וכעסו תמיד טוב לשבת במדבר למען יומלט מזה: כ) אוצר וגו' אמרו חז"ל אוצר הוא תורה נחמד הוא נביאים ושמן הוא כתובים כל אלו הג' הם בנוה חכם. וכסיל וגו' כשלומד עם תלמיד שאינו הגון הוא מבלע הכל. ועוד נראה אוצר הוא יראת ה' כמ"ש יראת ה' היא אוצרו ונקרא יראת ה' אוצרו כי דרך המלכים לאצור בסגולתו אותו דבר שאין לו כמוהו עוד ואמרו הכל בידי שמים חוץ מי"ש ולכן היא אוצרו ונחמד היא התורה כמ"ש הנחמדים מזהב וגו' ושמן הם המצות בכל עת יהיו בגדיך לבנים הם מדותיו יהיו זכים שהמדות נקראו בגדים כמ"ש למעלה ושמן על ראשך לא יחסר אלו המצות ונקראים שמן כי תורה היא אור מאירה בלי שמן והמצות הם נר שאינו מאיר אלא כשנותנים בו שמן וכל אלו הג' יראה ותורה ומצות הם בנוה חכם הוא נפש רוח נשמה של החכם ונוה הוא סת"ר כמ"ש למעלה בסוד נר"ה וסוד הו"ן וכסיל אדם הוא נפש הבהמיות הוא יבלענו הכל כאשר נמשך אחר התאוה: כא) רודף וגו' כמ"ש ארך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד ואמרו וכי בימינה ארך ימים כו' עושר וכבוד ליכא כו' אלא כו' והענין שיש ב' מיני עוה"ז א' הוא עוה"ז הגרוע והוא הנקרא כבוד והב' הוא עוה"ז היותר טוב מעוה"ב והיינו עושר שבעשרו יעשה צדקה ומע"ט ואמרו יפה שעה א' בתשובה ומע"ט כו' ובימינה הוא אורך ימים שהוא עוה"ב שנברא בימין לכן הימין וגם עושר וכבוד יש לו כמ"ש

שם

צְדָקָה וָחָסֶד יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד׃ כב עִיר גִּבֹּרִים עָלָה חָכָם
וַיֹּרֶד עֹז מִבְטֶחָה׃ כג שֹׁמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ שֹׁמֵר מִצָּרוֹת נַפְשׁוֹ׃
כד זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן׃ כה תַּאֲוַת עָצֵל תְּמִיתֶנּוּ
כִּי־מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת׃ כו כָּל־הַיּוֹם הִתְאַוָּה תַאֲוָה וְצַדִּיק יִתֵּן וְלֹא
יַחְשֹׂךְ׃ כז זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֵבָה אַף כִּי־בְזִמָּה יְבִיאֶנּוּ׃ כח עֵד־כְּזָבִים
יֹאבֵד וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ לָנֶצַח יְדַבֵּר׃ כט הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו וְיָשָׁר הוּא

יכין

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שם בגמרא בשמאלה עושר וכבוד הא דאיכא כו' אבל בימינה יש אורך ימים וגם עוה"ב וזה ימצא חיים לעוה"ב וצדקה הוא עושר לעשות צדקה וכבוד לעוה"ז. ולפי פשוטו צדקה היא השתדלות שלו נקרא צדקה והיינו שבעד חסד ימצא חיים ובעד צדקה ימצא גם הוא צדקה מה שיצטרך ובעד רדיפתו את"ז ומבזה א"ע בזה ימצא כבוד: כב) עיר וגו' מבטחה מהעוז שבמבטחה כלומר המובחר שבמבטחה ואמרו רז"ל עיר גיבורים זה השמים שהם גבורי כח עושי דברו עלה חכם זה משה ויורד עוז מבטחה זה התורה שהיא מובחר שבהכל שכולם ישתוקקו אליה וגם היא נקרא עוז כמ"ש ה' עוז לעמו יתן וגו' ונקרא בטח כמ"ש ושומע לי ישכון בטח. ועוד עיר גבורים זה השמים עלה חכם כל חכם וצדיק עולה בכל לילה ולומד שם ויש מהן צדיקים גדולים שהיו עולין אפילו בהקיץ וביום כמו הנביאים ורנבה"ק וריב"ח וכל א' הוריד עוז מבטחה מובחר שבמבטחה כמו ישעיה הנביא הביא הקדושה ויחזקאל הביא ברוך כבוד ה' ממקומו: כג) שומר וגו' כי שני ראשי עבירות יש והם התאוה והדיבור וכנגדן הוא ב' דינין גיהנם וכף הקלע גיהנם בעד התאוה וכף הקלע בעד הדיבור כמ"ש למעלה ושני דינים אלו הם במקום צר מאוד כמ"ש ובאר צרה נכריה ואצל כף הקלע כתיב יכלתי בור וז"ש שומר פיו ולשונו שומר נפשו מב' צרות שיהיה לנפשו: כד) זד יהיר הוא שאינו שומר פיו והולך אחר תאותו ואח"כ מתגאה כמ"ש ואותי השלכת גו' לאחר שאכל ושתה ונתגאה כו' וזהו זד יהיר ולץ הוא מלשונו ומזה יבוא שגם יעשה בעברת זדון וכן מחשבה דיבור ומעשה יהיר מחשבה כו': כה) תאות עצל שהוא מתאוה להתעבר ואותה התאוה תמיתנו כי מאנו גו' ולכך אין לו והוא מתאוה: כו) כל היום וגו' שכל ימיו הוא מתאוה ואינו עושה כלום אבל הצדיק יש לו רב ויתן צדקה לאחרים ואעפ"כ לא יחשוך ממנו כי ישאר לו הרבה וכ"ה בתורה שהעצל ג"כ מתאוה ללמוד ואותו תאוה תמיתנו כי הוא רוצה ודואג תמיד ללמוד ואינו לומד כי מאנו גו' וכל שחכמתו מרובה כו' וכל היום גו' בכל הע' שנה שלו הכל נשאר בתאותו ללמוד ואינו לומד ועושה כלל אבל הצדיק יתן שלומד לאחרים וגם לא יחשוך ממנו שלומד בפ"ע ג"כ: כז) זבח רשעים וגו' כי עיקר הקרבן הוא שהאדם ישבר גאותו ורומו הגשמי וישוב לה' מרוע מעלליו אבל הרשעים שאינם שבים לה' מדרכיהם הרעים גם קרבנם תועבה. ואף וגו' ומכ"ש שהקרבן גופא הוא בזימה שהוא גזול או משאר עבירה וכ"ה בתפלה שהוא במקום קרבן שתפלת רשעים הוא תועבה מאשר לא יכניעו רוחם ואף וגו' ומכ"ש שבעת שמתפלל הוא חושב מחשבות זרות ופניות להרים גאותו ולהתגאות: כח) עד וגו' כמ"ש למעלה שמי שמה ופירש יאבד גם כל מה שלמד כמ"ש צדקת הצדיק לא יזכרו וגו' ואיש שומע ששומע מוסר והוכחה לנצח ידבר בתורה או מי ששומע ומקבל עליו תוכחה ומוסר בשכר זה הוא לנצח ידבר שינהיג את כולם: כט) העז וגו' כלומר שמעיז בפני זולתו ואינו מתבייש

או

יָבִין דַּרְכּוֹ׃ ל אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין עֵצָה לְנֶגֶד יְיָ׃ לא סוּס
מוּכָן לְיוֹם מִלְחָמָה וְלַייָ הַתְּשׁוּעָה׃
כב א נִבְחָר שֵׁם מֵעֹשֶׁר רָב מִכֶּסֶף וּמִזָּהָב חֵן טוֹב׃ ב עָשִׁיר
וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ עֹשֵׂה כֻלָּם יְיָ׃ ג עָרוּם רָאָה רָעָה
וְנִסְתָּר וּפְתָיִים עָבְרוּ וְנֶעֱנָשׁוּ׃ ד עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת יְיָ עֹשֶׁר וְכָבוֹד
וְחַיִּים׃ ה צִנִּים פַּחִים בְּדֶרֶךְ עִקֵּשׁ שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם׃ ו חֲנֹךְ

לנער

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

או העז אים וגו' שהרשע מעיז פניו נגד בוראו ועושה עבירות למרות פני יוצרו וכן ראשי עבירות עז פנים וגאוה שעליהן היו מכפרין הראשי בגדי כהונה והם המצנפת והציץ וישר הוא יבין דרכו שבה צריך לילך וג"כ בצנעה יבין: ל) אין חכמה וגו' עצה הוא הדעת וחכמה ותבונה ידוע ואמר שאף באדם שנקבצו כל הג' אלו אינם כלום נגד ה' כלומר במה שאין רצונו של הקב"ה כן כמ"ש כי לא לחכמים לחם וגו'. ועוד אין חכמה וגו' לומר שאין חולקין כבוד לרב במה שנוגע לה' כמ"ש בגמרא דברכות ועוד אין חכמה וגו' נגד ה' הכל כאין נחשב כמ"ש נבונים כבלי מדע וחכמים כו': לא) סוס מוכן וגו' כי להם היה עיקר מלחמתם הסוס כי הסוס יוצלח מאוד בפעולתו למלחמה ואמר שאף שהסוס מוכן ליום מלחמה מ"מ שקר הסוס לתשועה אלא לה' התשועה ותחילה אמר אין חכמה וגומר והוא שחב"ד הוא במחשבה וכאן אמר שאף במעשה אינו כלום נגד ה':

כב א נבחר שם וגו' עושר הוא שיש לו קניני הרבה ובתים הרבה מלאות כל טוב ובהמות הרבה ומקנהו פרץ בארץ וכמ"ש עשתרות שמעשרות את בעליהן אבל כסף וזהב הוא במסכיתו וסגולתו ולא ידעו מזה כל ב"א עשרו וכן הוא ההבדל בין שם לחן שם הוא שמעו יוצא במרחקי ארץ וחן הוא שמוצא חן בעיני רואיו וז"ש נבחר שם מעושר וחן נבחר מכסף וזהב שבמסכיתו: ב) עשיר וגו' כלומר שבשם וחן טוב שניהם נפגשו יחדיו שוין מפני שזה אינו תלוי לא בעושר וכסף וזהב אלא בה' ועושה כולם ה' ולכן ישוו בזה: ג) ערום וגו' כי יש נספה בלא משפט הגזירה עליו אלא שנספה עם אותו שעליהן נגזר ולכן הערום מסתיר א"ע. ופתיים עברו ונענשו ואף שלא נגזר עליהם אלא מאשר לא סתרו א"ע יספו עמהם וכן בדרך ה' צריך האדם להיות רץ כצבי מפח יקום כמו מחבורת הרעים וממושב הלצים והערום כשרואה הרעה יסתיר א"ע אבל הפתיים עברו שם ונענשו: ד) עקב וגו' הסוף של ענוה והוא השכר של ענוה וגו' הוא עושר וגו' והענין כי יש ב' מדות הרעות והם נפש רחבה ורוח גבוה והיפוכם דכא ושפל רוח כמ"ש אשכון את דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים ובענוה יש אלו הב' דכא והוא היפך של נפש רחבה ושפל רוח שהוא היפוך של רוח גבוה ולכן השכר של ענוה ג"כ ב' דברים והוא עושר נגד דכאותו מרחיב ה' את גבולו ויעתן נפשו וכבוד נגד שפל רוחו ונגד יראת ה' שבו יתן לו חיים כמ"ש יראת ה' לחיים: ה) צינים וגו' צנים הם קוצים ופחים הם פחתים והמה בדרך עקש כי בדרך סלולה לא ימצאו כי מתקנים הדרכים והמסילות הישרים אבל כשהולך בדרך עקש שם צנים ופחים כי אין מי שירים המכשול מדרך עקש אשר לא ידרכו בה אנשים ולכן שומר נפשו ירחק מהם. והענין הוא כמ"ש בגמרא דמס' סוטה מ"ד כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים וגו' תלה הכתוב מצוה בנר. כו' משל לאדם שהי' מהלך באישון לילה ואפילה והי' מתיירא מן

הקוצים

לַנַּעַר עַל־פִּי דַרְכּוֹ גַּם כִּי־יַזְקִין לֹא־יָסוּר מִמֶּנָּה: ז עָשִׁיר בְּרָשִׁים

ימשול

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

הקוצים והבקנים כו' הגיע לפרשת דרכים כו' ע"ש וכל המאמר הזה תמוה דחשיב הם הני חמשה דווקא והם פחתים וקוצים ובקנים וחיה רעה ולסטים וא"י באיזה דרך מהלך וכי לא ימצא עוד שאר הזיקות שחשיב אותם דייקא ועוד דסיפא הגלה זה ע"י נר וזה ע"י אור ושארי דקדוקים רבו מאוד. והענין שדימה העבירה לפחתים כו' והמצוה לנר ותורה לאור ותוכחת מוסר לפרשת דרכים כי ידוע שהאדם מורכב מד' דברים והן גוף ונר"נ וכנגד זה יש ד' חלקי עולם והם דצח"ם והוא דומם נגד הגוף שהוא דומם וצומח הוא נגד נפש הצומחת ורוח נגד חי שהוא רוח החיוני שיש לכל חי ומדבר הוא הנשמה ונגד זה יש ג"כ ד' יסודות בעולם והם אמר"ע עפר הוא נגד הגוף ודומם. מים הוא נגד נפש וצומח כי אם ישפוך מים על דבר נטוע או הנזרע אז יצמח. ורוח הוא נגד רוח וחי. ואש הוא נגד הנשמה. והמדבר ולכל אלו הד' יש לכל ד' דבר חמישי והוא שבאדם יש דבר חמישי והוא חיה ולד' חלקי עולם החמישי הוא שכל ולד' יסודות החמישי הוא השמים ופעמים שכל חמשה נחשבים לג' והוא שהד' יסודות והחמישי שהוא שמים נחשבים לג' והן שמים וארץ ואויר כי מים ועפר הם א' ואויר ואש ג"כ א' ושמים הרי ג' וז"ש בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד כי עפר ומים הם בכלל דומם ואויר ואש הם בכלל רוח ושמים. והחמשה שבאדם ג"כ נחשבים לג' והם נפש נשמה חיה כי גוף ונפש א' שהנפש שתופא דגופא וכמ"ש נר אלהים וגו' והנשמה והרוח א' וכן בד' חלקי עולם והחמישי שהוא השכל נחשבים לג' כי הדומם וצומח א' וחי ומדבר א' ושכל א' והיצה"ר מזיק לאדם בג' דברים הנ"ל פעמים בגוף שמטיל יסורין על הגוף בכדי שיבטל מתורה ומצות ופעמים בנפש שמחטיאה ובנשמה שמסתפקת לידע הדרך לילך בה לאור באור החיים ואינו מניחה שמונע הדרך מהנשמה וכמ"ש עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר וע"ז אמרו משל לאדם שהי' מהלך באישון לילה שהוא העדר האור שהוא יום והוא התורה שנקרא אור והיינו שאין לו תורה. ואפילו שאין לו אפילו נר שאין בידו לא אור ולא נר לא תורה ולא מצות ולכך הוא מתיירא ומה שהוא מתיירא הענין הוא כי כל אלו היסודות שבאדם הכלולים בג' הנ"ל כ"א מוליד פחיתות באדם ומחמתם קרוב לבוא לידי חטא ולכן נתן לנו ה' נגדם אלו ג' תורה ומצות ומדות והם שומרים ומגינים על האדם כאשר ידבק אדם בהם. והנגתם בדרך זה כי המצות הן מן הארץ כמו לולב סוכה ופ"ד והשם עליהם מושאל שהם מן הארץ כמ"ש למעלה והם מגינים על פחיתות הבא מחלקי הדומם והצומח. והתורה שהיא מן השמים מגין על פחיתות הבא מאש ואויר והמדות הם מורים להאדם את הדרך אשר ילך בה וז"ש והי' מתיירא מן הקוצים והבקנים הוא הצומח ומן הפחתים שהוא דומם ומן החיה רעה שהוא חי ומן הליסטים הוא מדבר ומפחיתות הבא מאלו הי' מתיירא ואינו יודע כו' נזדמן לו אבוקה של אור שהוא מצוה שנקרא נר כמ"ש כי נר מצוה ניצול מן הפחתים שהוא הדומם ומן קוצים ובקנים שהוא הצומח ועדיין כו' כיון שהאיר היום שהוא אור תורה נצול מן החיה רעה שהוא החי ומן הלסטים שהוא המדבר ועדיין כו' כיון שלא הגיע עדיין ליראת ה' וכמ"ש אם אין יראה כו' וכמ"ש ראשית חכמה גו' וכמ"ש תורה בלא יראה כו' כיון שהגיע לפרשת דרכים והוא המדות תוכחת מוסר ולהפרים דרכים הטובים מן הרעים ניצול מכולם שיודע ג"כ באיזה דרך כו' ונמצא הנפש הוא עד דומם וצומח ונגדם הם המצות כמ"ש וז"ש כאן צנים שהם קוצים והוא צומח ופחים הוא דומם בדרך עקש שאינו עושה מצות והולך בדרך לא טוב אבל השומר נפשו מי שרוצה לשמור נפשו ירחק מהם ע"י שיעשה מצות וילך בדרך

יִמְשׁוֹל וְעֶבֶד לֹוֶה לְאִישׁ מַלְוֶה: ח זוֹרֵעַ עַוְלָה יִקְצָר־אָוֶן וְשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ יִכְלֶה: ט טוֹב־עַיִן הוּא יְבֹרָךְ כִּי־נָתַן מִלַּחְמוֹ לַדָּל: י גָּרֵשׁ

לץ

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

טוב וילך בטח. ובגמרא אמרו צינים ופחים הם קר וחום פי' שמשפט רשעים בגיהנם י"ב חודש ששה חדשים בשלג וששה חדשים באש נגד מ"ע ומל"ת וזהו צינים ופחים בדרך עקש מי שעבר על מ"ע ועל ל"ת ושומר נפשו וגו': ו) חנוך וגו' כשהוא עוד נער ואז גם כשיזקין לא יסור. והענין כי האדם א"א לו לשנות דרכו כלומר מזלו שנולד בו כמ"ש האי מאן דבצדק יהי' גבר צדקן כו' וכשנולד במזל רע אז ע"ז ניתנה הבחירה ביד האדם שיוכל לאחוז במזלו לאיזה דבר שירצה להיות או צדיק או רשע או בינוני וכמ"ש במסכת שבת האי מאן דבמאדים יהי' שופך דמים אר"א או מוהלא או טבחא או ליסטים וזכר אלו הג' והוא לפי שמזלו מורה שיהי' שופך דמים אך בבחירתו יוכל לבחור באלו הג' או מוהלא והוא צדיק שעושה מ"ע או טבחא הוא בינוני או ליסטים והוא רשע שופך דמים כמשמעו. וז"ש שאול באחת ולא עלתה לו דוד בשתים ועלתה לו. והענין הוא כי בדוד נאמר והוא אדמוני והוא במאדים ולכך טעה עליו שמואל בעת ראה קלסתר פניו והוא העביר מדותיו בכל ואף שאלו הב' לא העביר מ"מ עלתה לו כמ"ש כל המעביר על מדותיו כו' ודוד כבר הרבה צדק להעביר על מדותיו משא"כ שאול שנאמר בן שנה שאול כו' כבן שנה שלא טעם כו' והוא העביר מדתו הטוב לרע בדבר אחד ולכן אף בא' לא עלתה לו וז"ש חנוך לנער ע"פ דרכו דרך מזלו וטבעו כן תחנכהו לעשות מצות ואז גם כשיזקין לא יסור ממנה אבל כאשר תעבירהו על מזלו עתה ישמע לך מיראתו אותך אבל אח"כ בעת יוסר עולך מעל צוארו יסור מזה כי א"א לו לשבר מזלו: ז) עשיר וגו' הרשים הם תחת ממשלת העשיר והלוה עבד למלוה וכן הוא בתורה כמ"ש ראב"י יזיף ופרע שלמד בלילה מה שלא למד ביום ומי שאינו לומד גם בלילה הוא נשאר לוה אך מי שמשים לילות כימים הוא המלוה ואז הלוה עבד להמלוה. ועוד עבד לוה וגו' כמ"ש גברא דאוזיף וטריף מאי חזי דהדר אוזיף א"ל גברא דאזיל לאגמא וקטיל קמא טונא ולא מצי ביה כו' דדלי לי' ע"ש. והענין שהם שאלוהו על מה שאדם נתגלגל פעם הב' הלא כשהי' כבר בפעם הראשון לא תיקן והשיב להם דלמא יתרמי א' שיתקן הגוף הראשון הרי הגוף הראשון הלוה והשני הוא המלוה ועבד לוה הגוף הראשון להמלוה הוא גוף השני: ח) זורע וגו' כי ב' המדות רעות כלולות הם התאוני והכעסני כמ"ש למעלה וזהו זורע עולה שנופל בעולה מזולתו בכדי שימלא תאותו יקצר און שיעמדו נגדו ויטלו ממנו ושבט שמכה אותם בעברתו יכלה: ט) טוב עין וגו' ואמרו טוב עין זה יעקב שחי ק"ל שנה עד שבא למצרים וי"ז שנה הי' במצרים ועוד אמרו טוב עין כו' שכל כהן המברך כו' והיינו שבברכת כהנים הן ו' ברכות נגד ה' גווני עינים וששית היא שלום שהוא טוב וכן ביעקב ה"ק וששית הוא שלום והוא טוב. ועוד אמרו טוב עין זה בעה"ב הוא יבורך א"ת יבורך אלא יברך בהמ"ז ולכאורה סוף הפסוק כי נתן מלחמו לדל לא שייך לפי פירושם והנראה דהענין הוא כמ"ש במס' ברכות דף כ' ע"ב דרש רב עוירא כו' אמרו מ"ה לפני הקב"ה כו' א"ל וכי לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכת והם מדקדקין על עצמן עד כזית ועד כביצה ע"כ והוא תמוה א' למה אומר כזית בראשונה הא כזית פחות מכביצה וכיון שמדקדקין עד כזית כ"ש שעד כביצה ידקדקו ועוד הלא זהו מאמר השם ומי איכא ספיקא קמי שמיא לומר עד כזית ועד כביצה שזהו פלוגתא לקמן שם דף מ"ה ודעת שמאי בבור מללו ועוד למה השיב להם זאת החומרא דייקא הלא

לֵץ וְיֵצֵא מָדוֹן וְיִשְׁבֹּת דִּין וְקָלוֹן׃ יא אֹהֵב טְהָר־לֵב חֵן שְׂפָתָיו רֵעֵהוּ מֶלֶךְ׃ יב עֵינֵי יְיָ נָצְרוּ דָעַת וַיְסַלֵּף דִּבְרֵי בֹגֵד׃ יג אָמַר עָצֵל אֲרִי

בחוץ

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כמה וכמה חומרות יש עוד שהחמירו ישראל ע"ע כמו טפה דם כחרדל שהחמירו ע"ע בנות ישראל ודומיהן. ונראה דה"פ כמ"ש הרי"ף דשיעור ב' סעודות הם י"ח גרוגרות והם ששה ביצים ואיתא בזוהר שבג' ביצים יש עשרה זיתים שהם ט' גרוגרות הרי שהזית פחות מגרוגרות בחלק עשירית ולפ"ז א"ש כי שיעור סעודה הוא ג' ביצים כנ"ל והם עשרה זיתים וכשים לאדם זה השיעור לבד אזי חייבה התורה כשיאכל בעצמו כשיעור הסעודה שיברך לה' על מזונו כמ"ש ואכלת ושבעת וברכת לשון יחיד אבל ישראל עם קדושים וחפצו בחיפוש נרות איך לגדלו ולרוממו יותר ולכן כשים לו שיעור הנ"ל שהוא י' זיתים יהדר אחר עשרה כדי שיגיע לכ"א כזית ויברכו בשם ואם לא ימצא עשרה עם כל זה לא יאכל בעצמו אלא יהדר אחר שלשה ויתן לכ"א כביצה ויברכו בזימון וז"ש וכי לא אשא פנים לישראל אני כו' ואכלת ושבעת כו' והם מדקדקין על עצמן עד כזית תחילה ואח"כ עד כביצה ובאמת שיעור כזית וכביצה נשנית לגבי זימון כדתנן עד כמה מזמנין עד כזית כו' אבל לא לענין זה ועתה לא קשה קראי אהדדי דהפי' הוא כך כשהם נושאים פנים בתורה ומדקדקים בה גם אני נושא להם פנים וכשאינם נושאים פנים בתורה כתיב אשר לא ישא פנים כו' וכמ"ש מלאכי א' ב' אשר אינכם כו' נושאים פנים בתורה וכמ"ש בשבת פ"ק ברוך המקום שהרגו שלא נשא פנים לתורה כו' ואמר בכזית וכביצה לפי שהוא פני נשר כמ"ש בר"מ פ' פנחס רמ"ו ב' ישא ה' וגו' והוא נושא פנים לאדם להתקשר עמו וכמ"ש רמ"ד א' ארי' לגבי שור כו' אדם לגבי נשר כו' ואמר שם ב' דכזית וכביצה הן פני אדם והוא ניתן לאדם לתקנא ולהתקשרא ועי"כ נושא ה' פניו אליהם וע"ז דקדקו אחרי דמתני' עד כזית כו' ובנין דא ישא ה' פניו כו' וזהו סוד ישאהו על אברתו ואשא אתכם על כנפי נשרים כו' כמ"ש ירוס וגשא ירוס מס"ע והוא נושא פנים לאדם פני אדם וזהו אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד כי שוחד בחיק כופה חמה עזה כמ"ש בל"ב מדות והוא לדקה בימין חיבור חיות הראשונות והוא במעשה לצדיקים וכאן בדיבור ב' האחרות והן קוצו של י' וד' היכל ה' שמה רביעית ועשירית והן כזית וכביצה וז"ש כאן טוב עין הוא יבורך כלומר שקיבץ האחרים לסעודתו הוא יבורך מה' שישא לו פנים והיינו מפני שנתן לדל מסעודתו כדי לברך בעשרה או בזימון שלשה ונשאו פנים בתורה ולכן ישא ה' פניו אליו ולפי מה שדרשו א"ת יברך אלא יבורך א"ש ג"כ טוב עין הוא מי שנתן מסעודתו לאחרים כדי לברך בזימון לכן הוא יברך בהמ"ז וזהו כי נתן מלחמו לדל: י) גרש לץ וגו' כי האדם המתלוצץ מבזה לכל תמיד ומחמת זה ישנאוהו ויבואו לביתו לריב אתו ואף יוציאוהו מביתו אל שופט העיר ושפטו על זה ואז השופט ישפוט להכותו או שיצוה לעשות לו איזה דבר בזיון וזהו גרם הלץ מביתך כי כשתגרשהו מביתך אז לא יבואו שונאיו לביתך לריב אתו ז"ש ויצא מדון והוא התחלת ריב כמש"ל וגם ישבות דין וקלון הוא שאח"כ יוציאוהו לשפטו בדין או בקלון אך בגרשך אותו תשבית ממך את הדין שיכו אותו או הקלון שיבזוהו: יא) אוהב טהר וגו' כלומר האוהב למי שלבו טהור וגם אוהב למי שחן בשפתיו והוא שמדבר צדק וישר הוא ריע מלך כי כן הוא דרך המלך לאהוב אלו הב' וכן מלך הוא הקב"ה שגם הקב"ה אוהב את מי שעובד לו בטהרת הלב ומדבר צדק וישר: יב) עיני יי נצרו וגו' עיני ה' הם שומרים את הצדיקים לבל ישכחו את הדעת ודברי הרמאי הוא מסלף בכדי שיודע למאותו . והענין הוא כמ"ש כי השוחד יעור עיני

חכמים

בַּחוּץ בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֵרָצֵחַ׃ יד שׁוּחָה עֲמֻקָּה פִּי זָרוֹת זְעוּם יְיָ יִפָּל־

שם

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

חכמים ויסלף דברי צדיקים וכתיב כי השוחד יעור עיני פקחים ויסלף דברי וגו' שינה הכתוב בלשונו פעם חכמים ופעם פקחים והענין הוא כמ"ש ודרשת וחקרת ושאלת היטב והנה אמת נכון הדבר ואמרו בגמרא ודרשת מן העדים וחקרת מן התורה ושאלת מד"ם ע"ש ולכאורה אינו מובן מה שסיים והנה אמת נכון הדבר ואיזה חילוק הוא בין אמת לנכון והוא כמ"ש רז"ל כ"ד שאין ברור לך כאחותו אל תאמר כו' כל דבר הברור לך כבוקר אמרהו וא"ל אל תאמר ולכאורה ג"כ אינו מובן מה ששינו דבריהם בכל הענין במלות שונות והענין הוא כי הדיין צריך לג' דברים א' שיהי' בקי בתורה לידע הדין לאשורו והב' שיהיה בקי בישובו של עולם ולהבין בחכמה דברי העדים ובעלי דינין אם כנים דבריהם ואין בפיהם עולה כ"א יהי' בקי בתורה אם יטענו שקר ע"כ ידונם לפי דבריהם ואם לא יבין רמאותם יהי' הדין אמת לפי דבריהם אך אינו לאמיתו של תורה וז"ש חז"ל כל דיין שדן דין אמת לאמיתו כו' וכתב התוס' לאפוקי דין מרומה כלומר אם יהיה הדין מרומה יהיה הפסק אמת לפי דבריהם אך אינו לאמיתו של תורה וז"ש ודרשת מן העדים וחקרת מד"ת כו' ושאלת מד"ם כלומר שתדרוש את העדים שלא יאמרו שקר ואח"כ תדע הדין מן התורה ואז והנה אמת שהדין אמת מן התורה ונכון הדבר שאין בדבריהם שקר וז"ש אם ברור כאחותו שהוא מורה שיהיה ברור לו הדין מהתורה כמו שברור מן התורה איסור אחותו וגם ברור לך כבוקר הוא בעניני העולם להבין טענותם לבל ישקרו וז"ש כי השוחד גו' חכמים ואח"כ פקחים כי חכמים הוא בתורה ופקחים הם בעניני העולם ואמר אף שהדיין יהי' בקי בשני אלו שיהיה חכם ופיקח מ"מ השוחד יעור עיניו ולכן בשניהם כתיב עינים אך ששינה לשונו לומר חכמים ופקחים ובדברי צדיקים לא שינה כלל כי הדיבור הכל א' אבל השכל צריך להיות בב' דברים הנ"ל ולכן ברא הקב"ה באדם ב' עינים א' לחכמה בתורה וא' לענייני העולם כנ"ל והפה הוא א' וכן בנביאים הי' במדרגת העינים ב' רואה וחוזה והם נביאים ראשונים ונביאים אחרונים כי הראשונים ראו באספקלריא המאירה לכן היו נקראים רואים כמ"ש לפנים שיו קורין לנביא רואה ונביאים האחרונים ראו באספקלריא שאינה מאירה לכן כתיב בנבואתם חזון שהוא תרגום של מראה ופחות ממנו ובשם נביא הכל א' שהוא הפה כמ"ש ואשים את דברי בפיו ונביא הוא מלשון ניב שפתים וחכם הוא עדיף מנביא לכך בחכם יש כל הג' דהיינו עיני חכמים בתורה ועיני פקחים במעשה ודברי הוא הפה אך השוחד מסלף הכל וכשאינו לוקח שוחד אף כי שגיאות מי יבין מ"מ הש"י שומרהו לבל ילכד בחכמתו ובפקחתו ובל יטעה בא' מהם והוא הדעת כי הדעת כולל שניהם וז"ש עיני ה' הם נצרו דעת הכולל ב' הנ"ל ונגד הפה אמר שהשוחד מסלף דברי צדיקים אך כשלא יקח שוחד הקב"ה יסלף דברי הבוגד בכדי שהדיין הצדיק יבין מדבריו שטענותיו שקר ויקום הדין לאשוריו: יג) אמר עצל וגו' חוץ הוא מקום הרחוק מעיר ואמר ששם רובץ הארי ורחובות הוא מקום קרוב לעיר וכמ"ש למעלה ושם לא ימצא הארי אמר ששם ירצח ע"י לסטים. והענין כי העצל ישים דברו שא"א לו לעסוק בתורת ה' כמ"ש ותעל נהגתו כי הגדיל לעשות שהניח את הע"ה ומתגרה בת"ח וכמ"ש עמלק יושב בארץ הנגב והכנעני על הים ועל הירדן וא"א לעמוד נגדו והוא שים בתורה ד' דברים והם הנאמרים למעלה חכמות בחוץ תרונה ברחובות תתן קולה בראש הומיות תקרא בעיר אמריה תאמר והם נגד פרד"ס כמ"ש שם לעיל ואמר שבחוץ וברחובות שם חונה היצה"ר ומתגרה כמ"ש פעם בחוץ ופעם ברחובות ואצל כל פינה תארב ואמר אלו הב' ולא יותר כי אלו הד' הם נגד ד' דרגין שבאדם נר"נ חיה וגנדן הם ב' קליפות נפש הבהמיות ורוח הבהמה אבל

שם: טו אולת קשורה בלב־נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו:
טז עשק דל להרבות לו נותן לעשיר אך למחסור: יז הט אזנך
ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי: יח כי־נעים כי־תשמרם
בבטנך יכנו יחדו על־שפתיך: יט להיות ביי מבטחך הודעתיך
היום אף אתה: כ הלא כתבתי לך שלשים במעצות ודעת:

להודיעך

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

למעלה אינו נוגע כלל הרע ולא יוכל לעלות ולכן לא אמר אלא ב' אלו ומ"ש אצל חוץ ארי ואצל רחובות ירצח מפני שסיטה"ר מתגרה מאוד בת"ח הלומדים תורת ה' ובתורה יש ב' חלקים חוץ והוא פשט ודרוש הנקרא רחובות כמ"ש למעלה והתורה היא מצלת האדם מחיה רעה ולסטים כמ"ש למעלה שהתורה נקראת אור היא מצלת מב' הנ"ל שהם נגד נפש הבהמיות ורוח הבהמה וא"כ החוץ והוא הפשט מצילו מחי' רעה ורחובות מצילו מן ליסטים וכאשר יתגדלו הת"ח בתורה אז יבטלו מכל לכך יתגרו בהם מאוד לבל יבוא כלל לתורה וז"ש ארי בחוץ וברחובות ירצח שהוא חיה רעה ולסטים שהן נגד נפש רוח המתגרין מאוד בת"ח ולא יוכלו לעמוד בפניהם: יד) שוחה עמוקה וגו' פי המדבר זרות הוא יבא לשוחה עמוקה וזעום ה' הם השומעין ומותקין יפול שם והוא כי שוחה עמוקה מאוד בה יפול הפי זרות עצמו והשומע יבוא לזעום ה' שהוא הגיהנם שנקרא זעום ה'. ועוד שוחה וגו' שפי זרות יפילוהו לשוחה אבל השומע לא יפילוהו אלא מעצמו יפול שם. ועוד כמ"ש מה אקוב לא קבה אל ומה אזעום לא זעם ה' וכן בשמים ובארץ כמ"ש יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו ואמר שבשוחה עמוקה נידון הפי זרות והוא בארץ והשומע בזעום ה' והוא בשמים: טו) אולת וגו' כלומר שהגדול אף שיעשה אולת בלבו יודע שהוא אולת ואינו קשור בה אבל הנער האולת קשורה בלבו אעפ"כ שבט מוסר ירחיקנה עד שרחוק יהיה בעיניו לעשותה: טז) עושק דל בכדי להרבות לעצמו הון רב הסוף שיתן לעשיר ולא לעני שיחשב נתינתו לצדקה אלא שיתן לעשיר ואף העשיר לא יגמול לו טובה עבור זה אלא לא יהי' לו רק למחסור ולא יועיל לו לכלום: יז) הט וגו' ולבך תשית לדעתי שכוונת לבך יהי' לדעת אותי כמ"ש אל יתהלל החכם גו' כי אם בזאת גו' השכל וידוע אותי וכמ"ש גמור בכל לבבך לדעת את דרכי וגו': יח) כי נעים וגו' בהשכילך אותי ינעם לנפשך כמ"ש גם בלא דעת נפש לא טוב ודעת לנפשך ינעם וגם כשתגיע להדעת תשמרם בבטנך וגם יכונו יחדיו על שפתיך כי לפעמים אף שיודע הדבר על אמיתו לא יוכל להסבירה בשפתיו ולהוציא לאור משפטה והוא מחמת שאינה סדורה כמ"ש אם ראית ת"ח שתלמודו קשה עליו כברזל הוא מחמת שמשנתו אינה סדורה לו אבל כי תשמור הדעת יהיה סדורה לך ויכונו על שפתיך ואמר באילו הג' כי הדעת מקומו באלו הג' בנפש ובבטן ובשפתים: יט) להיות וגו' כמ"ש ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל אשר צוה את אבותינו להודיעם לבניהם למען גו' וישימו באלהים כסלם ולא ישכחו וגו' ומצותיו וגו' פי' ויקם עדות הם נביאים וכתובים ותורה הוא התורה שם בישראל ועיקר נתינתו התורה לישראל הוא כדי שישימו בטחונם בה' כמ"ש וישימו באלהים כסלם וגו' וג"כ לספר אח"כ לבניהם כמ"ש למען ידעו דור אחרון והוא לפי שעיקר מהכל הוא הבטחון השלם והוא כלל כל המצות כמ"ש ולא ישכחו וגו' ומצותיו וגו' וז"ש כאן להיות בטחונך כלומר כדי שבטחונך יהי' בה' הודעתיך היום ברוח הקודש שזה אות על שריית השכינה בתוך ב"י וישימו בטחונם בו. אף אתה כלומר אף אתה תודיע לבניך אחריך כמ"ש

למען

כא להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשלחיך:
כב אל־תגזל־דל כי דל־הוא ואל־תדכא עני בשער: כג כי־יי
יריב ריבם וקבע את־קבעיהם נפש: כד אל־תתרע את־בעל
אף ואת־איש חמות לא תבוא: כה פן־תאלף ארחתו ולקחת
מוקש לנפשך: כו אל־תהי בתקעי־כף בערבים משאות:

אם

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

למען ידעו דור אחרון וגו': כ) הלא וגו' שלישים הוא אורייתא תליתאה תנ"ך. במעצות ודעת דעת הוא התורה ועצות הם הנביאים ומעצות כולל נביאים וכתובים כי עצה כולל ב' א' שהקב"ה מדבר עמו עצתו והב' שהקב"ה נותן בלבו העצה הוא רוה"ק ונבואה ומעצות הוא שהי' בהם עצות אשר נתן ה' בלבם ומעצות הם הכליות וכנפי ריאה שהם רוה"ק ונבואה ודעת הוא בפומא וז"ש פה אל פה אדבר בו: כא) להודיעך קשט וגו' כלומר הוכן כוונת אמרו אמת והם תנ"ך אמרי הוא נ"ך ואמת הוא התורה. להשיב אמרים אמת הם ג"כ ב' הנ"ל תנ"ך. לשולחך למי ששלחך ולוה אותך לעוה"ז והם תורה שבכתב ותורה שבעל פה כמ"ש בזוהר בעמוד ענן יומם שהוא תורה שבכתב ובעמוד אש לילה הוא תורה שבעל פה: כב) אל תגזול וגו' דל הוא שהי' עשיר וירד מנכסיו ונעשה דל אך עדיין אינו עני וחסר מכל ואמר שאל תגזלהו אף שהוא דל ואין לו רעים כמ"ש ודל מרעהו יפרד ואין מי שיעמוד בעדו מ"מ אל תגזלהו וזהו כי דל הוא. ואל תדכא עני שאין לו מה לגזול ממנו שהוא עני בכל וחסר ותרצה להכותו בשער ששם יושבים עשירי עם וזקני ארץ לכן אמר שאל תדכאהו: כג) כי ה' יריב ריבם כלומר נגד גזילת הדלים אמר שיריב ה' בעדם ונגד שמכין את העניים בגופם ונפשם אמר שיקבע בעד קובעיהם את הנפש וקובעיהם הוא מלשון כוס קובעת שיקבע מהם נפשם מפני שקבעו את העני: כד) אל וגו' ההבדל בין אף וחמה כבר ביארתי ואמר שאל תתרע עם בעל כלומר אשר לא שר והשוב אלא בה"ב ואף שאינו בעל אלא אף מ"מ אל תהי' לו ריע ואת איש הוא שר וחמות אל תבוא אליו כלל: כה) פן תאלף וגו' כלומר פן תלמוד ממנו להיות ג"כ בעל אף או איש חמות ואז יהיו מוקש לנפשך כשתהיה בעל אף וחימה. ועוד פן תאלף קאי על בעל אף ולקחת מוקש לנפשך קאי על איש חמות כי בבואך אליו גם עליך פעם יעיר חמתו ותקום נפשך או שמא בשמעך קול חמתו על אדם בחנם וגם תראה שיענשהו בחנם והשתוק ונפשך עונשה תקבל על שתיקותה: כו) אל תהי וגו' הוא ערב הקבלן והוא קודם ההלואה והוא נותן כף לחבירו שהוא ישלם לו בעד זה בכדי שילוה לו. בעורבים משאות הוא אחר שהמלוה כופהו לשלם הוא ערב בעדו וזהו מ[illegible]אות מה שנושא לו ככר: כז) אם אין לך לשלם למה וגו' כמ"ש בחוץ תעמוד כו' [illegible] כבוא השמש תשיבנו לו וגו' ואמרו שזהו דווקא בלוה משא"כ בערב שא"צ כל הנ"ל אלא [illegible] שיכול ליטול ולפשוט בגדיו ממנו ומשכבו מתחתיו וזהו למה יקח וגו'. ועוד אל תהי וגו' כלו[illegible]מר שאל תהי' בין אותן אשר ישנאו דעת ונמנעים מלעשות מצות ותצטרך להשגיח עליהם ולה[illegible] יריכם ואמר שאל הערב להשגיח עליהם שיעשו מצות שאם לא יעשו מצות תתחייב בעורבים משאות [illegible] הוא להכניס עצמו ללמוד עם אנשים בלתי מהוגנים להשגיח עליהם שילמדו. או שקאי על עצמ[illegible] אל תהי בתוקעי כף לנדור נדר על עצמו לעשות איזה דבר או סיגוף על עצמו וגם בעורב[illegible] משאות שתדור ללמוד כמה מסכתות אל תהי רגיל בזה כי אם לא תקיים הנדר למה יקח [illegible] משכבך

וגומר

כז אִם־אֵין־לְךָ לְשַׁלֵּם לָמָּה יִקַּח מִשְׁכָּבְךָ מִתַּחְתֶּיךָ׃ כח אַל־תַּסֵּג
גְּבוּל עוֹלָם אֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבוֹתֶיךָ׃ כט חָזִיתָ אִישׁ ׀ מָהִיר בִּמְלַאכְתּוֹ
לִפְנֵי־מְלָכִים יִתְיַצָּב בַּל־יִתְיַצֵּב לִפְנֵי חֲשֻׁכִּים׃
כג א כִּי־תֵשֵׁב לִלְחוֹם אֶת־מוֹשֵׁל בִּין תָּבִין אֶת־אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ׃
ב וְשַׂמְתָּ שַׂכִּין בְּלֹעֶךָ אִם־בַּעַל נֶפֶשׁ אָתָּה׃ ג אַל־תִּתְאָו
למטעמותיו

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וגומר כמ"ש בעון נדרים אשתו של אדם מתה : כח) אל תסג וגו' בגדר שהוא מעולם ועשו אותו אבותיך ולא תאמר עתה אין נוהג אלא תשמרהו וכמ"ש במעשה דבני בייסן במסכת פסחים אבל אתה לא תחדש לך גדר ושום דבר בדרכי ה' אלא תלך בעקבי הצאן : כט) חזית וגו' ונגד הערב בעד חבירו בתורה ובמעשה אמר חזית איש המהיר במלאכת עצמו בתורה ואינו ערב בעד אחרים הוא יתיצב לפני מלכים והם הת"ח ללמוד אליהם ובל יתייצב לפני חשוכים אותן ההולכין בחושך ואינן עושין מצות או חשוכין מלשון נמנעים כמו גם מזדים חשוך עבדך וגו' שהם נמנעים מלעשות מצות ואם תצטרך להשגיח עליהם תצטרך לעמוד לפניהם תמיד להשגיח עליהם :

כג א כי תשב ללחום וגו' כשתשב אצל מושל ושר תבין כוונתו מה הוא רוצה לידע ממך ולא תאכל עמו ואף אם תתאוה מאוד כי בל תוכל להפרים עצמך מאכילתו מגודל תשוקך לזה. ושמת סכין בלעך שלא תוכל לאכול אם בעל תאוה אתה ואל תאמר שטוב הדבר כי לא תתאוה לשולחנו כי רע הוא וגם שהוא לחם כזבים שדעתו לדבר אחר זר אל תיגע להעשיר לאסוף הרבה ממון ועושר רב להעשיר כי התעיף עיניך בו ואיננו שיעוף ממך אל תלחם לחם רע עין שאין מאכיל לחמו בלבו השלם כי כמו שער והוא המרה כן הוא אכילתך אצלו מר מאוד כי אכול וגו' פתך אכלת וגו' אף פתך שאכלת בביתך תקיאנה ושחת דבריך הנעימים שדברת עמו. והענין שבעולם יש ג' חלקי הטוב והן טע"ס וכן הוא בתורה יש שלומד לשם ערב בכדי שיהנה מחמת שלומד או בשביל שיקראוהו רב והוא חלק הגרוע מאוד וז"ש כי תשב ללחום את מושל שתשב ללחום עם היצה"ר שהוא מושל שלך כמ"ש אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח פי' אם יצה"ר רוצה אותך ברשתו אשר טמן לרגליך שעשית עבירה מ"מ אתה לא תפול ממדרגותיך ואחוז דרכיך הטוב כמקדם וגם זאת תתרפא לך ואמר שאם אתה לומד עם מושלך שהוא היצה"ר בשביל ערב לא טוב הדבר הזה ותבין אשר לפניך להציל מזה בין הוא בינה תבין הוא תבונה את אשר לפניך הוא חכמה כמ"ש כי יקרא קן צפור לפניך כי הוא פני אדם כמ"ש חכמת אדם תאיר פניו : ב) ושמת סכין וגו' אם לא תוכל לעמוד נגדו ולהציל מאתו תייסר א"ע ותמתין עד שילך ממך ואז תלמוד (*) : ג) אל תתאיו וגו' אל יבהילך יצרך הרע לומר מה יזיקני אם אלמוד לשם גאוה או רבנות והוא ערב מאוד בשעת הלימוד ונפשו גחלים תלהט ללמוד באהבה וחיבה וחשקו בתורה יתרבה תשיב על דבריו ואל תתאיו למטעמותיו כי ב' דברים יפגם בך א' שבעת שתלמוד יהי' כוונתך לפניות ולגעולי הגאוה שנית במרמה אשר ירמך יצרך וגם שהוא לחם כזבים והוא בעת יסור עולו מעל צוארך וילך עת הפניה אז לא תלמוד כלל כמ"ש כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר כו' וז"ש יראת ה' טהורה עומדת לעד ב' מעלות יש כשלומד ביראת ה' א' שבעת שלומד הוא בטהרה בלא פני' אחרת ח"ו וגם עומדת לעד שאינה תלויה בדבר
וז"ש

לְמַטְעַמּוֹתָיו וְהוּא לֶחֶם כְּזָבִים׃ ד אַל־תִּיגַע לְהַעֲשִׁיר מִבִּינָתְךָ
חֲדָל׃ ה הֲתָעִיף עֵינֶיךָ ׀ בּוֹ וְאֵינֶנּוּ כִּי עָשֹׂה יַעֲשֶׂה־לּוֹ כְנָפַיִם
כְּנֶשֶׁר יָעוּף הַשָּׁמָיִם׃ ו אַל־תִּלְחַם אֶת־לֶחֶם רַע עָיִן וְאַל־תִּתְאָו
לְמַטְעַמֹּתָיו׃ ז כִּי ׀ כְּמוֹ־שָׁעַר בְּנַפְשׁוֹ כֶּן־הוּא אֱכוֹל וּשְׁתֵה יֹאמַר
לָךְ וְלִבּוֹ בַּל־עִמָּךְ׃ ח פִּתְּךָ־אָכַלְתָּ תְקִיאֶנָּה וְשִׁחַתָּ דְּבָרֶיךָ הַנְּעִימִים׃
ט בְּאָזְנֵי כְסִיל אַל־תְּדַבֵּר כִּי־יָבוּז לְשֵׂכֶל מִלֶּיךָ׃ י אַל־תַּסֵּג גְּבוּל
עוֹלָם וּבִשְׂדֵי יְתוֹמִים אַל־תָּבֹא׃ יא כִּי־גֹאֲלָם חָזָק הוּא־יָרִיב אֶת־
ריבם

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וז"ש אל תתאיו למטעמותיו כי גם בעת הלימוד הוא רע וגם שהוא לחם כזבים שאחר שהלך מרמות הפניות תפסוק מללמוד : ד) אל תיגע וכו' הוא נגד המועיל שהלומד בשביל המועיל מגמתו לקבץ ולאסוף הרבה שמועות והלכות שידע אותם ובשעת לימודו אין נהנה מזה כמ"ש למעלה וז"ש אל תיגע להעשיר להרבות וללמוד. מבינתך שאתה מבין שכשתגמור זאת המסכת אז תדע כולה ותוציא לאור משפטה לא כן הוא וחדל מזה : ה) התעיף וגו' כשתעשה כמחשבתך הרע אז לא יהי' לך כלל שהכל יעוף ממך ולא ישאר בידך מאומה. והענין שג' חלקי תורה יש תורה שבכתב ותורה שבע"פ וסודות התורה וכנגדן יש שמים וארץ ואויר כי תורה שבכתב היא בארץ שנתן לנו על הארץ ותורה שבע"פ הוא אשר נטע בתוך לבבנו בלב כ"א וא' ואין בארץ ממנה וזהו אשר נתן לנו תורת אמת הוא תורה שבכתב וחיי כו' הוא תורה שבע"פ וסודות התורה הוא בשמים וז"ש התעיף עיניך בו הוא תורה שבכתב התלוי' בראי' והוא בארץ כמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ כי עשה יעשה וגו' הוא תורה שבעל פה ואמר עשה יעשה כי המשנה היא בלי טעם וקלה לשכחה מהרה לכן עשה מכבר עשה והגמרא כשיודע אין לשוכחה אחר שכ"ד טעמו ונימוקו עמו אמר יעשה שיהי' לו כנפים וכנשר יעוף השמים הוא סודות התורה שהיא מן השמים ואמר כנפים ועוף השמים כמ"ש כי עוף השמים וגו' : ו) אל תלחם וגו' זהו נגד הטוב שהפוכו רע ואמר שלא תלמוד אצל מי שעינו רעה ואינו רוצה ללמוד אלא למלאות פנייתו בשביל ממון או דבר אחר : ז) כי כמו וגו' אכול ושתה יאמר לך שתלמוד עמו אבל אין לבו עליך אלא למלאות פנייתו : ח) פתך וגו' שתקיא למודך שלמדת אף מתחילה בלעדו וגם מה שאתה לומד ממנו שחת דבריך וגו' : ט) באזני גו' מוסב אלמעלה שאמר ג' דברים והן טע"ס ועוד יש א' נוסף שהוא החכמה וז"ש באזני כסיל לא תדבר חכמתך כי יבוז לשכל מליך מחסרון ידיעתו אמיתת דבריך ואמר ג' נגד התלמיד וכאן אמר נגד הרב כי ג' דרגין הנ"ל הם מקבלין אבל חכמה הוא הנותן : י) אל תסג וגו' כמ"ש בגמרא דקאי על לקט שכחה ופאה שגבלו בתורה נתינתם ואמר שאל תסג גבול עולם. ובשדי וגו' כי אסור לילך בשדה חבירו אף שאחר אספים איפשר שימחלו לך אבל יתומים לאו בני מחילה נינהו לכן אל תבא כלל בשדותם : יא) כי גואלם וגו' אל תדמה בנפשך מי יתבע בעדם הלא אין להם גואל להתחזק בדבר הנוגע להם וכן בלקט שכחה כו' ג"כ הוא ממון שאין לו תובעין כי אין יכולין לתבוע זה לא תאמר כן כי גואלם חזק כלומר קרובם כמו כי גואל אתה והוא יתחזק בעד היתומים אלו ונגד השגת גבול עולם שתמנע מליתן לקט שכחה ופאה אמר הוא
יריב

ריבם אתך: יב הביאה למוסר לבך ואזנך לאמרי־דעת: יג אל־
תמנע מנער מוסר כי־תכנו בשבט לא ימות: יד אתה בשבט
תכנו ונפשו משאול תציל: טו בני אם־חכם לבך ישמח לבי
גם־אני: טז ותעלזנה כליותי בדבר שפתיך מישרים: יז אל־יקנא
לבך בחטאים כי אם־ביראת יי כל־היום: יח כי אם־יש אחרית
ותקותך לא תכרת: יט שמע־אתה בני וחכם ואשר בדרך לבך:
כ אל־תהי בסבאי־יין בזללי בשר למו: כא כי־סבא וזולל יורש
וקרעים תלביש נומה: כב שמע לאביך זה ילדך ואל־תבוז כי־

זקנה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

יריב ריבם כמ"ש והרגתי אתכם בחרב שזהו בעון מתנות עניים: **יב) הביאה וגו'** כי כל דבר שלב אדם מתאוה ומגמת נפשו אליה אותו דבר מתקיים משא"כ אם לא ייסר לבו לזה אף שיעשנו לא יתקיים לכן אמר שלמוסר הביאה לבך למען ינוח בלבך ימים רבים וכן אזניך תטה שיהיו לרוץ תמיד לשמוע אמרי דעת: **יג) אל וגו'** שתייסרהו תמיד כי בזה שתכנו בשבט לא ימות בשביל זה ועוד כי מאשר בשבט תכנו לכן לא ימות בדרכו הרע מיתת עולם: **יד) אתה וגו'** כלומר כאשר תייסרהו בשבט כאן למען סור מדרך רע אתה בלבדך תכהו ובשבט לבד וגם תכנו בגופו ובזה תצילהו מהכאת מלאכי חבלה ומשאול וגם נפשו: **טו) בני וגו'** כי האב ובנו הם משורש א' ובעת הבן יחכם בלבבו וישמח אף שלא יגלה חכמתו החוצה בדיבורו אז תיכף גם לב האב שמח כמו האבן הנקרא (מגנעט) כשיתחכוהו לשנים כשחלקו הא' יתנועע אז גם השני ינועע אף שיהי' מרחוק בקצה הארץ כן הוא טבע שרש הבן הנאת מהאב בעת שמחת לבו גם אביו ישמח בלבבו וזהו בני אם חכם לבך אז ישמח ג"כ לבי. גם אני ואח"כ כל אברי שמחים ועוד גם אני הוא כ"י שנקרא אני: **טז) ותעלוזנה וגו'** תחילה אמר חכמת התורה ועכשיו אומר בדבר שפתיך לילך בדרך הישר וזהו מישרים והכליות יועצות באיזה דרך לילך לכן אז גם כליותי יעלוזו והוא הדעת ולכן אמר בדבר שפתיך: **יז) אל וגו'** לבך לא יקנא להצלחת החטאים בעוה"ז כי אם ביראת ה' במי שבו יראת ה' תקנא וגם לא תאמר די אלא תקנא כל היום וכל ימי חייך ביראת ה' והקנאה תעורר מדנים עם יצרך הרע להכניעו: **יח) כי אם וגו'** כלומר כשיש קנאת יראת ה' ולא בחטאים באחרית ימיך אז תקותך לא תכרת כי נאמן בעל מלאכתך כו' ותדון בנפשך אם לחטאים לא קיפח שכר מצותם מליתן להם בעוה"ז ואם לרשעים כך לצדיקים עאכ"ו כמ"ש ובטחת כי יש תקוה: **יט) שמע וגו'** אף שהחטאים הכבידו אזניהם מלשמוע אתה שמע וחכם. **ואשר בדרך לבך** שתלך בדרך ישרה וסלולה והוא מבחוץ והוא פנימיות וחיצוניות: **כ) אל וגו'** ואל תלך בין הסובאי יין אשר הולכים לבית היין לשתות שם היין והוא נגד ואשר בדרך וגו'. **בזללי בשר** שאוכלין בשר תמיד בביתם ויתאוו תאות עוה"ז ואמר שאל תהי' ביניהם ואמר למו והוא נגד וחכם כי דרך הסובאי יין היא בחבורה משא"כ בשר אוכל כ"א לבדו בביתו לכך אמר בזוללי בשר למו: **כא) כי זולל וגו'** כמ"ש למעלה שהמתנמנם בעת לימודו תורתו נעשה קרעים שלומד תחילה ואח"כ יפסיק ואח"כ ילמוד וכן בכל יום והוא כבגד קרוע אבל הזולל וסובא שאינו לומד כלל הוא יורש שישכח כל מה שלמד: **כב) שמע וגו'** שבאדם יש ג'

מנהיגים

זקנה אמך: כג אמת קנה ואל־תמכר חכמה ומוסר ובינה:
כד גיל יגיל אבי צדיק ויולד חכם ישמח בו: כה ישמח אביך ואמך
ותגל יולדתך: כו תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה: כז כי־שוחה

עמוקה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מנהיגים אביו ואמו ורבו וכנגדן הן ג' חלקי תורה תורה שבכתב ותורה שבע"פ וסודות התורה כמ"ש רבו זה שלמדו חכמה וז"ש שמע לאביך שהוא תורה שבכתב וזה ילדך הוא סודות התורה ואל תבוז מה שאמך זקנה והוא נגד תורה שבע"פ כי בכולם אין שום פחיתות נוגע מן אריכות הימים חוץ מתורה שבע"פ שמתחילה הי' משניות ואח"כ גמרא ואח"כ גאונים ראשונים ואחרונים וקצרו ופירשו אעפ"כ אל תבזה (אותם וגם האחרונים אל תבזה) ואל תאמר שאין אתנו יודע דבר מה מהתורה שבע"פ: **כג) אמת וגו'** כי בתורה יש ד' חלקים והם פרד"ס ופשטי התורה ידוע לכל אבל הרד"ס ליודעם ולהשיגם צריך יגיעה כמ"ש לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה והם ג' הנ"ל ופשטי התורה הם נקראים אמת כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו ובהם נתלבש הרד"ס והכל לכוונת הפשט מכוון זה מול זה וז"ש אמת אף שהוא פשוט ואין אתה צריך לייגע בהבנתו וגם ידוע לכל אדם מ"מ קנה וחכמה ומוסר ובינה והם רד"ס אף שיגיעתך רב לזה אעפ"כ אל תמכור אלא תלמוד בחנם: **כד) גיל יגיל וגו'** ההבדל שבין גילה לשמחה הוא כי גילה בא על דבר התמידיות ושמחה הוא בדבר שנתחדש כמו בהולד בן לאדם אזי בעת הולדו ישמח אביו ואח"כ כל ימי הבן הוא גילה לאביו וז"ש ישמחו השמים ותגל הארץ כי בארץ לא יחודש דבר כי אין כל חדש תחת השמש ואין בארץ אלא מאשר נתון לה משא"כ בשמים יחודש תמיד כמ"ש יום ליום יביע אומר וזהו ישמחו השמים ותגל הארץ וההבדל שבין צדיק לחכם כי הצדיק שמו יקרא על איש העושה מצות תמיד ולא יחדש כלל כי המצות לא יחודשו ולא יוגרעו כמ"ש אל תוסף וגו' והמצות הם נגד הארץ כמ"ש למעלה ושם חכם בא על איש העוסק בתורה ומחדש חידושים תמיד בתורתו ונוסף אצלו תמיד אשר עליו נאמר ישמע חכם ויוסיף לקח והתורה נגד שמים והצדיק הוא היושב בביתו ועוסק במצות ה' והחכם הוא יושב אצל רבו תמיד ומחכים את רבו ורבו שמח בו וז"ש גיל יגיל אבי צדיק שאצלו הגילה ממנו בתמידות אבל יולד חכם והוא רבו כמ"ש למעלה ישמח בו יחודש שמחתו מחידושי חכמתו: **כה) ישמח וגו'** אחר זה בעת ילך מרבו אל בית אביו ואמו ויבוא שמה אז אביו ואמו ישמחו בו כאשר יראו וישמעו חידושיו בתורה יום יום וזהו ישמח אביך ואמך שלהם יחודש השמחה מאשר יראו וישמעו חידושיו תמיד משא"כ רבו לא יגיל אלא על שמחתו הוא בא לחידושי התורה כי הוא למדו חכמה אבל אינו יודע מחידושיו מהיותו בבית אביו ואז אצל רבו שייך לשון גילה וזהו ותגל יולדתך. ועוד ישמח וגו' כי אביו ואמו ישמח בו לעוה"ב כי מעטרין להם עטרות בכל יום מחידושיו אבל רבו הוא יגיל בו: **כו) תנה וגו'** כי תכלית ועיקר עסק התורה הוא כדי לידע הדרך הכבושה והישרה לילך בה לעבוד ה' ובל יגוף רגלו וכמ"ש כ"א בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי השכל הוא לידע הדרך אשר ילך בה וידוע אותי הוא לידע הקב"ה כמ"ש דע אלהי אביך ועבדהו וידיעת שמו ית' הוא ג"כ מעיקרי העבודה והוא ידיעת הדרך לילך בה וכמ"ש בפקודיך אשיחה ואביטה אורחותיך כלומר בעת אשיחה בפיקודיך ועסקי בתורתך אני מביט מזה לידע אורחותיך כי התורה מראה את הדרך לילך בה לבל יכשל וכמ"ש כי נר מצוה ותורה וגו' וכמ"ש למעלה וכמ"ש גמור בכל לבבך לדעת את דרכי וז"ש תנה בני לבך

לי

עֲמוּקָּה זוֹנָה וּבְאֵר צָרָה נָכְרִיָּה׃ כח אַף־הִיא כְּחֶתֶף תֶּאֱרֹב וּבוֹגְדִים
בְּאָדָם תּוֹסִף׃ כט לְמִי אוֹי לְמִי אֲבוֹי לְמִי מִדְיָנִים ו לְמִי־שִׂיחַ
לְמִי פְּצָעִים חִנָּם לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם׃ ל לַמְאַחֲרִים עַל־הַיָּיִן

לבאים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לי והוא לידע אותי ועיקר לימודך יהי' רק בשבילי ותטהר לבך לעבודתי. ועיניך דרכי התורה להביט תמיד לידע דרכי השם והוא לבך לי הוא מכפנים בלב ודעת דרכי הוא מבחוץ בדרך : כז) כי שוחה וגו' הוא נגד לבך ועיניך שהוא פנים וחוץ אמר ג"כ כאן זונה ונכריה שהן התאוה והחמדה כמ"ש למעלה והן ג"כ פנים וחוץ התאוה פנים שיושב בביתו וממלא תאות גופו והחמדה חוץ והוא שרודף אחר ממון בשווקים ורחובות ואמר כי שוחה עמוקה וגו' והוא כי בג"ע כתיב והרכבתיך על במתי ארץ והוא במקום גבוה מאוד והאכלתיך נחלת יעקב כלומר שהוא נחלה בלי מצרים אבל בגיהנם הוא היפוך זה נגד במתי ארץ הוא שוחה עמוקה ונגד נחלה בלי מצרים היא באר צרה והוא כי יש שני מקומות בגיהנם א' לזונה והוא החמדה שחומד לגדולות ונפלאות ולמגביה עצמו מאוד ונגדו ערוך המקום הנקרא שוחה עמוקה. ונכריה הוא היושב בביתו ומרחיב נפשו בתענוגי מעדנים וממלא תאות גופו ונגדו ערוך המקום הנקרא באר צרה וז"ש תנה פנימיותך וחצוניותך לי לעבודתי כמ"ש למעלה שאם לא תתנם לי אלא תקחם לך לתאוה ולחמדה אזי תבוא בשוחה עמוקה ובאר צרה : כח) אף היא וגו' כלומר לא זו שהרודף בעצמו אחר התאוה והחמדה סופו שיפול לשם אלא שאף היא תארוב עליו כמ"ש ואצל כל פנה תארוב בעת שיפרוש א"ע מעט מהתורה אזי היא חוטפו פתאום להפילו לשחת. ובוגדים וגו' שלא תאמר שאינו מתגרה אלא בת"ח אלא אף בבוגדים היא ג"כ תוסיף עליו להסיתו ולהורידו לשחת נפשו : כט) למי וגו' אמר כאן ששה דברים ג' נגד ג' כי בעת אשר האדם יסור מדרך הטוב ורודף אחר תאותו למלאות גרונו ביין אז ג' חלקי ב"א מצערין וצועקין על רוע מעלליו והם א' בני ביתו והב' קרוביו והג' שאר ב"א שאינם קרוביו וז"ש למי אוי אותם שצועקין לו אוי לו על שרודף אחר היין ועזב פרנסתו ואמר למי אומרין האוי למי אבוי הם הצועקים על עצמן אבוי על שאין להם לאכול ושאר צרכיהם והם בני ביתו של הרודף אחר היין שהם צועקים אבוי על שהוא נותן כל הנמצא בביתו עבור היין. למי מדנים הם קרוביו אשר יריבו אתו על שכרותו והוא מבייש ג"כ. למי שיח הוא שבביתם ישיחו וידברו שלא בפניו על רעתו כי רבה היא מאוד. למי פצעים הם הם הרחוקים שבעת שכרותו מכה ב"א והם ג"כ יכוהו ועושין לו פצעים. למי חכלילות עינים הוא שעליו יקבצו הרבה אנשים ויליזו ממנו : ל) למאחרים וגו' כמה שכתוב בישעיה ה' הוי משכימי בבוקר שכר ירדופו מאחרי בנשף יין ידליקם שינה הכתוב לשונו ואמר אצל בוקר שכר וירדופו ואצל יין אמר נשף וידליקם הענין הוא כי בעת עמדו בבוקר וצריך לילך לעבודתו ולפעולתו ורוצה לשתות יין אך שאין לו עת פנוי לקבוע על הסיבת היין מגודל בהילתו לרוץ למלאכתו ולכן הוא רודף אחר שכר והוא יין ישן חזק מאוד וממנו לא יהיה צריך לשתות הרבה לשכר א"ע וממלא תאותו בהמעט ששותה ומשכר א"ע ואחר ביאת השמש ופנה היום ויבוא לילה למעונתו אז קובע עצמו לישב ולשתות יין הרבה כדי שבהמשך שתייתו יומשך תאותו ושותה הרבה עד שישתכר וזהו משכימים מאוד בבוקר למלאכתם ואינם יכולים לקבוע הסיבתן על היין ואז ירדפו אחר שכר למלאו כדי שיפיקו רצונם וימלאו תאותם. מאחרי בנשף הוא בערב יום אחר גמר מלאכתם אז יושבים

כל

לַבָּאִים לַחְקוֹר מִמְסָךְ׃ לא אַל־תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם כִּי־יִתֵּן בַּכּוֹס
עֵינוֹ יִתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים׃ לב אַחֲרִיתוֹ כְּנָחָשׁ יִשָּׁךְ וּכְצִפְעֹנִי יַפְרִשׁ׃
לג עֵינֶיךָ יִרְאוּ זָרוֹת וְלִבְּךָ יְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת׃ לד וְהָיִיתָ כְּשֹׁכֵב בְּלֶב־
יָם וּכְשֹׁכֵב בְּרֹאשׁ חִבֵּל׃ לה הִכּוּנִי בַל־חָלִיתִי הֲלָמוּנִי בַּל־יָדָעְתִּי
מָתַי אָקִיץ אוֹסִיף אֲבַקְשֶׁנּוּ עוֹד׃

אל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כל הלילה ושותים היין עד שהיין ידליקם וז"ש הם הוי גבורים לשתות יין ואנשי חיל למסוך שכר. גבורים הם אמיצי הכח וחזקים כארי ואנשי חיל הם אבירי הלב וחזקים בדעתם וכנגדם הן כמו ב' אילו בדרכי ה' גבור הוא שבעת שבא לידו דבר עבירה ויסיתנו היצר ויפתנו לעשותה יגבר בכחו לעבור על רצון היצר וכמ"ש איזהו גבור הכובש כו' ואנשי חיל הם אבירי הלב בשלימות הבטחון כולו לעשות מצות תמיד ולהגות בתורה יום ולילה אף שבביתו אין לחם ושמלה ובניו ובו"ב יצעקו לו הבה לנו מחייה להחיינו ולפרנסנו ואינו משגיח עליהם כלל ולקולם לא יחת וכמ"ש שחורות כעורב שמשים עצמו אכזרי על בניו כו' כמ"ש עירובין כ"ב א' רב אדא כו' מי שלימו קורמי באגמי והוא כי בטלו כל אהבותיו נגד אהבת ה' ותורתו ומצותיו ואמר שהם לא עשו כן אלא גבורתם היה לשתות יין הרבה בהמשך א' ולזה צריך להיות גבור לבל ייעף ויגע לשתותו עד שישתכר כי היין אינו חזק כמ"ש. ואנשי חיל הם השותים שכר בבוקר קודם מלאכתם וישתכרו ולא יחושו אל גרעון הפרנסה מחמת שכרותם אלא יחזקו לבם באבירות לומר שאף שאשתה השכר לא אשכר ואעשה מלאכה ואתפרנס ואמר אצל שכר למסוך כי שכר הוא החזק מאוד ואינו יכול לשתותו עד שימזג במים וזהו למסוך שכר וז"ש כאן למאחרים על היין הוא שמאחרים עצמן בלילה על שתיית היין שאינו חזק כל כך. לבאים לחקור ולדרוש על השכר איה הוא הממסך שכר כדי לשתותו : לא) אל תרא יין כי יתאדם וידמה בעיניך כי מסתמא גם טעמו טוב מאוד כי זה אינו אלא כי יתן בכוס עינו שמראיתו הוא מחמת הכוס. יתהלך במישרים בא להזהיר שגם אל תדמה בעיניך שמחמתו תלך בדרך הישר כמ"ש חמרא וריחנא פקחין אל יבהילוך רעיוניך לומר כן כי הוא מעצת היצר הרע האורב לדמך וכמו שעה היצר עיני האשה באכילת עץ הדעת והסיתה בראיית עיניה וברעיונה שמזה תשכיל וכמ"ש בעץ הדעת ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל והוא כמ"ש ז"ל שגפן היה וסופו הי' שבעלתו ובחלקת פיו להטעותה בדמיונותיו הכוזבת אכלה והביאה יללה על כל העולם וכן כאן אל יטעך יצרך לומר בטוב מראיתו וטעמו והשכילו לילך מישרים כי האחרית יהי' רע מאוד כמ"ש למטה מזה : לב) אחריתו וגו' נגד ג' הנ"ל אמר ג"כ ג' דהיינו נגד הטעם אמר אחריתו כנחש ישך וכצפעוני יפריש מן העולם : לג) עיניך וגו' והוא נגד המראה אמר שעיניך יראו זרות כי השיכור בעת שכרותו רואה בעיניו דבר זר מהשכל והוא שדומה בעיניו כאילו מה שתחתיו יגולגל כסופה והוא מבלבול שכלו. ולבך ידבר תהפוכות דברים הפכיים שאין דבר א' שייך לחבירו ואתה תדברם יחד ואף בהגיון לבך : לד) והיית שוכב וגו' הוא נגד יתהלך במישרים אמר שלא תוכל לילך כלל אלא תהיה כשוכב בלב ים וכשוכב וגו' כשוכב בלב ים שהוא מת ממש והיושב על הספינה במקום רב החובל הוא בפחד ובמורא שלא יפול לים והוא יהיה כשניהם יחד כשוכב בים והוא מת אך שגם לבו ירעד ויפחד מאימתו שמא יפול לים : לה) הכוני

וגו'

כד א אַל־תְּקַנֵּא בְּאַנְשֵׁי רָעָה וְאַל־תִּתְאָו לִהְיוֹת אִתָּם׃ ב כִּי־
שֹׁד יֶהְגֶּה לִבָּם וְעָמָל שִׂפְתֵיהֶם תְּדַבֵּרְנָה׃ ג בְּחָכְמָה
יִבָּנֶה בָּיִת וּבִתְבוּנָה יִתְכּוֹנָן׃ ד וּבְדַעַת חֲדָרִים יִמָּלְאוּ כָּל־הוֹן
יָקָר וְנָעִים׃ ה גֶּבֶר־חָכָם בַּעוֹז וְאִישׁ־דַּעַת מְאַמֶּץ־כֹּחַ׃ ו כִּי

בתחבולות

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וגו' אל תאמר אלך ואראה דודים ביין ואבחנה אם טוב הוא אדבקני בו ואם רע הוא אעזבנו ואנטשנו כי כאשר תדבק בו ינעם לחכך אף רעותיו והכאותיו כמו שאמרו רז"ל במדרש מעשה בא' שהיה אביו שיכור ופעם ראה הבן שיכור א' שוכב בחוץ על הארץ מרוב שכרותו והכל מכין אותו אף ישחקו וילעגו עליו וכראות הבן אותו השיכור הלך והביא אביו בכדי שיעזוב שכרותו שיראה זה השיכור המגונה מתגולל בעפר וטיט ואף הכותו ב"א הרבה וכאשר בא אביו הרכין עצמו להשיכור השוכב ושאל לו איה המשקה אשר שתית ושכר ממנה ככה אמור לי ג"כ ואשתה לשכר א"ע ג"כ כמוך וא"ל בנו וכי בשביל זה הביאותיך הנה שים עיניך וראה גודל גנותו ואשר יכוהו הכל וא"ל בני תדע שגם אלו ההכאות טובים לו מאוד ע"ש ולכן כאשר תדבק בו ינעם לך מכותיו עד שתאמר מה נעים כי אמור ייני בי והדבקני בו הלא אם היו מכין אותי כך היה כואב גופי בעת יכו אותי וגם לאחר זה החליתי ועתה אף שהכוני נעים לי בעת הכו אותי וממש לא הרגשתי וגם אח"ז בל חליתי. הלמוני בל וגו' הוא שהכוני בממון ובל ידעתי והם ב' שדרך האדם להנטער ולעמוד בעד ב' אלו והם ממונו וגופו ואמר שאף בב' אלו נגעו בי ולא ידעתי כלל וזהו מתי אקיץ כלומר מיין זה ואוסיף לשתות וגם אבקשנו יין שיותר טוב. עוד כלומר יותר מזה ששתיתי כמ"ש למסוך והוא להרבות בשתייתו :

כד א אל תקנא וגו' כלומר אל תקנא בהצלחת אנשי רע ואל תתאוה אף שלא לעשות כמעשיהם הרעים אלא להיות אתם ג"כ אל תתאיו כלל אלא הרחק מפתח ביתם : ב) כי שד וגו' ההבדל שבין שד לעמל הוא כי שד הוא מה שנוטל מחבירו בחזקת היד בגלוי ולזה יהגה לבם תמיד לחשוב תחבולות איך ליטול ממנו ועמל הוא שניכר מה שחושב על זולתו וזהו ועמל שפתיהם תדברנה שבפיהם ידברו תמיד לגזול והוא מחשבה ודיבור ומעשה כמ"ש בחבקוק ע"ש : ג) בחכמה וגו' אבל בחכמה יבנה בית זה הגוף במ"ע ובמצות לא תעשה יבנה בית במ"ע ויתכונן בה במצות לא תעשה כי עבירה מכבה מצוה ולכן במניעתו מלעבור על אחת ממצות ה' אשר לא תעשינה אז יתכונן בה המ"ע : ד) ובדעת חדרים וגו' הם ג' ראשי איברים שבהם שוכן נר"נ והן כל הון יקר ונעים והן ג' מוחין שהן נגד ג' מוחין דחב"ד כי דעת כלול מג' לכן בה ג' חדרים שבהם שוכן נר"נ וכן ג' תורות וכן הון יקר ונעים הן ג' הון נגד זהב נעים נגד רב פנינים ויקר הוא נגד כלי יקר וכן הון גופיה כלול מג' בסוד נו"ה וכן הון יקר ונעים בסוד ג' אבהן שכולן כלולין בישראל כי ישראל הוא בסוד הדעת וכן נגד נר"נ הוא ל"ב נתיבות והב"ל נדי"ק הוא כ"ב אותיות והוא ישראל : ה) גבר חכם בעוז כמ"ש והחכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים שבעיר והיינו עשרה איברים שבגוף ועשר אצבעות והוא מלגיו. ואיש דעת מאמץ כח הוא מלבר כמ"ש חזק ואמץ חזק בחוץ ואמץ בפנים והוא שהתורה מאמצתו ונותנת לו כח : ו) כי בתחבולות וגו' הוא נגד המצות שהן מ"ע ומל"ת שלכן צריך מלחמה ללחום ביצרו הרע האורב לו לבטלו ממ"ע ומסיתו לעבור על מל"ת. ותשועה ברוב יועץ הם הסודות הצריכין עצה והן ד' דברים חכמה ותורה ומצות ומדות. בעוז הוא חכמה כמ"ש

והחכמה

בְתַחְבֻּלוֹת תַּעֲשֶׂה־לְּךָ מִלְחָמָה וּתְשׁוּעָה בְּרֹב יוֹעֵץ׃ ז רָאמוֹת
לֶאֱוִיל חָכְמוֹת בַּשַּׁעַר לֹא יִפְתַּח־פִּיהוּ׃ ח מְחַשֵּׁב לְהָרֵעַ לוֹ בַּעַל־
מְזִמּוֹת יִקְרָאוּ׃ ט זִמַּת אִוֶּלֶת חַטָּאת וְתוֹעֲבַת לְאָדָם לֵץ׃
י הִתְרַפִּיתָ בְּיוֹם צָרָה צַר כֹּחֶכָה׃ יא הַצֵּל לְקֻחִים לַמָּוֶת וּמָטִים
לַהֶרֶג אִם־תַּחְשׂוֹךְ׃ יב כִּי־תֹאמַר הֵן לֹא־יָדַעְנוּ זֶה הֲלֹא־תֹכֵן
לִבּוֹת ׀ הוּא־יָבִין וְנֹצֵר נַפְשְׁךָ הוּא יֵדָע וְהֵשִׁיב לְאָדָם כְּפָעֳלוֹ׃
יג אֱכָל־בְּנִי דְבַשׁ כִּי טוֹב וְנֹפֶת מָתוֹק עַל־חִכֶּךָ׃ יד כֵּן ׀ דְּעֶה חָכְמָה
לְנַפְשֶׁךָ אִם־מָצָאתָ וְיֵשׁ אַחֲרִית וְתִקְוָתְךָ לֹא תִכָּרֵת׃ טו אַל־

תארב

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

והחכמה תעוז לחכם וגו' במים עזים נתיבה ברקיע עוזו והן ד' דרגין חכמה ודעת בינה ועצה ועצה הוא ג"כ דעת אלא שדעת הוא מבפנים ועצה הוא מבחוץ דהיינו גבר חכם הוא חכמה ואיש דעת הוא דעת כי בתחבולות הוא בינה כמ"ש ונבון תחבולות יקנה ברוב יועץ הוא עצה : ז) ראמות וגו' הוא אבן טוב נקרא ראמות כמ"ש ראמות וגביש לא יזכר ומשך חכמה מפנינים ואמר שאצל האויל החכמות הם אבן טוב. בשער אפי' סמוך לו ג"כ לא יפתח פיהו : ח) מחשב וגו' לא זה שאינו עושה טוב אלא שמחשב להרע לו בעל מזימות יקראו כולם ועוד כל בעלי מזימות יקבצו אליו וכמ"ש במס' ב"ק נ"ב מטייל ואזיל דיקלא לגבי קינא דשרכי כו' : ט) זמת וגו' כלומר מחשבת האויל לאולתו אותה מחשבה בעצמה היא לו לחסרון ולשברון נפש ושאת מלשון אגי ושלמה בני חטאים ותועבת לכל אדם הוא הלץ שהלץ הוא מתועב בעין כל : י) התרפית וגו' כמו שמפורש בפסוק שלאחריו : יא) הצל וגו' כלומר כאשר מתרפה מלהציל הלקוחים למות או שתחשך את עצמך מלהציל המטים להרג והם הנהוגים לדין אם להרג או לא וכאשר תרפה מלהצילם ביום צר אז צר כחכה. והענין שבאדם יש ג' מדות הרעות והם התאוה והכעס כמ"ש כמה פעמים והרג הוא הכעס כמ"ש טורף נפשו באפו ותאוה הוא מות וכמ"ש כי לאויל יהרג כעס ופתה הוא בעל התאוה כמ"ש למעלה תמית קנאה ואמר התרפית מלהצילם אז צר כו' והן נגד מחשבה דיבור ומעשה התרפית במחשבה תאוה הוא במעשה וכעס הוא בדיבור : יב) כי תאמר הן וגו' כלומר אם תצדיק עצמך בזה שתאמר הן לא ידעת וגו' שלא ידענו שבילך להציל. הלא תוכן לבות וגו' הוא ג"כ במחשבה דיבור ומעשה כנגד ג' הנ"ל דהיינו תוכן לבות במחשבה ונוצר נפשך הוא בדיבור והשיב לאדם כו' הוא במעשה כי הדיבור הוא בנפש כמ"ש ויהי האדם לנפש חיה ות"א לרוח ממללא : יג) אכול בני דבש כי טוב וגו' כלומר הדבש טוב שאיך מקילו אבל ונופת מתוק וגו' ג"כ תאכל והדבש הוא דעה בינה ושכל וכולן בדעת ונופת הוא בחכמה וז"ש כן דעה חכמה : יד) כן דעה וגו' כי החכמה הוא בהסתר ואין לגלותה לכן אמר לנפשך וגם אם מצאת כי לזה צריך יגיעה רבה. ויש אחרית וגו' הוא בינה כי חכמה הוא ראשית כמ"ש ראשית חכמה ובינה הוא האחרית. ותקותך לא תכרת בעוה"ב כי נאמן בעל מלאכתך כו' והוא הדעת : טו) אל תארב וגו' כי הרשע צופה לצדיק ומבקש להמיתו וכמ"ש אצל כל פינה תארוב שאם יעזוב מעט מן התורה הוא חוטפו לכן אמר אל תארוב רשע לנוה וגו'. וההבדל שבין נוה לרבצו הוא כי רבצו הוא במקום שרובץ לפי שעה ונוה הוא

עיקר

תֶּאֱרֹב רָשָׁע לִנְוֵה צַדִּיק אַל־תְּשַׁדֵּד רִבְצוֹ: טז כִּי שֶׁבַע ׀ יִפּוֹל
צַדִּיק וָקָם וּרְשָׁעִים יִכָּשְׁלוּ בְרָעָה: יז בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ אַל־תִּשְׂמָח
וּבִכָּשְׁלוֹ אַל־יָגֵל לִבֶּךָ: יח פֶּן־יִרְאֶה יְיָ וְרַע בְּעֵינָיו וְהֵשִׁיב מֵעָלָיו
אַפּוֹ: יט אַל־תִּתְחַר בַּמְּרֵעִים אַל־תְּקַנֵּא בָּרְשָׁעִים: כ כִּי ׀ לֹא־
תִהְיֶה אַחֲרִית לָרָע נֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ: כא יְרָא אֶת־יְיָ בְּנִי וָמֶלֶךְ
עִם־שׁוֹנִים אַל־תִּתְעָרָב: כב כִּי־פִתְאֹם יָקוּם אֵידָם וּפִיד שְׁנֵיהֶם
מִי יוֹדֵעַ: כג גַּם־אֵלֶּה לַחֲכָמִים הַכֵּר־פָּנִים בְּמִשְׁפָּט בַּל־טוֹב:
אמר

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

עיקר דירתו כמו שבבהמה מקום רבצה היא בשדה ונוה שלה הוא בדיר וז"ש אל תארב נוה צדיק שהוא בעוה"ב שהם עיקר דירתו ושם הוא דירת נר"נ ואל תשדד רבצו בעה"ז. ועוד אל תארוב רשע לנוה צדיק הוא בבהמ"ד אל תשדד רבצו הוא בבה"כ וכמ"ש מה טובו אוהליך יעקב משכנותיך ישראל ואמרו אוהליך אלו בתי כנסיות משכנותיך אלו במ"ד: טז) כי שבע וגו' ומוסב אלמעלה שאמר אל תארב וגו' כי אפילו שבע פעמים יפול צדיק א' לבדו ואין מי שיעזרהו אעפ"כ יקום שהי"ת יעזרהו שיקים א"ע ורשעים אפי' הרבה רשעים ביחד מ"מ יכשלו ברעה א' כלומר שישארו ברעה ויכשלו בה בל יקומו לנצח: יז) בנפול אויבך וגו' כלומר אף שתראה הרשע נשאר ברעתו אל תשמח בנפלו והיינו בתחילת נפילתו תיכף אל תשמח כי אז שייך לשון שמחה שהוא דבר חדש ומקרוב בא ואח"כ בהכשלו שנשאר ברעתו שאז שייך לשון גילה הבא על דבר התמידיות כמש"כ למעלה וכן כאן שהרשע נשאר ברעתו בתמידות וגם שהוא שכיח מלדבר אודתו לכן אמר אל יגל לבך כלומר כשתזכור עליו אל תגל בלבך: יח) פן יראה וגו' כלומר בתחילת נפילתו כשתשמח אז בגלוי אמר פן יראה ה' שלשון ראיה הוא על דבר הגלוי כמש"כ בחבקוק וגם אח"כ כשתגיל בלבך על הכשלו בהסתר אמר ורע בעיניו כלומר בדבר שעיניו לבד רואות והשיב מעליו אפו כלומר שישיב ממנו כשלונו וגם אפו שחרה כבר עליו בתחילה: יט) אל תתחר במרעים וגו' להיות כמרעים וכרשעים מחמת שאתה רואה הצלחתם מ"מ אל תתחר להיות כמותם: כ) כי לא תהיה וגו' כי סופו כגללו לנצח יאבד ולא תהיה לו אחרית. נר רשעים ידעך הנר שלהם יודעך והיינו מפני שהתורה היא אור והאור אין יכולין לכבותה כמו נר אבל המצות הם נר ולכן עבירה מכבה מצוה והמצות הם בנפש ורוח ולכן נ"ר שלהם ידעך: כא) ירא את ה' וגו' כלומר אל תתערב עם שמרעים והרשעים אלא ירא את ה' כמ"ש את ה' אלקיך תירא לרבות ת"ח וזהו ירא בני את ה' ות"ח ג"כ ולהם תתערב אבל עם שונים פי' באותם ששינו א"ע שמתחילה היו טובים ואח"כ נתהפכו לרעה עמם אל תתערב אף שתראה הצלחתם רבה וכמ"ש למעלה: כב) כי פתאום וגו' שלא תאמר אלך עמהם עד שתבוא עליהם צרתם ואח"כ אפרוש עצמי מהם לזה אמר כי יבא עליהם אידם פתאום ועל אותם שנתערבו עמהם: כג) גם אלה וגו' כי אנשי כה"ג הם הסדירו הנ"ך ובתהלים שנאמר ע"פ דוד ברוה"ק סדרו שמה ג"כ שארי עניני השבח וההודאה לאל ית' אשר חובר ע"י שארי אנשים ברוה"ק וברשם אותן הדברים כתבו שם המחברו כמו מזמור לאסף ותפלה למשה ודומיהן וכן במשלי אספו בו כל החכמות והמוסר הנוגע לעבודת ה' ית' ובסוף הספר קבעו דברי אגור וגם דברי למואל כמ"ש לקמן וזהו שאמר
כאן

כד אָמֵר ׀ לְרָשָׁע צַדִּיק אָתָּה יִקְּבֻהוּ עַמִּים יִזְעָמוּהוּ לְאֻמִּים:
כה וְלַמּוֹכִיחִים יִנְעָם וַעֲלֵיהֶם תָּבוֹא בִרְכַּת־טוֹב: כו שְׂפָתַיִם יִשָּׁק
מֵשִׁיב דְּבָרִים נְכֹחִים: כז הָכֵן בַּחוּץ ׀ מְלַאכְתֶּךָ וְעַתְּדָהּ בַּשָּׂדֶה
לָךְ אַחַר וּבָנִיתָ בֵיתֶךָ: כח אַל־תְּהִי עֵד־חִנָּם בְּרֵעֶךָ וַהֲפִתִּיתָ
בִּשְׂפָתֶיךָ: כט אַל־תֹּאמַר כַּאֲשֶׁר עָשָׂה־לִי כֵּן אֶעֱשֶׂה־לּוֹ אָשִׁיב
לאיש

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כאן גם אלה לחכמים כלומר חכמים חיברו זה ברוה"ק ולכן אמר אח"כ גם אלה משלי שלמה לפי שהפסיק בדברי שארי החכמים. הכר פנים וגו' לכאורה לא יובנו דבריהם וכי זהו חכמתם והלא גם תינוקות שב"ר יודעין זה שכתוב בתורה לא תכירו פנים במשפט ואיה חכמתם. אך כוונת דבריהם הוא הכר פנים כלומר כאשר יכירו פנים במשפט בל טוב ויפסק הטוב מן העולם ובל יהיה טוב בעולם וכמ"ש בגמרא משרבו מכירי פנים במשפט בטלה עול מלכות שמים ונתנו עליהם עול מלכי או"ה וזהו שפסק הטוב: כד) אומר לרשע וגו' שחונף את הרשע במה שאומר לו צדיק אתה יקבוהו עמים הם החכמים כמ"ש למעלה. יזעמוהו לאומים הם המלכיות והיינו כמ"ש לכה ארה לי יעקב ולכה זועמה ישראל מה אקוב לא קבה אל ומה אזעם לא זעם ה' והיינו שאל הוא לתתא וה' הוא לעילא כי לעילא הוא ה' לבדו מושל על כל הארץ וז"ש בגמרא משרבו האומרים לרע טוב רבו האומרים הוי הוי. פי' שני קללות לעילא ולתתא והיינו הוי האומרים לרע וגו' וז"ש יקבוהו עמים לתתא יזעמוהו לאומים לעילא: כה) ולמוכיחים ינעם וגו' כלומר להחונפין אף שהם יחנפו לרשעים יקללוהו אבל למוכיחים בדבריהם בל יחנפו ינעם להם שהם נעימים יהיו בין אנשים ועליהם על הדיינים שאינם מכירים פנים במשפט תבוא עליהם ברכת טוב היפוך מהמכירין שאמר בל טוב. ואמר ברכת טוב פי' כמו בריכת טוב כלומר בריכה מלא טוב שהמכירין פוסקין הטוב מהעולם משא"כ הם בשבילם יבוא טוב לעולם: כו) שפתים ישק וגו' כלומר שפתותיהן ראוין שינשקו אותם או שפתים ישק אותן השומעין דבריהם ישקו שפתים זה לזה בל יוכלו להשיב על דבריו משיב דברים נכוחים כלומר כשמשיב להם דברים שכנגדן מה שלא עשו כהוגן ויראה להם הדרך הטוב אשר ילכו בה. או משיב וגו' כלומר שמתחילה ראוי להשיב על דבריהן שאינם עושין כהוגן להראותם ואח"כ להראות להם נכוחים דרך שכנגדו שהוא דרך טוב: כז) הכן בחוץ וגו' לעסוק בפרגמטיא. ועתדה בשדה שים לך עתודים בשדה ואח"כ ובנית ביתך ישא אשה. ועוד הכן בחוץ זה מקרא כמ"ש בגמרא דסוטה. ועוד הכן בחוץ מלאכתך הם המצות ועתדה בשדה לך זו התורה ובנית ביתך זה סודות התורה כמ"ש בחכמה יבנה בית: כח) אל תהי וגו' כלומר שלא תהיה עד א' באים כמ"ש טובי' חטא וזיגוד מינגד כי הוא מוציא שם רע עליו וזהו והפתית בשפתיך שאינו אלא מוציא ש"ר. והענין שבק"ש אנו מעידין על הקב"ה שהוא יחיד בעולם כמ"ש בזוהר חדש רות וכל האומר בלי כוונה הוא מעיד עדות שקר חנם וז"ש אל תהי עד חנם ברעך שהוא הקב"ה שאל תאמר ק"ש בלא כוונה והפתית בשפתיך כמ"ש מתרצה ברחמים ומתפייס בתחנונים והמתפלל בלא כוונה הוא כמ"ש ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו וזהו והפתית בשפתיך בתפלה אלא תתפלל בכוונה: כט) אל תאמר וגו' אעשה לו כאשר עשה לי וכן אשיב לאיש כפעלו. והענין שאל יאמר האדם שאעשה להקב"ה כאשר עשה לי שהוא ברא יצה"ר ואני אלך אחריו
אשיב

לְאִישׁ כְּפָעֳלוֹ: ל עַל־שְׂדֵה אִישׁ־עָצֵל עָבַרְתִּי וְעַל־כֶּרֶם אָדָם
חֲסַר לֵב: לא וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ ׀ קִמְּשֹׂנִים כָּסּוּ פָנָיו חֲרֻלִּים וְגֶדֶר
אבניו

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

חשיב לאיש כפעלו פועל הוא בהסתר כמ"ש בישעיה באריכות ואמר שם ואת פועל ה' לא יביטו והיינו נגד מה שאמר להשיב לשולחי דבר אמר כאן שאל תאמר שאשיב לו כמו שפעל אותי בחסרון השכל ולהיות ע"ה כן אני עכשיו שאיני יודע כלום אלא תיגע עצמך בתורה והשם יסייעך וכמ"ש יגעתי ומצאתי כו' : **ל) על שדה איש וגו' ועל כרם וגו'** כמ"ש לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי לחמי הם הלכות ודרושי תורה ויין הוא אגדות אשר שמה גנוזין כל הסודות וכמ"ש עד ארבעין שנין מיכלא מעלי מכאן ואילך משתי מעלי וז"ש בגמרא איזהו עשיר מי שיש לו מאה כרמים ומאה שדות ומאה עבדים כו' והוא תמוה וגם רש"י ז"ל הוסיף תימא על תימא במ"ש למכ"מ למערה לאהדורי וכו' ולפי מ"ש א"ש כמ"ש בתוספתא כל השונה מאה הלכות בכ"י כו' וכן מאה אגדות כי מאה קרא אתו שנא' לכו לחמו כו' ושתו וז"ש איזהו עשיר כל מי שיש לו מאה כרמים הם מאה אגדות מאה שדות הם מאה הלכות כמ"ש ורב תבואות בכח שור וכמ"ש הרואה שור בחלום כו' מאה עבדים הם מאה מצות והם מאה ברכות וז"ש על שדה איש עצל שהוא בעל הלכות ועצל בהם כי לזה צריך ליגע ועל כרם אדם חסר לב הוא בעל האגדות ששם גנוזין כל הסודות התורה לכן אמר חסר לב ואמר אדם שהוא בחכמה ואיש הוא בהלכות: **לא) והנה עלה וגו'** קמשונים הם הקוצים הגדלים סביב השדה כסו פניו חרולים הם עשבים השורפין ידי הנוגע בהן ומכוה את היד וגדר אבניו נהרסה הם המצות כמ"ש ויעזקהו. ועוד על שדה איש וגו' כמ"ש אדמ"ו בפירושו על ברכות ע"פ נסתר שם בפ' הרואה (דף סג ע"ב) תנ"ה בן עזאי אומר השכם ואל הערב ואל כו' אע"ג שודאי הוא כפשוטו מ"מ מורה ג"כ לנפשו שצריך ג"כ לפנות אותה בכל יום מעפוש הדעות והמדות וכמ"ש למעלה שם (דף ח') ר' נתן אומר לעת מצוא זו תורה כו' לעת מצוא זו בה"כ כו' עדיפא מכולהו והנה יפלא מאוד שיאמרו על בה"כ הוא עדיפא מכולהו אף מתורה. והענין כי הנה כל עת הוא בנוקבא והנה ג' עלמין אן ובכל א' ב' כמ"ש עד תאות גבעות עולם והנה בסוד א"ק ע"ר י"ש עולם העליון כולו טוב עולם התחתון כולו רע והוא רק לבער הפסולת וזהו שאמרו זו בה"כ ועולם האמצעי הוא מה שאחר מיתה וקבורה שהוא ליפרא העקומא לברור הרע מהטוב והוא המיתות שגזרו על האדם מות ושאול והוא לבקש מקום מנוחה לנשמה במיתה ולנפש בקבורה והעולם העליון הוא אשה ותורה. וע"ד הפשט אמר זו בה"כ רמז כי יש עוה"ז ועוה"ב שאחר המיתה ועולם התחיה ולכן אמרו א אשה לנפש לעולם התחיה ומיתה לעולם שלאחר המיתה ואמר בית הכסא כינה כל הפרשת מותרות מן העוה"ז בשם בה"כ וכן בתורה אמרו זכה נעשה לו סם חיים לא זכה נעשה לו סם המות. כי ענין התורה לנפש כמו ענין המטר אל הארץ שהוא מצמיח סמים חיים וסמים מות כן בתורה צריך אחר לימוד לבער הפסולת ממנו ביראת חטא ומע"ש וכמ"ש אני חכמה שכנתי ערמה שנכנס ערמומית בלבו של אדם וזהו עדיפא מכולהו ואלו הג' עולמות כמ"ש תתחים שנים ושלשים תשעה תתחים לזבל וכן כולם כסדר. וזהו שאמר על שדה איש עצל עברתי והנה עלו כולו קמשונים שהם המדות הרעות כסו פניו חרולים הם המעשים הרעים שמתבושש בהם בעצמו. גדר אבניו נהרסה הם הגדרים והסייגים שעושה הכל אינו מועיל למי שאינו מחשב אחריו כי כל מכה שאינה נרפאת

בפנים

אֲבָנָיו נֶהֱרָסָה: לב וָאֶחֱזֶה אָנֹכִי אָשִׁית לִבִּי רָאִיתִי לָקַחְתִּי מוּסָר:
לג מְעַט שֵׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת מְעַט ׀ חִבֻּק יָדַיִם לִשְׁכָּב: לד וּבָא־
מִתְהַלֵּךְ רֵישֶׁךָ וּמַחְסֹרֶיךָ כְּאִישׁ מָגֵן:
כה א גַּם־אֵלֶּה מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה אֲשֶׁר הֶעְתִּיקוּ אַנְשֵׁי ׀ חִזְקִיָּה מֶלֶךְ־
יְהוּדָה: ב כְּבֹד אֱלֹהִים הַסְתֵּר דָּבָר וּכְבֹד מְלָכִים
חקר

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

בפנים כו' ועיקר על התורס שהיא גדר ומשמרת מכל רע מזמה תשמור מגינה ומצלת והנה נהרסה בעצלות וז"ש שלא תתרחק מבורלאך הרחק רב שלא תוכל להועיל וכן השכם בבחרותך והערב בזקנותך ואמר כשאתה יושב לפנות תמשמש כל מדה רעה מקודם ואח"כ תפנה לא כאילו בעלי תאוה מתענים והתאוה מתגבר יותר אלא צריך למשמש איזה מדה גובר בו וצריך ערמומית גדולה ערום ביראה לפי שהנחש היה ערום ל"ל ערום כנגדו כמו יעקב כו' ואמרו ימשמש במעשיו כו' עכ"ל שם : **לב) ואחזה וגו'** אחזה הוא בסתימות וסגירות עינים דהיינו על הכרס של חסר לב ואשית לזה את לבי וגם ראיתי באתגלייא על שדה איש עצל לקחתי לי מוסר לבל אלך בדרכיו : **לג) מעט שנות וגו'** כלומר אלא הדבק הטוב והגדר המתקיים הוא מעט שנות הוא בפנים ובחוץ ישן ממש ותנומה הוא יודע כ"ז אלא שעיניו סגורות מבחוץ כמ"ש נים ולא נים כו'. **מעט חיבוק ידים** הוא שאינו ישן כלל אלא שידיו חבוקות לגופו וכן נגד תורה ומעשה וחכמה כמה שאמר למעלה ע"ש שהוא השדה וכרם וגדר שכן שדות וכרמים ועבדים כנ"ל : **לד) ובא מתהלך רישך** שזה התורה והמצות ומחסורך כאיש מגן היא החכמה כמ"ש ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב וכמ"ש למעלה:

כה א גם אלה משלי שלמה לפי שהפסיק בדברי חכמים אחרים לכך אמר כאן גם אלה משלי שלמה. **אשר העתיקו וגו'** כי אנשי כנסת הגדולה חברו כל הנביאים וכתובים על הסדר ומצאו את הדברים אלו של שלמה שהעתיקו אותם אנשי חזקיהו שהוא החזיר את התורה ליושנה אחר מיתת אחז : **ב) כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר** שבתורה שבע"פ ב' דברים הלכות ואגדות ובתוך האגדות גנוזין הסודות שהן כבוד אלקים וצריך להסתיר אותן כמ"ש למכסה עתק דברים שכיסה עתיק יומין. כבוד מלכים הם ההלכות חקור דבר כמ"ש דברים שגילה עתיק יומין. ועוד כבוד אלקים זו מעשה בראשית שבה ל"ב אלקים הסתר דבר כמ"ש ולא מעשה בראשית בשנים. כבוד מלכים חקור דבר הוא מזה ספר תולדות אדם ואילך שחושב שם הדורות וכל אלו השמות האנשים הכתובים בתורה שם הם הכל היו מלכים ושרים כמ"ש שמעו כי נגידים אדבר וכן הם שמות שרי מעלה ולהם חקור דבר. ואמר כבוד שהם ג"כ ל"ב ב' בראש ולמ"ד בסוף והיינו בכלל התורה ואמר וכבוד נגד ו' ספרים שבתורה שמזה ספר תולדות אדם הוא ספר בפני עצמו כמ"ש בזוהר. ועוד כבוד מלכים פסוק ראשון של ק"ש שבו עול מלכות שמים חקור דבר בקול רם כבוד אלקים הוא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד הסתר דבר בחשאי. ועוד כבוד מלכים הוא ק"ש כנ"ל וכבוד אלקים הוא תפלה וכן סוד ע' מראות דאלקים וכן כפולים סוד ח"י ברכאין דצלותא וכן נגד ב' מיני נבואות ישעיה ויחזקאל ישעיה הוא כבוד מלכים (והיינו ששם כתיב ראיתי אדני יושב גו' שהוא סוד מלכות כן שמעתי מפיו בפעם אחר ע"ז) ולכן חקור דבר אבל יחזקאל הוא כבוד אלקים

לכן

חֲקֹר דָּבָר׃ ג שָׁמַיִם לָרוּם וָאָרֶץ לָעֹמֶק וְלֵב מְלָכִים אֵין חֵקֶר׃
ד הָגוֹ סִיגִים מִכָּסֶף וַיֵּצֵא לַצֹּרֵף כֶּלִי׃ ה הָגוֹ רָשָׁע לִפְנֵי־מֶלֶךְ וְיִכּוֹן
בַּצֶּדֶק כִּסְאוֹ׃ ו אַל־תִּתְהַדַּר לִפְנֵי־מֶלֶךְ וּבִמְקוֹם גְּדֹלִים אַל־תַּעֲמֹד׃
ז כִּי טוֹב אֲמָר־לְךָ עֲלֵה־הֵנָּה מֵהַשְׁפִּילְךָ לִפְנֵי נָדִיב אֲשֶׁר רָאוּ

עיניך

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לכן הסתר דבר כמש"חז"ל אין דורשין במרכבה ביחיד אלא א"כ היה חכם ומבין מדעתו והיינו ישעיה נגד ק"ש וקרא זה אל זה גו' ויחזקאל נגד תפלה שהמראות שראה הן כפולים כנ"ל: ג) **שמים לרום** היינו כמ"ש בשמים ממעל והיינו בשמים ומה שעל השמים וכן כאן שמים ולרום כלומר מה שעל השמים. **וארץ לעומק** כלומר מה שעל הארץ ומה שמתחת לארץ אין להם חקר והיינו שמים נקרא לשון גבוה כמו ויזרוק השמימה ולכן השמים עצמן נקראים שמים וזהו שמים לרום כלומר אין השמים עצמן שאנו רואין לנו יש חקר אך להשמים כלומר להרום לנו השמים אין חקר. וכן והארץ לעומק אין חקר כי אלעינו הארץ היא התחתית שהיא עמוקה מהכל ולדבר זה אין לארץ חקר להעמוק מהכל שהוא ג"כ נקרא ארץ. **ולב מלכים אין חקר** כן לבם של ת"ח שהם נקראים מלכים אין חקר ובגמרא אמרו על חללה של רשות: ד) **הגו סיגים מכסף** כי כאשר רצונו של אדם לעשות כלי צריך להוציא מתחילה הסיגים ואח"כ לעשות כלי ומחמת זה יצא לצורף כלי כלומר יצא הכלי מזוקק וכן בתורה צריך אדם מתחילה להוציא הסיגים מלבו והיינו לסור מרע ומחמת זה יצא אמרת ה' צרופה וכמ"ש נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים כי כאשר יש סיגים בלבו של אדם אז נעשה לו האמרת למארת כמ"ש בזוהר והיינו מפני הסיגים שבו ילמוד בתורה פירוש אחר בכדי שיהא לו מותר הדבר הזה ויפרש דרכי ה' צדיקים ילכו בם גו'(*) ולכן צריך תחילה להגו הסיגים מלבו ולא יהיה לו שום שוחד ויצא לצורף כלי ויהיה אמרת ה' צרופה: ה) **הגו רשע לפני מלך** כי לצדק ימלוך מלך ומסתמא המלך רואה תמיד שלא יהא עולה אך אם משרתיו רשעים והם מלשינים עד שיבא לעשות עול וזהו הגו רשע מלפני מלך וממילא יכון בצדק כסאו. והענין שכן היא בתורה כאשר האדם עוסק בתורת ה' בכדי לקיים מצות וגם להזהר מעבירות אך אם התלמיד היושב לפניו הוא רשע הוא יכול לשבש אותו כענין אל ישב תלמיד בור לפניו ולכן הגו רשע מלפני מלך וממילא יכון בצדק כסאו (ומ"ש בלשון נסתר שמשמע שקאי על אחרים היינו שאין אדם רואה חוב לעצמו ולא יהיה יודע עולתו אך על אחרים הרואין דבר זה שכוונתו לעשות מצות ומע"ז וירדוף אחר זה ואעפ"כ יוצא עולתו מתחת ידו והיינו ע"כ מחמת שעם הנ"ל ולכן אמר בלשון נסתר): ו) **אל תתהדר לפני מלך** אל תתנאה עצמך לפני מלך והיינו כאשר אתה לומד אצל רב אל תאמר לפניו חדושיך והורתיך אלא ראה תמיד לקבל ממנו תורה כמ"ש למצלה ואת צנועים חכמה כי מלה בסלע משתוקא בתרין כנ"ל. **ובמקום גדולים אל תעמוד** כלומר במקום אשר עומדים שם גדולים וחשובים אתה אל תעמוד שם והיינו אם הרב גדול ממך שאין אתה יכול למיקם קמיה ולהבין ממנו אל תעמוד לפניו ותלך לרב אחר שאינו חריף כמוהו ללמוד ממנו כמו ר"מ שלמד תחילה אצל ר"ע ולא היה יכול למיקם קמיה והלך אצל ר' ישמעאל ב"א ולמד ממנו ואח"כ חזר ובא לר"ע כאשר נתגדל: ז) **כי טוב אמר לך עלה** כי כאשר היה לומד מרב שהבין ממנו התגדל ויאמר לך עלה כמו ר"מ שחזר ובא לר"ע. **מהשפילך לפני נדיב** אבל אם לא

תוכל

עֵינֶיךָ׃ ח אַל־תֵּצֵא לָרִב מַהֵר פֶּן מַה־תַּעֲשֶׂה בְּאַחֲרִיתָהּ בְּהַכְלִים
אֹתְךָ רֵעֶךָ׃ ט רִיבְךָ רִיב אֶת־רֵעֶךָ וְסוֹד אַחֵר אַל־תְּגָל׃ י פֶּן
יְחַסֶּדְךָ שֹׁמֵעַ וְדִבָּתְךָ לֹא תָשׁוּב׃ יא תַּפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת כָּסֶף
דָּבָר דָּבֻר עַל־אָפְנָיו׃ יב נֶזֶם זָהָב וַחֲלִי־כָתֶם מוֹכִיחַ חָכָם עַל־

אזן

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

תוכל להבין ואעפ"כ תשב לפניו אח"כ ישפילוך כי תאבד אפי' מה שלמדת מתחילה. לפני נדיב אשר ראו עיניך כלומר אפי' מה שלמדת מתחילה אצל הרב אשר השגת אותו והבנת דבריו אפי' זה תאבד כי תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ולכן נקרא נדיב שהוא פחות ממלך כלומר שאינו חריף כמוהו. ועוד במקום גדולים אל תעמוד שהיו יושבין לפני הרב שורות שורות לפי גדולתן ואמר שבמקום הגדולים אל תעמוד אלא תשב במקום הנמוך לפניך כי טוב שיאמרו לך שתעלה כאשר יראו שאתה ראוי למקום הגדול משישפילך לפני נדיב שישפילך מחמת שיש גדולים יותר ממך וראוים הם ליֵשב במקומך וישפילוך ותאבד אפי' את הדברים אשר ראו עיניך כלומר מה שלמדת לבדך: ח) **אל תצא לריב** מהר אל תהא נבהל לריב בדבר שאתה סובר שהדין והיושר עמך. **פן מה גו'** כי בודאי גם הוא בעיניו צדיק וישר ופן באמת היושר עמו וכאשר יגיד לך יכלים אותך על ריבך כי תכלם ממנו שרבת עמו במה שהיושר עמו. וכן הענין בתורה אל תהי נבהל להשיב על דברי חבריך ולצעוק עמו כי פן מתוך דבריו אשר יגיד לך לא יהיה לך פה להשיב ויתורץ קושייתך ותכלם וזהו פן מה תעשה באחריתה כאשר יגיד לך ויתיישב דברך ויכלים אותך על שצעקת בדבר שאין בו ממש: ט) **ריבך ריב את ריעך וסוד אחר אל תגל** כלומר אפי' במה שראית אחר ישוב הדעת והיושר עמך ותריב עם רעיך בזה והאומר לך על איש צדיק שגם הוא אמר שהיושר עמו ולא עמך אל תגל את סודו של אותו צדיק ולהוציא דבה עליו: י) **פן יחסדך שומע** כי כאשר תאמר על אותו צדיק איזה דבר רע יאחזו אותך לתועבה וחסד השומעים. **ודבתך לא תשוב** כלומר ודברך שאמרת לא תוכל להחזיר אותם ולהתיישב עצמך בפניהם. וכן הענין בתורה אפי' במה שאתה רואה שהדין עמך וחבירך מראה אותך אותו דבר באיזה ספר קדמון אל תגל סוד אחר כלומר לא תאמר עליו שגם הוא טעה אף שאתה יודע שהדין עמך א' פן יחסדך שומע כי מחמת זה יאחזו אותך לתועבה וחסד שחסד הוא מלשון תועבה כמ"ש כי חסד הוא מפני שאתה עומד נגד קדמונים והב' שדבתך לא תשוב מה שאתה תאמר שום דבר גנאי עליהם לא תוכל להחזיר אותם ולהשיב אליך ולכן ראה מתחילה שלא יצא מפיך שום דבר גנאי נגדם: יא) **תפוחי זהב במשכיות כסף** כמו התפוח של זהב ומחופה בכסף הרואה שלא בעיון אינו רואה רק הכסף ולא את הזהב אבל הרואה בעיון ובעינא פקיחא רואה שתחת הכסף שם יש זהב כן המדבר דבר על אפניו שבתורה הוא פרדס והמדבר שיהיה על כל האופנים והיינו שיאמר דבר פשוט ויהיה זה נכון גם לפי הסוד הרי הוא ממש כתפוח של זהב והוא מחופה בכסף ודימה הפשט לכסף והסוד לזהב כמ"ש למעלה שהכסף נצרך לכל להוצאה אבל הזהב אינו נצרך רק לדבר יקר והיינו לעשירים כן הפשוט הוא נצרך לכל אבל הסוד אינו רק לגדולים (ואמר תפוחי כי בתפוח יש ג' גוונין כן יש בתורה בין בתורה שבכתב הם הג' תנ"ך ובין בתורה שבע"פ הם מדרשות וברייתות ומשנה שהגמרא הוא כלל הכל והיא השביעית והרביעית לכן אמר תפוחי וכמ"ש אדמ"ו

בשה"ש

אֹזֶן שֹׁמָעַת: יג כְּצִנַּת־שֶׁלֶג ׀ בְּיוֹם קָצִיר צִיר נֶאֱמָן לְשֹׁלְחָיו וְנֶפֶשׁ
אֲדֹנָיו יָשִׁיב: יד נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אָיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת־
שָׁקֶר: טו בְּאֹרֶךְ אַפַּיִם יְפֻתֶּה קָצִין וְלָשׁוֹן רַכָּה תִּשְׁבָּר־גָּרֶם:

דבש

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

בשה"ש ע"ש): יב) נזם זהב וחלי כתם נזם הוא תכשיט להאוזן וחלי הוא תכשיט לפנים ודרך לעשות התכשיט של הפנים מדבר היותר יקר וכמו שב' תכשיטין אלו המה טובים ונאים כן טוב כאשר המוכיח חכם וגם על אוזן שומע והיינו כאשר המוכיח חכם אז חכמת אדם תאיר פניו ומסביר לו פנים להתלמיד והוא דומה לחלי כתם ונזם זהב הוא תכשיט לאוזן להתלמיד השומע באזניו(*): יג) כצינת שלג ביום קציר כלומר הקור של שלג ולא השלג עצמו כי השלג עצמו קשה ליום קציר ואינו טוב אך הצינת שלג הוא טוב מאוד לקציר שהוא עת חום מאוד ולכן הצינת שלג אז טוב כן טוב הציר אשר הוא נאמן לשולחיו ומקיים דברו של המשלחו הוא טוב כצינת השלג מפני שהשולחו חפץ בדבר זה והוא מקיים ואמר לשולחו כלומר במקרה שהשולחו אינו אדונו אך הוא שולחו במקרה ואעפ"כ הוא נאמן הוא ג"כ כצינת שלג שהוא במקרה שאין דרך להיות צינת שלג ביום קציר. ונפש אדוניו ישיב אבל מי שיש לו עבד נאמן הוא נפש אדוניו משיב תמיד בקביעות ולא במקרה. וסודו שכלב היה ציר נאמן לשולחיו למשה ויהושע שלחו לו לרגל את א"י ונפש אדוניו ישיב שהחזיר את השכינה לא"י: יד) נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל גו' ובגמרא אמרו בשביל הפוסקים צדקה ברבים ואינן נותנין השמים נעצרין מלהוריד גשם. ולכאורה מאי ענין מדה כנגד מדה הוא והיינו שמה שהשמים נותנין מטר על הארץ הוא צדקה ממש כי הארץ לית לה מגרמה כלום והיא עני' והעננים הם מפרסמין לכל שתיכף יבא הגשם והמביא הגשם הוא הרוח כן הדבור שהוא הרוח והיינו ההבטחה ליתן הצדקה הוא דוגמת הרוח וכאשר מתהלל הוא דוגמת העננים שמפרסמין לכל כן הוא מתהלל עצמו ואח"כ אינו נותן כלום לכן גם הם אינן נותנין וזהו כמו הנשיאים שהן עננים ורוח ואעפ"כ גשם אין כן דומה מי שמתהלל עצמו שיתן צדקה ואינו נותן ולכן הוא מדה כנגד מדה ממש: טו) בארך אפים יפותה קצין כאשר הקצין מאריך אפו עי"ז יפותה כי בהמשך הזמן יפתה אותו ופעמים אף שהקצין מאריך אפו א"א לפתות אותו כי יש בני אדם אשר המה קשים כעצמות ומונעים מלהתפתה אך כאשר הוא מדבר תמיד בלשון רכה ותחנונים אז משבר אפילו אותן הקשים כעצמות וזהו לשון רכה תשבר גרם. והיינו שהקב"ה הוא ארך אפים ומחמת זה יכול האדם להקדים תפלה לצרה אך יש ב' מיני תפלות א' שמבקש שהקב"ה יעשה למען רחמיו וחסדיו כמ"ש עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך ואל תטשנו ה' אלקינו לנצח כלומר מה שאתה עד הנה עזרונו הוא רחמיך ולא למעשינו ומה שאתה לא עזבונו הוא חסדיך ולכן אנו בטוחים שאל תטשינו ה' אלקינו לנצח כי אם היה בשבילנו היינו מתייראים שמא יגרום החטא אבל כאשר הוא למען חסדיך אין אנו מתייראין כלל כי חסדיך המה קיימים תמיד וזהו כמ"ש בזוהר והאמין בה' ולא היה מתירא אפילו שמא יגרום החטא והיינו משום שויחשביה לו צדקה כלומר כל מה שנותן לו ה' הוא צדקה ואינו בשבילו כלל וזהו הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כלומר אל שהוא מדת החסד כאשר בחסדו הוא ישועתי אבטח תמיד ולא אפחד אפילו שמא יגרום החטא וכמ"ש בישעיה והב' הוא שמבקש מהקב"ה שיעשה בשביל מצותיו

וחסדיו

טז דְּבַשׁ מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ פֶּן־תִּשְׂבָּעֶנּוּ וַהֲקֵאתוֹ: יז הֹקַר רַגְלְךָ
מִבֵּית רֵעֶךָ פֶּן־יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאֶךָ: יח מֵפִיץ וְחֶרֶב וְחֵץ שָׁנוּן אִישׁ־
עֹנֶה בְרֵעֵהוּ עֵד שָׁקֶר: יט שֵׁן רֹעָה וְרֶגֶל מוּעָדֶת מִבְטָח בּוֹגֵד

ביום

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וחסדיו אשר עשה כמ"ש קטונתי מכל החסדים גו' ולכן ויירא יעקב מאד שמא יגרום החטא וזהו שמבקש בשביל מצותיו המקטריגים מונעים. וזהו שבארך אפים יפותה קצין מחמת שהקב"ה מאריך אף מחמת זה יפותה כי יתפלל אליו אך אם יתפלל שיתן למענו יהיה הרבה מקטריגים לכן אומר ולשון רכה כשמדבר תחנונים ורכות והיינו שלא יתן בשביל מעשיו רק בשביל חסדי ה' המרובים עי"ז ישבר הגרם שהן המקטריגים שלא יהיה להם מקום לקטרג כלל כי אינו מבקש לפי מעשיו כלל: טז) דבש מצאת אכול דייך גו' הענין שאל תחכם יותר ואל תלך בגדולות ונפלאות ממך כי פן תאשם ותקיא כל מה שיגעת ולמדת ואמר דבש שהוא דע"ה ביל"ה שכ"ל אם מצאת אל תלך בגדולות ונפלאות ממך כי פן תלך למקום שאין לאוי לך ותפול משם והן הג"ר שאסור להסתכל בהם והבן: יז) הוקר רגלך מבית רעך שתמנע רגליך מלילך תמיד לבית רעך אע"פ שהוא אוהבך מאוד כי פן ישבע ממך ויקוץ בך וישנאך. והענין כי היצה"ר הוא נצרך מאוד לעבודת השם אך שיהא הוא כבוש תחת ידו להשתמש בו עבודת ה' ולא דבר אחר ח"ו והיצה"ר נקרא ריע כמ"ש אל תאמינו בריע ואמרו אל תאמינו ביצר הרע כו' וזהו הוקר רגליך מבית רעך אע"פ שסברת אותו והוא כבוש תחת ידיך אעפ"כ הרחק א"ע מאתו כמו שלמה המלך ע"ה שהיה היצר הרע כבוש תחת ידו והיה סבור שירבה לו נשים ולא יטה וכן בכסף ואע"פ כן הטו אותו וזהו פן ישבע ממך כלומר שיחטיא אותך וישבע ממך וישנאך שיקטרג עליך שכן דרכו שעולה ומקטרג ויורד ונוטל נשמה. ועוד הוקר רגליך מבית רעיך אלו בתי הכנסת והיינו שאל ירבה אדם בתפלה יותר מג' שעות. ועוד הוקר רגליך גו' בחטאות והאשמות והיינו שישמור עצמו מכל חטא פן ישבע ממך שתביא חטאות יותר מדאי לפי שתחטא הרבה וישנאך: יח) מפיץ וחרב וחץ שנון גו' מפיץ הוא קורנס ומחמת שהוא מפוצץ סלע נקרא מפיץ ובאלו הג' דרך להמית את האדם והורג במפיץ זו המיתה קשה מאוד וחרב אינו קשה כ"כ וחץ שנון יותר נקל מכולם להמיתו בו כן המעיד שקר על רעהו יש בו כל הג' שקר בעצמו הוא עון גדול וכשמעיד הוא מוציא ממון מזה לזה על ידי שקרו זה בודאי יותר חמור ולרעהו שאסור לעשות לו רעה אפילו בלא עבירה ולכן כאשר מעיד שקר ברעהו עונשו על הג' הנ"ל (והן סוד הג' עונשין מיתה וכף הקלע וגיהנם מפיץ הוא מפוצץ הברזל באש והוא הגיהנם מיתה הוא חרב וחץ שנון הוא כף הקלע כמ"ש למעלה עד יפלח חץ כבדו גו' ואלו הג' הן נגד תורה ומצות ומדות והבן והן המעיד עדות שקר לרעהו כי שקר בעצמו הוא היפוך אמת שהוא התורה ועדות שקר הן היפוך המצות כמ"ש כל הקורא ק"ש בלא תפילין מעיד עדות שקר בעצמו ולרעהו שהוא נגד מדות): יט) שן רועה גו' שבלשון רועה הוא ב' משמעות א' לשון אכילה שרועה א"ע. והב' לשון רעה שמריע א"ע והיינו השן שרוצה לרעות א"ע ולאכול והיינו למלאות תאותו כמ"ש לרעות את צאן אביהם ואמרו לרעות א"ע ושובר את שיניו עד שאינו יכול לאכול כלל. ורגל מועדת לשון מועדת הוא מלשון ולא מעדו קרסולי והיינו כמו הרגל שהולך למלאות תאותו ומחליק את רגליו עד שאינו יכול להלוך בהם כן מי שיבטח על

בוגד

בְּיוֹם צָרָה׃ כ מַעֲדֶה־בֶּגֶד ׀ בְּיוֹם קָרָה חֹמֶץ עַל־נָתֶר וְשָׁר בַּשִּׁרִים
עַל לֶב־רָע׃ כא אִם־רָעֵב שֹׂנַאֲךָ הַאֲכִלֵהוּ לָחֶם וְאִם־צָמֵא הַשְׁקֵהוּ
מים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

בוגד ביום צרה. בוגד נקרא מי שבוגד בחבירו ואינו עושה כראוי ולכן המדבר ואינו מקיים נקרא ג"כ בוגד ולכן הבוטח על בוגד יבא ליום צרה ע"י שבוגד בו. והענין שהיצר הרע הוא מבטיח לאדם ומי שבוטח בו כמו שן רועה ורגל מועדת שהולך ע"י למלאות תאותו ועי"ז ישבר רגליו ושניו והייט שבאדם הוא תורה ומצות שן רועה הוא נגד תורה שהוא בפה והיא שן רועה שנקרא לחם והיצר הרע שובר את שניו עד שאינו לומד כלל וכן רגל במצות עד שאינו עושה כלל ואח"כ בוגד בו ביום צרה שמחזיר לו עורף: כ) מעדה בגד ביום קרה שמסיר בגדיו ביום הקור בעת שהוא צריך להם מאוד. חומץ על נתר כלומר שמכבס בנתר ואח"כ נותן חומץ על הנתר שמגרע את הנתר שע"י החומץ נתרכך הנתר. ושר בשירים על לב רע כלומר מי שלבו רע ומשוררים לו בשירים שעושין לו בזה כאב יותר והיינו שאלו הג' עון הן. והענין שהן תורה ומצות ומדות. וכבר כתבתי למעלה שהמדות נקראין בגדים והיינו שיש לו מדות טובות אך כאשר בא התאוה או איזה מדה מגונה לידו אינו שובר את היצר הרע שלו וזהו מעדה שמסיר בגדיו שהן מדותיו בעת הצורך להן והן בעת שבא לידו אותו המדה וזהו ביום קרה. או חומץ על נתר הוא נגד עבירות כלומר שמכבס א"ע בנתר והיינו שעושה תשובה כמ"ש כי אם תכבסי בנתר ואח"כ נותן חומץ על הנתר והיינו שחוזר ועובר הרי הוא מגרע את הנתר כי עי"ז אין מספיקין בידו לעשות תשובה ומגרע את התשובה. ושר בשירים על לב רע שהוא לומד על לב רע כלומר לתלמיד שלבו רע ועל ידי זה עושה יותר רע כמ"ש ופושעים יכשלו בם והיינו שקאי אלמעלה שאין לבטוח ביצר הרע אע"פ שהוא כבוש תחת ידך הוא בוגד ביום צרה ומעדה הבגד ביום קרה כנ"ל וכן במצוה וכן בתורה כנ"ל: כא) אם רעב שונאך גו' ואל תאמר הלא הוא שונאי ואיך אאכילהו והוא עשה לי רעה. כי גחלים אתה חותה על ראשו שנכוה ראשו ולא יכול להקים ראשו נגדך מחמת זה. והענין שקאי על היצר הרע שנקרא שונא כמ"ש בגמרא ואמרו אם פגע בך מנוול זה משכיהו לבהמ"ד אם אבן הוא נימוח ואם ברזל הוא מתפוצץ והיינו אם יפגע בך מנוול שהוא היצה"ר ורוצה להטות אותך מן התורה שלא תלמוד כלל משכיהו לבהמ"ד כי אם האדם יתחיל ללמוד תיכף לשמה לא יניח לו אך יתחיל שלא לשמה ומתוך שלא לשמה בא לשמה וזהו משכיהו ג"כ לבהמ"ד שיהי' עמך והיינו שתלמוד שלא לשמה וממילא יתבטל כי מתוך וכו' ומכ"ש שכוונתך לש"ש וגם הוא אינו רוצה באמת אפילו בשלא לשמה ואמרו שם אם אבן הוא נימוח ואם ברזל הוא מתפוצץ אם אבן הוא נימוח שנאמר אבנים שחקו מים ואם ברזל הוא מתפוצץ שנאמר הלא כה דברי כאש גו' והיינו ששני מיני יצה"ר הן כמ"ש למעלה תאוני וכעסני והן ימין ושמאל מים ואש וכנגדן נקרא התורה ג"כ אש ומים כמ"ש הלא דברי כאש גו' הוי כל צמא לכו למים והיינו שבתורה הן ב' דברים הלכות ואגדות נקרא מים שמושך לבו של אדם כמים ושם כל עניניהם על מוסר שמזה ישבר יצה"ר של התאות ע"י מוסר וההלכות הן הדינין שהן האש וכמ"ש אורייתא דקא מרתחא ליה והחילוק שבין מתפוצץ לנימוח שמתפוצץ הוא ע"י אש שמתפוצץ תיכף מכל וכל אבל נימוח הוא ע"י מים ובהמשך הזמן וזהו אם אבן הוא נימוח בהמשך הזמן כי קשה מאוד לשברו ונקרא התאוני אבן שהוא מטמטם לבו של אדם ואם ברזל הוא מתפוצץ מאש הוא הכעסני (וז"ש

שהדינין

מָיִם׃ כב כִּי גֶחָלִים אַתָּה חֹתֶה עַל־רֹאשׁוֹ וַיְיָ יְשַׁלֶּם־לָךְ׃ כג רוּחַ
צָפוֹן תְּחוֹלֵל גָּשֶׁם וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתֶר׃ כד טוֹב שֶׁבֶת עַל־
פִּנַּת־גָּג מֵאֵשֶׁת מִדְיָנִים וּבֵית חָבֶר׃ כה מַיִם קָרִים עַל־נֶפֶשׁ עֲיֵפָה
ושמועה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שהדינין אינן מתמתקין אלא בשרשן דהיינו בשורש הדבר שנבראו בשביל הדבר הזה ולכן כעסני נמתק מן האש של תורה שהוא נצרך לזה ואבן ע"י מים שהן התאות הנצרכין להתורה ובאגדות שאדם מתאוה לכן שהן סוד המים) כי הכעסני נוח לשברו יותר מן התאוני מפני שאינו נצרך כ"כ ולכן מתפוצץ תיכף וזהו אם רעב שונאך שהוא היצר הרע אם הוא רעב שהוא הכעסני האכילהו לחם שהוא הלכות שהוא נצרך להלכות כמ"ש ורב תבואות בכח שור ואם צמא שהוא התאוני השקיהו מים שהוא אגדות ואמר האכילהו כלומר שתלמוד הכל אף שלא לשמה כנ"ל: כב) כי גחלים אתה חותה גו' כלומר ובזה שאתה לומד שלא לשמה הוא גחלים על ראשו שאין רצונו שתלמוד שלא לשמה רק לפי שעה שסובר שבזה יפתה אותך שלא תלמוד כלל אבל באמת אין רצונו גם בזה שגם זה גחלים על ראשו. וה' ישלם לך ולסוף גם מה שאתה לומד שלא לשמה לא תהיה ולא תקום אלא לסוף שתלמוד לשמה כי גם הוא ישלים עמך ברצותו שלא נתקיים עצתו כי מתוך שלא לשמה כו' מאחר שכוונתך לשם שמים וברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו: כג) רוח צפון תחולל גשם כלומר כאשר הגשם בא ואין רוח בעולם ניכר וזה ידוע שא"א לגשם לבא בלי רוח תחילה המביאו אלא ע"כ הרוח צפון וטמון אינו בגלוי כן הפנים נזעמים שיראה באדם על חבירו האוהבו ואינו ידוע מפני מה ע"כ מחמת לשון סתר שדברו עליו רכילות ובגמרא אמרו בשביל לשון סתר הגשמים נעצרין (והיינו ה"פ רוח צפון מי שטומן רוחו ואינו מגלה אפילו מה ששמע באמת מחמתם תחולל גשם הגשמים באין אבל פנים נזעמים כלומר כשרואין שהפנים של הקב"ה נזעמים והייט שאינו מוריד גשמים הוא מחמת לשון סתר): כד) טוב שבת על פנת גג הייט שקאי אלמעלה שאמר שלשון סתר מביא פנים נזעמים אפילו מאוהב ולכן טוב לשבת על פנת גג מלהיות אתם ודמה אותה לגג כמו בגג הוא מתיירא בכל עת ובכל רגע שמא יפול וצריך להשמר א"ע כמו כן מהלשון סתר צריך להשמר בכל עת ובכל רגע ומפני שהוא עושה עצמו לאוהב לפניו ומחמת זה א"א להזהר ולכן על פנת גג יותר טוב לשבת כי שם אפשר להזהר א"ע ומהם א"א. אשת מדינים ובית חבר כלומר אשה רעה שהיא יודעת סתריו וכשהיא מריבה עמו היא תגלה זאת וא"א להזהר ממנה שהיא אשתו וכן בית חבר כלומר העושה עצמו לחבר טוב ומרמה אותו וא"א גם כן להזהר ממנו ולכן טוב לשבת על פנת גג מלשבת עמהם שמהם הלשון סתר יתגלה ואמר אשת מדינים ובית חבר שהן רע ומרמה: כה) מים קרים על נפש עיפה כאשר המים קרים הם על נפש אשר הוא עיף וצמא הוא נהנה מהם מאוד כמו שבא שמועה טובה לאדם והוא מארץ מרחק שהוא נהנה מאוד כן ממש נהנה כשהוא עיף ובא לו מים קרים. והענין שבתורה הוא פרד"ס והן נחלקין לב' חכמה ותורה שהוא פשט ודרוש והחכמה הוא רמז וסוד והיא נקראת מים וכמו שמועה טובה כלומר הלכה שהיא שמעתתא טובה והוא מארץ מרחק שהיה רחוק ממנו לידע אותה הלכה ושומע אותה הוא נהנה מזה מאוד וזה ידוע לכל כן כאשר הנפש עיפה לידע סוד וחכמה והשיג אותה הוא נהנה מאוד. ועוד מים קרים גו' ושמועה טובה גו' הוא תו"ב כי

שמיעה

וּשְׁמוּעָה טוֹבָה מֵאֶרֶץ מֶרְחָק : כו מַעְיָן נִרְפָּשׂ וּמָקוֹר מָשְׁחָת
צַדִּיק מָט לִפְנֵי רָשָׁע : כז אָכֹל דְּבַשׁ הַרְבּוֹת לֹא־טוֹב וְחֵקֶר כְּבֹדָם
כָּבוֹד : כח עִיר פְּרוּצָה אֵין חוֹמָה אִישׁ אֲשֶׁר אֵין מַעְצָר לְרוּחוֹ :
כו א כַּשֶּׁלֶג בַּקַּיִץ וְכַמָּטָר בַּקָּצִיר כֵּן לֹא־נָאוֶה לִכְסִיל כָּבוֹד :
ב כַּצִּפּוֹר לָנוּד כַּדְּרוֹר לָעוּף כֵּן קִלְלַת חִנָּם לוֹ

תבא

פי׳ מהגאון רבינו אליהו ז״ל

שמיעה הוא לשון בינה כמו כי שומעים אנחנו גו׳ : כו) מעין נרפש שמלא רפש ואינו צלול . ומקור משחת מקור הוא שממנו יוצא המעין הוא משחת מכל וכל ומעין הוא בינה ומקור הוא חכמה והוא נגד המים קרים ושמועה טובה שאמר לעיל כלומר מה שהמעין מלא רפש וטיט ואין ההלכה צלולה ומבוררת ואינן נכונין הלומדים מהם ומקור שהוא הסודות הוא משחת מכל וכל שאין נכונין ומשיגין כלל היינו לא מחמתם ח״ו אלא מחמת שצדיק מט לפני רשע מחמת שהיצר הרע גבר על היצר טוב והיצר טוב מט לפניו ולכן נשחת ונרפש המעין והמקור : כז) אכול דבש הרבות לא טוב כלומר ומפני מה מט הצדיק כיון שהוא צדיק ומפני מה מטה רגליו ולא יכול לעמוד היינו מפני שאכילת דבש הרבות הוא לא טוב והיינו לילך במדריגה שאינו ראויה לו להלך בגדולות ונפלאות ממנו לכן מט הצדיק ומחמת זה נרפש ונשחת המעין והמקור והיינו שאבדה מחמת זה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר . וחקר כבודם כבוד כלומר לחקור כבודם וכבוד ג״כ לא טוב וכבוד הוא בסוד הדעת וז״ש ג׳ פעמים כבוד היינו הדעת של המקור ודעת של המעין ודעת עצמו וכמ״ש בס״י הבן בחכמה הוא דעת של חכמה וחכם בבינה הוא דעת של בינה בחון בהם הוא הדעת עצמו ועכשיו מחמת שהמעין והמקור נרפש ונשחת גם לחקור אותם הרבות לא טוב אע״פ שהוא בסוד הדעת ועל אלו הג׳ אמרו במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור אין לך עסק בנסתרות ואמר הרבו״ת שאפי׳ טעמן של התרי״ג מצות אין לחקור יותר מדאי : כח) עיר פרוצה היינו שיש לה חומה אך יש בחומה פרצות הרבה . אין חומה שאין לה חומה כלל איש אשר אין מעצר לרוחו כלומר כן הוא האיש אשר אין מעצר לרוחו כי יש מהן אשר אין להם מעצר כלל ויש שהוא מעצר לרוחו אך לפרקים הוא פוסק פיו ואז אין לו מעצר וכמו שהחילוק בין עיר פרוצה לאותה שאין לה חומה כלל היינו לעיר פרוצה אין להתיירא רק מן הסוגא אשר הוא מחפש מקום לכנוס דרך שם אבל משאר בני אדם אין להתיירא כי אין דרך לכנוס דרך פרצה כן החילוק ממש בין אשר אין לו כלל מעצר לרוחו ובין האיש אשר לפרקים אין מעצר לרוחו והיינו אותו שאין מעצר לרוחו כלל ברב דברים לא יחדל פשע והוא למרמס לכל עובר כי פרץ את גדרו ופוסק פיו תמיד אבל אותו שאין מעצר לרוחו לפרקים הוא אינו מתיירא רק מן היצר הרע כי אין דרך בני אדם לבא אליו תמיד כי לפעמים אין מדבר ומעצר לרוחו אך מן היצר הרע יש לו להתיירא כי הוא צופה ומביט עליו וממתין על אותו שעה ומביא עליו אז בני אדם כי הוא מצפה עליו לכן יש לו להתיירא ממנו :

כו א כשלג בקיץ וכמטר בקציר כי השלג והמטר המה תועלת גדול לארץ שהשלג הוא מרוה את הארץ כמ״ש כי לשלג יאמר הוי ארץ נמצא ע״י השלג נתהוה ונתחזק הארץ והמטר הוא טוב בב׳ רביעיות ברביעה ראשונה הולידה את

הארץ

תָּבֹא : ג שׁוֹט לַסּוּס מֶתֶג לַחֲמוֹר וְשֵׁבֶט לְגֵו כְּסִילִים : ד אַל־תַּעַן

כסיל

פי׳ מהגאון רבינו אליהו ז״ל

הארץ וברביעה שנייה הצמיחה את הארץ כמ״ש כי כאשר ירד הגשם והשלג על הארץ וגו׳ כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזורע ולחם לאוכל אבל השלג בקיץ שהוא זמן שמקיימין התאנים הוא רע מאוד שלא די שאינו מרוה את הארץ אלא מאבד את התבואה שכבר נתבשלה וכן הגשם בקציר אז סימן קללה כן הנותן לכסיל כבוד כלומר הלומד תורה לכסיל שהתורה בעצמה הוא טוב מאוד אך לא במקום הזה ולא בזמן הזה כן הכסיל לא יבין את זאת ויוליד והצמיח מן התורה אשר למד דבר שאין צורך ולא די שלא ישביח אותה אלא אדרבה ילמוד פירוש אשר לא היה מעולם (ואמר אלו הב׳ בקיץ ובקציר כמ״ש למעלה שהן סוף ימיו ונערותו שהכבוד מגרע לו ומאבדו בימי נערותו ובימי זקנותו ומ״ש תחילה בקיץ קודם לקציר לפי שהוא רבותא יותר שאף בזקנותו יהי׳ לו הכבוד לחסרון וכל דבר שהוא רבותא יאמר תחילה כענין הפסוק חיים חיים תפשום) : ב) כצפור לנוד כמו שמשלחין הצפור שתהא נודד ממקומה והדרור שמשלח לעוף והיא חוזרת למקומה הראשון אשר יצאה משם כן קללת חנם לו תבא שהוא משלח הקללה מפיו היא חוזרת אליו ובא על ראשו. ואמר אצל הצפור לנוד ואצל הדרור לעוף והיינו כי הצפור אינה חוזרת תיכף אלא מתחילה היא נודדת בעולם ואח״כ היא חוזרת אבל הדרור היא תיכף מועף ביעף לחזור למקומה וכן הקללה פעמים שהיא באה תיכף כדרור ופעמים שהיא שוהה לבא כצפור (ונלע״ד מה שדימה לצפור ולדרור כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר והן אלו הב׳ עוף ובעל כנף צפור ודרור והן נגד קול ודבור שבקללה) : ג) שוט לסוס ומתג לחמור ושבט לגו כסילים כי להסוס א״צ אלא לשוט כלומר להוליך את השבט באויר ולא להכות אותו וכאשר מוליכין את השבט באויר עליו הוא מתיירא ורץ והחמור אינו מועיל לו זאת אלא צריך מתג להוליך אותו ולמשוך בו אבל הכסיל אינו מועיל הכל אלא שבט לגו כסילים. ומה שהסוס די בשוט והחמור צריך למתג הענין כי משענת הסוס על רגליו ומשענת החמור על ידיו כי הסוס הוא למי שצריך לנסוע מהר ולכן מראין לו השוט כדי שירוץ כי הסוס דרך לרוץ מפני שמשענתו על רגליו אבל החמור אינו רץ לעולם כי משענתו על ידיו והוא למשא ואינו הולך במרוצה אלא לאט לאט לכן צריך למתג להוליכו. והענין שהמדות נקראין רגליו כמ״ש למעלה ולהדריך המדות בדרך חיים צריך לתוכחות מוסר וזהו שוט לסוס שמשענתו על רגליו צריכין להראות לו שוט ולהחמורים שהן אינן יודעין להדריך א״ע במדות ישרים אך הם למשא לעבוד עבודת ה׳ במצות ולא לעבור על לא תעשה וזהו שמשענתן על הידים ולכן צריך מתג להדריכן כי הם בעצמן אינן יודעין איך להתנהג אבל להכסיל אינו מועיל לא ההוכחה ולא הדרכה רק שבט על כל דבר שעושה כלומר להכות אותו : ד) אל תען כסיל כאולתו בגמ׳ פריך אהדדי כתיב ענה כסיל גו׳ וכתיב אל תען ומשני כאן בדברי תורה וכאן במילי דעלמא ולכאורה אינו מובן והלא בפסוקים אין שינוי ומנין לחלק. ונראה שתירץ הגמ׳ מפורש בפסוק והגמרא אינו רק מפ׳ דברי הפסוק דכתיב אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה וכתיב ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו ומפ׳ הגמרא היינו במקום שאם תענה לו תשוה לו גם אתה והיינו במילי דעלמא שאמר לך דבר שלא כהוגן ואם תענה לו והריב עמו תשוה לו אל תענה אותו אבל במקום שאם תענה אותו תסתור את דבריו ואם לא תענה אותו יהיה חכם בעיניו שיהיה סובר שנצח אותך אז ענה כסיל כאולתו והיינו ע״כ בדברי תורה ולכן אמרו כאן בדברי תורה כאן במילי דעלמא. ואמר אל תען

כסיל

כְּסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ פֶּן־תִּשְׁוֶה־לּוֹ גַם־אָתָּה׃ ה עֲנֵה כְסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ פֶּן־
יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו׃ י מְקַצֶּה רַגְלַיִם חָמָס שֹׁתֶה שֹׁלֵחַ דְּבָרִים בְּיַד־
כְּסִיל׃ ז דַּלְיוּ שֹׁקַיִם מִפִּסֵּחַ וּמָשָׁל בְּפִי כְסִילִים׃ ח כִּצְרוֹר אֶבֶן
בְּמַרְגֵּמָה כֵּן־נוֹתֵן לִכְסִיל כָּבוֹד׃ ט חוֹחַ עָלָה בְיַד־שִׁכּוֹר וּמָשָׁל
בְּפִי כְסִילִים׃ י רַב מְחוֹלֵל כֹּל וְשֹׂכֵר כְּסִיל וְשֹׂכֵר עֹבְרִים׃ יא כְּכֶלֶב
שָׁב עַל־קֵאוֹ כְּסִיל שׁוֹנֶה בְאִוַּלְתּוֹ׃ יב רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו
תקוה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כסיל כאולתו כי אפילו בתלמידי חכמים אין להשיב יותר ממה שאמר הוא כמה שאמרו בגמרא האי מאן דאמר ליה חבריה מילתא לא להדר ליה טפי ממה דאמר ליה חברי' ולכסיל אפילו כאולתו אל תען כי פן תשוה לו אם באת להתקוטט עמו : ה) ענה כסיל באולתו אפילו בדברי תורה אל תענה לפי שכלך כי יבוז לשכל מילך אלא תענה כפי אולתו פן יהיה חכם בעיניו שיאמר שלא יכולת להשיב אותו אבל לא תהא משיב רק כפי אולתו ולא לפי שכלך : ו) מקצה רגלים חמס שותה שולח דברים ביד כסיל כי השולח דברים ביד כסיל הוא אינו מבין ומשנה בדבורו ועי"ז באה מריבה שאינו מדבר כפי הראוי והנכון לפי כבודו והוא יהיה נצרך להרבות עליו רעים לפייסו ואפשר שלא יהיה יכול לפייסו כלל וזהו שיקצה רגלים של ההולכים לעשות שלום ואעפ"כ לא יצא מלבו בלב שלם וישתה חמס שמחרף אותו חבירו ששלחו הדברים והכל על ידי שלח דברים ביד כסיל : ז) דליו שוקים מפסח כלומר אצל הפסח השוקים גבוהים זו מזו ואינן שוין כן המשל בפי כסילים אינו דומה לנמשל זה פונה לצד זה וזה לצד אחר כמו הרגלים אצל הפסח : ח) בצרור אבן במרגמה כמו הצורר אבן בהקלע לקלע אין דעתו שיפול במקום ההוא כי האבן נתגלגל ונח במקום אחר לא במקום אשר היתה כוונתו שיפול כן הכסיל כאשר נותנין לו כבוד כלומר כאשר לומדין אתו תורה התורה שלמד אינו עושה בה כוונת הלומדו אלא עושה אולתו וזורק אותה למקום אחר . ועוד כצרור אבן במרגמה כמו שצוררין אבן בתוך הקלע אין כוונתו ודעתו שיהיה שם האבן בתוך הקלע אלא לזרוק משם לחוץ כן הנותן לכסיל כבוד בודאי תיכף יוציא את הדברים החוצה ולא תנוח בלבו כלל : ט) חוח עלה ביד שכור כמו החוח אשר ביד שכור שרואין את החוח ואעפ"כ אינן יכולין ליטול את החוח מידו כי דעתו מבולבל ואינו יכול לאחוז את ידו כן המשל אשר בפי כסילים הכל רואין ויודעין את המשל אבל א"א להוציא המכוון והנמשל ממנו : י) רב מחולל כל כלומר האיש אשר הוא בעל ריב הוא מחולל ומכה את כולם בריבו . ושוכר כסיל ושוכר עוברים ומפני ששני אלו פגיעתן רעה כסיל וכעסן הוא שוכר את שניהם לריב עם אותן שמריב אתם : יא) ככלב שב וגו' כמו הכלב שמקיא מאכלו שאכל ואחר כך אוכל הקאתו כן הכסיל עושה אולת וכאשר יוכיחוהו למה ככה עשית וחוזר ממעשהו ועוזב אולתו ואחר כך שב לאולתו ושונה לעשות ובגמרא אמרו זה שעבר עבירה ושב בתשובה ואחר כך שונה ועושה העבירה הוא ככלב וגו' : יב) ראית וגו' כי איש שיודע שהוא כסיל אז יש לו תקוה שאפשר שיתקן את עצמו ויסיר אולתו ממנו אבל איש שהוא חכם בעיניו ולא יראה בעיניו אולתו לאולת אלא לחכמה אז אין לו תקוה וזהו תקוה לכסיל יותר ממנו ואמר עשרה פסוקים בכסיל כי עשרה חכמות נתנו לעולם וד' מעשיות כמ"ש בר"מ היכל ה' המה היכל הוא ד' וה' הוא
עשרה

תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ׃ יג אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ אֲרִי בֵּין הָרְחֹבוֹת׃
יד הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל־צִירָהּ וְעָצֵל עַל־מִטָּתוֹ׃ טו טָמַן עָצֵל יָדוֹ
בַּצַּלָּחַת נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל־פִּיו׃ טז חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו מִשִּׁבְעָה
מְשִׁיבֵי טָעַם׃ יז מַחֲזִיק בְּאָזְנֵי־כָלֶב עֹבֵר מִתְעַבֵּר עַל־רִיב לֹּא־לוֹ׃
יח כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים חִצִּים וָמָוֶת׃ יט כֵּן־אִישׁ רִמָּה אֶת־
רֵעֵהוּ וְאָמַר הֲלֹא־מְשַׂחֵק אָנִי׃ כ בְּאֶפֶס עֵצִים תִּכְבֶּה־אֵשׁ וּבְאֵין
נרגן

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

עשרה ולכן נגד עשרה החכמות אמר עשרה כסילים ונגד הד' מעשיות אמר ד"פ עצל והן נגד תורה וחכמה ומצות ומדות והן נגד ד' חלקי הגוף ראש וגוף וידים ורגלים והן נגד ב' בינות וב' תבונות : יג) אמר עצל גו' שחל הוא ארי הזקן וארי הוא שעדיין אינו זקן ואמר ששחל הוא בדרך והוא רחוק מהעיר והארי בין הרחובות. והענין הוא כמ"ש העוברים עלי דרך המישרים אורחותם וכמש"כ למעלה הפי' והוא שהיצה"ר אורב לאותן שהיו עוברין עבירות ועתה רוצין ליישר אורחותם אז אורב להם וזהו שאומר העצל שחל בדרך כלומר שבדרך ה' עומד השחל ואורב ארי בין הרחובות כמ"ש ואצל כל פינה תארוב וזה נאמר על תלמידי חכמים בעת יפרשו מעט מן התורה אז הוא בא ותארוב להם וזהו ארי בין הרחובות רחובות הוא התורה כמ"ש ברחובות תתן קולה וכמ"ש למעלה ובעת שיצאו מהתורה ולא חזרו עדיין אז נקרא בין הרחובות ואז בא אליהם כשהם בין הרחובות. ומ"ש אצל רחובות ארי ואצל דרך שחל הוא כי דרך קאי על מצות ורחובות הוא תורה והתורה מגינה ומצלי ולכן כל זמן שהיה עוסק בתורה לא היה בו כלל היצה"ר ועכשיו כשיצא מן התורה בא אליו ולכן נקרא אז ארי שאינו זקן כי עתה נתחדש אתו אבל דרך שהוא המצות שהם מגינות ולא מצלי והיה היצה"ר בו מתחילה ג"כ ולכן נקרא אז שחל שהוא זקן שגדל אתו מימים כבירים והוא נגד הרגלים : יד) הדלת וגו' כלומר כבר בני אדם נעורים משנתם והולכין ומחמת הליכות בני אדם הדלת תסוב וגו' ועצל עדיין שוכב על מטתו והוא נגד הגוף ונגד התורה שהוא שוכב ואינו יושב לעסוק בתורה : טו) טמן וגו' הוא נגד הידים ונגד מעשה. נלאה להשיבה אל פיו כלומר אותן המצות שמכרן לעוה"ב בודאי אינו עושה שאינו יודע מתי יהיה מתן שכרם אלא אפילו אותן המצות שאוכלין פירותיהן בעוה"ז ג"כ אינו עושה וזהו נלאה להשיבה אפילו מה שלפניו : טז) חכם עצל בעיניו . הוא נגד חכמה ונגד הראש . משבעה וגו' הם שבעה רואי פני המלך ושבעה ראשים שבסנהדרין : יז) מחזיק וגו' כמו המחזיק באזני הכלב שאינו נהנה מזה כלל והכלב ישיכנו כן העובר ומתעבר על ריב אשר לא לו שאינו נהנה מזה שאינו נוגע לו ומכישין אותו בחנם בריבם אתו. ועוד עובר וגו' הוא איש הרודף אחר החמדה למצוא ממון ועובר עבירות וכוונתו בשביל אשתו ובניו או שיהיה לו ממון הרבה מתעבר הקב"ה עליו בשביל זה ולא לו כי לא אחריו ילך כבוד ביתו : יח) כמתלהלה וגו' כמו שיורה שיורה זיקים והוא אש שיורים אש ע"י כ"ז שקורין (בל"א ביקס) חיצים כמשמעו ומות הוא דבר הממית עם סם המות וכולם ממיתין האדם : יט) כן רמה וגו' המרמה רעהו ואח"כ אומר משחק אני. והענין שמתחילה אומר היצה"ר לאדם לכה ונרוה דודים ומשחק לו בשעתו ומרמהו ואח"כ יורה בו זיקים וחצים ומות והן ג' דינין שבאין על האדם זיקים הוא אש בגיהנם חיצים הוא כף הקלע ומות הוא שם עקרבים ויש שם מרירות ונותנין

נִרְגָּן יִשְׁתֹּק מָדוֹן׃ כא פֶּחָם לְגֶחָלִים וְעֵצִים לְאֵשׁ וְאִישׁ מִדְיָנִים
לְחַרְחַר־רִיב׃ כב דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים וְהֵם יָרְדוּ חַדְרֵי־בָטֶן׃
כג כֶּסֶף סִיגִים מְצֻפֶּה עַל־חָרֶשׂ שְׂפָתַיִם דֹּלְקִים וְלֶב־רָע׃
כד בִּשְׂפָתָיו יִנָּכֵר שׂוֹנֵא וּבְקִרְבּוֹ יָשִׁית מִרְמָה׃ כה כִּי־יְחַנֵּן קוֹלוֹ
אַל־תַּאֲמֶן־בּוֹ כִּי שֶׁבַע תּוֹעֵבוֹת בְּלִבּוֹ׃ כו תִּכַּסֶּה שִׂנְאָה בְּמַשָּׁאוֹן
תִּגָּלֶה רָעָתוֹ בְקָהָל׃ כז כֹּרֶה שַּׁחַת בָּהּ יִפֹּל וְגֹלֵל אֶבֶן אֵלָיו תָּשׁוּב׃

לשון

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לו לאכול מאותן מרירות וכיון שנוגע בו מיד נופל מת וזהו מות: **כ) באפס וגו'** בלתי עצים יכבה האש ובאין נרגן והוא המחרחר ריב ישתוק מדון. והענין הוא כמ"ש שאין הגיהנם בוער אלא מהרשעים שבעוה"ז וכמ"ש מעשה היה כשכבשו סיה"ר ונכבה הגיהנם וזהו באפס עצים כשלא יהיו הרשעים הנקראים עצים בעוה"ז אז תכבה אש הגיהנם ובאין נרגן כי לא יבוא קטרוג למעלה רק בעת שנמצא מחלוקת בעוה"ז כי חבור עצבים אפרים גו' וכמ"ש שאחאב חטא יותר מירבעם אך כשהיה שלום ביניהם אמר הקב"ה כביכול אין אני כו' וזהו ישתוק מדון למעלה: **כא) פחם וגו'** עשיית הגחלים הוא ע"י שנוטלין הפחמין שכבו ומקרבים לאש ותיכף נעשו גחלים ולהרבות האש עושים העצים ליתנם תחת האש כדי להלהיבו יותר ולחרחר ריב הוא האיש מדינים. והענין שג' הם המונחים לת"ח ע"ה וגסותיהן יותר מהן שהן מחרחרין ריב תמיד ושנה ופירש יותר מכולם וזהו פחם הוא שהי' באש ונכבה והוא הת"ח שלמד תורה שנק' אש כמ"ש הלא כה דברי כאש וגו' ועתה נכבה שפירש ולכן נק' פחם והוא לגחלים יבא בגיהנם שלמעלה. ועצים הם הע"ה המקרבים עצמן לאש של גיהנם ואיש מדנים הוא גסותיהן הוא לחרחר ריב שהוא כף הקלע: **כב) דברי וגו'** כי בשביל הדיבור רע נענש בכף הקלע כמ"ש בחבקוק ולכן אמר דברי נרגן כמתלהמים שמכין בעת יקולע בכף הקלע והם וגו' ואחר כן יורדין לעומקא דתהומא רבא שהוא בחדרי הבטן של שאול: **כג) כסף וגו'** כמו סיגים על חרש כן המדבר ושפתיו דולקים בדברים טובים ולבו רע והיינו שלומד ומתפלל בחימום וכאילו אש בוערת בנפשו ולהב אחזו ומראה עצמו שמתפלל בכוונה ובלבו אינו כלום רק רע ועניינו דומה כמו סיגים וגו': **כד) בשפתיו וגו'** השונא מנכר עצמו בשפתיו בפתויו ומראה א"ע כאילו הוא אוהבו ולא שונאו ובקרבו וגו': **כה) כי יחנן וגו'.** ולכן אף שיחנן בקולו לך ויאמר כי לטובה כוונתו אל תאמין בו כי שבע תועבת בלבו ואמרו שבעים כו' והוא לפי שגבי אוב וידעוני חשיב שם עשרה דברים ואמר תועבה וכאן אמר שבע תועבות הרי שבע פעמים עשרה והוא שבעים. והענין כי שונא הוא היצר הרע והוא מנכר א"ע מהשנאה ועושה עצמו כאוהבו שאומר לו לכה נרוה דודים גו' ובקרבו וגו' ולכן כי יחנן קולו ויאמר לך נתעלסה באהבים גו' והוא הכל קול חנינתו אל תאמן בו כי בלבו להביאך בכל השבעה תועבות והם שבעה מדורי גיהנם: **כו) תכסה וגו'** כלומר שמראה עצמו לאוהב ומכסה השנאה בחושך תגלה רעתו בקהל רב וכן המראה א"ע לצדיק בעיני העם ובמחשך מעשיו רעים וראוי שישנאוהו העם לפי מעשיו הרעים שבחושך אך שהוא מכסה השנאה במשאון תגלה רעתו ברבים: **כז) כורה וגו'** שכורה בור בה יפול חבירו והסוף שבעצמו יפול בה וגולל אבן לזרוק על חבירו אליו תשוב וכמ"ש מעשה באדם א' שהיה מסקל שדהו לר"ה וראהו חסיד א' ואמר לו למה תזרוק משאינו שלך לשלך ושחק לדבריו לימים

מכר

כח לְשׁוֹן־שֶׁקֶר יִשְׂנָא דַכָּיו וּפֶה חָלָק יַעֲשֶׂה מִדְחֶה׃
כז א אַל־תִּתְהַלֵּל בְּיוֹם מָחָר כִּי לֹא־תֵדַע מַה־יֵּלֶד יוֹם׃
ב יְהַלֶּלְךָ זָר וְלֹא־פִיךָ נָכְרִי וְאַל־שְׂפָתֶיךָ׃ ג כֹּבֶד אֶבֶן
וְנֵטֶל הַחוֹל וְכַעַס אֱוִיל כָּבֵד מִשְּׁנֵיהֶם׃ ד אַכְזְרִיּוּת חֵמָה וְשֶׁטֶף
אָף וּמִי יַעֲמֹד לִפְנֵי קִנְאָה׃ ה טוֹבָה תּוֹכַחַת מְגֻלָּה מֵאַהֲבָה

מסותרת

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מכר שדהו מגודל דחקו והלך בר"ה וניזק על אותן האבנים שסקל משדהו ונזכר למאמר החסיד ושיבחו כי הר"ה עתה שלו ושדהו מכר וז"ש גולל אבן אליו תשוב והן רע ומרמה: **כח) לשון שקר וגו'** איש המשקר ישנא דכיו מי שרוצה לזכות א"ע מחמת שדעתו להרע לו בשקרו ולכן שונא אותו שמזכה א"ע. ופה חלק הוא המרמה יעשה מדחה שידחהו שלא יבוא אליו לזכות עצמו וממילא יפול ברעה והן רע ומרמה:

כז א אל תתהלל וגו' לא תספר בעסקך איזה דבר למחר או שתפליג ותאמר מה שיש לי לעשות מחר ושמחה אעשה למחר אל תתהלל בזה כי וגו' וכן הוא בתורה אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא כו': **ב) יהללך וגו'** הזהיר שאל יהלל אדם את עצמו אלא ישפיל א"ע אלא זרים יהללוהו ואמר זר הם הרחוקים ונכרי הם הכותים כמ"ש כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה אפי' נכרי בשוק כמ"ש ויתברכו בו כל גוים יאשרוהו ואמר פיך ושפתיך שאין מלבר ומלגאו כמ"ש נצור לשונך מרע ושפתיך וגו' וכמ"ש למעלה וכן זרים וכותים הם ג"כ מלבר ומלגאו ואמר שאף שהם רעים מ"מ יהללוך במה שבאתגליא ובמה שבאתכסיא וכן נאמר בענין הברכה ועמדו זרים ורעו צאנכם מלבר ונכרים יהיו איכריכם מלגיו כי צאן הוא מלבר כמ"ש וילך אחר הצאן במדבר וכשלא יתהלל א"ע מלבר ומלגיו אז יהללוהו זרים ונכרים כמ"ש כל המשפיל א"ע הקב"ה מגביהו כו': **ג) כבד וגו'** כובד של אבן כי האבן בעצמו כבד מאוד ונטל החול החול בעצמו הוא קל אך הגפות הוא הרבה וכבדה נטילתו: **וכעס וגו'** כלומר שב' צרות שונות בבריאותן להאדם א' הוא צרה כבדה כאבן מגודל לחטותה אותו בפעם א' והב' שהצרה בעצמה אינה כבדה כ"כ אך שמארכת לו ימיו בצרה. וכעס כבד משניהם שיש לו תמיד צרות ממנו וגם היא צרה כבדה מאוד ולכן היא כבדה משניהם: **ד) אכזריות וגו'** כי ג' דינין הם העוברים על האדם בעת האספו מזה העולם א' במיתה והוא במעשה והב' בעת שמניחין אותו בקבר אז עליו הקצף הגדול ודנין אותו ופוסקין דינו והוא בדיבור ואח"כ בגיהנם מייסרין אותו הבעלי קנאין שמקנאין על אשר לא עשה כדבר המלך ודתו וז"ש אכזריות חמה הוא במיתה ולכן אמר חמה שהוא במעשה ואח"כ שוטף עליו האף בדיבור בשעת דין וחשבון והוא אחרי ישכבוהו בקברו ואחר כל זה ומי יעמוד לפני קנאה הוא בעלי הקנאה המתקנאים קנאת ה' צבאות ומייסרין אותו בגיהנם כמ"ש ולפני זעמו מי יעמוד זה הגיהנם: **ה) טובה וגו'** טוב לאדם התוכחה שבגלוי מאהבה המסותרת והוא שטוב לאדם מי שיוכיח אותו בגלוי ממי שאוהבו בסתר כי המוכיחו בגלוי מסתמא אוהבו מאוד כי יתרון האהבה מאוהב לנאהב ניכר ביתרון תוכחת כמו שכתוב אשר יאהב ה' יוכיח וכן אהבת האב לבנו אף כי גדלה אהבתו לבנו אהבה בתענוגים מ"מ מכה את בנו ומוכיחו בגלוי תמיד לא כן שאר קרוביו לא יכוהו אך יוכיחוהו ושאר ב"א אף לא יוכיחוהו והוא כי כל שאהבתו גדולה אליו תוכחתו

גדולה

מְסֻתָּרֶת׃ ו נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא׃ ז נֶפֶשׁ
שְׂבֵעָה תָּבוּס נֹפֶת וְנֶפֶשׁ רְעֵבָה כָּל־מַר מָתוֹק׃ ח כְּצִפּוֹר נוֹדֶדֶת
מִן־קִנָּהּ כֵּן אִישׁ נוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ׃ ט שֶׁמֶן וּקְטֹרֶת יְשַׂמַּח־לֵב וּמֶתֶק
רֵעֵהוּ מֵעֲצַת־נָפֶשׁ׃ י רֵעֲךָ ׀ וְרֵעַ אָבִיךָ אַל־תַּעֲזֹב וּבֵית אָחִיךָ
אל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

גדולה שמכוון לייסר מדותיו ולתקנו בתוכחתו והוא משלימות האהבה וכן בהקב"ה כמ"ש יען לא האמנתם וגו' וכמ"ש ז"ל אשריהם לצדיקים שאין הקב"ה נושא להם פנים אוי לרשעים כו' נושא פנים כמ"ש יען אשר נכנע אחאב לפני וגו': ו) נאמנים וגו' שרוצה יותר בפצעי האוהב ונאמנים לו ביותר. ונעתרות נשיקות שונא שנשיקות הם נא בעיניו וקץ בהם. והענין שיותר טובים היסורין והסגופין לאדם הבאים מעצת היצ"ט ונעתרות נשיקות היצה"ר כמ"ש ואחזה בו ונשקה לו והן הנשיקין בישין מסוקלים ומתועבים: ז) נפש וגו' כמ"ש האומר במאי ניכול לחמא סב מיניה אבל לנפש רעבה אפי' כל מר מתוק. והענין כאשר לא יחפוץ האדם בהגיון התורה אז אינו טועם המתיקות ואז תבוס נופת אך כאשר נפשו רעבה שמשתוקק ומתאוה לעסוק בתורה אפי' כל מר מתוק לו מחמת שיגע בו מאד ויער א"ע עליה. ועוד נפש שבעה כאשר ימלא האדם תאות נפשו אז היא תבוס נופת שאינו חפץ בתורה אבל נפש רעבה שאינו ממלא תאותו אלא מסגף עצמו ומרעיב א"ע כל מר כל היגיעות והמרירות יהיה לו מתוק וחביב מאוד כי יגיע וישיג מתיקות התורה: ח) בצפור וגו' כמו צפור הנודדת מקנה אז מקוננת מאוד על היותה נעה ונדה כן איש הנודד ממקומו ואמר קנה ומקומו והבדל הוא קנה דרך עראי ומקומו הוא מקום קביעות. והענין כצפור וגו' האדם שמתפלל תמיד ופעם לא התפלל דומה בעיניו כאלו לא התפלל מעולם כן איש הלומד תמיד תורה ופ"א לא למד אז הוא כמו מבולבל ונודד ואמר אצל תפלה קנה ואצל תורה מקומו כמ"ש מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל: ט) שמן וגו' שמן למאור וקטורת הוא לריח הן משמחין לבו של אדם ומתק רעהו וגו' והמתיקות של רעהו הוא מעצת נפש שנותן לו עצה טובה ומתוק לנפשו והיינו הג' שמשיבין דעתו של אדם קול ומראה וריח ומראה וריח הוא שמן וקטורת ומתק רעהו הוא קול חבירו בעצתו שנהנה מקול עצתו ולכן אומר כאן רעהו ועיקר מתיקת קול חבירו הוא מעצת נפש במה שחבירו מיעצו עצה טובה לנפשו. ועוד שמן וקטורת הוא החכמה כי תקוע אלפא לשמן ולכן שם החכמה שמן וכן ריחא כמ"ש חמרא וריחא פקחין והן משמחין לב כי בלב נבון תנוח החכמה ומתק רעהו כי אף שהוא חכם מ"מ מתק רעהו הוא העצה שנותן לו חבירו איך לילך בדרכי ה' ולייסר המדות לטוב. ועוד שמן וקטורת הן שמן של מנורה וקטורת שהיה במקדש הן משמחין לב ומתק רעהו מה מתוק דיבורו של כ"ג באמרו ביוה"כ אנא חטא כו' כפר נא כו' והוא מעצת נפש שהיה יודע עונות שבטו וכן מהרבה שבטי ישראל ונתן לכל א' וא' עצה ומסילה ישרה איך לעבוד ה' ולכן היה יכול להתודות: י) רעך וגו' מי שהוא רעך וריע אביך אל תעזבהו כי מחמת זה לא תצטרך לבוא ביום אידך לבית אחיך משום שטוב שכן אף שמקודם לא היה אצלך ועכשיו נתקרב אצלך מאח שהוא קרוב מתחילה ואחיו הוא מכבר אך עתה הוא רחוק ממך. והענין ריעך התורה והמצות שהם ריעך וריע אביך כמ"ש והודעתם לבניך ולבני בניך וגו' ובית אחיך גו' כי ג' אוהבים יש לאדם קרוביו וממונו ומעשיו הטובים כמ"ש למעלה אך ב' הראשונים הממון וקרוביו יתרחקו מאתו בעת האספו מעולם הזה ולא

יועילוהו

אַל־תָּבוֹא בְּיוֹם אֵידֶךָ טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב מֵאָח רָחוֹק׃ יא חֲכַם בְּנִי
וְשַׂמַּח לִבִּי וְאָשִׁיבָה חֹרְפִי דָבָר׃ יב עָרוּם ׀ רָאָה רָעָה נִסְתָּר
פְּתָאיִם עָבְרוּ נֶעֱנָשׁוּ׃ יג קַח־בִּגְדוֹ כִּי־עָרַב זָר וּבְעַד נָכְרִיָּה
חַבְלֵהוּ׃ יד מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ ׀ בְּקוֹל גָּדוֹל בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים קְלָלָה
תֵּחָשֶׁב לוֹ׃ טו דֶּלֶף טוֹרֵד בְּיוֹם סַגְרִיר וְאֵשֶׁת מִדְיָנִים נִשְׁתָּוָה׃
צפניה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

יועילוהו בקבר ואף בחייו בעת צרתו לא יעזרוהו כמ"ש למעלה אך המע"ט נשארו עמו לעולם הבא ושם יצילוהו מאחת נפשו וז"ש ולבית אחיך הם ממונו וקרוביו לא תבוא ביום אידך ולכן טוב שכן שלא היה אצלך מקודם לכן אלא עתה נתיישב אצלך מחמת המצות אך שהוא קרוב אצלך תמיד בשכבך ובקומך כו' מאח שהוא רחוק כי כולם נתרחקו מאתו אחר פטירתו וינוסו מאתו: יא) חכם וגו' בזה שתתחכם תשמח לבי וגם אוכל להשיבה חורפי אותן שהיו מחרפין אותי שלא ידעתי עתה אשיבם כשתתחכם וכן בעוה"ב ושמח לבי בג"ע ואשיבה חורפי דבר היינו על השערים כמ"ש כחיצים ביד גבור כו' לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער: יב) ערום ראה רעה נסתר. פי' הערום שמבין הסוף כמ"ש למעלה הוא רואה ומבין אפילו רעה נסתרת ומסתיר א"ע ממנה מחמת זה ופתאים הן שאין מבינין הסוף עברו בדבר זה ובא עליהם הצרה ואח"כ נענשו גם בעד הצרה עצמה שלא שמרו א"ע ומתחייבים בנפשם: יג) קח בגדו וגו' כי אצל הלוה מעות אין רשאים ליקח בגדו מאתו בחוץ וכ"ש לבוא לביתו לחבלהו משא"כ להערב מותר כל זה וכ"ש מי שערב בעד כותי וז"ש קח את בגדו בחוץ בשוק כי ערב זר ובעד נכרי' שהוא כותי לך לביתו וחבלהו. והענין כי זר ונכריה הם כינויי הב' מדות הרעות והם התאוה והחמדה והתאוה היא בפנים והחמדה היא מבחוץ רודף בשווקים וברחובות קריה לאסוף הממון וכבוד ביתו כמ"ש למעלה ומי שערב עליהם והוא שמכניס א"ע להשגיח עליהם ואינו משגיח וילך שובב במדות התאוה והחמדה ועושה כאוות נפשו וכמחמד עיניו אז נוטלין מאתו מדותיו הטובים ומדות האדם נחלקים לב' אחד המדות פנימים והוא מה שבין אדם למקום ואחד מבחוץ מה שבין אדם לחבירו ושבחוץ נקראים בגדיו וחלוקיו וז"ש לקח בגדו הם המדות שמבחוץ כי ערב זר שהוא החמדה ובעד נכריה שהיא התאוה חבלהו מה שבפנים: יד) מברך וגו' כלומר שמברכהו בקול גדול על שעשה לו סעודות גדולות וטובות אין זה ברכה אלא קללה תחשב לו שהכל יבואו לטורדו בבקשת מזונם ופרנסה מאשר ישמעו מהמברך גודל חסדו ונדיבותו ואמר בקול גדול השכם שהוא לכאורה מיותר ואמרו בגמרא מ"ד מברך רעהו וגו' כגון דמיקלע באושפיזא וטרחו קמיה כו' ואמר רחמנא נברך לפלניא כו' ושמעין ואכסין לי' כו' תני רב דימי אחוה דר"ס לעולם אל יספר אדם בשבחו של חבירו שמתוך כו' וקאי נמי על מברך כו' ומפרשי מ"ד בקול גדול שהוא מיותר אלא דגדול קאי על שלמחר יתיב בשוקא ואמר רחמנא כו' שעושה אותו גדול בפרסומו ובקול הוא מדבר לחבירו בשבח חבירו ומתוך כו' ולכן היא קללה לו. ומ"ש בבוקר הוא כמ"ש רז"ל במסכת ברכות כל הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל גו' וזהו בבקר קודם התפילה ואמר השכם כמ"ש שם מיתבי כו' במשכים לפתחו כלומר שאינו אסור אלא במשכים לפתחו וזהו בבקר השכם גו': טו) דלף וגו'. כמו נטרד מהדלף בחורפו כל היום טיף טיף ולא יניח כן נטרד מאשה מדנים שאין לו מנוחה יום

ולילה

טז צֹפְנֶיהָ צָפַן רוּחַ וְשֶׁמֶן יְמִינוֹ יִקְרָא: יז בַּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד וְאִישׁ
יַחַד פְּנֵי־רֵעֵהוּ: יח נֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ וְשֹׁמֵר אֲדֹנָיו יְכֻבָּד:
יט כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם: כ שְׁאוֹל וַאֲבַדּוֹן
לֹא תִשְׂבַּעְנָה וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא־תִשְׂבַּעְנָה: כא מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר
לַזָּהָב וְאִישׁ לְפִי מַהֲלָלוֹ: כב אִם־תִּכְתּוֹשׁ אֶת־הָאֱוִיל בַּמַּכְתֵּשׁ

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ולילה כמ"ש למעלה ע"ש: טז) צופניה וגו'. הרוצה להסתירה הוא כמו האופן רוח בכלי שלא יוצפן שם הרוח מאשר לא יומלא מלנקב בכלי איזה נקב ואז יצא הרוח מגודו כן לא יוכל להסתירה כי תיכף תמצא מקום לצאת ולרדוף אחר תועבותיה וגיעוליתיה. ושמן ימינו כלומר שמן הרוח ונבאש ריחו ורוצה לסותמו בהאספו ליד הימנית כי בידו המאליה לא יוכל כ"כ לסתום בכח לכן אמר ימינו ואעפ"כ ריח הרע נודף כמו בתחילה כן לא יוכל להסתירה ואף שילפינה ריחה הרע נודף וזהמתו חיתו וכן אשת מדנים קאי על תלמיד שאינו הגון או חבר רע אשר לא ינוח ממנו יום ולילה כמו הדלף טורד ולא יוכל להסתירו כמו אשר לא יוצפן רוח בכלי וכאשר חבירו רואה בו דבר א' אשר למראה עיניו ישפוט זה לבלתי טוב יקרא ויפרסם כמו השמן שריחו הרע נודף ולא יועיל לו הסתירו בימינו כן הוא חבירו ועניינם אחד: יז) ברזל וגו'. כמו שברזל יחודד בברזל אחר כן איש גו' ואמר ברזל בברזל כי אימתי יחדדו זא"ז כשהם שניהם חדודים כברזל כמ"ש אם ראית ת"ח שהוא קשה כברזל תגריהו על מתכך והוא לפי שממנו תורה יצא כמ"ש מעז יצא מתוק וכן לא יחודדו אלא כששניהם חדודין כמ"ש ר"י בר לקישא כו' כ"ד קושי' גו' כ"ד פרוקי וממילא רווחא שמעתא: יח) נוצר גו'. כי התאנה אין לקיטתה כאחת אלא נתבשל מעט מעט וצריך לשמרה תמיד והשומרה הוא יאכל פריה כי היא מתבשלת בכל עת. ושומר אדוניו יכובד כי השומר הוא הרא"ש כמ"ש שומר לראשי אשימך כל הימים וכמו ג' שומרי הסף שהם על החמשה משבעה רואי פני המלך: יט) במים וגו'. כמו המים שמראין פני האדם כפי מראהו להמים אם יעקם פניו גם המים יתראו כן לב האדם לאדם אם לבו טוב לאותו אדם הוא ג"כ טוב עמו אף שאינו ידוע לבו של אדם. והענין כמ"ש כי האדם צריך ג' דברים תורה ומצות ודרך חיים גו' וזהו נוצר תאנה הוא התורה מה התאנה כל זמן ששומרה ימצא בה פירות כן התורה כ"ז שיהגה בה ימצא פירות וטעם. ושומר אדוניו שעושה מצות אדוניו אדון הכל יכובד. כמים גו' הוא דרך חיים שזהו הדבקות ללכת בדרכיו ולדבקה בו וכמו שהאדם דבק להשי"ת כן הקב"ה מדבק בו וכמ"ש ועל הכסא דמות כמראה אדם וכן כל הנביאים ראו בדמות אדם לפי שכן אדם לכן מראה עצמו להם בדמות אדם: כ) שאול ואבדון וגו' השאה מדורין דגיהנם בכללם נקראין שאול ואבדון הוא השביעי וכל השאה מכניסים ומוציאים אבל אבדון כשמו כן הוא שנאבדו שם כל בריה כמ"ש למעלה והגיהנם אינו שבע לעולם כמ"ש לקמן כן עיני אדם לא השבענה לעולם ואמר עיני שכן תאוה וחמדה התאוה מכנים ומוציא שפולטה לחוץ והחמדה מכנים ואינו מוציא וכמו השאול ואבדון: כא) מצרף לכסף בעת אם נצרך האדם לבחון כסף אם הוא טוב נותנין אותו למצרף וזהב בחינתו בכור אבל האדם הוא לפי מהללו כמשחז"ל אם רוח הבריות נוחה הימנו כו'. והענין מצרף לכסף הוא מ"ש כור לזהב הוא מצות לא תעשה כמ"ש למעלה איש לפי מהללו הוא התורה כמ"ש

בְּתוֹךְ הָרִיפוֹת בַּעֱלִי לֹא־תָסוּר מֵעָלָיו אִוַּלְתּוֹ: כג יָדֹעַ תֵּדַע פְּנֵי
צֹאנֶךָ שִׁית לִבְּךָ לַעֲדָרִים: כד כִּי לֹא לְעוֹלָם חֹסֶן וְאִם־נֵזֶר לְדוֹר
וָדוֹר: כה גָּלָה חָצִיר וְנִרְאָה־דֶשֶׁא וְנֶאֶסְפוּ עִשְּׂבוֹת הָרִים:
כו כְּבָשִׂים לִלְבוּשֶׁךָ וּמְחִיר שָׂדֶה עַתּוּדִים: כז וְדֵי חֲלֵב עִזִּים
לְלַחְמְךָ לְלֶחֶם בֵּיתֶךָ וְחַיִּים לְנַעֲרוֹתֶיךָ:

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ויהללוה בשערים מעשיה והיינו כמו שמהללין את האדם בעוה"ב: כב) אם תכתוש וגו' כלומר אותו לבדו או בתוך הריפות והוא חטים ואמר שאע"פ שהם נכתשין מ"מ הוא לא יסיר אולתו ממנו. והענין שבג' עתים שונים יענש וילקה האדם א' בעשותו אחת מכל המעשים אשר לא תעשינה ואם אז ילקוהו בב"ד ובקהל עם ישפטוהו והב' שהקב"ה ישלח עליו צרה וצוקה כעת ממרום תמריא להלקותו בבנים או ש"ד והג' בעת ישלח ה' חמתו על כל העולם וכולם יחקרו ויחפשו וישובו לה' והוא לא יעזוב דרכיו וזהו אם תכתוש וגו' הוא בעוה"ז מן ב"ד ובתוך הריפות בעת יבוא צרה ח"ו על כל הציבור ונכתשו כולם וגם הוא בתוכם והג' בעלי שהוא מלמעלה מן השמים יבאו עליו צרות אעפ"כ לא יסור אולתו ממנו: כג) ידוע תדע וכו' פי' שהלך תמיד לדרוש שלום הצאן ותשים לבך לעשות עדרים עדרים. כלומר כל עדר בפ"ע: כד) כי לא וגו' כי בית והון נחלת אבות וע"פ טבע לא לעולם יהיה זאת בידיך כי גלגל חוזר בעולם. ואם נזר שקבלו אותך למלך שהוא לעולם אעפ"כ אינו לדור ודור ובניך אחריך מה יעשו ולכן תשים לבך על צאנך שכן ע"פ טבע לדור ודור: כה) גלה חציר שתחקור נא אם גלה חציר ונראה דשא שכן עשבין וירקות שגם זו לבהמה אף שהוא גם לאדם מ"מ עיקר הוא לבהמה. ונאספו כי בראש ההרים א"א להוליכם שמה הצאן ולכן תאסוף אליך עשבי ההרים: כו) כבשים ללבושך ויהיו כבשים עושים צמרם ללבושך ומחיר וגו' שעתודים תחלוף על שדות: כז) ודי חלב וגו' וחלבם יהיו די לך ללחמך וללחם ביתך וחיים לנערותיך ואמר אצל נערותיך חיים כמ"ש ותתן טרף לביתה וחוק לנערותיה פי' לביתה היא נותנת כל צרכה אבל לנערותיה אינה נותנת אלא החוק הקבוע שמגיע להם בקצבה וכן הוא כאן לך ולביתך יהי' ללחמך כל צרכך ולנערותך אינה אלא כדי חייהם. והענין כי צאנך הם התלמידים ואמר שתדעם תמיד ותשגיח עליהם ושית לבך לשום עדרים להושיב ישיבות ואמר כאן פני וכאן לבך לומר שבשתלמוד תשים למודך עם פני התלמידים והם הקרובים אליך והם הגדולים ולבך יהי' לכל העדרים שיבינו כולם. כי לא לעולם חוסן שים תרין עטרין ותרין אחסנתין בעה"ב וכן בעה"ז יש תרין אחסנתין והן בית וממון שכן ירושה לו מן אבותיו כמ"ש בית והון נחלת אבות ותרין עטרין הן מלכות ובמלכות הן ב' מאבותיו ומן השמים והן מלוך תמלוך אם משול תמשול בנו כמ"ש בשלשים מעלות של מלך מתחיל אשר ימלוך עליכם ומסיים אתם תהיו לו לעבדים שהוא כתר מלכות נעוץ סופו בתחילתו וכן מלכותך מלכות כו' וממשלתך כו' והוא כי מלך הוא שכולם יתנו שכם אחד לעבדו ויתנו לו כתר מלוכה ובאמת המלך בעצמו שוה לשאר העם באיכותם אך שכולם ימליכוהו עליהם ויקבלו עול מלכותו ומושל הוא שמלכותו בא אליו בכחי' מושל שהוא גבור מכולם וכבש ארץ או אומה אחת להיות תחת ממשלתו וזהו המלוך וגו' כי אמר בחלומו ב"ד א' שהנה קמה אלומתי כו' שמורה על ממשלתו שקמה בתוקף וג"כ

כח א נָסוּ וְאֵין־רֹדֵף רָשָׁע וְצַדִּיקִים כִּכְפִיר יִבְטָח׃ ב בְּפֶשַׁע
אֶרֶץ רַבִּים שָׂרֶיהָ וּבְאָדָם מֵבִין יֹדֵעַ כֵּן יַאֲרִיךְ׃ ג גֶּבֶר
רש

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ותשתחוין לאלומתי שמורה על שיקבלו מעצמם עול מלכותו ולכן השיבו המלוך תמלוך כו' אם משול כו' וזהו שסידרו בתפילה כי לה' המלוכה כו' והיה ה' למלך על כל הארץ אשר יפלא לכאורה מ"ש אח"כ והי' ה' למלך על כל הארץ ולא מתחילה ח"ו. אך הענין כמ"ש שאנחנו עמו ב"י קבלנו עול מלכותו עלינו אך לא כן העובדי כוכבים אך שהוא מושל עליהם כרצונו ורודה בהם כחפצו ולהם נק' מושל וזהו כי לה' המלוכה זהו עלינו ומושל נקרא בגוים אף שלא קבלו עולו הוא מושל בהם אך לעתיד יטו כולם שכם א' לעבדו ויתנו לו כתר מלוכה וזהו והי' ה' למלך על כל הארץ שעל כל הארץ יקרא מלך כאשר יקבלו כל הארץ עול מלכותו עליהם וז"ש כאן כי לא לעולם חוסן ואם נזר וגו' שעלמין הם נוקבין לגבי אתכסיין כמ"ש ומלאה הארץ דעה יעקב תיקן תפילת ערבית ואברהם ויצחק שחרית ומנחה וז"ש לעולם לדור ודור כמ"ש זה שמי לעולם וזה זכרי לדור ודור ולעולם הוא לעילא ודור דור הוא לתתא וכן ה' שמך לעולם ה' זכרך לדור ודור אף שבתרין עלמין הוא ג"כ לדור ודור כמ"ש מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור שהדעת ג"כ כולל דו"נ אך שהוא נוקבא לגבי חו"ב וכן בעבודת ה' הן ג"כ ב' נחלת אבות תורה ומצות כמ"ש תורה צוה לנו משה וגו' ותרין עלמין הם עבודת ה' עצמה כמ"ש אלי אתה ואודך אשרי העם שככה לו אשרי גו' וז"ש מה טוב חלקינו ומה נעים וגו' וזהו שלא עשנו כגויי הארצות כו' ולא שמנו כו' שלא שם חלקינו כו' וכמ"ש (תהלים י"ז) חבלים נפלו לי בנעימים כו' אף נחלת כו' אברך כו' אף לילות כו'. גלה חציר הוא תורה שבכתב כמו שהחציר כמו שגדל מאליו כן נאצל כן תורה שבכתב כמו שניתנה לנו. ונראה דשא הוא משנה שכל התורה הלכה מן המשנה כו'. ונאספו כו' הוא גמרא כי עשב הוא מזריע זרע הוא הלחם נקרא הרים שהוא גבוה מאוד. כבשים ללבושך דברים שהם כבשונו של עולם יהיה תחת לבושך והוא הסוד ומחיר שדה עתודים הוא דרוש שהן בעלי קרנים ודי חלב עזים הוא הרמז יהיה ללחמך שתלמוד אתה וביתך ונערותיך כי מוסר יפה לבנים ולכולם אך להעבדים אין צריכין אלא מעט כי הן משועבדים לו למלאכתו לכן אמר וחיים לנערותיך:

כח א נסו וגו' כלומר הרשעים אף שאין מי רודף אחריהם מ"מ נסו אבל צדיקים ככפיר יבטח ושינה לשונו שאמר אצל הרשע נסו לשון רבים ורשע לשון יחיד ובצדיקים יבטח להורות שכשיש רשע אפילו אחד כולן נסו בעונו וכשיש הרבה צדיקים אז כל א' וא' ככפיר יבטח ולא יפחדו כלל. שמעתי מאחד מהעומדים לפני אדמו"ו הגאון זללה"ה בזוהר מקשה וצדיקים ככפיר יבטח והלא אינם מובטחים בצדקתם ומשני שכפיר נקרא ארי כשהוא קטן ובזה מתורץ צדיקים לשון רבים ויבטח לשון יחיד שהצדיק בטוח בזכות אבותיו שהיו צדיקים כמו הכפיר אריות שהרבה חיות חזקים ממנו אך שבטחונו הוא שהוא מאריות וגם הם מתייראין מחמת זה ממנו כן הצדיק בטוח על אבותיו שהיו צדיקים: **ב) בפשע** וגו' כלומר בפשע ארץ אז עונשה שרבים שריה יהיו כמ"ש ממלוך אדם חנף מוקשי עם והיינו שמחמת זה איש כל הישר בעיניו יעשה ואז יציצו רשעים כמו עשב. ובאדם מבין ויודע כמ"ש איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת פי' מה דכתיב לעיל מיניה והוא בפרח רשעים כו' ויציצו כל פועלי און ולא ידעו ולא יבינו שהות
לאבדם

רָשׁ וְעֹשֵׁק דַּלִּים מָטָר סֹחֵף וְאֵין לָחֶם׃ ד עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע
וְשֹׁמְרֵי תוֹרָה יִתְגָּרוּ בָם׃ ה אַנְשֵׁי־רָע לֹא־יָבִינוּ מִשְׁפָּט וּמְבַקְשֵׁי
יְיָ יָבִינוּ כֹל׃ ו טוֹב־רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ מֵעִקֵּשׁ דְּרָכַיִם וְהוּא עָשִׁיר׃
ז נוֹצֵר תּוֹרָה בֵּן מֵבִין וְרֹעֶה זוֹלְלִים יַכְלִים אָבִיו׃ ח מַרְבֶּה הוֹנוֹ
בְּנֶשֶׁךְ וְתַרְבִּית לְחוֹנֵן דַּלִּים יִקְבְּצֶנּוּ׃ ט מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה
גַּם־תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה׃ י מַשְׁגֶּה יְשָׁרִים בְּדֶרֶךְ רָע בִּשְׁחוּתוֹ הוּא־
יפול

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לאבדם ולהשמדם עדי עד ולכן האדם המבין ויודע זאת הוא יאריך הכן פי' יסוד ורגל העיר: **ג) גבר** וגו' שעושק דלים כדי להתעשר נדמה כמטר סוחף והוא מטר שעוקר אילנות בכחו הרב ואינו מועיל לתבואה כן הוא עושק דלים והוא ג"כ ישאר דל ובביתו לא יהיה לחם ושמלה: **ד) עוזבי תורה** וגו' המהללים להרשע מסתמא הם עוזבי תורה כי כן דרך עוזבי תורה להלל רשע. ושומרי תורה יתגרו בם ואמר בם כלומר בהרשעים ובמהלליהם: **ה) אנשי רע** וגו' שהם לא יבינו על מה יצליחו רשעים בעוה"ז אבל מבקשי ה' יבינו כל שהצלחת הרשעים הוא להשמדם עדי עד וצדיק כתמר יפרח גו': **ו) טוב רש** וגו' טוב הצלחת הרש בשגם הוא הולך בתומו יותר ממי שעיקש דרכיו ועשיר וכמ"ש למעלה: **ז) נוצר** וגו' הבן מבין שיושב ולומד בבהמ"ד בין התלמידי חכמים אז התורה לו כעיר נצורה שהת"ח הם סביביו והתורה תנצרוהו אבל הרועה זוללים והוא המרגיל סעודתו בכל מקום הוא מכלים אביו כמ"ש ומחלל ש"ש ורבו ושם אביו כו': **ח) מרבה הונו** שנוטל ריבית מעניי ישראל לחונן דלים הוא הצדיק שחונן הדלים יקבצנו כי כל דבר צריך שיוחזר למקומו והמרבה הונו מסתמא נטל גם מעניים ולכן יבא לידי אותו שחונן דלים ובגמרא אמרו חונן דלים הוא שבור מלכא והוא משום שאמרו שם לא נצרכה אלא ברבית דנכרי ופריך והתנן לוין ופורעין כו' ומשני ל"צ אלא כדי חייו ודחקו לפרש כן משום דק"ל מאי דכתיב מרבה הונו כו' והא ריבית אף מעט אסור ולכן מוקי דאיירי בריבית דנכרי ולכך הרבה הוא דאסור אבל כדי חייו שרי ולכן אמרו חונן דלים יקבצנו היינו שבור מלכא שהוא אסף זאת מנכרים ויחזירם למקומם: **ט) מסיר** וגו' כמ"ש שמוע מזבח טוב וגו' וכ"ש מתפלה שהוא במקום זבח וכשאינו רוצה לשמוע אז גם תפילתו תועבה ואמר גם תפילתו לומר שאף השבחים שבהתפילה ג"כ תועבה ומכ"ש שהבקשות היא תועבה וזהו גם תפלתו: **י) משגה ישרים** וגו' הוא עצמו יפול באותו בור ותמימים שלהם אינו יכול להשגם הם ינחלו טוב של המשגים הישרים ואמר ישרים ותמימים כי ישרים הם ההולכין בענין שכלם כמ"ש למעלה ולכן יכול להשגיאם ולהטעותם אבל תמימים הם ההולכין בתמימותם ועושין מ"ש בתורה ולא ישענו אל בינתם ולכן לא יטעם ולא יוכל להשגותם והם ינחלו את הטוב מהם כמו בהמרגלים שנטלו כלב ויהושע את חלקם ואמר בשחותו כי המשגה הוא נקרא משחית כמ"ש בנים משחיתים וכמ"ש שהשחית את ישראל כו' לכן נופל בשחת וכמ"ש במס' אבות מה בין תלמידיו של אברהם כו' לתלמידיו של בלעם כו' אוכלין בעוה"ז ונוחלין בעוה"ב אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת שנאמר ואתה גו' ומה שלא הזכיר אבל תלמידי בלעם הרשע אוכלין בעוה"ז. וכן כפל הלשון יורשין גיהנם ויורדין
כו'

יִפּוֹל וּתְמִימִים יִנְחֲלוּ־טוֹב׃ יא חָכָם בְּעֵינָיו אִישׁ עָשִׁיר וְדַל מֵבִין
יַחְקְרֶנּוּ׃ יב בַּעֲלֹץ צַדִּיקִים רַבָּה תִפְאָרֶת וּבְקוּם רְשָׁעִים יְחֻפַּשׂ
אָדָם׃ יג מְכַסֶּה פְשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם׃ יד אַשְׁרֵי
אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד וּמַקְשֶׁה לִבּוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה׃ טו אֲרִי־נֹהֵם וְדֹב
שׁוֹקֵק מוֹשֵׁל רָשָׁע עַל עַם־דָּל׃ טז נָגִיד חֲסַר תְּבוּנוֹת וְרַב

מעשקות

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כו' הענין הוא כי להצדיקים יש ג"כ פירות כמ"ש אמרו לצדיק כי טוב כי פרי מעלליהם ופירותיו הוא בעה"ז אבל הרשעים אין להם פירות כלל כמ"ש למעלה ולכן לא הזכיר בהם כלל עוה"ז כי הכל הוא להם בעה"ב עונשם ומ"ש יורשין יורדין כו' הענין כי גם הצדיקים כולם צריכים לעבור דרך הגיהנם אך הם לא ילכו אלא במדור הראשון ולא בשאר מדורי הגיהנם וז"ש לא תעזוב נפשי לשאול גו' לראות שחת פי' שאול הוא המדור הראשון של גיהנם ובאר שחת הוא מדור השני וזהו לא תעזוב אף שאני הולך שאול לא תעזבני שם אבל השחת לא אראה אפילו אבל תלמידי בלעם הרשע יורשין גיהנם שיאחרו שם כשהולכים דרך שם ויורדין לבאר שחת וע"ז מביא ראיה ממ"ש ואתה אלהים כו': יא) חכם בעיניו וגו' העשיר הוא חכם בעיניו ואינו רוצה לרדוף אחר חכמה ולא יחקור להמבין אבל הדל הוא יחקרנו את המבין. ועוד העשיר בתורה שלמד הרבה הוא חכם בעיניו ואינו רוצה לעיין אבל הדל מבין יחקרנו להבין: יב) בעלוץ וגו' כשהצדיקים שמחים ושמחה במעונם ושלוה בארמנותיהם והם מנהיגים את העיר אז רבה תפארת בעיר שהעיר מתנהג ביושר ובצדק וכל מדות טובות בעיר כמ"ש ומרדכי יצא וגו' והעיר שושן צהלה וגו' ובקום רשעים שהן מושלים יחופש אדם כי הרבה נעשין רשעים ואותן המעט צדיקים הם טמונים וצריך לחפשם וזהו יחופש מי שהוא אדם: יג) מכסה פשעיו וגו' הפושע נגד חבירו ואומר לא פעלתי און הוא לא יצליח כי בודאי חבירו יגמול לו רע כגמול נפשו ישלם לו אבל מי שמודה ואומר לחבירו אמת עשיתי עול ורע אלא מחול לי כי אני חוזר בי ועוזב אותו הרעה ולא אעשה עוד אז ירוחם מחבירו וימחול לו וכן הוא נגד הקב"ה מכסה פשעיו שאומר לא עשיתי מאומה לא יצליח אבל המודה וגו' והוא כי בעל תשובה צריך ד' דברים והן עזיבת החטא ווידוי וחרטה וקבלה שלא לעשות עוד וז"ש שובה ישראל עד ה' וגו' קחו עמכם דברים גו' שובה ישראל הוא עזיבת החטא שישיבו הגזילה או ש"ד עד ה' הוא חרטה כמ"ש בזוהר שעיקר הוא בלב ולית מאן דקריב לקב"ה כלבו של אדם וזהו עד ה'. קחו עמכם דברים הוא וידוי. ושובו אל ה' הוא קבלה על להבא ואח"כ כתיב אשר בך ירוחם יתום ושם ב"י נקרא יתומים כמ"ש יתומים היינו וכו' וזהו ומודה ועזוב ירוחם: יד) אשרי וגו' בגמרא מוקי לה בד"ת שמפחד שמא לא יצא י"ח וז"ש אהוב את השמא אבל המקשה לבו ואומר מה בכך מה עשיתי הוא יפול ברעה וז"ש ושנא את המה בכך שהעובר עבירה אומר מה בכך: טו) ארי נוהם וגו' כי מן הארי יראון כל החיות שהוא מושל על כולם ותיכף כשישאג עומדת החיה וכמ"ש בישעיה אבל הדוב אין יראין ממנו אך הוא טורף ואוכל ותאב תמיד לאכול בשר והדוב חסר שכל הוא וזהו ארי נוהם ויראין מהמונו וכמו דוב השוקק לאכול בשר וחומס כן מושל הרשע על עם דל הוא כמו הארי שהוא מושל עליהם. ומחרף ומלשין עליהם בדבור ודוב שוקק בפועל לטרף טרף: טז) נגיד חסר וגו' והנגיד שהוא חסר

מַעֲשַׁקּוֹת שֹׂנֵא בֶצַע יַאֲרִיךְ יָמִים׃ יז אָדָם עָשֻׁק בְּדַם־נָפֶשׁ עַד־
בּוֹר יָנוּס אַל־יִתְמְכוּ־בוֹ׃ יח הוֹלֵךְ תָּמִים יִוָּשֵׁעַ וְנֶעְקַשׁ דְּרָכַיִם
יִפּוֹל בְּאֶחָת׃ יט עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם וּמְרַדֵּף רֵיקִים יִשְׂבַּע־
רִישׁ׃ כ אִישׁ אֱמוּנוֹת רַב־בְּרָכוֹת וְאָץ לְהַעֲשִׁיר לֹא יִנָּקֶה׃
כא הַכֵּר־פָּנִים לֹא־טוֹב וְעַל־פַּת־לֶחֶם יִפְשַׁע־גָּבֶר׃ כב נִבְהָל לַהוֹן
אִישׁ רַע עָיִן וְלֹא־יֵדַע כִּי־חֶסֶר יְבֹאֶנּוּ׃ כג מוֹכִיחַ אָדָם אַחֲרַי חֵן
יִמְצָא מִמַּחֲלִיק לָשׁוֹן׃ כד גּוֹזֵל ׀ אָבִיו וְאִמּוֹ וְאֹמֵר אֵין־פָּשַׁע חָבֵר

הוא

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

תבונות ואינו מושל עליהם אך הוא רב מעשקות הוא דומה לדוב שחומס נפשות כמ"ש אכל בשר שגיא והוא היפוך מתכלית עוה"ז שהוא עושר וכבוד והוא מושל בחזקה הוא היפוך של כבוד שהם נכנעים תחתיו ורב מעשקות הוא היפוך מעושר שמרים אותם בעשקו אותם ולכן אמר שהשונא בצע הוא יאריך ימים וכמ"ש ימים ולא שנים. והענין כי פי' אריכות ימים הוא כי יהיה לו ימים טובים בעושר וכבוד וגדולה והם נקראים ימים ארוכים כי הדל וימיו רעים אז קצר לו היום שביום תקותו לערב מרוב עוני בו משא"כ העשיר ימיו ארוכים בטובת עשרו ובכל רגע יש לו הנאה וזהו של השונא בצע יהיה הטוב של עוה"ז שהוא עושר וכבוד ובירושלמי אמרו יש ימים שהם שנים כמו אורך ימים בימינה וגו' וע"כ הם שנים כי עושר וכבוד הוא לשמאלה ג"כ ואצל ימינה ע"כ ג"ז עושר וכבוד מכ"ש דשמאלה והימים הם שנים וכן כאן שהשונא בצע יאריך ימים וכ"ש שיהיה לו עושר וכבוד: יז) אדם וגו' כשהרג את הנפש עונשו שעד בור ינוס כו' ועוד אדם וגו' כמ"ש בגמרא אם אדם מחטיא נפש עד בור ינוס ולא יתמכו בו שלא יהיה לו סיוע מן השמים כדרך כל הבא לטהר וכמ"ש המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו פי' אין מסייעין לו כדי שלא יהא הוא בג"ע ותלמידיו בגיהנם. ועוד אדם וגו' מי שהרג נפש בגלגול א' עד בור ינוס ולא יסייעו לו מן השמים וז"ש וראיתי דמעת העשוקים ואין להם מנחם וגו': יח) הולך וגו' ההולך בתמימות ולא ישען על שכלו הוא יושע בעת צר לו אבל נעקש דרכים שהוא היפוכו יפול בא' בפעם אחת. או ונעקש דרכים שעבר עבירה ושנה בה יפול באחת בפ"א כי נעשית לו כהיתר: יט) עובד וגו' כמ"ש למעלה קאפיטל י"ב פי' י"א ע"ש. ישבע ריש שכל עניות שבעולם יהיו בו: כ) איש אמונות וגו' המאמין והוא השלם במדת הבטחון לו רב ברכות אבל האץ להעשיר שרודף אחר הממון תמיד לא ינקה: כא) הכר וגו' מוסב אלמעלה שאמר לא ינקה והוא שלא ינקה מרע שיכיר פנים שהוא לא טוב והוא מדת החונף שאין בזה לפי אמת טוב ועל פת וגו' ובשביל פתיתי לחם ולא ככר שלם אפילו יפשע גבר כלומר ירשיע את הגבר שהוא צדיק בדבר זה: כב) נבהל להון וגו' מוסב אלמעלה כלומר וגם יהיה נבהל להון איש רע עין כי מחמת חסרון הבטחון מתיירא מאוד שמא לא יהיה לו מחר מה לאכול ולכן יקמץ מאוד וירע עינו בממונו ולא ידע כי זה שמקמץ ממונו חסר יבואנו שמחסר בזה ממונו ויבוא אידו לחסר ממנו עשרו וכמ"ש מלח ממון חסר: כג) מוכיח וגו' המוכיח לאדם אף שיריב עמו ומדריכו בדרך ישרה אחר ה' חן ימצא שיאהבהו כי לאיש מדבר אמת בלבבו אוהבין אותו יותר ממחליק לשון והוא החונף את הבריות:

הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית׃ כה רְחַב־נֶפֶשׁ יְגָרֶה מָדוֹן וּבֹטֵחַ עַל־יְיָ
יְדֻשָּׁן׃ כו בּוֹטֵחַ בְּלִבּוֹ הוּא כְסִיל וְהוֹלֵךְ בְּחָכְמָה הוּא יִמָּלֵט׃
כז נוֹתֵן לָרָשׁ אֵין מַחְסוֹר וּמַעְלִים עֵינָיו רַב־מְאֵרוֹת׃ כח בְּקוּם
רְשָׁעִים יִסָּתֵר אָדָם וּבְאָבְדָם יִרְבּוּ צַדִּיקִים׃

כט א **אִישׁ** תּוֹכָחוֹת מַקְשֶׁה־עֹרֶף פֶּתַע יִשָּׁבֵר וְאֵין מַרְפֵּא׃
ב בִּרְבוֹת צַדִּיקִים יִשְׂמַח הָעָם וּבִמְשֹׁל רָשָׁע יֵאָנַח
עָם׃ ג אִישׁ־אֹהֵב חָכְמָה יְשַׂמַּח אָבִיו וְרֹעֶה זוֹנוֹת יְאַבֶּד־הוֹן׃
ד מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ וְאִישׁ תְּרוּמוֹת יֶהֶרְסֶנָּה׃ ה גֶּבֶר

מחליק

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

כד) גוזל וגו' שאומר אבי לקחתי ולא עול בידי חבר הוא לאיש משחית כמ"ש נואף אשה חסר לב משחית נפשו וגו' ובגמרא אמרו כל הנהנה מן עוה"ז בלא ברכה כו' ע"ש והוא כי אמרו כלה בלא ברכה אסורה כנדה ונדה היא בכרת ומשחית נפשו וזהו גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית שנואף אשה פנויה ואין עושה עבירה כמו אשת איש רק שהיא בלא ברכה ומ"מ היא כנדה ונקרא משחית נפשו ואמר חבר הוא לירבעם בן נבט שגם הוא גזל אביו ואמו כי מה לו לאב שהגלה את בנו ולאמו ובפשעכם שולחה אמכם: כה) רחב נפש וגו' מי שנפשו רחבה ואינו שמח בחלקו והוא כועס תמיד כי הכל מעט לו ומצטער תמיד על העולם שאינו שלו ובעת שהאדם בכעס אם יארע לו אפילו דבר קטן הוא יריב כי הוא בלא זה בכעס וזהו רחב וגו' יגרה מדון תמיד אבל הבוטח בה' ושמח בחלקו ידושן שמסתפק במה שיש לו: כו) בוטח בלבו וגו' מי שבטח בלבו שאומר אל כל אשר יטנו לבו הוא טוב ולא אעביר על נטיית לבי הוא כסיל אלא ההולך בחכמה ויראה להורות לו דרכו אז ימלט מכל צרה שבעוה"ז וגם מצרת היצר וממוקשי פחיו ימלט: כז) נותן וגו' כי יש מפזר ונוסף עוד אבל חסרון לעולם לא יהיה ויש מהן שנוסף לו עוד ומעלים עיניו רב מארות יהיה לו הרבה מארות וגדולות: כח) בקום רשעים וגו' במשול הרשעים אז יסתרו הצדיקים ואף אם צדיק א' יהיה יסתר כי ירא מהרשעים כמ"ש למעלה יחופש אדם אבל באבדם ירבו צדיקים כי כולם יראו שתקות רשעים תאבד ולוקחין מוסר מזה:

כט א איש תוכחות וגו' שמוכיחין אותו ולא ישמע לקולם וגם מקשה עוד ערפו פתע ישבר שלא במתכוין ישבר והוא שבר גדול שלא יבא משום שונא כמ"ש למעלה ואין מרפא ג"כ והוא ב"ד נגד שאינו שומע תוכחה אמר פתע ישבר ונגד שאין רפואה לו אלא מקשה ערפו אזי כן לא יהיה רפואה למכתו: ב) ברבות וגו' בגמ' אמרו זו מרדכי והמן ואמר תחילה העם ואח"כ עם והוא כי כאשר ימשלו הצדיקים אז שמחתן ברים גליא כמ"ש והעיר שושן צהלה וגו' וזהו העם כולם ובמשול רשעים אז מתייראין אף לאנח בפרהסיא אלא האנחה הוא בצנעה כל א' בפ"ע יאנח וזהו עם כל א' בפ"ע: ג) אישו גו' ישמח אביו בחכמתו. יאבד הון לא די שאין משמח אביו אלא מאבד הון אביו: ד) מלך וגו' בזה שעושה כמשפט ודין הוא יעמיד ארץ שלא יהיה עולה בארץ. ואיש תרומות שנוטל תרומה מכל א' לו ומחמת זה אינו עושה משפט כי מתייראת

שלא

מַחֲלִיק עַל־רֵעֵהוּ רֶשֶׁת פּוֹרֵשׂ עַל־פְּעָמָיו׃ ו בְּפֶשַׁע אִישׁ רָע
מוֹקֵשׁ וְצַדִּיק יָרוּן וְשָׂמֵחַ׃ ז יֹדֵעַ צַדִּיק דִּין דַּלִּים רָשָׁע לֹא־יָבִין
דָּעַת׃ ח אַנְשֵׁי לָצוֹן יָפִיחוּ קִרְיָה וַחֲכָמִים יָשִׁיבוּ אָף׃ ט אִישׁ־
חָכָם נִשְׁפָּט אֶת־אִישׁ אֱוִיל וְרָגַז וְשָׂחַק וְאֵין נָחַת׃ י אַנְשֵׁי דָמִים
יִשְׂנְאוּ־תָם וִישָׁרִים יְבַקְשׁוּ נַפְשׁוֹ׃ יא כָּל־רוּחוֹ יוֹצִיא כְסִיל וְחָכָם
בְּאָחוֹר יְשַׁבְּחֶנָּה׃ יב מֹשֵׁל מַקְשִׁיב עַל־דְּבַר־שָׁקֶר כָּל־מְשָׁרְתָיו
רְשָׁעִים׃ יג רָשׁ וְאִישׁ תְּכָכִים נִפְגָּשׁוּ מֵאִיר עֵינֵי שְׁנֵיהֶם יְיָ׃
יד מֶלֶךְ שׁוֹפֵט בֶּאֱמֶת דַּלִּים כִּסְאוֹ לָעַד יִכּוֹן׃ טו שֵׁבֶט וְתוֹכַחַת

יתן

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שלא יתנו עוד חוקו ותרומתו לכן יהרסנה: ה) גבר וגו' החונף לחבירו מסתמא רוצה להפילו לכך הוא חונף אותו ואמר על רעהו לומר שאף שמחניף אותו על רעהו והוא שמצדיקו בעיני אדם אחר שאומר עליו שעשה רע ועולה והחונף מצדיקו וזהו על רעהו ע"כ הוא פורש רשת לרגליו: ו) בפשע וגו' שאם האיש עושה פשע שהוא מרידה גדולה או עבירה גדולה או שאר דבר רע יכשל ויפול מחמת זה וצדיק ירון ושמח שמחה בצפרא ורינה ברמשא כמ"ש למעלה והוא רינה באבוד רשעים ושמח שהם יתרוממו כמ"ש באבוד רשעים וגו': ז) יודע וגו' שיודע מרת נפשם ושאחריתם יהיה טוב אבל הרשע לא יבין דעת כמ"ש איש בער לא ידע וכסיל לא יבין וגו' וסובר שלעולם יהיה לו החוסן ולו נאה העשירות: ח) אנשי וגו' יפיחו ישרפו הקריה כמ"ש ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם. וחכמים ישיבו אף כמ"ש ואיש חכם יכפרנה שלא יבוא החמה: ט) איש וגו' כשהאיש החכם ירצה להתוכח עם איש האויל בין שירגז עם האויל או שישחק עמו אין לאויל נחת שיחזור לעשות אולתו ורבותינו דרשו איש חכם נשפט כשהחכם רוצה לשפוט את האויל הוא בעצמו נשפט כי הכסיל יחשוב עליו מעשים רעים אשר לא כן יותר ממעשה הכסיל. ורגז ושחק. ורגז זה אחז שנתן אותו ביד דמשק הלך ועבד את אלהי דמשק ושחק זה אמציה שמסר בידו את אדום ועבד אלהי שעיר וזהו ואין נחת: י) אנשי וגו' כי הוא בז בעיניהם ועלימו בפיהם ישחקו וילעגו עליו על שהוא תם ואין לו שכל אבל ישרים מבקשים נפשו כי כל חפציהם ע"י התם יעשו כי ודאי לא ירמה אותם. ועוד אנשי וגו' כי רצונם לעלול עלילות ולא ימצאו עליו עלילה כי הוא הולך בתמימות ולכן ישנאו אותו אבל הישרים כל חפצם לנפש התם שיעשו בשכלם כמעשה התם ההולך בתמימות: יא) כל רוחו וגו' שאומר פשט גדול או דרוש מפואר ואח"כ אומר לו החכם דבר א' ויסתרנו: יב) מושל מקשיב שרוצה לשמוע דבר שקר כל משרתיו וגו' כי כולם פה אחד עונים ואומרים לו שקר והבל: יג) רש וגו' רש הוא העני מעיקרו מיום הולדו ואיש תככים הוא שהיה עשיר והעני כשנפגשו שניהם זה צועק על צרתו וזה על צרתו. מאיר וגו' ה' שה' מושיעם וכן בתורה הע"ה מתחילה ואיש וגו' הוא מי ששכח מחמת אנסו ובא ע"ה אצלו ואומר לו למדני פרק א' ואומר גם אני שכחתי ואומר לו למוד כל מה שאתה יכול ושניהן צועקין על צרתם לה' והוא מאיר עיני שניהם: יד) מלך וגו' כלומר מלך שהוא העושה משפט תמיד וזהו שופט וגם שהוא עושה באמת ג"כ וגם

משגיח

יִתֵּן חָכְמָה וְנַעַר מְשֻׁלָּח מֵבִישׁ אִמּוֹ׃ טז בִּרְבוֹת רְשָׁעִים יִרְבֶּה־
פָּשַׁע וְצַדִּיקִים בְּמַפַּלְתָּם יִרְאוּ׃ יז יַסֵּר בִּנְךָ וִינִיחֶךָ וְיִתֵּן מַעֲדַנִּים
לְנַפְשֶׁךָ׃ יח בְּאֵין חָזוֹן יִפָּרַע עָם וְשֹׁמֵר תּוֹרָה אַשְׁרֵהוּ׃ יט בִּדְבָרִים
לֹא־יִוָּסֶר עָבֶד כִּי־יָבִין וְאֵין מַעֲנֶה׃ כ חָזִיתָ אִישׁ אָץ בִּדְבָרָיו
תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ׃ כא מְפַנֵּק מִנֹּעַר עַבְדּוֹ וְאַחֲרִיתוֹ יִהְיֶה מָנוֹן׃
כב אִישׁ־אַף יְגָרֶה מָדוֹן וּבַעַל חֵמָה רַב־פָּשַׁע׃ כג גַּאֲוַת אָדָם
תַּשְׁפִּילֶנּוּ וּשְׁפַל־רוּחַ יִתְמֹךְ כָּבוֹד׃ כד חוֹלֵק עִם־גַּנָּב שׂוֹנֵא נַפְשׁוֹ
אָלָה יִשְׁמַע וְלֹא יַגִּיד׃ כה חֶרְדַּת אָדָם יִתֵּן מוֹקֵשׁ וּבוֹטֵחַ בַּיְיָ יְשֻׂגָּב׃
כו רַבִּים מְבַקְשִׁים פְּנֵי־מוֹשֵׁל וּמֵיְיָ מִשְׁפַּט־אִישׁ׃ כז תּוֹעֲבַת

צדיקים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

מסגיח על הדלים כשאו לעד יכון והוא ג"כ ב"ד יכון לעד: טו) שבט וגו' ע"י ב' אלו יחכם וכשהוא משולח יהיה כסיל מביש אמו כמ"ש בן כסיל בוזה אמו: טז) ברבות וגו' ע"י גדולת הרשעים עשו פשע גדולה ועי"ז יכשלו כמ"ש למעלה בפשע איש רע מוקש וע"י כן צדיקים במפלתן יראו: יז) יסר וגו' כאשר הבן הוא רשע אז ידאג האב ולא ינוח אבל כאשר ייסר בנו אז יהיה מנוחה לו ולא עוד שגם יתן מעדנים וגו' ועוד יניחך מן הגיהנם ויתן מעדנים לנפשך בג"ע כמו מעשה דר"ע שלמד תורה עם בן רשע והצילו מן הגיהנם ועוד שהביאו לג"ע. ועוד יסר וגו' כי אפילו צדיק אם לו בן רשע אזי נוטלין אותו מג"ע לגיהנם למען יראה יסורי בנו. וזהו יסר בנך ויניחך במקומך וגם הוא יתן וגו': יח) באין חזון וגו' כשאין נבואה או באין חזון כאשר אין מנהיג ומדריך יפרע עם איש לדרכו פנה וכל הישר בעיניו כו' אבל השומרי תורה אשרהו שאין להם נ"מ בנביא להדריכם ולא ישימו הנביא עלת שמירת המצות אך הם רואים בתורה וישמרוה. אשרהו אשר ה"ו מ"ע ול"ת עה"ז ועוה"ב קרן וחומש: יט) בדברים וגו' שאין לו התועלת מן דברים כי גם הוא יבין ואין מענה פי' אינו מכניע א"ע: כ) חזית גו' כמו מתון מתון ד' מאה זוזי שוה וכן בתורה משכיל על דבר וגו' וכשהוא אץ בדבריו אז תקות הכסיל ממנו שרואהו עושה מעשה כסיל: כא) מפנק וגו' כאשר מתחילה חונף להעבד אז נעשה שר לו. והענין הוא ביצה"ר שהוא עבד לאדם למה שצריך האדם אבל אח"כ יהיה לשר אם יעשה רצונו מתחילה: כב) איש אף וגו' בעל האף הוא יגרה תמיד ריב ובעל חמה במעשה הוא רב פשע הוא פועל הרבה פשעים. ועוד יגרה מדון למעלה כמ"ש לעיל כשיש מחלוקת למטה אז מקטרגין בשמים ואיש חמה רב בעבירות: כג) גאות וגו' כמ"ש כל הרודף אחר הכבוד וגו' ואמר יתמוך כבוד כי לא לכולם יתן כבוד לפי השפלתם לפני ה' אלא לפעמים משלם לעוה"ב חלקו אך כשהיה לו כבוד מתחילה בהשפלתו יתמוך הכבוד שהיה לו מתחילה: כד) אלה ישמע כשמכריזין על הגניבה אינו מגיד ועוד כמ"ש נפש כי תחטא ושמעה קול אלה ולא יגיד ונשא עונו והוא עונו של עושה העבירה והוא שונא נפשו ממש שמחסר את נפשו כמ"ש נפש כי תחטא גו' ולא יגיד ונשא עונו של גנב: כה) חרדת וגו' כי בעוה"ז אין לפחד אלא לבטוח בה' וכמ"ש בגמרא ההוא גברא כו' וא"ל חטאה את כו' והא דכתיב אשרי אדם וגו' היינו בתורה ומצות: כו) רבים וגו'

צַדִּיקִים אִישׁ עָוֶל וְתוֹעֲבַת רָשָׁע יְשַׁר־דָּרֶךְ׃
ל א דִּבְרֵי אָגוּר בִּן־יָקֶה הַמַּשָּׂא נְאֻם הַגֶּבֶר לְאִיתִיאֵל
לְאִיתִיאֵל וְאֻכָל׃ ב כִּי בַעַר אָנֹכִי מֵאִישׁ וְלֹא־בִינַת
אָדָם לִי׃ ג וְלֹא־לָמַדְתִּי חָכְמָה וְדַעַת קְדֹשִׁים אֵדָע׃ ד מִי עָלָה־
שָׁמַיִם וַיֵּרַד מִי אָסַף־רוּחַ בְּחָפְנָיו מִי צָרַר־מַיִם בַּשִּׂמְלָה מִי

הקים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

וגו' ואין יכול להועיל כלל כי מה' כל משפטי איש: כז) תועבת וגו' אמר מתחילה צדיקים לשון רבים ואח"כ רשע לשון יחיד והוא כי הצדיקים בעת ישבו בחבורתם הקדושה אז יאמרו בפרהסיא שהם שונאים להרשע משא"כ הרשעים אפי' בחבורתן הרשעה לא יאמרו שהם שונאים הצדיק מפני הילוכו בדרך ישרה ולכן אמר רשע לשון יחיד כלומר בינו לבין עצמו הצדיק נמאס בעיניו ונגעל ההולך בדרך ישרה:

ל א דברי אגור בן יקה וגו' כי אנשי כנה"ג סדרו בכל ספר מה שנעשה ברוה"ק מעניינו כמו בספר תהלים חברו כמה עניינים מהם על המוסר והתוכחה ומהם הזמירות והשבח וההודאה לאל ית' ובראש אותו הענין כתבו שם המחבר כמו הימן ואסף וידותון בס' תהלים והשאר וכן בס' משלי סדרו כל מה שעשו דרך משל בעניני מוסר ופרשה זו חיבר אגור בן יקה שכך שמו ושם אביו וזהו דברי וגו'. לאיתיאל וגו' כך היה שם שני בני אדם גדולים ששלחו לאגור שיורה להם תעלומות חכמה בדרכי ה' וזו היא תשובתו להם אך איש אשר שמו איתיאל היה גדול יותר מהאיש אשר שמו ואוכל וכשכתב אגור תשובתו להם כתב בדרך כבוד לגדול כגדלו ולכן כתב בחכמתו ב' פעמים שם איתיאל כי אם היה כותב רק לאיתיאל ואוכל לא היה ניכר בזה מעלת איתיאל על ואוכל אף שהיה כותב שם איתיאל בראש מ"מ לא היה ניכר מעלתו על ואוכל במה שהקדימו כי אף בהיותן שוים לא יומלט א' מהם לכתוב בראש ואם היה כותב שם איתיאל לבד היה מביים לואוכל שגם הוא כתב לו בהשאלה ולו לא השיבו ולכן כתב ב' פעמים לאיתיאל לאיתיאל ואוכל פי' לאיתיאל בפרטות ואח"כ כוללו גם עם ואוכל וכן במס' ד"א שלום עליכם כולכם ולר"ג ותוכן תשובתו היה שאין אתנו יודע עד מה מתעלומות חכמה בדרכי ה' ואין לנו עסק בנסתרות אלא העיקר הוא לילך בדרכי התורה ולא לזוז ממנה ומן מצות ה': ב) כי וגו' מאיש הוא יעקב שנאמר איש תם וגו' כלומר שאין אתנו כמו יעקב שידע דרכי ה'. ולא בינת אדם לי הוא יצחק שהוא ממדרגת הבינה: ג) ולא למדתי חכמה הוא נגד אברהם שהוא מדרגה דחכמה. ודעת קדושים אדע הם השבטים שהיו כולם קדושים ודור דעה ואין אתנו כמותם ואלו ד' דרגין איש וחכמה ובינה ודעת הם נגד ד' דרגין שבישראל אנשים חכמים ונבונים וידועים. אנשים היינו צדיקים וכמ"ש איש צדיק תמים וכמ"ש בספרי אנשים צדיקים וכשופים: ד) מי עלה וגו' הוא נגד משה שעלה השמימה והוריד עמו התורה כמ"ש עיר גבורים עלה חכם ויורד עוז מבטחה: מי אסף וגו' הוא ג"כ נגד משה שעשה ד' דברים לישראל והוא שהוריד התורה והלוחות וקרע הים והקים המשכן וזהו מי עלה וגו' הוא נגד התורה. מי אסף וגו' נגד הלוחות והוא כי דור המדבר היו כולם נביאים ובתוכם ה' אך כאשר חטאו בעגל נסתלק ה' מעליהם עד יוה"כ שהביא משה הלוחות שניות וחזר הנבואה ורוה"ק להם כמקדם וזהו מי אסף כמשה שאסף רוח לישראל בחפניו בידיו בזה שהביא הלוחות בידיו אסף רוה"ק לישראל

הקים כל־אפסי־ארץ מה־שמו ומה־שם־בנו כי תדע: ה כל־
אמרת אלוה צרופה מגן הוא לחסים בו: ו אל־תוסף על־דבריו
פן־יוכיח בך ונכזבת: ז שתים שאלתי מאתך אל־תמנע ממני
בטרם אמות: ח שוא ו ודבר־כזב הרחק ממני ראש ועשר אל־
תתן־לי הטריפני לחם חקי: ט פן אשבע ו וכחשתי ואמרתי מי

יי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לישראל. מי צרר וגו' הוא נגד שקרע הים והליכו כמו נד וזהו בשמלה. מי הקים וגו' הוא נגד הקמת המשכן שהקים משה בעצמו וכידוע מאמרם בזוהר כשהוקם המשכן אז הוקמו כל העולמות עליונים ותחתונים וזהו שהקים כל אפסי ארץ. ואלו הד' הם נגד ד' רגלים. מי עלה גו' הוא נגד שבועות שהוא מתן תורה. מי אסף וגו' נגד יוה"כ שאז ירד משה עם הלוחות שניות. מי צרר וגו' הוא פסח שאז קרע הים. מי הקים וגו' נגד סוכות שאז התחילו לבנות המשכן כמ"ש ברים פירושי על שיר השירים והוא נגד ד' יסודות שמים הוא אש רוח. מים כמשמעו. ארץ הוא עפר. מה שמו איה אשר כשמו כלומר כמותו שידע תעלומות חכמה בדרכי ה'. ומה שם בנו כי בכל דור ודור יתלבש משה בת"ח הגדול שבאותו דור והוא נקרא בנו וזהו מה שם בנו כלומר איה הת"ח שבתוכו יתלבש משה כי תדע שאתה רוצה לידע תעלומות חכמה בדרכי ה': ה) כל אמרת וגו' כי התורה היא מזוקק שבעתים והוא מ"ט פנים לתורה כמ"ש נ' ש"ב נבראו בעולם ומשה השיג מ"ט אך התורה עצמה כוללת כל המ"ט פנים והיא אינה אלא אחת וכן המצות המה תרי"ג והם נכללין באחת כמ"ש בא חבקוק והעמידן על א' והוא הבטחון כמ"ש וצדיק באמונתו יחיה וז"ש אגור שאין לכם עסק בנסתרות לידע תעלומות חכמה. כי כל אמרת וגו' כלומר התורה צרופה ומזוקק שבעתים והכל כלול בה ואין לך מדה טובה הימנה ולכן סיב ובלה בה ומינה לא תזוע. מגן וגו' וכן אל תזועו ותפרשו מהמצות אשר מגן הוא לכל החוסים בו למי שבוטח בו והוא כי יש גם מדת הבטחון שהוא מגן לבל יכשלו בשאר המצות כי כולן כלולין במדה זו ומהם לא תזועו ובנסתרות אל תחקרו: ו) אל וגו' גם על מצותיו אל תוסף על דבריו כי פן יוכיח בך פן יתוכח עמך ויראך שאין בתוספתך כלום. ונכזבת ותפרוש מלעשות מצות עוד: ז) שתים וגו' כאן מאמר אגור בבקשה להקב"ה וכן כתב להם הבקשה הזאת שב' אלו אנכי מבקש מאתך שאל תמנע ממני גו': ח) שוא וגו' ההבדל בין שוא ודבר כזב הוא כי שוא הוא דבר השקר מעיקרו שבשעה שאמר הדבר היה בלבו לשנותו. וכזב הוא שבעת שאמר הדבר היה בלבו לעשות זה ואח"כ שינה ולא עשה ונפסק ממנו עשות הדבר הזה כמ"ש אשר לא יכזבו מימיו ועל הב' אלו ביקש מהשי"ת שירחיק ממנו א' שוא ודבר כזב והב' ראש ועושר דהיינו גדר העני ביותר וגם עשיר גדול אלא הטריפני לחם חוקי כפי מזונותי הצריכים לי ומפרש: ט) פן אשבע פי' שלא תתן לי עושר רב פן מחמת זה אשבע. וכחשתי ואומר מי ה' כמ"ש ורם לבבך ושכחת וגו'. פן אורש שאהיה עני ביותר ולא יהיה בביתי לחם ושמלה. וגנבתי ותפשתי את שם אלהי את מדת הדין על שעשני עני ביותר ואתרעם על מדותיך. והענין כי יש ב' ענינים רעים מאוד בלומדי התורה א' הלומד עם פניות ולקנטר והוא נקרא שוא שבשעת לימודו און טמון בתוכו ובלבו מרמה והב' שלומד בלי שום פניה אלא שאחרי כך פורש עצמו מהתורה ופוסק מללמוד ועל זה אנו מתפללין בכל יום

ויפים

יי ופן־אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי: י אל־תלשן עבד אל־
אדניו פן־יקללך ואשמת: יא דור אביו יקלל ואת־אמו לא־

יברך

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ויפים בלבנו אהבתו ויראתו גו' ולעבדו בלבב שלם למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה פי' כי יש שתי נשים שאין להם בנים מב' בחי' א' עקרה אשר לא ילדה וא' היולדת וקוברת והיא המילדת לבהלה וכן יש ב' ענינים רעים בלומדי התורה א' הלומד עם פניות לקנטר והוא המייגע בתורה אך יגיעתו לריק שהתורה שלומד הוא ריק ואין בו ממש והוא כמו עקרה לא ילדה שיגיעתה לריק והב' הוא שלומד ואח"כ פורש ח"ו והוא כמו מוליד לבהלה שהיא אשה היולדת וקוברת והוא דומה לה שאובד מה שלמד אף מתחילה וכמ"ש שנה ופירש כו' וזהו לבהלה ושה"כ יראת ה' טהורה עומדת לעד כי אלו הב' הוא מחמת שלומד בלתי יראת ה' נגע בלבו ולכן פוסק אח"כ כי חכמה ומוסר אוילים בזו וכמ"ש אם אין יראה כו' מכריז ר' ינאי חבל על דלית ליה כו' אך כשיש לו יראת ה' אז יש בו ב' מעלות בלימודו א' טהורה שבשעת לימודו אין שום פניה במעונו וגם עומדת לעד שאינו פורש אח"כ מהתורה כלל וזהו שאנו מתפללין ומבקשים להשי"ת שישים בלבנו יראתו ואהבתו למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה וזהו שוא הוא שבשעת המעשה שוא כנ"ל ודבר כזב שלא אפרוש ח"ו מן התורה הרחק ממני. ראש ועושר וגו' כי המותר והמועט שניהם אינם טובים אף בדבר חכמה וכמ"ש כל שחכמתו מרובה ממעשיו כו' וגם אם נמעט חכמתו וקטן שכלו עד שאינו מבין דרכי אמיתיות התורה הוא ג"כ אינו טוב כי נדמה בעיניו שלא ימצא בתורתינו חכמה ונמאסה בעיניו לכפור בה והולך אחר חכמת העובדי כוכבים עע"ז ונמצא כופר באלהי ישראל וזהו ראש כלומר רש בשכל ועושר שכל רב מאוד לא תתן לי הטריפני לחם הוא התורה כמ"ש לכו לחמו בלחמי וגו' לחם חוקי הוא המצות ומפרש פן אשבע שיתרבה שכלי בחלקי ואז אשען על בינתי ואעזוב ח"ו דרכי התורה ומחמת זה אכחש במציאות ה' ואומר מי ה' ופן אורש ולא אבין חכמת התורה ומחמת זה אלך אחר חכמות חצוניות וילדי נכרים ואעבוד ע"ז ח"ו וזהו וגנבתי חכמות נכריות ותפשתי את שם אלהי ואהי נוגע בעיקר והוא בריבוי אלקות ח"ו ומ"ש תחלה מי ה' ואח"כ שם אלהי הוא מפני כי שם הוי"ה ב"ה מורה על הויתו ית' ומיוחד לו לבדו זה השם ולא לשום שר ומלאך ושרף ושם אלהים מורה על יכולתו ית' ולכל מי שנותן יכולת נקרא בשם אלהים ג"כ ולכן השרי מעלה נקראים אלקים כמ"ש כי כל אלהי העמים כו' ע"ש היכולת שנתן הקב"ה להם וז"ש זובח לאלהים יחרם וגו' פי' לשם אלהים יחרם וגו' מפני שהשרי מעלה נקראים ג"כ אלהים בלתי לה' לבדו כי השם הוי"ה ב"ה מורה שמיוחד לו לבדו ולכן בהכחשת המציאות ח"ו אמר מי ה' שבו ההכחשה ואגל טעותו בריבוי אלקות אמר אלהי כי הריבוי הוא באלקות ולכן אמר אלהי שקראתי את שם אלהי על אלהים אחרים ולכן כתיב בעשרת הדברות אנכי ה' כו' לא יהיה לך אלהים וגו' כי אנכי הוא אזהרה להאמין במציאות הבורא אחד יתברך ב"ה ולכן אמר בשם הוי"ה ב"ה ולא יהיה לך כו' הוא אזהרה להאמין באחדות הבורא ושאין זולתו לכן אמר שם אלהים. ואמר כאן ב' דברים שהן ד' והוא כמ"ש אל תצדק הרבה ואל תרשע הרבה היינו אל תוסף הוא אזהרה לבל יצדק הרבה ושוא ודבר כזב גו' הוא לבל ירשע הרבה וראש ועושר הוא נגד מ"ש שהמע"ה אל תהי סכל הרבה ואל תתחכם הרבה וגו': י) אל תלשן וגו' פי' היאך אפשר לידע תעלומות דרכי ה' הלא עבד שמרד באדוניו שעשה לו טובות הרבה

והוא

יְבָרֵךְ׃ יב דּוֹר טָהוֹר בְּעֵינָיו וּמִצֹּאָתוֹ לֹא רֻחָץ׃ יג דּוֹר מָה־רָמוּ
עֵינָיו וְעַפְעַפָּיו יִנָּשֵׂאוּ׃ יד דּוֹר ׀ חֲרָבוֹת שִׁנָּיו וּמַאֲכָלוֹת מְתַלְּעֹתָיו
לֶאֱכֹל עֲנִיִּים מֵאֶרֶץ וְאֶבְיוֹנִים מֵאָדָם׃ טו לַעֲלוּקָה ׀ שְׁתֵּי בָנוֹת
הב

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

והוא כפוי טובה וע"כ לפי שכלינו הוא איש עול אבר כמוהו אין בגמלא ואעפ"כ אזהרת ה' הוא שאל תלשן עבד אל אדוניו ולא עוד פן יקללך ואשמת: יא) דור וגו' כלומר אפילו דור שאביו יקלל ואמו לא יברך אעפ"כ אל תלשן ואמר אצל אביו יקלל ואצל אמו לא יברך כי אביו הוא נגד מ"ע ואמו היא נגד מצות לא תעשה לכן אצל אביו כ' יקלל ואצל אמו לא יברך. ועוד כמ"ש בגמרא נאמר אצל כיבוד אביו תחילה כו' ואצל מורא אמו תחילה כו' גלוי וידוע כו' והיינו שדרך אביו לייסרו בשבט מוסר אבל אמו דרכה להדריכו בנחת ולכן אצל אביו שמייסרו תמיד כ' יקלל שמקללו על שמיסריהו ואצל אמו שמכבדה כ' לא יברך: יב) דור וגו' כלומר שבעיניו הטוב אף לטהור שלא עשה כלל עבירה מעולם ובאמת לא די שחטא כבר אלא שעדיין לא רוחץ מצואתו שחטאו בידו עדיין: יג) דור מה רמו וגו' כי ב' מיני גאוה יש גאה וגאון. גאה איש שהוא שפל הערך באיכותו ומגביה את עצמו בהתפארותו וגאון הוא שרוצה לשבול על כולם וזהו רמו עיניו שמתפאר מאוד ולבבו יחשוב שהוא חכם גדול וצדיק ועשיר ועפעפיו ינשאו שמנשא את עצמו על הבריות. ואמר מה רמו עיניו להגדיל הענין כלומר מה גדול שפלותו ומה גדול רמות עיניו: יד) דור חרבות וגו' מתלעות הם שיני הלחיים והם דומין לסכינים ושיניים הוא שיניים האמצעיים הם דומין לחרבות כי בשינים האמצעים כורת המאכל ובהמתלעות הוא טוחן אותם דק דק ואוכל ולכך דימה הכתוב אותם למאכלות שאוכלין בו. והענין שיש ב' מיני גזלנים והם כתובים ברית הספר זה והוא א' שגוזל לאיש את ממונו ואוכל את הממון ומניחו בחייו והב' שהורג גם את בעל הממון ונוטל הממון ג"כ וזהו דור חרבות שיניו כחרב שהורג האיש וגוזל ממונו ומתלעותיו מאכלות שאוכל את ממון הנגזל ומניחו קיים וזהו לאכל עניים גו' עתה מפרש כי עניים הם שהיו עשירים והענו וכמ"ש הוי מגיעי בית בבית שמלוה לו מעות כדי שיאחר בידו ביתו של העני. ואביון הוא עני מעיקרו שאין לו כלום ולזה אמר שמתלעותיו הם מאכלות שאוכל ממונו של עני ואוכל את העניים מארץ שלא ישאר העני על ארצו כי גוזל ממנו ארצו והאביונים שאין להם ארץ כלל לוקח נפשו שלא יהיה בין אנשים כלל וזהו מאדם ואמר ד' פעמים דור שהן נגד ד' יצה"ר תאוה וגאוה וכעס וחמדה שהן כלל כל העבירות ואעפ"כ אל תלשן ואין לך פלא גדול מזה: טו) לעלוקה וגו' לעלוקה הוא הגיהנם הם שתי בנות וכל א' נחלק לב' ה' וזהו הב כי ה' מדורי גיהנם הראשונים נחשבין לאחת כי הב' שהם שאול ואבדון נחשבים בפ"ע שמשם אין היורד עולה לעולם כמ"ש כן יורד שאול לא יעלה ואבדון כשמו וכמ"ש למעלה ואמר הב הב כי הם כפולים. **שלש הנה וגו'** כי הם לעולם אינם שבעים. **ארבע לא אמרו הון** הון הוא בסוד נפש רוח נשמה כמ"ש למעלה שמכלין את הכל. ועוד לעלוקה הוא דבר המפסיד נקרא עלוקה והם שתי בנות כי ד' יסודות יש ארמ"ע וכנגדן דנח"ס בחלקי עולם. הב' יסודות מהן מחיים וב' מפסידים רוח ומים הן מחיים רוח לחי ומים לצומח וב' מפסידים עפר ואש ואותן הב' המחיים הן ג"כ מפסידים והן אפילו יותר מפסידים מב' המפסידים בטבע כי המפסידים בטבע אינם מפסידים אלא לאחר שהלכו מאתו ב' המחיים משא"כ המחיים מפסידים תיכף בעת
שיתרבו

הַב הַב שָׁלוֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה אַרְבַּע לֹא־אָמְרוּ הוֹן׃ טז שְׁאוֹל
וְעֹצֶר רָחַם אֶרֶץ לֹא־שָׂבְעָה מַּיִם וְאֵשׁ לֹא־אָמְרָה הוֹן׃ יז עַיִן ׀
תִּלְעַג לְאָב וְתָבוּז לִיקְּהַת־אֵם יִקְּרוּהָ עֹרְבֵי־נַחַל וְיֹאכְלוּהָ בְנֵי־
נָשֶׁר׃ יח שְׁלֹשָׁה הֵמָּה נִפְלְאוּ מִמֶּנִּי וְאַרְבָּעָה לֹא יְדַעְתִּים׃
יט דֶּרֶךְ הַנֶּשֶׁר ׀ בַּשָּׁמַיִם דֶּרֶךְ נָחָשׁ עֲלֵי־צוּר דֶּרֶךְ־אֳנִיָּה בְלֶב־יָם
וְדֶרֶךְ גֶּבֶר בְּעַלְמָה׃ כ כֵּן ׀ דֶּרֶךְ אִשָּׁה מְנָאָפֶת אָכְלָה וּמָחֲתָה
פיה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שיתרבו כמו המים תיכף כשיתרבו מפסידו אבל האש ברבותו אינו מפסיד אלא לאחר שנתייבש ולא נשאר לחלוחית המים וכל זמן שהמים יש הוא אינו מפסיד כלל אלא אדרבה עושה פעולתו וכן הרוח באדם כשיתפח בטנו הוא מת מיד נמצא הן ארבע מפסידים וזהו שתי בנות הב הב שלש כו': טז) שאול וגו' שאול הוא הבור והוא העפר ועוצר רחם הוא רוח. ארץ לא שבעה מים הוא מים. ואש לא כו' הוא אש ובגמרא מס' ברכות ס"ו ב' אמרו מ"ד שלש הנה כו' שאול ועוצר רחם וכי מה ענין כו' אלא כו' מה רחם כו' ע"ש. ולכאורה מאי תמיה זה דקחשיב ג' דברים אשר לא תשבענה כו' אלא דהתמיה דלכתוב שאול אצל ארץ לא שבעה מים אלא כו' מה רחם כו' לפי שהארץ היא האם של האדם כמ"ש ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה והוא העובר להוליד וזהו שאמר בזוהר בתר דינקא סדר איתעבדית מינייהו: יז) עין וגו' שמלעיג על אביו. ותבוז **ליקהת אם** לאמו הזקנה ויקהת מלשון יקהת עמים. **יקרוה עורבי נחל** שהעורבים המה אכזרים שאף לא יהיה להם הנאה מזה הם יקרוה. והנשר הוא רחמן אינו מנקרו אלא אוכל שנהנה מזה באכילתו. והענין כמ"ש בירושלמי עין תלעג לאב זו כיבוד אב ותבוז כו' הוא לא תקח האם כו' יקרוה עורבי נחל שהם אכזרים יאכלוה בני נשר שהם רחמנים. ולכאורה אינו מובן והענין כי הקב"ה נתן לנו ב' מצות כיבוד אב ושלוח הקן ובשניהם כתיב למען ייטב והארכת ימים ומצות כיבוד או"א הוא רחמים גדולים וחסד גדול שירחם על או"א בעת זקנותם כמ"ש בגמרא ומצות שילוח הקן הוא אכזריות גדולה כמ"ש בזוהר שהצפור צועקת בקול מר ומפילה עצמה ליס וז"ש בגמרא שעושה מדות הקב"ה רחמים ואינן אלא גזירות אין פירושו שמדותיו של הקב"ה גזירות ח"ו שהוא מלא רחמים אלא שמצוה זו שצונו לא משום רחמנות כי הוא אינו אלא גזירה מפני שהוא אכזריות ולכן מי שמלעיג על כיבוד אב שהוא רחמנות ועל שלוח הקן שהוא אכזריות יקרוה עורבי נחל שהם אכזרים והוא עונש על שמלעיג על שלוח הקן ויאכלו בני נשר שהם רחמנים והוא עונש על שמלעיג על כיבוד אב: יח) שלשה המה נפלאו ממני פי' שמתחילה ראיתים ואח"כ תיכף הם נעלמים ממני. וארבעה פילא והרביעית לא ידעתים פי' לא ידעתי אותו מתחילה ואיני יודע כלל: יט) דרך הנשר בשמים פי' שהנשר ידאה עד לשמים וברגע א' לא נודע מקומו איה הוא. דרך הנחש עלי צור שהנחש הולך מהרה ומסתיר עצמו תחת הצור ולא נודע. דרך אניה בלב ים שהאניה שם בים מהרה מאוד ותיכף לא נראה. ודרך גבר בעלמה כשהעלמה מעוברת זה לא נודע מעיקרו. והענין שהתורה נחלק לד' חלקים תורה שבכתב ותורה שבע"פ ורמז וסודות התורה וזהו דרך הנשר בשמים הוא תורה שבכתב שהיא מן השמים. דרך הנחש עלי צור הוא תורה
שבע"פ

פיה ואמרה לא־פעלתי און: כא תחת שלוש רגזה ארץ ותחת
ארבע לא־תוכל שאת: כב תחת עבד כי ימלוך ונבל כי ישבע־
לחם: כג תחת שנואה כי תבעל ושפחה כי־תירש גברתה:
כד ארבעה הם קטני־ארץ והמה חכמים מחכמים: כה הנמלים
עם לא־עז ויכינו בקיץ לחמם: כו שפנים עם לא־עצום וישימו
בסלע ביתם: כז מלך אין לארבה ויצא חצץ כלו: כח שממית

בידים

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שבע"פ כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש כו'. דרך אניה בלב ים הוא רמז. ודרך גבר בעלמה הוא סודות התורה: כ) כן דרך וגו' שאינו ניכר ונפלאה ממני. והענין כמו שבתורה הוא הד' חלקים כן האשה מנאפת מדברת כמ"ש מי פתי יסור הנה וגו': כב) תחת וגו' פי' עבד הוא מי שעושה מעשים רעים והוא עבד ליצה"ר כי ימלוך שיהא מולך על רבים דהיינו שיהא לומד עם אחרים. נבל היינו מי שידבר נבלה תמיד ולומד תורה: כג) תחת שנואה וגו' פי' שנואה הוא הבעל גאוה כמ"ש תועבת ה' כל גבה לב ואמרו בספרי שמתועב הוא משונא ומשוקץ משונא כתיב תועבת ה' אשר שנא משוקץ דכתיב שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו. ושפחה כי תירש גבירתה פי' מי שעושה משפט בשביל פניות שיעשיר וירבה כבוד ביתו ואלו הב' הן כמ"ש היגאה גומא בלא בצה ישגה אחו בלא מים כי הגומא מגביה עצמו למעלה והאחו מתרחב ברוחב והן נגד גאוה שמגביה עצמו למעלה ונגד העושר שמתרחב בארץ ומלך וגבירתה כי מלך הלומד לאחרים תורה ומשגיח עליהם וגבירתה שמשגיח שלא יעשו עולה ועושה משפט ולכן כי תירש גבירתה כי מלך במשפט יעמיד ארץ והעושה משפט כדי שיעשיר הוא יורש את גבירתה ואמר כאן ד' מחשבה דבור ומעשה ומחשבה הן ב' כידוע וב' זכרים וב' נקבות וב' לאחרים למלך וגבירתה וב' לעצמו נבל ושנואה: כד) ארבעה וגו' כלומר שעושים מעשים של חכמים גדולים המובחר שבחכמים: כה) ויכינו בקיץ לחמם כי בקציר אוגרת ובקיץ הוא מכין וטוחן ללחם כמ"ש אגרה בקציר לחמה תכין בקיץ. שפנים עם לא עצום שהם מתיראין לפני כל וישימו בסלע ביתם כמ"ש סלעים מחסה לשפנים. מלך אין לארבה ואין להם שר ואעפ"כ ויצא חוצץ כלו שהולכין שורות שורות כחול. שממית בידים תתפש פי' שכל בריה כשתעשה בית מושבה היא מביאה ממקום אחר ממה לעשות אבל השממית תעשה בידיה ממש ואין צריכה לדבר אחר והיא בהיכלי מלך שהיא בתוך הארמונים של מלכים. והענין ארבע הם קטני ארץ שהת"ח נקראים גדולים ואלו הד' אינם ת"ח לכך הם קטני ואמר ארץ שבעלי מצות נקראים עמי הארץ שכל מעשה המצות מן הארץ והת"ח נקראו יראי שמים שהתורה היא מן השמים ועוד שבשבילם נברא הארץ ובשבילם נתקיימה הארץ והמה חכמים מחוכמים כלומר שעושים כמו הת"ח גדולים ויש ד' כיתות והן עץ חיים למחזיקים והם המחזיקים לומדי תורה. ב' ותומכיה מאושר והן המשמשי ת"ח. ג' הולך ואינו עושה כמ"ש אוזן שומעת תוכחת מוסר בקרב חכמים תלין. ד' עושה ואינו הולך ועושה בביתו: הנמלים וגו' שאין להם חכמה כמ"ש ברקיע עוזו במים עזים ויכינו בקיץ לחמם בזה שהם מחזיקים ידי ת"ח ואמר לחמם כמשחז"ל אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי וזהו לחמם: כו) שפנים וגו' שהן אין בעלי מצות אעפ"כ וישימו

בסלע

בידים תתפש והיא בהיכלי מלך: כט שלשה המה מיטיבי צעד
וארבעה מיטבי לכת: ל ליש גבור בבהמה ולא־ישוב מפני־כל:
לא זרזיר מתנים או־תיש ומלך אלקום עמו: לב אם־נבלת
בהתנשא ואם־זמות יד לפה: לג כי מיץ חלב יוציא חמאה
ומיץ־אף יוציא דם ומיץ אפים יוציא ריב:

דברי

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

בסלע ביתם שהם יושבין תמיד בבהמ"ד ושומעין כשלומדין תורה וכמ"ש אוזן שומעת כו' וזהו ההולך ואינו עושה: כז) מלך וגו' זה העושה ואינו הולך וזהו מלך אין כי אם היה בבהמ"ד היה הת"ח מדריכו אבל עכשיו מלך אין לו ואעפ"כ ויצא חוצץ כלו עושה בריבוי עם בתוך ביתו מצות: כח) שממית וגו' הם המשמשי ת"ח שכולם עושים בממונם מצות וצדקות והוא אינו עושה אלא בידים שמשמש אותו והוא בהיכלי מלך שהוא לא מש מתוך האוהל של הת"ח ושומע תמיד תורה מפיו. (ע"כ שמעתי מפיו הקדוש מכאן ואילך לא שמעתי אך בכדי שלא ישאר חלק כתבתי מה שמצאתי בכתביו ומה ששמעתי משמו והבטיחו לי מק"ק ווילנא לשלוח לי וכאשר ישלחו אדפיס אותם ואשלח ליד כ"א ואחד אי"ה):

וכתב על זה בספר ברק השחר וז"ל:

והנה עד כה לא זכינו לאורו. ע"כ אמרתי להעתיקו כפי מה שמצאתי במגילת סתרים (מכ"י הגר"א ז"ל) וז"ל:

כט) שלשה המה כו' ג' יש בעולם שמטיבי צעד. היינו שטבעם כך לטוב. וארבעה ועוד יש רביעי שמטיב לכת היינו שטבעו אינו כן. אך הרגל ללכת בלכתו לטוב ומפרש והולך: ל) ליש גבור כו' ליש הוא שם ארי בחור. ואמר אף שהוא ליש מ"מ טבעו שהוא גבור ואינו שב ומתירא מפני כל ואמר בבהמה שהי' בכלל בהמה: לא) זרזיר הוא מין עורב. מתנים שכחו במתנים וזה בעופות. או תיש וזה בבהמה שג' עזין הן וא' מהן תיש: ומלך אלקום עמו פי' אע"פ שאין מי שעומד מ"מ טבעו כך להיות לו נמוסי מלך וזה באדם. והענין שהאדם צריך ג' דברים מדות ומצות ותורה. ליש הוא נגד מדות שצריך להיות גבור כארי. זרזיר מתנים הוא נגד מ"ע. או תיש הוא נגד ל"ת. והוא נגד בעל תשובה שצריך להיות עז נגד ב"א המבזים אותו ומלעיגים עליו. ואמר או תיש שמתחלה יזהר האדם לזרז א"ע לעשות מ"ע ולהשמר מלעבור על ל"ת. אך אם עבר ח"ו אזי יראה לשוב בתשובה. ומלך אלקום הוא נגד תורה. ואמר אלקום שאין אדם יכול לעמוד נגדו ואין לירא משום אדם כלל: לב) אם נבלת אם נתנבלת ע"י מי שדיבר עליך דברי נבלה. בהתנשא הוא מחמת התנשאך שרצית להתנשא. וכמ"ש חז"ל כל הרודף אחר הכבוד כו'. ואם זמות שאתה רוצה להשוב איך להשיב למחרפיך בדברי ריבות. אני מזהירך שתשים יד לפה ולא תשיב לו כלל: לג) כי מיץ וגו' כי החמאה יוצאה ע"י מיץ החלב והדם יוצא ע"י מיץ החוטם והריב יוצא ע"י מיץ אפים. ומיץ הוא לשון סחיטה. והענין שהוא טעם על שהזהיר שלא להשיב למחרפו כלל. כי מחמת ג' דברים רוצה אדם להשיב למחרפו. א' להראות שהוא גדול וטוב יותר ממנו. והב' להראות לו ששקר דיבר עליו. ואין בו הדבר רע שדיבר עליו. והג' בכדי שלא יחרף אותו עוד אם יחרים לו כעס על חירופיו שחרפו לו. והאומר סתירה לכל הג' דברים. נגד הא' שרוצה להראות שהוא גדול וטוב ממנו אמר שא"צ לזה ולמד מעשיית

המאה

לא א דִּבְרֵי לְמוּאֵל מֶלֶךְ מַשָּׂא אֲשֶׁר־יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ: ב מַה־בְּרִי
וּמַה־בַּר־בִּטְנִי וּמֶה בַּר־נְדָרָי: ג אַל־תִּתֵּן לַנָּשִׁים
חֵילֶךָ וּדְרָכֶיךָ לַמְחוֹת מְלָכִין: ד אַל לַמְלָכִים׀ לְמוֹאֵל אַל לַמְלָכִים
שְׁתוֹ־יָיִן וּלְרוֹזְנִים אֵי שֵׁכָר: ה פֶּן־יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח מְחֻקָּק וִישַׁנֶּה דִּין
כל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

חמאה מחלב שדרך עושי החמאה מכסים הכלי אשר בה החלב בעת עשיית החמאה. כן בתורה אם אדם לומד תורה בסתר התורה מכרזת עליו כמ"ש חז"ל. וכנגד הב' פרוצה לנקות את עצמו ולהראות שטקר דיבר עליו אמר ג"כ שטוב יותר השתיקה ולמד ממיץ החוטם כשרוצה לנקות החוטם ביותר ושוחק ביותר יוציא דם וממאס אותו יותר. כן אם תרצה לנקותך אזי יתגלך יותר. וכנגד הג' שלא יגבל אותך עוד אמר שהוא דומה למי שרוחץ פניו מלכלוכו (בלכלוכו) שלא יהיה מלוכלך עוד כן כאשר תרצה שלא יגבל אותך עוד ותריב עמו בכל כעסך ותרחיב דבריך שלא יבוא לדבר עליך. אזי חברך השומע דברי כעסך ירחיב ריבו כעת יותר א"כ מזה תוציא ריב יותר. ואמר מיץ אפים כמ"ש חז"ל האי הגרא דמיא לבידקא דמיא כיון דרווה רווה:

מס' ברק השחר

לא ד אל למלכים למואל אל למלכים גו' כלומר אפילו אם היה ראוי לכל המלכים לשתות יין מ"מ אתה למואל אין לך להתדמות לכל המלכים ומכ"ש שאל למלכים יין שאינו ראוי לכל מלך לשתות יין. ולרוזנים אי שכר. הענין כמ"ש בפירושו על ישעיה הוי משכימי בבקר שכר ירדופו מאחרי בנשף יין ידליקם והיינו כמ"ש למעלה כי בבקר יוצא אדם לפעלו ואין לו פנאי למלא תאותו מיין שאינו חזק כ"כ ולכן הוא שותה שכר שהוא יין ישן וחזק מאוד שא"צ לשתות רק מעט ממנו אבל בנשף שכבר פנוי ממלאכתו ורוצה להרבות תאותו בהמשך זמן השתיה לכן הוא שותה היין וזהו שבבקר שכר ירדפו במהירות כנ"ל אבל בנשף מאחרים עד שיין ידליקם שאז הם פנוים. וכבר כתבתי למעלה החילוק שבין מלכים לרוזנים כמ"ש בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק והיינו

לא א דברי למואל וגו'. מלך שלמה נקרא למואל שלמו אל. משא אשר יסרתו אמו. שאמו הוכיחה אותו: ב) מה ברי וגו'. שבג' זמנים האדם נדבק וקרוב ונמשך אחר אמו שאז שורה עליו רוח האם והם בימי העיבור. והלידה. ועד י"ג שנה. ואח"כ שורה עליו רוח האב ומאז נתחייב במצות. וז"ש מה ברי נגד י"ג שנה. ומה בר בטני נגד זמן לידה. ומה בר נדרי נגד העיבור שקודם העיבור דרך לנדור נדרים ונדבות שהש"י יתן לה בן טוב. וכנגד זה כתוב בירמיה בטרם אצרך בבטן ידעתיך נגד ימי העיבור. ובטרם תצא מרחם הוא נגד הלידה. נביא לגוים כו' נגד י"ג שנה שאז היה נביא. ואמרה שכל הנשים של אביך היו נודרות שיהיה להם בן הגון למלכות ואני נדרתי שיהיה לי בן הגון בתורה: ג) אל
תתן

שהרוזנים הן הקובעין הדינין אם יזדמן דבר פלוני שיהיה דינו כך וכך והמלך הוא המשגיח על הכל אם נכון זה הדין ואם עושין כפי הדין אך המלך יושב תמיד במנוחה ופנוי רק שמעמיד שרים המשגיחים והדבר הגדול יובא אליו ולכן המלך שיושב במנוחה ופנוי אמר שאעפ"כ אינו ראוי להם לשתות יין למלאות תאותם ולרוזנים שאינם פנוים וא"א להם לשתות יין רק שכר אמר שלרוזנים אי שכר: ה) פן ישתה וישכח מחוקק כלומר לכן אין להרוזנים לשתות אפי' שכר כי כן ישתה וישכח לעשות מלאכתו
שהוא

כָּל־בְּנֵי־עֹנִי: ו תְּנוּ־שֵׁכָר לְאוֹבֵד וְיַיִן לְמָרֵי נָפֶשׁ: ז יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח
רִישׁוֹ וַעֲמָלוֹ לֹא יִזְכָּר־עוֹד: ח פְּתַח־פִּיךָ לְאִלֵּם אֶל־דִּין כָּל־בְּנֵי
חֲלוֹף: ט פְּתַח־פִּיךָ שְׁפָט־צֶדֶק וְדִין עָנִי וְאֶבְיוֹן: י אֵשֶׁת חַיִל מִי
יִמְצָא וְרָחֹק מִפְּנִינִים מִכְרָהּ: יא בָּטַח בָּהּ לֵב בַּעְלָהּ וְשָׁלָל לֹא
יחסר

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

תתן לנשים חילך. היינו שלא ירבה לו נשים שמתישים כחו: ודרכיך. כמ"ש כי השחית כל בשר את דרכו. היינו דרך הארץ. למחות. היינו לשון שמן כמו וחרבות מחים היינו ליקח אשה יפה תואר ובעלת בשר: ח) פתח פיך. פי' למי שאינו יודע לטעון צריך הדיין לטעון בעדו ובלא"ה אסור לדיין לפתוח פיו. וכמ"ש חז"ל והזהרו בדבריכם כו': אל דין כל בני חלוף. הן היתומים שאביהם חלפו מהעוה"ז שהם אינם יודעים משום דבר צריך הדיין לחקור הדבר ולראות מי שחייב נגדם. ואמר אל דין כו' שיש ז' תמורות כמ"ש בספר יצירה: ט) פתח פיך. כמ"ש חז"ל צדק הדין ואח"כ חתכהו. שצריך לעיין בדין היטב ולפתוח פיו לישא וליתן בדינא מאוד: ודין עני ואביון. היינו שצריך הדיין לראות שיקויים הפסק ולהוציא גזילו מידו. וז"ש איוב אב אנכי לאביונים. נגד שאינו יכול לטעון כנ"ל. וריב לא ידעתי. נגד יתומים. ואשברה מתלעות. נגד הוצאת הגזל ומ"ש כאן ואשברה מתלעות. וכאן ומשיניו אשליך. שמתלעות הן שיני הלחיים שבהן נגמר לעיסת המאכל. והשינים הם שינים האמצעים שבהן כורת המאכל וכמש"ל. דהיינו אם הגזילה כבר נאכל אזי הוא משבר עד שישלם לו. ואם הגזילה בעין אך הגזלן רוצה לאכלה. אז נוטל משיניו. וזהו אשליך כמו אשליך טרף. וז"ש עני ואביון כנ"ל כמש"ל דור חרבות שיניו כו'

שהוא מחוקק כמ"ש ורוזנים יחוקקו צדק. וישנה דין כל בני עוני. ולהמלך אין לשתות יין כי פן יעשו השרים לא' ויעשו לו עולה ויבואו אליו וישנה גם הוא לכן אמר בני עוני כלומר שהשרים יענו את דינם: ו) תנו שכר לאובד וגו' כי אובד נקרא מי שמזלו רע מאוד בכל אשר יפנה ומרי נפש הוא עני וזהו העני כאשר ישתכר אע"פ שאינו שכור כל כך לבו שמח כמו שהיה עשיר אבל להאובד שיש לו צרות רבות לזה אינו מועיל אם אינו שכור מאוד עד אשר לא ידע כלל אבל כל זמן אשר הוא עדיין זוכר צרותיו הוא מזכיר צרותיו לכן אמר תנו שכר לאובד שהוא חזק מאוד שיהיה שכור מאוד מהשכר ויין למרי נפש שהוא העני: ז) ישתה וישכח רישו העני ישתה היין וישכח רישו שהוא עני כי כאשר אדם משתכר אפילו מעט ידמה בעיניו שהוא עשיר. ועמלו לא יזכר עוד ולהאובד תנו שכר כדי שלא יזכור עוד את עמלו וצרתו כי העני אפילו כשהוא זוכר רישו שהוא עני בעת שכרותו הוא שמח כי ישכח את עניו אבל האובד כל זמן שזוכר הוא אינו שמח אלא אדרבה יבכה בעת שכרותו לכן צריך שלא יזכור עוד כלל והיינו ע"י השכר: י) אשת חיל היא התורה ונקראת אשת חיל שהיא נקנית ע"י מ"ח דברים המפורשים במס' אבות: יא) בטח בה לב בעלה. הענין שאיזה
ת"ח

לאכול עניים מארץ ואביונים כו': י) אשת חיל. כמ"ש במ"ח דברים כו' וכן בפ' יתרון מדוע וגו' בג': מי ימצא. כמ"ש והחכמה מאין תמצא ועמוק עמוק מי ימצאנו: ורחוק כו'. כמ"ש רחוק מה שהיה. ומה שמו ומה שם בנו כי תדע. אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו. ונאמר כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה. וכל הרוצה להחכים ידרים. בזאת יתהלל המתהלל כו': יא) בטח בה כו' כמ"ש מים רבים כו' ונהרות כו'
יב
בסוד

יֶחְסָר: יב גְּמָלַתְהוּ טוֹב וְלֹא רָע כֹּל יְמֵי חַיֶּיהָ: יג דָּרְשָׁה צֶמֶר
וּפִשְׁתִּים וַתַּעַשׂ בְּחֵפֶץ כַּפֶּיהָ: יד הָיְתָה כָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר מִמֶּרְחָק
תָּבִיא לַחְמָהּ: טו וַתָּקָם ׀ בְּעוֹד לַיְלָה וַתִּתֵּן טֶרֶף לְבֵיתָהּ וְחֹק
לנערותיה

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

ת"ח המקפיד על חלוקו כו' היינו שמדותיו של אדם הן חלוקו ולכן נקרא מדו כמ"ש ולבש הכהן מדו בד ואמרו ז"ל מדו כמדתו והיינו במדה שהוא מודד כו' והנה אין צדיק בארץ גו' אבל הת"ח אם רואה שנכשל באיזה דבר מגונה מיד הוא רואה להפכה כי התורה כרכא דכלא בה לכן מסיים בן בג בג סוף אבות שהן תקוני המדות הפוך בה והפוך בה דכלא בה ומינה לא תזוע והיינו שרפואת הנפש הוא דוגמת רפואות הגוף שצריך לרפאותה בהפכה כמ"ש למעלה כן המדות צריך להפכן לטובה והנה ראש כל מדות הרעות הוא מדת התאוה שהיא מביאתו לכל מדות הרעים שבעולם. ובזה יובן מה שארז"ל בריש כל מרעין אנא דם כי הדם הוא הנפש המתאוה כי תאוה נפשך כו' ובריש כל אסוון אנא חמר ייגא דאורייתא כמ"ש רפאות תהי לשריך ולכל בשרו מרפא והוא סם חיים וא"ת למה מנו חכמים כל מדות טובות באבות היינו למי שאינו בעל תורה וזהו באתר דלית תמן חמר תמן סממנים מתבעין אבל הבעלי תורה אין צריכין כי התורה היא כלל הכל וזהו בטח בה לב בעלה מכל החלאים שבעולם וכמשחז"ל אם ראית ת"ח נוקם כו' חגרהו כו' אם עם הארץ חסיד אל תדור בשכונתו משא"כ במדות

בסוד מ"ע. בטח ב' אותיות אחרונות של השם בטח בה ב"ר של השם. לב ז"ת דאימא שמתלבשים בו בסוד לב שכוללין רמ"ח: בעלה. בית ה'. ושלל הוא מל"ת כמ"ש ושבית שביו והם סוד מים ונהרות כנ"ל. ועוד ושלל הוא משכו יומין עלאין וחד נעלמה דא יה"כ: יב) גמלתהו כו'. תחילה אמר בחכמה ובמעשים. ועתה אמר במידות שהכל מורכב מטו"ל. והוא שכל טוב דלית בה רע. כמ"ש שכל טוב לכל עושיהם. וז"ש כל ימי חייה. כמ"ש והחכמה תחיה את בעליה: יג) דרשה צמר. כמ"ש עתיק יומין יתיב כו' לבושיה כו'. וכמ"ש שחקי דעמרי. והן ב' מדות עליונות שהן מ"ע ומל"ת. וז"ש ותעש בחפץ כפיה. בב' כפיה שלכן אין הכהנים לובשין לשמש בבהמ"ק אלא בבגדי צמר ופשתים. והן סוד הציצית ודנגעים: יד) היתה כאניות כו'. וז"ש לא נבראה לילה אלא לשינתא כ"ל חצי ליל ראשון שהיא מביאה את כל המעשים למעלה ולומדת שם חכמה עליונה ומביאה למטה בעוה"ז כמ"ש לא בשמים היא כו'. וכמ"ש יראת ה' היא אוצרו ואין להקב"ה כו'. וז"ש ממרחק תביא לחמה כמ"ש רחוק מה שהיה ושמועה טובה מארץ מרחק: טו) ותקם בעוד לילה. כמ"ש חצות
לילה

טובות אם הוא מוחזק במדה טובה אחת כגון שיש לו ענוה אינו בטוח רק מהגאוה ואינו בטוח מהתאוה וכדומה בשאר המדות אבל בתורה הוא בטוח בכל המדות רעות. ושלל לא יחסר כי אין עבירה מכבה תורה (*): יב) גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה. הענין שהתורה מגינה ומצלי והיינו מגינה מן היסורין ומצלי מעבירות ומצוה אגוני מגני אבל אצולי לא מצלי והקשו אמאי לא הצילה את דואג ואחיתופל מעבירה ומשני בעידנא דעסיק בה אגוני ומצלי ובעידנא דלא עסיק אגוני מגני אבל אצולי לא מצלי וזהו גמלתהו טוב שהן המצות והיינו שלא יעשה עבירה בעידנא דעסיק בה. ולא רע כלומר ומגין מן היסורין שהן רע שלא יבא עליו כל ימי חייו אפי' בעידנא דלא עסיק בה: טו) ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחוק לנערותיה וגו' כלומר לאותן שבביתה נותנת כל צרכם
אבל

לְנַעֲרֹתֶיהָ: טז זָמְמָה שָׂדֶה וַתִּקָּחֵהוּ מִפְּרִי כַפֶּיהָ נָטְעָה כָּרֶם:
יז חָגְרָה בְעוֹז מָתְנֶיהָ וַתְּאַמֵּץ זְרוֹעֹתֶיהָ: יח טָעֲמָה כִּי־טוֹב סַחְרָהּ
לֹא־יִכְבֶּה בַלַּיְלָה נֵרָהּ: יט יָדֶיהָ שִׁלְּחָה בַכִּישׁוֹר וְכַפֶּיהָ תָּמְכוּ פָלֶךְ:
כ כַּפָּהּ פָּרְשָׂה לֶעָנִי וְיָדֶיהָ שִׁלְּחָה לָאֶבְיוֹן: כא לֹא־תִירָא לְבֵיתָהּ
משלג

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

לילה כו' ואז נקראת לילה כמ"ש שמורים כו' הלילה כו' וזהו בעוד לילה בהתחלתה: טרף. מה שטרפה למעלה כמ"ש עיר גבורים עלה כו' עוז כו'. כמ"ש מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב: לביתה. כמ"ש בחכמה יבנה בית והם ת"ח: וחוק לנערותיה. אלו מקיימי מצות שאצלן הוא חוק כמ"ש לא תוסיף ולא תגרע ממנו: טז) זממה כו'. כמ"ש איזהו עשיר שיש לו ק' שדות כו' וכמ"ש לכו לחמו כו' יין כו' וז"ש ותקחהו. שם הוא כבוד שמקבל מאחר. כמ"ש שתה מים מבורך. ומפרי כפיה כמ"ש וגוזלים כו' יפוצו כו': יז) חגרה בו'. הם ב' משמשי ת"ח. כמ"ש עץ חיים היא כו' מאושר. והן צריכים חזוק ביותר כמ"ש הני ברכי דרבנן דשלהי מנייהו כמ"ש כי נגע בכ"ף כו' וכמ"ש פוק חזי כו' אילא דאילנא כו' אי לא הואי התם כו'. כמ"ש עתירי בבל כו' כמ"ש בפי' על רבב"ח. לכן צריכין עוז ואימוץ: יח) טעמה כי טוב כו'. וזה סוד גיכ"ק מתיקה דמלכא ע"ז נאמר טעמו וראו כי טוב ה' וכתיב מתוקים מדבש כו'. ושם ל"ב נתיבות חכמה שהם בסוד ש"ך נהורין בסוד ד' זווגים א' למעלה וג' למטה וז"ש צדיקים יושבים ועטרותיהן בראשיהם וז"ש טעמה כו' וזה ביום אבל בלילה אע"פ שהנשמה מסתלקת מאיר לנ"ר מרחוק כנ"ל וז"ש לא יכבה כו' בסוד נר מצוה ותורה אור כי בלילה הוא בסוד נר מצוה וביום הוא בסוד ותורה אור שאין לה כביה עולמית וע"ז נאמר ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה: יט) ידיה שלחה בכישור כו'. הן הכשרים שהיא אוחזת בהן תמיד ופלך הן ג' בעלי תשובות שהיא מסייעת אותן כמ"ש הבא לטהר כו' וז"ש כאן שלחה וכאן תמכה. ופלך ר"ת פתי לץ כסיל. ואמר כאן ידיה בפתחא דידין. וכאן כפיה בסתימא. כמ"ש וידי אדם מתחת כנפיהם שהן פרושות לבעלי התשובה מפני מדת הדין: כ) כפה פרשה לעני. כמ"ש העניים והאביונים מבקשים מים ואין ולשונם בצמא כו'. שהן ג"ר כי הלשון הוא לשון למודים וכתיב אני ה' אענם אלהי ישראל לא אעזבם אפתח על שפיים כו'. והענין שיש ב' מיני עניים עני ואביון והכל בתורה. אביון הוא שתאב לכל וחוזר על הפתחים של בתי מדרשות ומכתת רגליו במדינות ללמוד תורה ואינו בוש. ועני הוא היושב בביתו ומבקש תורה אבל אינו הולך מחמת בושתו וכמ"ש ולא הביישן למד. ולזה אמר מים ואין. הן ב' דברים כמ"ש עמוק עמוק מי ימצאנו. ולשונם. כמ"ש ורחוק כו'. וז"ש לאביון ידיה בגילוי בפתחא דידין. אבל גבי עני כפיה בסתימא דידין ואעפ"כ כפה פרשה לעני כמ"ש ידיה פרושות כו' אבל לאביון שלחה שהיא נותנת מיד ואמר שלחה כמ"ש למעלה שלחה נערותיה תקרא כו' והן הת"ח שלומדים עמהם: כא) לא תירא כו'. מדינה של גיהנם כמ"ש ששם נצרפין הנשמות בדין חזק כמ"ש בה תשלג בצלמון: כי כל ביתה לבוש שנים. הוא ל"ת כמ"ש אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. ואמר
כשנים

אבל לנערותיה אינה נותנת אלא חוקם: יט) וכפיה תמכו פלך שמעתי מאחי הגדול שמע מאדמ"ו. הענין שברים הספר הוכיחה את ג' מיני אדם שאינן לומדין שהן פתי ולץ וכסילים כמ"ש עד מתי פתאים גו'
ולצים

מִשָּׁלֶג כִּי כָל־בֵּיתָהּ לָבֻשׁ שָׁנִים׃ כב מַרְבַדִּים עָשְׂתָה־לָּהּ שֵׁשׁ
וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁהּ׃ כג נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים בַּעְלָהּ בְּשִׁבְתּוֹ עִם־זִקְנֵי אָרֶץ׃
כד סָדִין עָשְׂתָה וַתִּמְכֹּר וַחֲגוֹר נָתְנָה לַכְּנַעֲנִי׃ כה עֹז־וְהָדָר
לְבוּשָׁהּ וַתִּשְׂחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן׃ כו פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה וְתוֹרַת־
חֶסֶד עַל־לְשׁוֹנָהּ׃ כז צוֹפִיָּה הֲלִיכוֹת בֵּיתָהּ וְלֶחֶם עַצְלוּת לֹא
תאכל

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שנים כמ"ש שס"ה ל"ת כנגד שס"ה ימות השנה וזהו מ"ש אם יהיה חטאיכם כשנים שסדורות כו' *) וזה סוד שש משית סדרי משנה תורה שבע"פ: כב) מרבדים עשתה לה. ממ"ע והוא לבוש הראשון לנפש וזה מרבדים עשתה לה. אבל השנים הוא לגוף. לזה נאמר כי כל ביתה לבוש שנים **) הוא לבוש השני מתורה שבע"פ לרוח בג"ע. וארגמן הוא מתורה שבכתב לבוש הג' לנשמה צרורה תחת כסא הכבוד: כג) נודע בשערים בעלה. שאינו צריך לפתחים דעייל בלא בר. כמ"ש לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער ואמר הטעם בשבתו עם זקני ארץ לפיכך הוא מפורסם כמ"ש ת"ח אין להם מנוחה כו' שמוליכין אותו מישיבה לישיבה אל החכמים הזקנים. כמ"ש אין זקן אלא שקנה חכמה. עד שמוליכין אותו לישיבת אברהם יצחק ויעקב שהם נקראים זקני ארץ כמ"ש אברהם זקן ויושב בישיבה היה. שנאמר ואברהם זקן בא בימים. יצחק זקן ויושב בישיבה היה. שנאמר ויהי כי זקן יצחק כו' יעקב זקן כו': כד) סדין כו'. כמ"ש ב"ק הוי מזבין מילי בדיניי והם דברי מוסר וד"א. כמ"ש איזהו סדינו של ת"ח כל שאין חלוקו נראית מתחתיו טפח: וחגור נתנה לכנעני. להסוחרים נותנת להם העוז להחזיק הת"ח כמ"ש למעלה חגרה בעוז מתניה וכמ"ש בצל החכמה בצל הכסף כי המטילין מלאי לת"ח הם יושבין אצל ת"ח בג"ע. והן ב' מיני ע"ה א' בעלי מידות טובות בעצמן. וב' מחזיקי ת"ח בממונם ובגופם: כה) עוז והדר לבושה. כמ"ש עד מ' שנה מיכלי מעלי מכאן ואילך משתי מעלי ואמרו שבקטנותו כו' (עי' משלי פ"כ בביאורו פ' כ"ט) וכמ"ש תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה: ותשחק ליום אחרון. כמ"ש בירושלמי דמראין להם שכרם ואינון חדאין כדאיתא בעובדא דר"א. ועוד עוז והדר עוז הוא בר"ה ויוה"כ והדר בסוכות פרי עץ הדר ותשחק ליום אחרון זה ש"ע שעליו נאמר והיית אך שמח: כו) פיה פתחה. שאינו פותח פיו אלא בחכמה. וכמ"ש שאפי' שיחתן של ת"ח צריכה לימוד: ותורת חסד על לשונה שלומד לש"ש. כמ"ש איזה חסיד שמתחסד עם קונו. ואמרו בגמ' דסוכה וכי יש תורה שאינה של חסד אלא תורה לשמה זו היא תורת חסד שאינו לשמה אינו של חסד והן תלויין זה בזה כמ"ש כל הבשר חציר דאכלי תיבנא דאורייתא וכל חסדו כו' כל דעבדין לגרמייהו עבדין. וכן אמרו כל הרוצה להחכים: כז) צופיה הליכות. שמשגחת על תיקון ביתה ועל המדות טובות ללכת בדרכי ה' ובמצותיו: ולחם עצלות לא תאכל. כמ"ש חז"ל אם אין קמח אין תורה כמש"ל א' ו' ע"פ תכין בקיץ כו' ע"ש וזהו לפתן היטב דקדוקי תורתנו הק' להוציא הדין לאמתו. ואם אינו מייגע ע"ז. אינו מוציא הדין לנכון. וזהו אם אין
קמח

*) נראה שתיבות אלו עד סוף הפ' שייכים לפ' שאח"ז אחר תיבת לרוח בג"ע.
**) נראה שחסר כאן תיבת שש. המו"ל

תֹאכֵל׃ כח קָמוּ בָנֶיהָ וַיְאַשְּׁרוּהָ בַּעְלָהּ וַיְהַלְלָהּ׃ כט רַבּוֹת בָּנוֹת
עָשׂוּ חָיִל וְאַתְּ עָלִית עַל־כֻּלָּנָה׃ ל שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי אִשָּׁה
יראת

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

קמח אין תורה. אין התכלית של התורה וח"ש ולחם עצלות שלומד בעצלות דרך העברה בעלמא זה אינו רוצה וכמ"ש מאן דאמר הא לא חש לקמחיה וכמ"ש אטו רבך קטל קני באגמי וכמ"ש לעיל ע"ש: כח) קמו בניה ויאשרוה. בעוה"ז הבנים מתפארים באבות כמ"ש תפארת בנים אבותם וכן בנים אלו התלמידים כמ"ש בספרי ושננתם לבניך אלו התלמידים בני הנביאים שהתלמידים משתעשעים מפי השמועה ששמעו מרבם: בעלה ויהללה. בעלה הוא הש"י ב"ה שהנשמה באה לפניו ומהלל אותה כמ"ש ויהללוה בשערים מעשיה וכן נשמתא לנשמתא נקרא בעלה שהיא אצל הש"י תמיד כמ"ש כי עמך מקור חיים והן בב' עולמות. קמו בעוה"ז כו'. בעלה בעוה"ב. שכן תחילה וסוף וכן דוד בתהלים פתח באשרי וסיים בהללויה ולזה אמר שם אשרי האיש ובסופו כל הנשמה כו': כט) רבות בנות גו'. זהו שבח שמשבחה בעלה בכל הג' פסוקים עד סוף שכשאדם זוכה למ"ח דברים שהתורה נקנית נקרא אשת חיל (ומה שנחלק לח"י ול' לפי שרבו מעלותיה בי"ח מעלות וזהו חי"ל) אבל לא כל אדם זוכה לכולם אלא זה מעט וזה מעט וז"ש רבות בנות ביחד עשו חיל ואת שזכית לכל המ"ח כמ"ש שנקראת אשת חיל הוא יותר מעולה מכולם שזכו רק ביחד למ"ח דברים הנ"ל: ל) שקר החן. כי לא הלימוד עיקר אלא המעשה שהוא אחר כוונתו כי רחמנא לבא בעי. וכמ"ש א' המרבה וא' הממעיט ובלבד שיכוין כו'. ואחז"ל אל תהיו כעבדים המשמשין כו' אלא הוו כו'. ולכאורה תמוה דבתחילה אמר לשון אזהרה אל תהיו ואח"כ אמר לשון צוה אלא הוו וכפול. והענין דג' מיני מעשים א' הלומד בשביל פניות הקרא בכדי שיקראוני כו' והוא מפני כבוד ועושר. ב' שלומד בשביל בוראו שימצא חן בעיניו ויתן שכר טוב לעוה"ב. והג' הוא רק מטוב יראת ה' כאשר צונו לשמור ולעשות ולא לשום פניה כלל. ולזה אמר תחילה לשון אזהרה ושלילה אל תהיו כו' על פניה הא' ועל כוונתו הג' אמר אלא הוו כו' שתשתדלו עצמיכם לבא לידי כך ללמוד בלי פניה כלל. וז"ש שקר החן שעושה בשביל למצוא חן בעיני אדם כי לא נתקיימה בידם והמעשה בעצמו הוא שקר וזהו פי' כמו (אולי צ"ל שקר) שכן מבלין העולם: והבל היופי שמיפה א"ע נגד הקב"ה אף שהמעשה בעצמו הוא טוב כמ"ש חז"ל האומר סלע זו לצדקה בשביל כו' ה"ז צדיק גמור מ"מ הוא הבל וכמ"ש וראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח ואין יתרון תחת השמש ופי' כמ"ש בגמרא פסחים על שמים
חסדך

ולצים לצון גו' וכסילים גו' וזהו וכפיה תמכו פלך שהוא פתי לץ כסיל: כט) רבות בנות עשו חיל גו' שהתורה נקנית במ"ח דברים כמ"ש לעיל וכל מי שיש לו מדות מן אלו המ"ח יותר יש לו תורה יותר אבל א"א שיהיה לאדם כל המ"ח רק שיש לא' איזה מהם ולהב' מדות אחרים עד שבין כולם יהיה כל המ"ח והתורה כולה אינה נקנית רק ע"י כל המ"ח וזהו רבות בנות שכן הת"ח עשו חי"ל שהן המ"ח וא"ת שהוא כלל התורה כולה עלית על כולנה ע"י כולם: ל) שקר החן והבל היופי אשה וגו' כבר כתבתי למעלה שחן הוא מלשון חנם ולכן נאמר תמיד מצאתי חן ונח מצא חן שהוא מציאה שאינו ראוי להיות כן האמת והיינו שאינה נאה באמת אלא שנושאת חן בעיני כל רואיה ולכן אמר שקר החן שהוא שקר ובאמת היא אינה נאה אבל היופי
שהוא

יְרְאַת־יְיָ הִיא תִתְהַלָּל: לא תְּנוּ־לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ: חזק

פי' מהגאון רבינו אליהו ז"ל

שהיא יפה באמת אינו שקר אלא שהוא הבל שאינו כלום. והענין שג' נשים הם כמ"ש למעלה אשת חן ואשה יפה ואשה משכלת שהיא אשה יראת ה' וכן יפת מראה ויפת תואר ובעלת שכל. ויפת מראה ותואר הן שקר והבל וכן סוד עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת ג"פ וכן כפולין בסוד ברא שית וז"ש אל יתהלל חכם גו' גבור גו' ועשיר גו' כי אם בזאת השכל גו' וזהו לזאת יקרא אשה וזהו אשה יראת ה' היא תתהלל: לא) תנו לה מפרי ידיה שהתורה הקרן קיימת לעולם הבא והפירות הן בעה"ז אך שצריך להפירות ג"כ לשמרם לעה"ב ואז מפרי כפיה נטעה כרם ותעשה מן הפירות ג"כ קרן וזהו תנו לה מפרי ידיה לעה"ב ויהללוה בשערים שהן השערי צדק מעשיה שתעשה מן הפירות. ועוד תנו לה מפרי ידיה מה שבא לאדם בעה"ז הטוב ההוא הוא פירותיה וכשנעשה גם מן הטוב ההוא עוד מצות וצדקות הרי הוא נותן לה פירותיה. ויהללוה בשערים כלו' השומרים השערים הם יהללו את מעשיה בשערי ג"ע. ועוד תנו לה מפרי ידיה שמה שמחדשין בתורה הוא נקרא פירות של התורה והתורה עצמה הוא מעשיה ולפי פשוטו המעשה נראה מיותר ואינו מובן אך כאשר מחדשין פירושים אז המעשים מתוק מאוד וזהו תנו לה מפרי ידיה ואז ויהללוה בשערים הת"ח היושבים בשערים המצויינים בהלכה מעשיה אכי"ר:

חסדך כו' עד שמים כו' כאן בעושין לשמה כו' שלא לשמה כו' כי העושין לשמה הוא דבר שלמעלה מהשמים לכן על השמים חסדו להם משא"כ אותן העושין שלא לשמה הוא תחת השמים וז"ש ואין יתרון תחת השמש: אשה יראת ה' היא תתהלל. הוא הג' הנ"ל הנקראת אימה. יראת הרוממות. בגין דהוא רב ודחיל. ואמר היא תתהלל. כמ"ש ויגבה לבו בדרכי ה'. שזו הגאוה מצוה שירצה לעלות ממדרגה לעליונה הימנה ואינן אלא ביראת ה'. וז"ש היא תתהלל שהיא בעצמה מותרת כנ"ל. אע"ג דאסור לשבוחי א"ע בדרכי ה'. כה"ג מותר. ועוד י"ל דאיתא בזוהר הק' ע"פ יהללך זר ולא. ר"ל ואם לא יהללך הזר אז פיך מותר להתחיל לומר להם ד"ת שעי"ז יתהלל. וכן בעוה"ב כשבא לשם נותנין לו שמונים ומאת יום לדרוש תורה ברבים התורה שלמד בעוה"ז וכל הצדיקים שומעין לו ועי"ז יתהלל כמש"ל נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ. וזהו בתורה אבל במעשים אינו כן אלא אחרים פורעין מעשיו בשער כשנכנס בשער ג"ע כמ"ש לא יבושו כי ידברו כו' וזהו ויהללוה בשערים מעשיה: תנו לה מפרי ידיה בעוה"ז כמ"ש אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו והקרן קיימת כולה לעוה"ב וז"ש ויהללוה בשערים מעשיה כמ"ש בר"מ פ' פנחס שאו שערים ראשיכם דא היא מתיבתא דלעילא ושאו פתחי עולם מתיבתא דלתתא דכל מאן דאשתדל באורייתא סוף מתנשא כו' ויבא מלך הכבוד לית כבוד אלא תורה דאתקריאת כבוד. וזהו ויהללוה בשערים מעשיה:

סליק השמטה מביאור הגר"א ז"ל על משלי

(שהשמיטו בדפוס קעניגסבערג מהנדפס בשקלאוו ובווארשא) ובכל מקום שתמצא בפנים כוכב כזה (*) הוא מראה מקום לכאן :

ב פסוק ג של החכמה(*) ובזה תבין מ"ש באד"ז תבונה כד היא ינקא לבנין אז נקראת תבונה וכמ"ש: שם גלוי הלב (*)ובזה תבין מש"כ שאחוריים דאו"א הוא לב דז"א: פ"ה השגת המלאכים(*) והוא סוד הנהגת עולם הזה בסוד כבוד אלקים הסתר דבר כבוד מלכים חקור דבר והוא מעשה בראשית ומ"מ בסוד ולא כמ"ב בשנים ולא במרכבה ביחיד והוא פנימיות וחצוניות העולם ומלואה: שם כפי' על ישעי' (*) והענין של הדעת המתהפך עמוק הוא אך אפרשנו קצת עפ"י פשוט, כי ידוע שצפון הוא דין ודרום הוא חסד ואש הוא דין ומים הוא חסד וטבע האש הוא חם ויבש ומים הוא קר ולח ואצלינו הוא בהיפך צפון הוא קר ודרום הוא חם והיינו כדי שיהא מזוג וזהו דעת שמתפשט בו"ק העולם הוא בהיפך, ועי' בזוהר פ' לך ע"פ ומלכי צדק מלך שלם ע"ש ובפ' וארא ע"פ אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון ע"ש וכ"ה בהשגת התורה שהחכמה שהוא כלל כל התורה צריך ללמוד תחלה ואח"כ הבינה ויראה צריך שיהיה תחלה קודם החכמה והיא המביאתו לידי חכמה, ודעת קדושים היינו ידיעת המלאכים הוא מבינה מהבנת דבר מתוך דבר, ולהבין ולידע הדבר שהוא סוד הדעת הוא בהיפך שיראה הוא מבינה כי מינה דינין מתערין, וא"כ כשצריך לידע היראה על בוריו הוא השגת הבינה שמשם הדינין ויבא עי"ז היראה ואח"כ ודעת אלקים שהוא לידע השגחתו ית' את העולם הוא ע"י חכמה שהיא התורה כי כבוד אלקים הסתר דבר רק ע"י התורה אז כבוד מלכים שהיא התורה על ידו חקור דבר, וע"י החכמה יכול לידע גם כבוד אלקים שהוא השגחתו בסוד בחכמה יבנה בית שני דברים הנ"ל וזהו ודעת אלקים תמצא שהוא ע"י חכמה והבן: פ"ט נחשב לא'(*) וכ"ל מפני שגוף וברית כחד חשוב:

ג פי"ז אל תקרא כו'(*) וכמ"ש בזוהר פ' וישב דלא דיינין לי' בהשוה עלמא וזהו שלום: פכ"ג הג' תפלות (*) בסוד עדן עדנין ופלג עדן כמ"ש בתקו"ז: פכ"ד היא תשיחך(*) ועי' בזוהר פ' וישב ע"פ וישליכו אותו הבורה מש"ש ע"פ והקצות היא תשיחך ותבין מ"ש כאן ויהיו חיים לנפשך וחן לגרגרותיך ומתוק הוא ע"ש: פל"ה י' דרגין כנ"ל (*) הרי אמר כאן ג' פעמים עשרה דברים שנבראו בתורה ועשרה דרגין של שכר התורה אחר מיתה ועשרה דרגין לנהוג א"ע בעוה"ז בתורה אך הדרכים עצמן הם ששה כי הן סוד סו"ק וד' מהן שהן בעוה"ז שהן המוחין וד"ל:

ד פ"ה אלו הד' (*) אלו בסוד עטרין ואחסנתין: פ"ח ב' תבונות(*) וכשתבין זה תבין סוד התבונה שהן סוד השערות דז"א ולכן אמר סלסליה מלשון מסלסל בשערו ותבין מה דלא הוי ידעי רבנן מאי סלסלי' וגו' והן סוד נש"ב. וידוע שמן השעורין והגבולין אחיזת הדינין ולכן משם דינין מתערין וצריך לסלסלה מלשון סולו סולו דרך הרימו מכשול והוא סלסליה דו"כ וכבוד הוא בחכמה כידוע אך התבונה של החכמה הוא החבוק וז"ש שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני ורומם הוא בבינה כמ"ש על כסא רם ונשא הלגוהו במרומים ולכן סלסליה ותרוממך : פ"ט נגד חו"ב (*) כלומר התבונות שבחו"ב שהתבונות נחלקים לב' לתפארת ולמגן בסוד שערות הראש והזקן :

ה פ"ט ההדרת פנים (*) והמשכיל זה יבין סוד הזקן וסוד הוד והדר לבשת על מכונו ועמוק עמוק הוא מי ימצאנו :

ו פכ"ה בעפעפיה (*) והוא בסוד ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם קנאה ותאוה ולכן נקרא סמאל הקנאה : פכ"ז נקראין רגליו (*) ונלע"ד הטעם ע"פ סוד שהמדות הן סוד תק"ד י"ג מדות וז"ס הוד והדר לבשת והדרת פני זקן הדרת פנים זקן והן ב' ט' תקונים דז"א וי"ג דא"א ודז"א הן אותן הנולדים עמו והוא בסוד הבטחון ט' דרגין שבו ולכן נקראין בגד שהוא גי' ט' אבל דא"א הן י"ג דאו"א ב' מזלות חסד ונקה גי' רג"ל ע"ב קס"א והבן :

ח א' אמריה תאמר (*) ומ"ש כאן דבור ושם אמירה כי כאן הוא בסוד הנוק' שהוא דבור ושם בדכורא אמר אמירה : פ"ב אלא בביתא (*) אלו הדברים עמוקים מאד אך אפרשנו מעט, שג' דרגין הן בחכמה והיינו חכמה עצמה היא נעלמת מעין כל חי והוא סוד רוח מרוח שחכמה הוא אוירא וטפת דכורא נקרא ג"כ תמיד אוירא דכיא וזו הטיפה הבאה מיסוד דחכמה הוא רוח מרוח והוא סוד קוטרא בגולמא שגלם גי' חכמה והוא הגלם שטיפת אבא הוא הגלם ושם נתקשר ונתיחד שם הכל גלם א' וכשבא ליסוד הנוק' שם הבוצינא שם נצטיירו האתוון אך לא נתגלו עדיין האתוון רק בסוד ממ"ש בסוד גיזעא והוא סוד נעיץ בעיזקא שעיזקא הוא יסוד דאימא והוא סוד מ"ם סתומה טבעת קדושין וידוע שהטבעות הן מאמ"ש אויר חם ולח מים קר ולח עפר קר ויבש אש יבש וחם הרי נאחזין זה בזה בטבעיהן כדמות עגול שהראש נאחז בהסוף לכן נקרא אמ"ש טבעת מלשון טבע ועי' בזוהר פ' בראשית ד' ל"א אך יש פה קצת ט"ס ע"ש, ועיקר הגבול הוא מהבוצינא אך הוא עדיין בסוד פליאות שדבוק הראש עם הסוף כטבעת שהפליאות הוא אותיות אל"ף תי"ו וז"ש עשרים ושתים יסוד כו' וזהו פליאות, וכאשר נתחבר הגלם בעיזקא שהן הארבעה יסודות אז הד' נעשה ה' כמ"ש בזוהר ה' ד' הוא שהן עצמן

עלמן לית להון מגרמא כלום והכל מתנהג ע"י הנקודה שהוא סוד י' סוד פליאות חכמה אז הוא נקודא בהיכלא אז הוא סתום עדיין ולא אתגליא אלא בביתא שהוא סוד שלשה קווין ואז נתגלו אתוון והוא סוד ל"ב שבילין והן כ"ב אתוון וי' נקודין וזהו רישא גיזעא ושבילא, וידוע שהברכה אינה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין כלומר שהכל מתנהג ע"י א"ס שאינו מושג כלל והוא חכמה עלמה כנ"ל וזהו בחכמה יבנה בית והוא רישא כנ"ל וזהו ראש בית הוא בראשית והבן דברים אלו, והד' יסודות שכתבתי אל תטעה ח"ו לומר אלו היסודות שלנו ממש אלא שורש אלו היסודות כמ"ש בזוהר ריש בראשית דמיני' אנטבעו גוונין) ואמר שם בראשית בראש בית וכן אמר כאן בראש כו' בית כו' וכמ"ש נותן בים דרך ובמים עזים נתיבה וכן אמר כאן עלי דרך בית נתיבות (והענין כי יסוד דאבא גנוז ביסוד דתבונה והן נעשין מוחין לז"א ונתחלקין לשני בחינות פנימיות וחצוניות מוחין ומקיפין שהן השערות ולכן אמר בראש מרומים לשון רבים שמתפשט בשני בחינות הנ"ל וזהו עלי דרך ובית אך בבית שהוא הפנימיות הוא נתיבות ובחצוניות הוא דרך באתגליא): פל"ו שלום כו' (*) וצ"ל שצריך להיות בשלום או שאינו חושב הכ' שהן הכללים שהן בסוד שע"ו ושע"ח נהורין והשלשה דרגין של מלאי נלע"ד הן אל אדני הוי"ה במלוי אלפין וג' שמהן דחיים הן אהיה הוי"ה אהיה וכתב אצלן כידוע מפני שהן סוד התפילין כמ"ש בפע"ח בסוד שנות חיים ע"ש, ומ"ש אי"ה או"ה והן בכללן שלום כי מלאי מלא חיים ואי"ה ואו"ה גי' שלום ומסוד אי"ה ואו"ה עמוק עמוק הוא אך בכללות הוא סוד הדעת כולל ג' שמות הוי"ה אהי"ה אהו"ה סוד חב"ד ולכן הוא גי' כ"ח בסוד ואיש דעת מאמץ כח והוא מתפשט בב' ידים ואין להאריך):

ט פיו"ד דעת תהלה (*) נלע"ד שקדוש הוא בסוד הדינין כמ"ש בת"ז בסוד וקדשת את הלוים והוא מבינה שמינה דינין מתערין וזהו שהתכלית בינה יהי' לדעת קדושים דינין והנהגת ית"ש):

י פב"ו מה לאכול (*) ומ"ש תהלה כחומץ לשינים ואח"כ כעשן לעינים שלפי פי' נראה לכאורה בהיפך והיינו שגם מתחלה קודם שולחו לא היה לו ג"כ והשלא יבוא נשאר הוא כבתחלה וכעשן לעינים הוא אח"כ כשנתפשה בשלוחו והבן, וסוד ענין הוא עמוק עמוק ולכן לא גילה לי אך אהיה הולך רכיל ומגלה קצת כבתר שוסיפא דקיק בכדי שלא יאמרו הבריות שהם כפשטן כי בשה"ש כתיב עיניך יונים וגו' רוחצות בחלב וגו' וכן שיניך כעדר הרחלים שעלו מן הרחצה והיינו מפני שבעינים הוא התחלת טו"ר ובפה נתמתק בל"ב שינים והן מתבררין ע"י תורה שבכתב ושבע"פ והן סוד תורה ומצות והעצל שאינו עוסק בתורה ובמצות אדרבה הוא מקהה השינים ומכלה העינים כי כאשר הבור ריק ומים אין בו נחשים ועקרבים יש בו וסוד העשן והחומץ הוא נגד תורה שבכתב ושבע"פ שהן קליפתן שמפסקת ואינן נתמתקין רק בתורה שבכתב ושבע"פ בסוד וטבלת פתך בחומץ והר סיני עשן כולו והבן):

יא פוא"ו ובוגד בה' (*) וסוד הענין כי המדות נקראין בגדים שהן סוד תקונים דז"א גי' בגד וכשהן ט' עדיין יש בהם אחיזה לס"א בסוד כבגד יאכל עש כי המדות הן טו"ר וזה נקרא בוגד וז"ם ובגד בוגדים שהבוגדים ג"כ לובשין אלו המדות): פי"ב תבונה הרבה (*) וסוד הענין הוא מובן ממ"ש למעלה תטה לבך לתבונה לתבונה תתן קולך ועי' מ"ש בהג"ה):

יב פב"ד יהיו למס (*) ונלע"ד שזה קאי על הסוד הגדול שאמר למעלה שהאדם הג' צריך לעשות הדעת שלא יתקנאו בו המגרים אעפ"כ אח"כ כאשר תוקח האשה בית פרעה אם נשמתא מס"ט דשכינתא מחי ליה קב"ה כמ"ש וינגע כו' עד שהוא נעשה לו עבד כמ"ש וכההוא זימנא כו' עד דאתחזר לשעבודיה כו' וזהו ויד חרוצים תמשול כמ"ש וינגע גו' כמ"ש מחי ליה קוב"ה והוא בכוד ואבדותיה בירקלק אחון ורמיה שהוא סיגס"ר עלמו יהי' למ"ס כמ"ש וילו עליו פרעה אנשים גו' וכמ"ש וכההוא זימנא נחית ס"מ וחיילוי גו' ע"ש היטב):

כג פ"ב ואז תלמוד (*) אל תטעה ח"ו לומר שלא תלמוד באותו זמן אלא תייסר א"ע בספר מוסר עד שילך ממך ואז תלמוד:

כה פ"ד ילכו בם גו' (*) וז"ס כאשר הרשע לומד תורה נותן כח לקליפות: פי"ב השומע באזניו (*) ואמר כתם וזהב שהן המוחין והשערות שהמוחין הם סוד כתם בסוד ראשו כתם פז ג' כתרים וזהב הן סוד ז' מיני שערות של דוד תורה שבכתב ותושבע"פ והבן מאד:

לא פי"א מכבה תורה (*) נלע"ד שפי' שושלל גי' שס"ו שהן נגד ימות החמה כמנין משכו כמ"ש בר"מ ובתו"ח והן נגד שס"ה ל"ת וזהו ושלל לא יחסר כלומר מחמת השס"ה ל"ת לא יחסר השס"ו ימים של התורה שלמד כי אין עבירה מכבה תורה:

וזאת לדעת שהדברים הנדפסים בביאור הגר"א ז"ל תוך שני חצאי עגולים (וגם אלו ההשמטות) הם מתלמידו ה"ה הגאון מו"ה מנחם מענדל ז"ל מהאסלאוויטש.

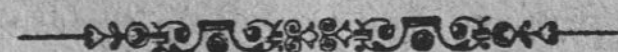
ביאור על איזה פסוקי איכה ע"ד הרמז מהגר"א ז"ל.

מגילה זו על פטירת האדם ועונשו. קובלת הגוף על עניה ומחמדיה אשר היה לה בהיות הנשמה בה. כי הגוף נקבה נגד הנשמה ואשה כמ"ש במדה"נ פ' לך לך ושאר מקומות. (וגם על ה"א אחרונה שנפרדה מהשם ע"י חטאיו).

איכה גימ' ל"ו בריתות שעברה כמו שאמר במדרש איכה וכן מה שדרשו א' אחד. יוד עשרה כ' מילה שנתנה לכ' דורות ה' חמשה חומשי תורה שעברה על הכל וכן שאר דרשות כולן יכולין לפרשו על הגוף. **ישבה** לשון נקבה כנ"ל. **בדד** ידוע שג' חלקי הנשמה הן נפש רוח נשמה ובכל אחד יש כמה חלקים ונקראו כחות. בנפש כח המגדל והזן והמוליד. וברוח כח המתאוה והמתעורר ובמתעורר כמה כחות וכן בשאר כחות. וכן בנשמה והן ידועים. וכן בכל אבר ואבר וכן בכל גיד ועצם ונתיב ושביל ועורקין ודופקין ומיתרים לכל אחד וא' בפני עצמו ושבעין אנפין לנשמה ועכשיו בפטירתו בדד מכולם. ועוד כי בהיותה טמאה בטומאת צרעת העונות כידוע שכל עון הוא נגע צרעת ונאמר בתורה בדד ישב מחוץ למחנה שמרמז שאינו זוכה לכנס למחנה עד שירפא הצרעת מן הצרוע ובגדיו פרומים דאזלין ערטילאין וכן כל הפרשה וטמא טמא יקרא כמ"ש בעירובין שהרשעים אומרים יפה דנת וכנ"ל ואמרו שהרשעים מתוודין בפיהם מה שעשו וזה בדד. **העיר** כנ"ל עיר זה הגוף כמ"ש בגמרא עיר קטנה זה הגוף. **רבתי** עם כנ"ל שרוב הכחות והנפש קובלות על הגוף כמ"ש ונפשו עליו תאבל והנפש שוכבת על הגוף בקבר ולכן נאמר העיר בה"א הידוע ולכן נאמר בתוס' יו"ד ר"ל שהיתה רבתי מן הנפש שהיה בה וכחותיה כנ"ל. **היתה כאלמנה** שמת בעלה והלך הנפש ממנה ולזה אמרו בגמ' כאלמנה ולא אלמנה ממש כאשה שהלך בעלה למדה"י ועתיד לחזור רמזו בזה על תחית המתים. **שרתי במדינות** ידוע שטבעו של עולם במערכת הכוכבים בכל מדינה יש כוכבים בפני עצמן המנהיגים אותה ולכן משתנים הענינים של המדינה בטבעה ובמדותיה ובתואריה כידוע והכוכבים משתנים לשבעים חלקים כמ"ש אשר חלק להם והנשמה מושלת על הכוכבים כמ"ש אין מזל לישראל וכמ"ש ע"פ ויוצא אותו החוצה. **היתה למס** עכשיו הוא למס עובד עבד לעבדים שמשתעבדים בה החיצונים כמ"ש משל לאחד שהיה לו בע"ח הרבה ובאו לקבול למלך ואמר להם לכו חלקו ביניכם זה עובד בו ואח"כ האחר עד שיעור גבייתם וכן בנשמה כמ"ש מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון ולפי פשוטו הוא שר עליו כמ"ש המפרשים. **בכה תבכה בלילה** כמ"ש שמורידין דמעות כנחל של שיתין ואמר בכה תבכה לרבות שגם הנפש בוכה עמה. ואמר בלילה ר"ל בגיהנם כמ"ש מפחד בלילות מפחדה של גיהנם שדומה ללילה ואמרו הרשעים במחשך מעשיהם ונידונין בחושך ומכסין עליהן את החושך כמו גיגית שכסויה כו' ואמרו כוכבים ומזלות בוכים עמו וכן מלאכי השרת שנאמר הן אראלם צעקו חוצה לפי שפגמה בכולם ועשתה חושך בכולן ומנעה מהם אור כידוע ולפיכך ג"כ בלילה בחושך כנ"ל. וזהו שהקשו למה בלילה ר"ל למה הרשעים נידונים בחושך ובלילה. ע"ז תירצו שכוכבים ומזלות כו' כמ"ש שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם בשביל עונותיהם ועוד שכולם מצטערין לפי שהנשמה ניטלה מכולם וכולם לוקים עמה שהם אמה כמ"ש משל לאשה שהיתה בכעס עם בתה והיתה בתה יושבת על המשבר וצועקת ועלתה אמה לעלי' וצעקה כנגדה ואמרו לה שכניה וכי את יולדת אמרה להם אעפ"כ שאני בכעס עמה אני מרגשת לצרה וכן אמרו בזמן שהרשע מצטער שכינה מה אומרת קלני מראשי כו' וכן המלאכים המלוין את האדם מתאבלין עליו ובוכין כמ"ש דרכיו ראיתי כו' לו ולאבליו ואמרו שאבליו הם המלאכים

שמלוין

שמלוין את האדם כו' והנפש ג"כ בוכה כמ"ש גוף ונשמה נדונין יחד שנאמר יקרא אל השמים כו' וכן כל ברואיו של הקב"ה מצטערים שמכולן ניטלת כמ"ש ע"פ נעשה אדם בצלמנו כו' וז"ש כל השומע קולו בוכה עמו והוא עד שורש נשמתה שעד שם בוכים עמה. ודמעתה על לחיה כידוע שכל צער שהנשמה מצטערת בגיהנם הגוף מצטער ובוכה בקבר ואינה יכולה לקנח הדמעות. וכן הנשמה בגיהנם אסורים ידי' כמ"ש ומוצא אני מר ממות כו' אסורים ידיה כו'. אין לה מנחם מכל אוהביה כמ"ש במדרש שלשה אוהבים לאדם אחד אינו אוהבו ביותר רק לפנים והוא תורה ומצות ושני אוהבים גדולים שמוסר נפשו עליהם. א' הוא הממון והשני אשתו ובניו וכמותו בוגדים בו זה אינו זז מביתו וזה מלויהו עד השער וחוזר כמ"ש לא יועיל הון ביום עברה כו'. אח לא פדה כו'. כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים כמ"ש בזוהר כי סטרא דקדושה כשהאדם נדבק עצמו לה היא אוהבתו ומגינה עליו בעוה"ז ובעוה"ב אבל סטרא דמסאבא כשמתדבק בה מתחילה נעשית לו כאוהב ומחבקתו ואח"כ מהדרת לגביה חרבא משנא ולוחמת בו כמ"ש חלק משמן חכה ואחריתה מרה כלענה שהיא טפה מרה וחדה כחרב פיות חרבא דמה"מ כנ"ל כמ"ש אל תאמינו ברע אם יאמר לך יצה"ר חטוא אל תאמין. ומה שאמר אצל האוהבים אין לה מנחם כי בו אין טוב ואין רע משא"כ כאן. ואקדים לך כאן שבהמ"ק וציון וירושלים באדם ג' חללי מוח גולגלתא בהמ"ק נגד מוח ימין שהוא חכמה שנקרא מקדש כידוע. ציון נגד מוח שני שהיא בינה כי שם נתנה תורה ימא דאורייתא וכתיב כי מציון תצא תורה. ומוח השלישי הוא ירושלים נגד דעת שהוא נקרא דבר ה' כמ"ש בדבר ה' שמים נעשו וכתיב ודבר ה' מירושלים. וג' ארצות יהודה וגליל ועבר הירדן הן גולגלתא דמוחא וליבא וכבדא ששם שורין נפש רוח ונשמה של האדם. יהודה בדרום ימין גליל בשמאל. וכן מוח מימין ולב משמאל כמ"ש מוח ולב הוא חו"ב. מוח רומז למנורה ע"כ בה שבע נרות נגד שבעה נקבים בראש יוצאים מהמוח. ונר מערבי הוא הפה והוא נר אמצעי שממנה מתחיל ומסיים כמ"ש ודברת בם כו' בשבתך כו' ובשכבך ובקומך (עי' בביאורי הגר"א ריש פ' תרומה שמסדר שם באופן אחר כי הלב הוא נגד מזבח הזהב וקנה כנגד מנורה ושט כנגד השולחן) ושולחן בצפון רומז ללב שמשתעפים ממנה י"ב אברים הפנימים וי"ב חושים כמ"ש בספר יצירה וכן הוא סידורם בגלגל ז' כוכבי לכת נגד המנורה וי"ב מזלות נגד י"ב לחם הפנים שמזונו מגלגל המזלות כידוע וכן הלב. והכבד הוא רמז לעבר הירדן שהפרפש מפסיק ביניהם לפיכך אינה קדושה כמותן כמ"ש והבדילה הפרוכת לכם בין הקודש ובין קודש הקדשים שהמוח והלב כולם לה'. וכבד בו אחיזה במאכלים לחיצונים. וכהן לוי ישראל הוא נר"נ שבאדם ובזה יתפרש כל מקום שתמצא במגילה זו ממלות הנ"ל ודו"ק היטב:

ברק ביאור על איזה פסוקי קהלת מהגר"א ז"ל השחר

קהלת כו' ידוע כי באדם ד' כחות. דומם. צומח. חי. מדבר. הדומם אין בו נפש כלל ושמו מעיד עליו. וצומח יש בו נפש אחת והוא נפש הצומחת. ובחי יש בו עוד רוח החיוני ובו נגמר גדר החי. ובאדם עוד כח השכלי והוא המדבר כי אין נקרא מדבר אלא על השכל כידוע. כי גם בעופות יש מדברים. כידוע נמצא באדם ג' נפשות. הצומח. והחי. והשכלי. והן נר"נ. הנפש משכנו בכבד. ורוח בלב. ונשמה במוח. וכ"א הולך ומתאוה לשרשו. הנפש מתאוה מאכל ומשתה כי הוא הזן

ומגדל

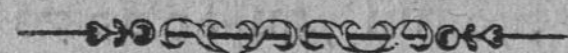
ומגדל ומוליד. לכן הוא מתאוה לאלו הדברים. וכן ידוע שכל הגדול והמאכל בא אל הכבד וממנו לשאר האברים. וכן כל התאות באים מן הכבד כידוע בזוהר ע"פ הלעיטני נא כו' ובשאר מקומות. והרוח מתאוה כבוד ועושר כי כחות הרוח הוא המעוררת כידוע. וכל מדות הקנאה והגאוה ושאר המדות ענפים לאלו והכל בלב. ולכן אמרו לב רע שורש לכל מדות רעות וכן לב טוב לכל מדות טובות כו' כמ"ש באבות שבכלל דבריו כו' והן נקרא נפש ורוח הבהמות כי הן ג"כ בבהמה. לכן הם מתאוים דברים בהמיים והנשמה הוא חלק אלקי ממעל מתאוה לדברים אלקיים והיא במוח מקום החכמה והמחשבה וכמ"ש איוב והחכמה מאין תמצא ובמשלי בהרבה מקומות. וכן המחשבה הוא הדביקות והיראה שכל משנה תורה מפליג בהן וכמ"ש ועתה ישראל כו' והרבה פסוקים כידוע. ואמרו הקדמונים כי אלו השלשה שבהן נגמר גדר האדם עמדו בשלשה בני אדם קין הבל שת. קין היה עובד אדמה לאכול ולשתות ממנה והבל רועה צאן כמ"ש ועשתרות צאנך למה נקרא שמם עשתרות שמעשרות את בעליהן ואמרו כבשים ללבושך ר"י הוה קארי למאני מכבדותא. וידוע כי התאוה והכבוד הן שתי בנות לוט שהן המתאוה והמתעורר. והן התאומות שנולדו עם קין והבל. וידוע כי ג' מדות הן המוציאות מן העולם שהן שרשים לכל המדות והן הקנאה והתאוה והכבוד. ותאוה הוא בנפש וקנאה וכבוד הן ברוח. והן ג' מדות בתלמידיו של בלעם הרשע. ונפש רחבה הוא התאוה לכן כינו אותה בנפש. ורוח גבוהה הוא הכבוד וז"ש ורוח כו' ועין רעה הוא הקנאה. נמצא שני מדות ברוח וז"ש תאומה יתירה נולדה עם הבל. ובשניהם אין לשמים כי אפילו צדקתן אינן לש"ש. כי אם בעל נפש התאוה עושה צדקה עושה משיורי מאכלו לאחר שאינו יכול להכניס בבטנו כמו שהאריך בס' הקנה. ובעל רוח גבוהה אינו עושה כ"א לעשות לו שם בארץ כמ"ש בזוהר ע"פ ונעשה לנו שם דבנין בי כנישתא ושוין עטרה ברא"ש ס"ת והכל לקנות שם שעליהן נאמר כל הבשר חציר שהן בעלי תאוה מרבה בשר כמ"ש וכל יצר מחשבות לבו כו' בשגם הוא בשר וכמ"ש ר"א ע"פ בכלות בשרך כו' שהן אין עושין חסד כלל כ"א למלאות גופן. וכל חסדו כציץ כו' שהן בעלי הכבוד שהן עושין חסד אבל הוא כציץ השדה והן כלים. יבש חציר נבל ציץ. אבל חלק שלישי שהוא חלק אלקי ודבר אלקינו יקום לעולם כמו שכתוב במדרש הנעלם. כי הנפש ורוח הבהמית נכללין בהבל וקין ואין חילוק בין ב' המדות הנ"ל אלא שזה אין עושה כלל. ואם עושה הוא מן השיורין וזה עושה מן המובחר לקנות שם כמ"ש ויבא קין מפרי האדמה כו' מן הפחות ואמרו זרע פשתן היה לפי שאינו נאכל הזרע ואין צריך לו כמ"ש (כלאים פ"ב מ"ז) היה שלו ושל חבירו חיטים מותר לבדוק בתלם של פשתן ולא כו' ואמרו הטעם כי אין זורע שם פשתן כ"א לבדוק השדה ומשליך הפשתן לחוץ לכן אין בה משום כלאים. אבל הבל הביא מבכורות צאנו כו' ולפיכך וישע ה' אל הבל כו' כמ"ש לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפי' שלא לשמה. ואמר אצל הבל הביא גם הוא לפי שגבי קין אין חידוש שהביא אחר שאין יכול להכניס בבטנו מה יעשה בה. אבל הבל שלעולם אין אדם מת וחצי תאותו בידו כמ"ש אוהב כסף לא ישבע כסף מ"מ הביא. ושתי אלו המדות מתגברים באדם פעם מושך לכאן ופעם מושך לכאן כמ"ש ב"ב שפיך מהאי להאי ומהאי להאי. וכ"ז בהיותו בין הבריות אבל בהתבודדו אינו מקום לכבוד ואז גוברת התאוה. וז"ש ויהי בהיותם בשדה ויקם כו'. והשלישי שת שהוא בצלמו כי זה הוא גדר האדם ואמרו באגדה מכלל דראשונים שידא הם וזהו שת כמ"ש שממנו הושתת העולם והוא תחת הבל כי עד עכשיו נדבק מחשבתו להרבות הון ועכשיו נדבק בו ית'. אבל קין עדיין נשאר כי אין נפרד האכילה והשתיה כל ימי האדם ממנו עד שנמחה במותו. ואמרו כי כל המדות

הרעות

הרעות נמשך מחלק השני כנ"ל שבכלל דבריו כו' . וע"ז חיבר שלמה המע"ה כל ספר קהלת כידוע שכל ספרו מדבר הכל מזה ולכן אמר בכל הספר הבל לרמז ע"ז והענין הוא באמת הבל . ולכן קרא לראשון קין כמ"ש קניתי איש את ה' ר"ל בזה יש בו שותפות לה' כי גדר האדם באכילה ושתיה לעבודת ה' . אבל הבל אין בו מאומה לה' ואין יכול לבוא למעלת הנשמה בעוד זה החלק בו . ולכן נאמר זרע אחר תחת הבל כו' . וכו ב' מדות הרעות הנ"ל . והן שתי נשים שנאמר בזכריה ולכן נאמר ורוח בכנפיהם כי שם משכן הרוח ואף משכן היצר כידוע ולכן נאמר ותשאנה האיפה שהוא היצה"ר כידוע . וידוע כי שלשה ספרים חבר שלמה המע"ה שיר השירים והוא ספר האהבה . וקהלת ספר החכמה . משלי ספר המוסר והוא ידוע בספרים קדמונים והוא ידוע למשכיל ג"כ שכל דברי קהלת הוא בחקירה ולכן אמרו קהלת אינה מטמאה את הידים מפני שחכמתו של שלמה היא כו' ואמרו (מדה"ר רות) עיר קטנה כו' עיר זו ירושלים עיר הקודש כמ"ש (מיכה) קול ה' לעיר יקרא . קטנה והלא נאמר רבתי עם כו' ואמר ואנשים בה מעט לא נאמר רבתי אלא בדעות כמ"ש רבתי והלא הרבה מטרפולין גדולים הרבה ממנה אלא כו' . ובא אליה מלך גדול זהו יצה"ר כל מחשבתו אליה . ומצא בה איש מסכן וחכם זה דוד ושלמה דוד אמר ואני עני ואביון שלמה נאמר עליו ויחכם מכל אדם. ומלט את העיר בחכמתו שהן תקנו הרבה גדרים לאורייתא. ונ"ל כי הכל קאי על מה שעשה אזנים לתורה . וירושלים על שמו נקרא עיר החכמה בחכמתו שהיא ספר קהלת בה עשה אזנים כמ"ש בספר קהלת בסופו אזן וחקר ותיקן כו' . שיר השירים בעת מלכותו . וקהלת בעת עניו ומשלי בעת חזרו כידוע כמ"ש וזה חלקי כו' ולכן נאמר איש מסכן וחכם וקרא זה הספר קהלת ע"ש החכמה כמ"ש במדרש ע"ש שקיהל חכמה הרבה וידוע שדוד ירש סיהרא בעני' ושלמה בעתירותה . וידוע שאב זוכה לבנו בה' דברים בכח בעושר כו' (עדיות) וכן להיפך ולכן היה ראוי לשלמה לירש אותה בעניו וז"ש כאן קהלת בן דוד שלא אמר כן בשיר השירים ובמשלי . ושם כתיב שלמה ע"ש שלימה כידוע בירושלים עיר החכמה . והציל אותה ממלך גדול כו' ומלך בירושלים שמשם תצא התורה כמ"ש כי מציון תצא תורה לכן מלט בחכמתו : ב) הבל הבלים . (בליקוטים שנדפסו בס' שנות אליהו כ' קצת באופן אחר ע"ש שנדחק בזה והדברים ברורים כמ"ש כאן) . אמר הבל נגד גדולתו שהוא הכל הבל כי ימי גירושו שלש שנים כידוע נשאר שני מלכותו ל"ז שנים גי' הבל . ואמר ז' הבלים נגד שני חיי אדם כי שלשה זמנים הם . ימי עליה הן עד עשרים שנה שאז נגמר בגידולו כידוע וכן נגמר בשכל כידוע ולכן אז באה הנשמה לאדם כידוע שבלידתו בא הנפש . ובי"ג שנה הרוח ולכן ממכרו ממכר . ובעשרים בא הנשמה ולכן מוכר בנכסי אביו כידוע ואז השלמת שכלו . ועד שמונים שנה לגבורות הוא ימי העמידה . ומשם ואילך ימי הירידה בן תשעים לשוח כו' בן מאה כו' . ועד עשרים שנה שהן גידול הגוף מהנומחת הולך אחר התאות כי עדיין אין הרוח נגמר ומעשרים ואילך הולך אחר ההבל כו' וז"ש בן עשרים לרדוף וכן עד שמונים . שלשים לכח כ"ז לא נאמר בהן לא תורה ולא יראה רק עד עשרים . והענין כי בן י"ח לחופה ואמרו רחיים בצוארו ויעסוק בתורה . ולכן כל הזמנים שקודם י"ח הכל בתורה ובמצות . מש"כ אח"כ . ועל הזמן הזה שהוא מעשרים עד שמונים . על אלו אמר ז' הבלים נגד ז' זמנים בן עשרים לרדוף כו' והן ימי עמידה ולכן אמרו שעושין ז' מעמדות למת נגד ז' הבלים להראות שהכל הבל והולכין ממעמד למעמד כי ז' זמנים אלו הולכין עשר שנים כל אחד ואח"כ עומד ומתחיל האחר . וחיי שלמה המע"ה היה נ"ב שנה וג' שנה הלך בגולה ואח"כ מלך נמצא היה קודם חמשים כשנגרש וראה בעצמו ג' הבלים מאותן הזמנים וז"ש הבל הבלים אמר קהלת

ואמר

ואמר עוד הבל הבלים על הנשארים . ואמר הכל הבל על בן שמונים שאע"פ שהגיע לגבורות מ"מ גם זה הבל כמ"ש ואלו חיה אלף כו' . ואמר הכל לכלול ימים הנשארים שהן ימי הירידה שהן פשיטא הבל והכל הוא עוסק בהבל . ומפרש והולך כל הספר . ודע כי על אלו ב' הזמנים שקודם כ' והן עד י"ג ומי"ג ועד כ' פירש לקמן שמח בחור בילדותיך שהן עד י"ג שנה שאז הוא ילד ואינו איש עד י"ג שנה וישמח בתאותו . וייטיבך לבך בימי בחורותיך שהן עד כ' שנה כידוע שאז יטב לבו ששם משכן הרוח . וחוזר ומפרש והלך בדרכי לבך על הבחרות . ובמראה עיניך על התאוה כמ"ש ולא תתורו אחרי לבבכם זו הרהור כו' כמ"ש שם והגאוה ושאר המדות כולן נמשלים לה . ואחרי עיניכם זו הרהור עבירה זו התאוה ודע כו' : ג) מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש ואמרו תחת השמש אין לו . למעלה מהשמש יש לו . והוא כמ"ש עד אשר לא תחשך השמש זו נשמה שהיא מאירה לאדם בחכמה כמ"ש כאן וראיתי שיש יתרון כו' כיתרון האור מן החושך החכם כו' וז"ש תחת השמש תחת הנשמה שהם הנפש והרוח שהן תחתיו כידוע שבכל עמל שעמל בהם אין יתרון ואמר בכל עמלו אפי' עמל תורה ומצות שעושה בהן אינו כלום כמ"ש וראיתי כי כל כשרון המעשה כו' בשגם זה הבל . ואמרו ללומדיהן לא נאמר אלא לעושיהן לעושים כו' וידוע שיתרון האדם מהבהמה בנשמה לבד כנ"ל ואם עמלו בנפש ורוח הוא דומה לבהמה וז"ש מה יתרון לאדם מה הוא יותר בגדר האדם בכל עמלו כו' וז"ש עד שלא באה שמשו של עלי זרחה שמשו כו' ועליו אמרו (נדה כג) ונר דלוק על ראשו ורואה מסוף העולם ועד סופו כידוע :

ביאור שמות הנרדפים הנמצאים בביאורי הגר"א. וכל מקום שכתוב סתם ואינו מפורש באיזה ספר הוא במשלי:

ואי"ה יודפס בקונטרס מיוחד עם לשון הגר"א וכמה הערות :

אורח, דרך משלי ב י"ג . ג ו' . ד י"ח י"ט . יב כ"ח . טו י"ט : ישעיה ג ג' . ג י"ב : אורח, שביל סוף כפד"ל : אות, מופת דברים יג ב' : ישעיה ז י"ד : ביאור הכ"מ דף ה' ע"ב : אף, חמה טו א' . כא י"ד : אף, חרון ישעיה ז ד' : נשף, ערב, אישון, אפילה ז ט' : חשמל, אש, נוגה, זוהר ספר יצירה דף כז ב' וד' כח א' : משלי ד י"ה : חסד, רחמים, אמונה, ידיעת ה' . הושע ב כ"א : אשרות, חמנים דברי הימים ב' יד ד' : אישור, הילול לא כ"ח : אביון, דל, עני, רש יו"ד ט"ו . יז ה' . כב כ"ב . כט י"ג . ל י"ד . לא כ' : נחלה, אחוזה יחזקאל מד כ"ח : צדק, אמונה יב י"ז כ"ב . זהר בלק ד' קצ"ח ב' . ישעיה יא ה' : אדם, גבר, איש, בן אדם, אנוש ו י"ב . ח ד' . יב י"ד . יג ב'. כ' כ"ד . כד ל'. ל ב : ישעיה ב ט' : בלק מהדורא ד' . כד ד' : שם כג י"ט : דברי הימים א' א א' . ע' דברים א י"ג וע' ספד"צ פ"ב ד' כט ע"ב וע' סוף פ' בהעלותך וזוהר תזריע ד' מח א' : חסד, אמת ג ג' . יד כ"ב : הושע ד א' : יהושע ב י"ב : צר, אויב ישעיה א כ"ד : אסתר ז ו' : אדון, אביר ישעיה שם : אויב, שונא דברים לב ל"ה . (לג י"א) אסתר ט א' : ארי, שחל כו י"ג . אימה, יראה, פחד חבקוק א ז' : ארה, זועפה כד כ"ד : אלפים, שורים יד ד' : אימה, יראה, רתת, זיעה ברכות פ"ג : איש, בעל בראשית ב כ"ג . דברים כא י"ג . הושע ב י"ח : ושם באופן ב'. שיר

השירים

השירים ח׳ : אורח , מעגל ב ט״ו : אסיפה , קיבוץ חבקוק ב ה׳ : הוי״ה אלקים בראשית ב ד׳ . דברים א ה׳ . ישעיה ב ג׳ . משלי ל ה׳ . חבקוק א י״ב : אכלה , בערה ישעיה יוד י״ז : אש , להבה שם : רבב״ח ד׳ ו ע״ב : און , עמל בלק כג כ״א . חבקוק א ג׳ : אלילים , פסילים , עצבים ישעיה יוד י״א . חבקוק ב י״ח : אויל . א ז׳ : אוהל , נוה יד י״א : גבור , איש מלחמה ישעיה ג ב׳ : ארץ , אדמה , עפר בראשית ב ה׳ : שם ז׳ . ישעיה א ז׳ : אוטם , סוגר . היכלות בראשית ד׳ לב א׳ : דבור , אמירה ד כ . ח א׳ ו׳ . דברים לב א . בלק כב ה׳ מהדורא ב׳ . ע׳ באדרא רבה קלב ב׳ : הגדה , אמירה דברים לב ז׳ : בליעל , איש און ו י״ב . יב כא . טז כ״ז כ״ח כ״ט :

במה , מצבה , מזבח דברי הימים ב׳ , יד ב׳ : בטחון , מחסה יד כ״ו : בריאה , יצירה , עשיה בראשית א א׳ . וע׳ ספר יצירה ד׳ ל׳ ע״א וצ״ע : בז , שלל ישעיה יוד ה׳ ו׳ : בושה , חפורה יג ה׳ . יט כ״ו . ישעיה א כ״ט : בשל , מבושל עיין ד״ה ב׳ לה י״ג בביאור ממהורי״כ : בר , שבר יא כ״ו : בוגד , היפך הישר כא י״ח : חזק , אמיץ כד ה׳ . יהושע א ז׳ ט׳ : בור , באר , מעין , מקור , פלגי מים ה ט״ו ט״ז . יח ד׳ . כה כ״ו : בזה , שבי ד״ה ב׳ יד י״ג : ברוש גבוה מהדס פ״ק דמגילה : ילד , בן ישעיה ט ה׳ : בטח , שאנן א ל״ג : בשר , שאר ה י״א . יא י״ז :

גבור , איש חיל כג ל׳ : גאה , גאון ח י״ג . טז י״ח : ל י״ג : כח , גבורה ישעיה יוד י״ג . ברכות פ״ט : גוף , גויה ג כ״ו : גרם , עצם יז כ״ב : גילה , שמחה ב י״ד . יא י״ד . כג כ״ד . כד י״ז . חבקוק א ט״ו . ד״ה א׳ טז ל״א : גאוה , גודל לבב ישעיה ט׳ ח׳ . יוד י״ב : גדול , רם ד ח׳ . ישעיה א ב : גוי , עם ישעיה א ד׳ . חבקוק ב ה׳ . ד״ה א׳ טז כ״ד : (גאולה , פדות דברים יג ו׳) : רם , נשא , גאה ישעיה ב י״ב י״ג י״ד : חוטר , גזע , נצר , שורש ישעיה יא א׳ :

דבש , צוף טז כ״ד : דורש , שוחר יא כ״ז : דעת , תבונה ב ו׳ : חכמה , ערמה , מזימות , דעת , בינה , עצה , תושיה , תחבולה ח י״ד . ע׳ יד ל״ג . כג ט״ז . כב י״ח . ב ה׳ . כא ל׳ . ג כ״א כ״ב . ב ז׳ . כ י״ח . כד ו׳ . ה ב׳ . ח ל״ו . ב ב׳ . ג כ׳ . כה כ״ז . יח ד׳ . ישעיה יוד י״ג . ג ד׳ . הושע יד ט׳ . יב ה׳ . כ י״ח . א ד׳ : דעת , עצות , מועצות כב כ׳ . דכא . שפל רוח טז י״ט : דמיון , משל ישעיה א ט׳ . ע׳ דברים לב ל״ב : ציפור , דרור כו ב׳ : דין , ריב ישעיה ג י״ג : דרכיו , מעלליו הושע ד׳ ט׳ : דשא , עשב בראשית א׳ י״א . דברים לב ב׳ : דרך , נתיב א׳ ט״ו . ג י״ז . ז כ״ה : דרך , מעגל ד׳ כ״ו . ה כ״א :

הרוג , חלל ז כ״ו : הדחה , רחיצה ישעיה ד ד׳ : הנפה , הרמה שם יוד ט״ו : הבטה , ראיה כד י״ח . בלק כג כ״א . ישעיה ה י״ב . חבקוק א ג׳ ה׳ : השמדה , הכרתה ישעיה יוד ז׳ . אסתר ג׳ י״ג : הרג , מות כד י״א : הוד , הדר ה ט׳ . ד״ה א׳ טז כ״ז : שמיעה , האזנה דברים לב א׳ . ישעיה א ב׳ : הקשבה , הטית אוזן ד כ׳ . ה א : הקשבה , שמיעה ד א׳ : הצלה , פדות דברים ו׳ . משלי יד כ״ח : הר , גבעה . ישעיה ב ב׳ . שיר השירים ב ח׳ . חבקוק ג ו׳ : טריפה , הכאה . הושע ו א׳ :

ויצא הגבול , ועבר , ונסב , ותאר יהושע טו ג׳ :

זר , נכרי ב ט״ז . ה יו״ד : זמן , עת ישעיה ה י״ט : עושר , כסף וזהב כב א׳ . ישעיה ב ט״ז : פקידה , זכירה זוהר ויחי קנ״ט ב׳ : זרעונים , ירקות בראשית א י״א . דברים לב ב׳ : זרע , בנים ישעיה א׳ ד׳ : שועה , זעקה חבקוק א ב׳ :

חכם , ערום א ד׳ : חמס , שוד יחזקאל מה ט׳ . חבקוק א ב׳ : חוטא הוא היפך חכם יא ל״א : ישר , צדיק , עני , חכם ג ל״ב : קשת , חרב , מלחמה הושע ב כ׳ באופן ב׳ : פצע , חבורה , מכה טריה כ ל׳ . ישעיה א ו׳ . בראשית ד כ״ג : משל , מליצה , חידה א ב׳ . חבקוק ב ו׳ : חטאת , רשעה , רעה יג כ״א : חוץ , רחוב א כ׳ : חטא , עון ה כ״ב . ישעיה ה י״ח : חכה , קוה ישעיה ח׳ י״ז : מתניו , חלציו יב י״ז . ישעיה יא ה׳ . ע׳ זוהר בלק קצ״ח ב׳ : רואה , חוזה , נביא כ ל׳ . כב י״ב . ישעיה א א׳ . בלק כ״ג ג׳ מהדורא ד׳ : ספר יצירה דף ס״ד ע״ב משנה י״ב פשוטות כו׳ יסודן רוח וכו׳ . חבקוק ב י״ט . ע׳ ספד״ל ד׳ י׳ מ״ד : חכמה , תורה כ כ״ט . כה כ״ה . ישעיה יא י״ב : חכם , פקח כב י״ב . ישעיה א׳ י״ז : חושה , מהר ישעיה ה י״ט : נפש , חיה ה י״א : חולי , מזור הושע ה י״ג : נער , חסר לב ז ז׳ : מועד , חג הושע ב׳ י״ג : חיפוש , בקשה ב ד׳ : חתת , עריצה יהושע א ט׳ : נזם זהב , וחלי כתם כה י״ב : חמדה , תאוה ב ט״ז . ל י״ד : ברכות פ״ט ד״ה כי מיץ חלב : חכה , חרם , מכמורת חבקוק א׳ ט״ו : חרבה , יבשה ישעיה ח כ״ג :

טוב , תם ב כ״ב . כג כ״ד : טוב , נעים ביאור הרע״מ ד ע״ה : טוב , נחמד בראשית ב׳ ט׳ : טוב , צדיק ב כ׳ כ״ב : טוב , ישר ד״ה ב׳ יד א׳ : היכלות פקודי ד׳ מ״ג ע״ב :

יד , כף יו״ד ד׳ : ציון , ירושלים דברים לג ח׳ באופן א׳ . ישעיה א ט׳ . יו״ד כ״ו . ב ג׳ . ד ג׳ ד׳ . ח י״ח . ו ג׳ . ברכות פ״ט ד״ה כל כך כו׳ כי מליון . מיכה א ג׳ : תם , ישר ב ז׳ כ״א כ״ב . יא ג׳ ה ו׳ . איוב א א׳ : ישע , עזר , סיוע ד״ה א׳ ד יו״ד : ירח , ימים דברים כא י״ג : יראה , סור מרע איוב א א׳ : יפיח , יגיד יב י״ז : עיף , יגע חבקוק ב י״ג :

כפיר , שחל הושע ה י״ד : כח , עצב ה יו״ד : שבר , כשלון טז י״ח : כבוד . ד ח׳ . טו ל״ג : כלוי , שביתה בראשית ב ב׳ : כתנות אור , כתנות עור ג כ״ו : פתים , לצים , כסילים א כ״ב . ז ז׳ . יג א׳ . יט כט : כזב , שוא , שקר ו י״ט . יב כ״ב . ל ח׳ ט׳ . בלק כג י״ט מהדורא א׳ :

ליץ , רשע ט׳ ג׳ : שפה , לשון יב י״ט . עיין ב י״ב . ח׳ י״ג . יב כ״ב : למינו , למינהו ספד״ל ד׳ מ״א ע״ב ג׳ : לקח ד ב׳ . ס ט׳ : מוקש , לכד ו ב׳ : שחוק , לעג א כ״ו : עם , לאום יד כ״ח :

מדון , ריב טו י״ח . כב יו״ד . חבקוק א ג׳ : מלוכה , ממשלה כז כ״ז . ישעיה א כ״ד : מורה , מלמד ה י״ג : משכילים , מצדיקים י׳ כ׳ : מצנפת , מגבעות ישעיה ג כ״ג : מלאך , ציר יג י״ז : מדבר , ציה הושע ב ה׳ : קצין , שוטר , מושל ו ז׳ . ישעיה ג י״ב : מופת , פלא ד״ה א׳ טז י״ב : רע , מרמה יז י״א : מעין , מקור כה כ״ו : מלכים , רוזנים , שרים , נדיבים ח ט״ו ט״ז . יד כ״ח . לא ד׳ : קמים , משנאים דברים לג י״א בב׳ האופנים (ע״ש לב ל״ב) : שר , מושל ישעיה ג ה׳ : צרים , משנאים דברים לב מ״א : מרעים , משחיתים ישעיה א ד׳ . יא ט׳ : מקיץ , מעיר חבקוק ב י״ט : פסל , מסכה , אליל שם ב י״ח :

משפט, ריב ישעיה א׳ י״ז: מתוק, נעים ט׳ י״ז: מעשה ידיו, מעשה אצבעותיו ישעיה ב ח׳: סורר, מורה יז כ״ה: מוסר, תוכחה ע ז׳. ה י״ב: טו יו״ד. רבב״ח ד׳ ה׳ ע״ב: למנצח ד״ה א׳ כג ד׳: משא חבקוק א א׳: צדק, משפט, מישרים א ג׳. ב ט׳. ג כ״ז, טז ח׳. ישעיה א כ״א. דברים א י״ז. אסתר א׳. הושע ב כ״א: משפט, תוכחה חבקוק א י״ב. ישעיה ב י״ד. יא ד׳: ריב, מצה, מלחמה דברים לב ל״ב: עצה, מחשבה יט כ״א: מטר, שעירים, רביבים דברים לב ב׳:

נער, פתי א ד׳. ז ז׳: שר, נכבד בלק מהדורא א׳ כ״ב ט״ו: נער, רך ד״ה א׳ כב ה׳: נחש, קסם במדבר כג כג: נפתל, עקש ח ח׳: נבל, נדיב יז ז׳ כ״א: נוהו, רבצו כד ט״ו. ע׳ ג ל״ז: נעצוץ גבוה מסרפד והם ב׳ קוצים. פ״ק דמגילה: נחש, עקרב יז י״א: רחם, נחם ישעיה יב א׳: נפש רחבה, רוח גבוה טז י״ט: עקש, נלוז ב ט״ו. ד כ״ד. יז כ׳. כב ה׳: שנא נאץ ה׳ י״ב: נצב, עומד ישעיה ג י״ג: שומר, נוצר ב ח׳: נחש, תנין רבב״ח ד׳ ג׳ ע״ב:

סב סבב. ישעיה ה כ״ו: סרטיא, פלטיא א כ׳:

עמידה, קומה ד״ה א׳ כח ב׳: שורש גבוה מעיקר ביאורו על הקדמת הזוהר על ד׳ י״א ע״ב: רפיון, עזיבה יהושע א ה: קהל, עדה ה י״ד: עלילות ד״ה א׳ טז ח׳: שיח, עץ בראשית ב ה: שוד, עמל כד ב׳. חבקוק א ג׳: עדות, תורה כב י״ט. ישעיה ח ט״ז: רבים, עצומים ז כ״ו: רבים, גדולים וטובים ישעיה ה ט׳: עבודה, שימוש ד״ה ב׳ טו ז׳:

פתע, פתאום ו ט״ו: שכר, פעולה, פרס ד״ה ב׳ טו ז׳. משלי טז ד׳. כד כ״ט. ישעיה ה י״ב:

צופה טו ג׳. ספר יצירה ד׳ כו א׳: צדק, צדקה ח י״ח. כא כ״א: רשע, ספק צדיק. יא ל״א: צרה, צוקה א׳ כ״ז: צור. חבקוק א י״ב. אדרת אליהו פ׳ האזינו. ברכות פ״א ד״ה ולא עוד אלא כו׳:

קול, רינה. א כ׳. ח א׳: קלס, שחוק חבקוק א יו״ד: קונה. בראשית ד א׳. ישעיה א ג׳. דברים לב ו׳: קמשונים. חרולים (כ״ד לא):

רהיטים מלכים א׳ ו׳ ט״ו: ריב, תוכחה הושע ד ד׳: רשע, רע ד י״ד. יב י״ב: ראשון, תחלה ישעיה א כ״ו:

שינה, תנומה ו ד׳. כד ל״ג: שמיעה מסמס ג׳ לסוטות. ד א. ישעיה ו ט׳: שמיר, שית ישעיה ה ו׳. ז כ״ד. יוד י״ז: שקט, שלו ד״ה א׳ ד מ׳. ד״ס ב׳ יד ה׳:

תוחלת, תקוה יוד כ״ח. יא ז׳: תורה, תעודה ישעיה ח ט״ז: תקיף גבור אסתר י׳ ב׳:

בריך רחמנא דסייען